

МОВОЗНАВСТВО

УДК 81'362

ГРАМАТИЧНА СИСТЕМА І ТИПОЛОГІЯ МОВНИХ ЗМІН

Роман Помірко

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000*

У статті подані теоретичні критерії і низка конкретних прикладів граматичних типологічних змін в історії розвитку різноструктурних мов. Основна увага звернена на полемічний характер суджень щодо генезису міжрівневих мовних інновацій. Проаналізовані теоретичні постулати вчених різних мовознавчих шкіл, зокрема класиків – А. Шлейхера, Дж. Грінберга, Ф. де Соссюра, Е.Куриловича, празького гуртка та ряду вчених сучасної лінгвістики. Наведені в статті приклади з неіндоевропейських мов, а також результати досліджень з історії індоевропейських мов, дали змогу автору статті зробити висновок про комплексний характер чинників, причетних до інноваційних зрушень. Кожний з них, маючи свій особливий характер, з різною силою впливає на мовний розвиток. Зовнішні впливи, білінгвальні та полілінгвальні взаємодії є одними з найбільш помітних факторів мовної еволюції.

Ключові слова: типологічні зміни, різноструктурні мови, між рівневі інновації, білінгвальні та полілінгвальні взаємодії.

Зміни в морфологічній системі мовознавці завжди піддавали сумніву або ж вважали за виняткові. Сумніви базувалися переважно на твердженні, що морфологія, на відміну від фонології і синтаксису, не є автономною системою. Такий підхід до морфології, концептуальні підвалини якого закладені Фердинандом де Соссюром ще на початку ХХ ст. [1], утвердився вже в ранньому традиційному структуралізмі 20-30-х років. З часом постулати структуралізму утвердили змодифіковану методологію аналізу мовних структур. У ній визначальна роль відводилася морфемам або, за термінологією Андре Мартіне, монемам. Це зумовило появу релятивістської концепції слова, нівелювання його функціональної значущості як основної мовної одиниці, тобто структуралісти зі своїм глибинним аналізом фрази зводили слово до елементу поверхневої структури, применшуючи його функціональну роль. Як елемент фрази значення слова визначалося у поєднанні з усіма іншими. Згодом такий підхід став домінуючим для празької лінгвістичної школи [2] і панхронічним, за деякими винятками, впродовж усього ХХ ст. Поява ж термінів “морфонологія” і “морфосинтаксис” створили розрив з традиційним терміном “морфологія”, який у мовному аналізі підпорядкований двом першим, більш універсальними за характером термінами.

Усе ж нехтування принципами традиційної морфології не було характерним для всіх структуралістів покоління 50-х років, тобто необхідність аналізу формальної морфологічної будови мов залишилась і надалі актуальною. Зокрема, увагу дослідників різних наукових шкіл привертала варіантність слова в реченні та його прагматична сутність. Особливої ваги набувала морфологія при аналізі іншомовних лексичних структур [3]. Андре Мартіне, зокрема, зауважив про недостатність для мовного аналізу поділу граматики лише на фонологію, морфонологію і

морфосинтаксис. Учений акцентував увагу на доцільності дотримання статусу автономності морфології, яка у традиційному руслі охоплює різнохарактерні проблеми варіантності позначень (signifiants), зачисляючи до них варіанти синтагматичного (деклінацію), а також синтематичного (деривацію і словоскладання) планів [4].

Традиційна морфологія є визначальною для лінгвістів, які досліджують діахронічні еволюційні пласти та оперують методами реконструкції мовних процесів. У таких випадках морфологічні критерії слова найкраще висвітлюють його протоструктуру і протосистему мови, тоді як фонетика (виявлення протофоном) наштовхується на труднощі, пов'язані з мінливим характером фонетичних процесів, значними альтернаціями синтагматичного плану тощо. Реконструкція ж синтаксичних форм (протоіндоевропейського речення), за свідченням низки фундаментальних досліджень, ілюструє передусім об'ємний достатньо структурований континуум і водночас характеризується варіативними чітко не окресленими синтаксичними формами і на сучасному етапі студій має скоріше гіпотетичний характер [5; 6; 7].

Брак універсальності критеріїв морфології у розвитку мов, на відміну від фонології і синтаксису, зумовив її нехтування, відхід на другий план при аналізі мовного матеріалу. Становище ускладнюється тим, що ізольовані та піджин мови характеризуються відсутністю морфологічних ознак слова. Відомо, що морфологічні особливості також важко засвоюються на початковому етапі вивчення (мова дітей).

Однак наприкінці 60-х років і особливо в 70-х роках у мовознавчій науці спостерігалася не лише своєрідна “ревалоризація” морфологічного опису мов, а й поновлення дискусій з приводу морфологічних змін з погляду діахронічної перспективи. Морфологічним дослідженням була присвячена низка праць як теоретичного, так і прикладного спрямування, що пожвавило інтерес до проблем порівняльної типології, тобто імпульсу, заданого Дж. Грінбергом [8; 9]. Дослідження діахронічного характеру основну увагу зосереджували на визначенні закономірностей морфологічного типу мов і на можливих типологічних критеріях цих змін. Отже, морфологія як “закрита” система стала вістрям усебічних досліджень і полемічних суджень відносно факторів, що стимулюють появу морфологічних інновацій, які, відповідно, можуть частково реконструювати морфологічну систему. У зв'язку з цим постали питання концептуального розмежування стосовно того, чи морфології притаманний свій власний динамізм, що спричиняє зміни, чи останні є похідними, вторинним наслідком того, що відбувається поза її межами. Ці питання були об'єктом тривалої дискусії у мовознавстві другої половини ХХ ст. Проте безсумнівним було те, що фактори, які зумовлюють зміни на фонетичному рівні, є чи не найкраще висвітлені (і це мотивовано рядом узагальнених мовних фреквенталій), як от різні типи асиміляційних процесів в артикуляційному потоці – дія принципів найменших зусиль та аналогії. Саме такий принцип відкрив можливість для певної періодизації фонетичного розвитку і віртуальної стабілізації фонетичних систем тощо. Морфологічні зміни з погляду неограматистів є наслідком лише змін фонетичних. Форма слова видозмінюється константно. Його фонетична ерозія супроводжується низкою явищ асиміляційного характеру аж до втрати словом морфологічних критеріїв, тобто комунікативної функції. Найкраще це простежується

на етапах еволюції латини і романських мов, де чітко виділяється виткоподібний шлях розвитку у властиві їм історичні періоди. Процеси, що протидіють ерозії, викликані необхідністю зберегти (стабілізувати) фонетико-граматичну маркованість слова задля можливості комунікації, тобто можливості конструювання речення. Фактор аналогії у таких випадках, протидіючи фонетичній ерозії, може сприяти появі інновацій. У загальних рисах такий (психологічний) підхід до мовних змін висвітлений у дослідженнях Германа Пауля і з певними модифікаціями повторений у працях ранніх структуралістів, зокрема Єжи Куриловича [10].

Принципи морфологічних змін корелюють у дослідженнях мовознавців, проте сам опис механізму цих змін відрізняється у кожного з них залежно від того, яке місце надається в них слову як мовному знаку. Наприклад, Є. Курилович дотримується погляду, що морфологічні зміни є наслідком фонетичних та семантичних зрушень слова. Сама по собі морфологічна система не виявляє динаміки, а залежить від постійних реорганізацій позначення і позначуваного. Фонетичні зміни в теорії Є.Куриловича є початковим етапом змін морфологічних за аналогією і за векторною лінією заздалегідь передбачуваних і визначених мовних закономірностей [10]. Прогнозований напрям мовних змін покликав до дискусії іншого відомого польського мовознавця Вітольда Маньчака, який загострив увагу також на низці інших, переважно позамовних чинників, причетних до мовного розвитку. Відволікання уваги від зовнішніх факторів, на його думку, підсилює абстрактність погляду на мову як знакову систему [11; 12].

Семантичні зміни в концепції Є. Куриловича є нічим іншим, як наслідком альтернатив фонетичного характеру, тобто взаємного перетину форми і змісту двох сторін одного явища, що яскраво представлено в основній віртуальній концепції празької лінгвістичної школи, розробленій В. Матезіусом [2]. Тобто, крім фонетичних варіацій слова як таких, Є.Курилович розрізняє і ті, які супроводжуються появою нової його структурної форми з видозміненою семантикою. Ілюстрацією цих двох процесів можуть слугувати лексеми іспанського мовного ареалу. У першому випадку розширюється ланцюжок формальних діахронічних варіантів типу *forno / horno; agost / agosto*; а також синхронічних *bíci / bicicleta; casita / casilla; barquito / barquillo / barquino* і т.д. У другому – започаткована нова значеннєва сутність: *cantador/cantaor – співак / виконавець андалузських пісень; bailador / bailaor – танцівник / виконавець андалузських фольклорних танців*. Відновлення зредукованого **-d-** не тільки руйнує парадигму слів, а й сприймається в андалузському варіанті мовлення як звукова гіперкорекція, що викликає семантичну інтерференцію з лексемами літературної норми. Тобто фонетична зміна (редукція звукового елемента) стає одним з найвиразніших засобів в утворенні родо-видових відношень між лексемами норми та їх мовленнєвими варіантами. Безперечним імпульсом до змін є прагматико-комунікативна особливість іспанської периферії з притаманною їй віртуальною потенцією мовного розвитку. Концепція Є.Куриловича підтверджується і низкою інших прикладів іспанськомовного ареалу. До них можна віднести парадигму слів *palabra/palabro – слово / грубе, зневажливе слово* в арагонському діалекті, в якій протиставлення категорії роду реалізувалось у протиставленні енантіосемічного характеру [13].

Фонетична зміна, яка зумовлює нестабільність морфологічної системи,

мотивована не стільки іманентною структурою, скільки дією принципів аналогії, тобто легкістю сприйняття і засвоєння. Поява морфем, на думку лінгвістів, є етапом у розвитку попередніх повнозначних слів, які у часовому вимірі зазнали фонетичних змін, стали зредукованими формами, трансформуючись у службові слова або зникали, що зумовлювало реорганізацію морфологічної системи. Морфологізація кожної мови характеризується, отже рівновагою між втратою і надбанням. Втрата через фонетичну ерозію компенсується появою нових позначень для морфології на етапі затухання її основних критеріїв.

Приклади з історії романських мов підтверджують перелічені вище критерії морфологічних змін. Зокрема, романська дієслівна система в період кристалізації її структурних дистинктивних ознак розвинула нові аналітичні модальні часові форми, які стали субституатами для фонетично і семантично реліктних альтернативних форм. Така зміна не є панхронічною для всіх випадків мовного романського ареалу. Специфічні позамовні фактори, а також іншомовні впливи не дали змоги балканороманській мовній групі корелювати у розвитку з іншими романськими ареалами. Це стосується насамперед відмінностей у системі відмінків та низки інших граматичних явищ (постпозиція артикля та його відмінковий характер) тощо. Все ж, дивергенції у розвитку романських мов причетні лише до відмінностей формального характеру. Неоднорідність граматичних ознак сама по собі не є імпульсом для глибинної реорганізації морфологічних систем. Серед мовознавців домінує думка про крайню гіпотетичність глибинних морфологічних змін супроводжуваних у мовному розвитку появою інноваційних парадигм. Саме цій проблематиці присвячені наукові праці класиків індоєвропейстики. Наприклад, у А.Шлейхера одним із постулатів мовного розвитку стали процеси декаденції, тобто занепаду з прогресивним спрощенням громіздкої морфологічної системи, появи інновацій внаслідок динамічних фонетичних процесів [14]. Тобто А.Шлейхер висунув тезу, яка була запозичена мовознавцями різних поколінь і побутувала в мовознавчій літературі. Примат фонетики як найструктурованішої частини граматики, яка характеризується чіткою когезією елементів, що захищає її від будь-яких альтернатив та іманентних зрушень, ставив під сумнів морфологічні іманентні зсуви. З огляду на це ще більш сумнівними є зовнішні мовні впливи на граматичну будову автохтонної мови.

Однак аналіз морфологічних систем неіндоєвропейських мов уже а priori ставить під сумнів незаперечну стабільність та симетричність і досконалу внутрішню когезію морфологічних ознак як визначального постулату празької лінгвістичної школи. Не зауважується, що самі по собі стабільність і симетричність є хиткими, такими, що не досягають абсолютної рівноваги, і можуть бути сприйняті як передумова до якісних змін, реорганізації конститuentів морфологічної системи окремої мови або ж сім'ї близькоспоріднених мов. Це помітно на прикладі багатовікового дрейфування низки індоєвропейських мовних систем, зокрема різного ступеня їх переходу з флективних в аналітичні. Ці тенденції розвитку мотивовані саме внутрішніми чинниками морфологічного характеру, які разом з фонетичними діють в одному напрямі [15].

Порушення нестабільної рівноваги в морфологічній системі може бути викликано взаємодією двох сторін мовного знака – позначенням і позначуваням, і саме в цьому можна побачити імпульс мовних змін. Наприклад, архаїзація грецького

дуаліса є спровокована синтезуючою дією цих двох причин. Дуаліс швидко занепав уже в період творчості Гомера і завершився в койне. Лише у деяких діалектах (зокрема в аттичному) він зберігся як самостійна дієслівна категорія [16; 17].

Функціональний збіг позначувань, наприклад двох морфологічних категорій, може спонукати елімінацію однієї з них, даючи поштовх аломорфізму. Таким був розвиток оптатива і субжонктива в санскриті, в якому семантична близькість двох форм зумовила втрату оптатива, незважаючи на диференціацію позначень [18].

До іманентних морфологічних модифікацій можна зарахувати ті, які активізують перерозподіл функціональних сфер, і ті, які заповнюють лауну, а також такі, що відкривають віртуальні потенції морфологічних систем. До перших належать функції французького аориста, його витіснення зі сфери усного мовлення і узагальнення комунікативної функції перфектних форм [19]. До других належать презенс і перфект вірменського індикатива. Його дієслівні форми були моделями, які сприяли утворенню нової форми перфекта субжонктива, раніше відсутнього в морфологічній системі. Не інакше як іманентний тиск на морфологічну систему зумовив встановлення в модальній симетрії певної рівноваги, на зразок формам індикатива. Приклад змін для третіх є – андалузьке мовлення, в якому є фонемізація голосних, тобто встановлення їх відкритості/закритості як потенційних морфем категорії множини (*carnes* [karnɛ^s]) ознак компенсаційного характеру внаслідок ослаблення вимови кінцевого –s [20]. Такий фонетико-морфологічний процес підсилює конвергентні явища в еволюції романських мов, які зникли в середньовічний період внаслідок нереалізації –s. В андалузькому мовленні кінцеві звукові елементи корелюють у латентному стані з еволюцією морфемних ознак французького слова XII-XIII ст., що сприймається як формування іноваційного ядра на мовній периферії [13].

Наведені приклади ілюструють різнохарактерність морфологічних змін, мотивованих внутрішніми причинами, що призводять до збільшення або зменшення морфологічних опозицій, появи нового мовного структурного типу. У певному сенсі можна констатувати вірогідність постулату німецьких учених про циклічність, стадіальність мовного розвитку (ізолюючої, аглютинативної, флексивної) [21].

Однак сучасна лінгвістика ставить під сумнів вироблення узагальнених критеріїв для типологізації мовних змін. Пошук узагальненої типології мовних змін настановується на низку суперечливих напрямів мовної еволюції, яка а рїогіє є непередбачуваною. Дослідження, проведені на матеріалі передусім неіндоевропейських мов [21; 8], дають змогу виділити не лише узагальнені типи типологічної спорідненості мовних ареалів, а й розрізняти в них підтипи фонологічних, морфологічних та синтаксичних типологічних кореляцій. Саме в них, за свідченням Дж. Грінберга, динамізуються мовні процеси, структурується вістря міжрівневих змін [8]. Низка інших досліджень підтверджують у загальних рисах концепцію Дж. Грінберга [22, 23].

Иманентний поштовх, який мотивує рух мовних процесів – початкову морфологічну зміну, не єдиний. Низка зовнішніх причин може бути пов'язана з мовною еволюцією, найкращим виявом яких є присутність білінгвальних і полілінгвальних середовищ. Крім того, тривалий мовний адстратного характеру контакт і постійна мовно-культурна інтерференція причетні до мовних зрушень,

ініціюючим фактором яких є адаптація формальних елементів для вираження аналогічних граматичних іманентних категорій. Найбільш переконливим доказом цих морфологічних інновацій є мови, норми яких не усталені і, очевидно, з цієї причини, зазнають мовних впливів. Свідченням цієї тези є ефіопська мова, в якій плюраліс виражається редуплікацією початкової приголосної, форманта множини, на зразок субстратної мови кишіта [24].

Приблизно така ж структурна паралель спостерігається в грецьких, віддалених від літературної норми, діалектах Малої Азії. Їх інтерференція з турецькою мовною системою має глибинний характер, оскільки грецькі діалекти втрачають граматичні категорії роду, а також іменникові та прикметникові флексії на зразок турецької аглютинативної за характером, морфологічної системи. Тут інтерференція мов орієнтована на втрату нових морфологічних ознак і на зміну морфологічного типу. Якщо зв'язок морфології і фонетики у структурних зрушеннях першої достатньо вивчений, то морфолого-синтаксичні відношення, які щораз більше привертають увагу лінгвістів, нашоюхуються на певні труднощі. Вони пов'язані з вирішенням у цих змінах питань первинності/вторинності морфології чи синтаксису, а також тим, що, наприклад, у флективних мовах взаємозв'язок синтаксису і морфології настільки щільний, що розмежувати їх неможливо. Низка лінгвістів з огляду аналізу різноструктурних мов, на наш погляд, слушно постулюють зміну в напрямі синтаксис → морфологія, вважаючи його узагальненим і до певної міри канонічним. Сучасна морфологія водночас може бути синтаксисом минулого, його синтезованих автономних елементів [25, 26]. Морфологія є висхідною для реконструкції елементів протосинтаксису. Зокрема, порядок слів може бути відтворений порядком морфем. Постпозитивно артикль у скандинавських мовах трактується мовознавцями як відтворення архаїчного порядку слів "іменник→модифікатор", що домінують у рунічних надписах [27].

Такий висновок правильний для групи скандинавських мов. В аналізі інших мов він може бути недостатнім для реконструкції, що потребуватиме пошуку при аналізі проміжних етапів забраклих ланцюжків, які допомогли б встановити правила або виявити узагальнені тенденції, що регулюють, упорядковують структуру речення.

Усе ж, коли неможливо встановити узагальнену типологію мовних змін, згідно з якою певному порядку слів у реченні відповідав би певний типологічно-морфологічний тип, тоді залишається можливим існування в мовах таких загальних тенденцій, які визначають з найбільшою ймовірністю, що певному порядку слів відповідає певна морфологічна структура. Типовим прикладом такої кореляції можуть бути занепад іменникових флексій при переході латинського нефіксованого порядку слів "іменник → додаток → дієслово" в романський "іменник → дієслово → додаток" (Кл. лат. *Paulus Petrum verberat* (SOV) → фр. *Paul frappe Pierre* (SVS)).

Лінгвісти не визначились відносно морфологічної чи синтаксичної первинності змін наведеного порядку слів у реченні. Все ж, на нашу думку, ці зміни діяли в обох напрямках і водночас були мотивовані їх амбігаторністю в епоху деградації латини: з одного боку, зрушенням фонетико-морфологічного характеру (неартикуляція S-номінатива – і M-акузатива), з іншого, синтаксичним нерозрізненням суб'єктно-об'єктних відношень у порядку слів. Очевидно, у таких випадках не позбавлені сенсу твердження лінгвістів про поштовх синтаксису (мовленнєвих актів), що спонукає до

зміни категорій. Латинський і романський матеріали найкраще ілюструють цей взаємозумовлений процес. В інших мовах примат синтаксису щодо морфології ставиться під сумнів. Однак використання в аналізі широкого та різнохарактерного мовного матеріалу дасть вірогіднішу можливість для узагальнень. Нові технології дослідження мовних даних за участю інформатики сприятимуть підкріпленню теоретичної бази досліджень, особливо, стосовно мовних морфологічних змін, менше структурованих, ніж фонетика.

1. *Cossyur de Ф.* Труды по языкознанию. М., 1977.
2. Пражский лингвистический кружок: Сб. статей / Ред. и предисл. Н.А.Кондрашова. М., 1967.
3. *Hall R.A.* La struttura dell'italiano. Roma, 1971.
4. *Martinet André.* Studies in functional syntax – Etudes de syntaxe fonctionnelle. Munich, 1975.
5. *Степанов Ю.С.* Индоевропейское предложение. М., 1989.
6. *Уленбек Х.К.* Agens и Patiens в падежной системе европейских языков / Пер. с нем. // *δ* ргративная конструкция предложения. – М., 1950.
7. *Veyrenes J.* Fonction datif et factitif// Mélanges linguistiques offerts à E.Benveniste. Paris, 1975).
8. *Greenberg J.* Some universals of grammar // Universals of language. Cambridge, 1963.
9. *Greenberg J.* The typological method // Current Trends in Linguistics. La Haya. 1973. N 11. P.149-193.
10. *Kurylowicz J.* La nature des procès dits analogiques // Acta linguistica Hafniensa. 1949. Vol. 5. P. 5-35.
11. *Mańczak W.* Tendances générales des changements analogiques // Lingua. 1957-58. N 7. P. 298-325.
12. *Mańczak W.* Tendances générales du développement morphologique // Lingua. 1963. N 12. P. 19-38.
13. *Помірко Р.* Іспанська мова та її діалекти. Варіантність слова. Львів, 1996.
14. *Schleicher A.* Zur Morphologie der sprache // Memoire de l'Académie impériale de St. Pétersbourg. T.1. 1859. 7 serie. N 7.
15. *Thomasson S.* Morphological instability. With and without language contact // Fisiak 1980. P.359-372.
16. *Hirt H.* Handbuch der griechischen Laut- und Formenlehre // Heideblerg. 1912. P. 303.
17. *Rix H.* Historische Grammatik des griechischen Laut- und Formenlehre // Darmstadt. 1976. P.116.
18. *Antila A.* An introduction to historical and comparative linguistics. Nueva York, 1972.
19. *Бабінчук І.І.* Проблеми причин исчезновения простого прошедшего из общепанцузской разговорной речи: Автореф. дис. канд. филол. наук. Киев, 1978.
20. *Shlegel A. W.* von Observation sur la langue et la littérature provençales. Paris, 1818.

21. *Sapir E.* Language. New-York, 1921.
22. *Comrie B.* Language universals and linguistic typology. Oxford, 1981.
23. *Villar F.* Ergatividad, acusatividad y género en la familia lingüística europea. Salamarca, 1983.
24. *Leslau W.* The influence of cushitic on the semitic languages of Curage // Language. 1945. Vol. 28. P. 63-81.
25. *Givón J.* Historical syntax and synchronic morphology // Proceeding of the 17th Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society. Chicago, 1966. P. 394-415.
26. *Vincent N.* Words vs. Morphemes in morphological change: The case of Italian –iamo // Fisiak. 1980. P. 383-398.
27. *Antonsen E.* A concise grammar of the older Runnic inscriptions. Tubingen, 1975.

GRAMMAR SYSTEM AND TYPOLOGY OF LINGUAL CHANGES

Roman Pomirko

*Lviv Ivan Franko National University,
1, Universytetska St, Lviv, 79000, Ukraine*

The article provides certain insights into theoretical criteria supplied with a number of concrete examples of grammatical topological changes in the history of development of languages with different structure. The major attention is paid to a polemic character of assumption concerning the genesis of lingual innovations of different levels. Theoretical postulates of scholars belonging to different linguistic schools is the focus of the analysis too, including Schleicher, Greenberg, F. de Saussure, E. Kurylovych, representatives of the Prague Linguistic School together with a number of scientists of modern linguistics. The suggested examples from the non-Indo-European languages together with the results of researches in the history of Indo-European languages made it possible for author to summarize the complex character of the factors leading to innovational changes. Each of them, possessing characteristic features, influence in different way the lingual development. External influence, bilingual and polilingual interrelation is among the most crucial factor of the language evolution

Key words: grammatical topological changes; languages with different structure; lingual innovations; of Indo-European languages; polilingual interrelation

Стаття надійшла до редколегії 15.11.2000

УДК 81'364

**ГЕНЕРАТИВНА ГРАМАТИКА ЯК ТЕОРІЯ МОВИ:
ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ТА МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ****Алла Паславська***Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000*

Генеративна граматика належить до провідних течій сучасної лінгвістики. Мета статті – відобразити на конкретних прикладах основні положення цієї теорії. Принципова відмінність генеративного напрямку від дескриптивного полягає у виборі об'єкта і методики граматичного (=лінгвістичного) дослідження. Дериваційна та репрезентаційна моделі відображають специфіку структурної організації генеративної граматики та місце лексики, синтаксису, логічної і фонетичної форм, як складових елементів цієї структури, у функціонуванні обох моделей.

Ключові слова: генеративна граматика; дериваційна та репрезентативна моделі; синтаксис, лексика.

Генеративна граматика (ГГ) – не особливо популярна серед українських лінгвістів, що зумовлено цілою низкою причин. Головна з них, мабуть, як завжди, – брак інформації. Генеративістика зазнала за майже 50 років свого існування чималих видозмін, однак у нас вона, як правило, асоціюється виключно з першими роботами американського лінгвіста і філософа Н. Хомського (Чомського). Генеративну ідею неодноразово піддавали критиці, але вона не лише переросла з модної у ведучу, але й стимулювала розвиток низки наближених до лінгвістики дисциплін – філософії, психології, нейрології, інформатики.

Одразу необхідно зазначити, що „граматика“ генеративного напрямку – це поняття, яке далеко виходить за межі звичного розуміння граматики як системи морфологічних та синтаксичних правил, що забезпечують правильну побудову слів, фраз, речень. **Грамати́ка** в розумінні генеративіста – це модель, що репрезентує мовну компетенцію носія мови. Спосіб репрезентації цієї моделі зумовлений специфічним розумінням онтології мови.

Відомо, що мова – це явище соціальне („Language is a social art”[1]). Сам факт наявності величезної кількості мов та відмінностей між ними можна пояснити лише соціально-історично [2]. Даний факт дає підстави зарахувати мовознавство до гуманітарних дисциплін. Однак прихильники ГГ стверджують, що поза цим виміром мови існує й інший – біологічний. Так само як людина здатна чути, бачити і т. д., вона має ще одну специфічно людську здатність – володіти мовою. Ця властивість закладається **генетично** і, власне, є відмінною ознакою людини. Очевидно, що такий „орган мови“ мусить мати відповідну локалізацію. Якщо мозок людини має зоровий, слуховий та ін. центри, логічно було б припустити наявність мовного центру. У різних варіантах ця гіпотеза дійсно висувається і частково знаходить підтвердження у дослідженнях з патолінгвістики (детальніше див. [3; 4; 5; 6] та ін.) Наперед зазначимо, що біологічна сторона функціонування мови не є предметом дослідження

ГГ, однак результати нейролінгвістичних спостережень вона охоче бере до уваги, якщо вони якимось чином підтверджують чи спростовують лінгвістичні гіпотези.

Для розуміння специфіки генеративного напрямку у лінгвістиці необхідно порівняти його вихідні положення з традиційними, наприклад дескриптивної граматики. Принципово важливими для ГГ є відповіді на такі запитання:

1. Що є об'єктом граматичного (=лінгвістичного) дослідження? Якщо це мова, то який саме зміст вкладається у це поняття?
2. Яким чином потрібно досліджувати мову?
3. Як проходить процес оволодіння мовою?

Дескриптивна граматики традиційно займається дослідженням певного мовного корпусу: морфем, слів, словосполучень чи речень, тобто мова постає в цьому дослідницькому напрямі як явище зовнішнє. Звідси і мета дескриптивної граматики – насамперед у класифікації мовних одиниць. Лінгвіст повинен зібрати певний корпус, який і стає об'єктом його дослідження. Цей корпус аналізується і класифікується, починаючи від фонем як елементарних звукових елементів, морфем як мінімальних носіїв лексичного значення, слів та розрядів слів, і закінчуючи реченнями як лінійними послідовностями слів. Домінування класифікаційного компонента у цьому типі лінгвістики перетворює її у “вербальну ботаніку” [7], або лінгвістику “мисливців та колекціонерів” [8]. Такий індуктивний підхід бере свій початок з об'єкта дослідження (у цьому випадку мови) і завершується цим об'єктом. Глибинні ж закономірності об'єкта, дескриптивну граматику не цікавлять.

Питання оволодіння мовою дескриптивна граматики трактує переважно в руслі біхевіоризму як процес набуття мовних навичок в процесі взаємодії з оточуючим середовищем. В плані володіння мовними навичками дитина з'являється на світ як *tabula rasa*, як чистий лист паперу. Стикаючись з мовним середовищем, тобто певним корпусом мовних одиниць, дитина поступово засвоює цей корпус. Потім вона його або просто імітує, або індуктивно встановлює певні мовні закономірності, набуваючи завдяки цьому мовних навичок. Такий підхід є надто спрощеним, він нівелює творчий, креативний аспект мови.

Для ГГ питання про об'єкт дослідження стоїть так: що означає “знання мови” (knowledge of the language, sprachliches Wissen) і якою є ментальна репрезентація цих знань, тобто йдеться про лінгвістику як когнітивну дисципліну, як складову частину психології. Зрозуміло, що об'єкт дослідження такої лінгвістики – принципово інший. Це – не якийсь зовнішній об'єкт, а мовна компетенція людини, локалізована і репрезентована у її мозку. Важливо наголосити, що йдеться власне про компетенцію мовця, про те, що він як носій мови знає, а не те, як він користується мовою. Ми досить часто допускаємося помилок у мовленні (обмовки, тавтології тощо) із-за втоми чи швидкого темпу розмови, однак комунікативні помилки ніяким чином не свідчать про нашу кращу чи гіршу мовну компетенцію, інколи ми просто (свідомо або несвідомо) не в стані бездоганно реалізувати її. Тому у генеративній граматиці дослідження проводяться з погляду ідеального мовця/слухача. Така “ідеалізація” об'єкта дослідження – загальноприйняте явище в теоретичних дисциплінах.

Одразу необхідно застерегти від неправильного тлумачення тези ГГ про мову як ментальний об'єкт. Генеративістика не досліджує мозок людини, вона лише вивчає, як у ньому репрезентовані (лише абстрактно, а не фізіологічно!) знання мови,

і намагається експлікувати репрезентацію даних знань. Щоб полегшити розуміння цієї тези, часто використовують "комп'ютерну" метафору: користувач цікавиться насамперед програмним забезпеченням (*software*) свого комп'ютера, а не його будовою (*hardware*). Так само й для лінгвіста цікавою є не нейрологічна реалізація мовної функції, а лише опис її ментальної репрезентації. Саме позначення мови як органу – також метафоричне. Знайти у мозку автономну ділянку, яка б забезпечувала функціонування мови, ледве чи вдасться [9]. У даному випадку більш влучним є порівняння Н. Хомським органу мови з кровообігом, тобто певною системою взаємозалежних ділянок.

Ще одне застереження стосується характеру мовного знання. Це не свідоме знання (*knowing that*), а знання інтуїтивне (*knowing how*). Людина, далека від лінгвістики, як правило не може пояснити, чому в певних випадках діють ті чи інші мовні закономірності, чому можна сказати так і не можна сказати по-іншому. Однак носій мови в стані зробити правильний вибір, не володіючи філологічними знаннями. Отже предметом дослідження ГГ є мовне знання, локалізоване у людському мозку. Логічно виникає питання, яким чином воно туди потрапляє. Для ГГ, яка безпосередньо не займається дослідженням процесу засвоєння мови, це питання все-ж має важливе методологічне значення. Як вже зазначалося, дескриптивізм стверджує, що дитина починає даний процес з нуля. Стикаючись з мовним оточенням, вона лише імітує його, поступово засвоюючи. ГГ збирала в ході свого становлення цілий арсенал аргументів проти такого спрощеного розуміння даного процесу, який по своїй суті є геніальним – за декілька років (як правило, за шість) будь-яка дитина, незалежно від її розумових здібностей, здатна оволодіти таким складним механізмом як мова. Для цього їй потрібно зовсім небагато інформації про мову, яку вона має опанувати. На певному етапі діти виявляють мовні знання, які значно перевищують зімітований ними матеріал. Дескриптивна граматики говорить у даному випадку про індуктивне застосування певних правил, але тоді кожна дитина застосовувала б свої індивідуальні правила і здобувала б свою індивідуальну граматику, що, однак, не відбувається. Усі діти набувають у певному віці відповідних мовних знань. Вони знають, як можна вжити певний мовний вислів, і що цікаво, як не можна, хоча цьому їх ніхто не вчив (відсутність негативного досліду), тобто вони знають набагато більше, ніж вони мали б знати завдяки простому імітуванню та індуктивному застосуванню певних граматичних правил. Дану проблему в ГГ прийнято називати логічною проблемою оволодіння мовою. Н. Хомський називає її Платоноювою проблемою: „How can we know so much given that we have such limited evidence“[10]. ГГ пропонує своє вирішення даної проблеми, яке, зрештою, також є лише гіпотезою. Згідно з цією гіпотезою людині властива генетично закладені принципи **універсальної граматики** (УГ) зі специфічними (залежно від конкретної мови) параметрами. Принципи УГ – спільні для усіх природніх мов, а параметри визначають особливості кожної окремої мови. Щоб задовольнити потреби усіх існуючих мов, ці принципи мусять бути надзвичайно рестриктивними, обмеженими, але водночас достатньо гнучкими, щоб охопити усе структурне розмаїття наявних мов. Для демонстрації дії якогось конкретного універсального принципу необхідно ввести цілу низку понять і термінів ГГ. Однак ці принципи можна уявити собі дещо спрощено. Розглянемо приклад з фонології. У німецькій мові є таке нормативне

фонологічне явище як оглушення дзвінких приголосних у кінці слова чи складу:

- (1) das Bad[=d]ezimmer ~ das Bad[=t]
 die Gräb[=b]er ~ das Grab[=p]
 die Flüg[=g]e ~ das Flug[=k]
 die Wiez[=z]e ~ die Wies[=s]kirche

Одним із універсальних принципів міг би бути наступний:

У1: Фонологічні процеси поширюються на відповідні природні класи.

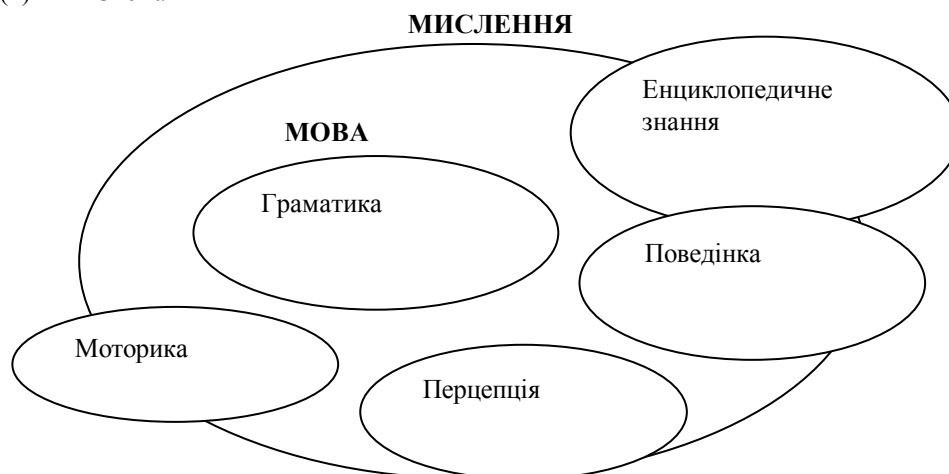
Не зупиняючись на понятті класів, зазначимо лише наступне: приголосні [b], [d] не можуть утворювати самі по собі природний клас, якщо до складу фонем певної мови входить окрім вищезгаданих [b], [d], наприклад, приголосний [g]. Тому згідно У1 неможливим є існування якоїсь мови, у якій приголосні [b] або [d] оглушуються, а приголосний [g] – ні. Подальша параметризація конкретизує, які це саме фонемі в німецькій, українській чи іншій мовах.

Універсальні принципи мають дуже абстрактну репрезентацію. Вони настільки глибоко „заховані“, що носій мови, як правило, навіть не здогадується про них, хоч інтуїтивно їх використовує. Ці принципи не потрібно вивчати, тому що вони закладені генетично. За аналогією з кантівською філософією, їх можна було б назвати трансцендентальними. Все це частково пояснює феномен блискавичного процесу засвоєння мови дітьми, тому що починається цей процес не з нуля, а зі значно більшої цифри, за якою стоїть найважливіша мовна інформація – принципи, універсальні для всіх мов та параметри, які включають специфіку кожної можливої мови. Звичайно, для того, щоб процес засвоєння мови дійшов до свого логічного завершення, бракує ще однієї важливої ланки, а саме – лексикону, який здобувається завдяки контакту з мовним середовищем. Однак у даному випадку – це вже не індуктивний, а дедуктивний процес, який активізує вищезгадані параметри та принципи.

Повертаючись до предмету дослідження ГГ, необхідно ще раз наголосити, що ГГ – це теорія мовної компетенції, а не реалізації, вона досліджує не корпус певних одиниць, а ментальну репрезентацію мовного знання. Варто детальніше зупинитися на понятті „мовного знання“. Застосування даного терміна наводить на думку про існування якоїсь автономної когнітивної функції. Однак феномен мовної компетенції у ГГ трактують як взаємозв'язок низки так званих модулів – відносно автономних але взаємозв'язаних когнітивних ділянок, які забезпечують функціонування мови. Уявити цей взаємозв'язок можна за допомогою схеми 1 (пор. [8]).

Очевидно, що таке складне явище як мова, щоб забезпечити процес комунікації, мусить „співпрацювати“ з багатьма іншими когнітивними компонентами. Поряд з цим, на думку прихильників генеративної ідеї, існує окремий когнітивний модуль – граматична компетенція, який спеціалізований виключно на мові. Таке звуження предмета дослідження має на меті максимальне наближення лінгвістики до точних наук. А вірогідність припущень про модулярну будову людського мислення, і мови зокрема, підтверджується дослідженнями з мовних патологій (див. детальніше [6; 11] та ін.)

(1) Схема

Отже, предметом дослідження ГГ є граматична компетенція мовця, а точніше, ГГ намагається відповісти на наступне запитання: що знає мовець, який в стані продукувати правильні вирази певної мови, тобто „генерувати“ їх. З даним терміном пов'язана назва моделі ГГ на ранніх етапах її розвитку, а саме – *дериваційна*. Згідно цієї моделі завдання граматики полягає в продукуванні речень. У нових генеративних дослідженнях граматика розглядається як апарат, що не продукує вислови, а лише перевіряє їх на коректність. Звідси і назва такої моделі – *репрезентаційна*. Спробуємо крок за кроком вибудувати *мінімальну граматику*, яка б відображала специфіку обох моделей. Відповідно до дериваційної моделі мінімальна граматика може

1) генерувати такі (та інші) речення:

- (2) Sie haben mir schöne Tassen geschenkt;
 Schöne Tassen haben sie mir geschenkt;
 Mir haben sie schöne Tassen geschenkt;
 Вони подарували мені гарні горнятка;
 Вони мені подарували гарні горнятка;
 Гарні горнятка вони мені подарували;

2) прогнозувати згідно з репрезентаційною моделлю, що наведені вище речення – граматичні (коректні) на відміну від неграматичних:

- (3) *Sie mir sehr schöne Tassen geschenkt haben;¹
 *Sie sehr schöne Tassen mir haben geschenkt;
 ?Вони мені дуже подарували гарні горнята;²

¹Зірочкою у ГГ прийнято позначати вислови, які однозначно порушують граматичну норму і вважаються неприпустимими

?Вони горнята дуже подарували гарні мені.

Стара, дериваційна модель ГГ, а також її пізніша модифікація – репрезентаційна, не виключають одна одну, а швидше характеризують свій об'єкт в різних ракурсах. Дериваційна модель може трансформуватися в репрезентаційну і навпаки.

Складовими частинами мінімальної граматики (яка крок за кроком призведе нас до теорії граматичної компетенції) є наступні компоненти:

1. лексикон;
2. синтаксис;
3. фонетична форма;
4. логічна (семантична) форма.

З погляду дериваційної генеративної моделі слова потрапляють з лексикону у синтаксис і набирають там форми фраз чи речень, які пізніше дістають фонетичну та семантичну форми. У репрезентаційній моделі мовні одиниці не генеруються, а лише перевіряються на різних рівнях на відповідність нормі. Лексикон та синтаксис складають генеративний центр, тому що власне формують вислів, який набуває пізніше фонетичної та семантичної форм. Необхідно наголосити, що мова йде лише про модель граматичної компетенції, а не реальний процес кодування чи декодування мовних одиниць в процесі мовленнєвої діяльності, коли семантичний компонент є головним для здійснення акту комунікації.

ГГ приписує дану архітектоніку всім наявним у природі мовам. Її складові частини мають модулярний характер, тобто, є автономними ділянками. Можливо, комусь видасться злочинною думка про можливість автономії синтаксису чи семантики. Однак у ГГ ця теза є на сьогоднішній день загальноприйнятою, тому що на її користь свідчать не лише матеріали лінгвістичних досліджень, але й психологолінгвістичні експерименти та патолінгвістичні дані [6].

Кожен компонент граматики має свою, як правило, надзвичайно складну будову і лише на конкретних прикладах можна собі уявити, яку приблизно.

Наприклад, до *лексикону* (ментального!) входять усі наявні в даній мові лексичні одиниці з відповідними морфо-синтаксичними ознаками, окремі морфеми, фразеологізми, словотвірні конструкції. Можна припустити, що в лексиконі репрезентований також окремий модуль, відповідальний за утворення нових словотвірних конструкцій, а також принципи побудови таких конструкцій. Наприклад, дієслово *stellen* „ставити“ з речення

- (4) Olga stellt das Buch auf das Regal.
Ольга кладе книгу на полицю.

могло б мати в лексиконі наступні характеристики:

- (5) Фонетична форма: [stellen]
Графічна форма: <stellen>
Семантика: X спричинює, що Y перебуває в Z
Частина мови: V

---

²Знак(и) питання свідчить про певні відхилення даного звороту від норми. Можливо, що відповідний контекст чи інтонація змогли б якимось чином „покрасити“ цей вислів, однак без таких додаткових умов він вважатиметься ненормативним

Морфо-синт. ознаки: 3 ос. одн. інд.

Селекція	Аргумент 1	Аргумент 2	Аргумент 3
	Іменник	Іменник	Прийменникова група
Тематичні ролі	Агенс	Тема/Пацієнс	Напрямок
Позиція	Зовнішня	Внутрішня	Внутрішня

Фонетична форма містить інформацію про фонемний склад та наголос лексичної одиниці. *Графічна форма* відображає специфіку її написання (для мов з писемною культурою). *Семантику* дієслова *stellen* „ставити“ відображено в термінах генеративної семантики – за допомогою елементарних предикатів³ (дет. [12]), хоча це, звичайно, не єдина можливість семантичного аналізу у ГГ, де мінімальною одиницею семантичного аналізу вважається речення.⁴ Що стосується *частин мови*, то у ГГ в основу класифікації покладено дві ознаки – іменну (*nominal*) та дієслівну (*verbal*) [13]. Результатом комбінації цих двох ознак якраз і є чотири головні частини мови⁵:

(6)

	+ verbal	- verbal
+ nominal	A(djektiv)	N(omen)
- nominal	V(erb)	P(artikel)

Групування в класи *+/- nominal* чи *+/- verbal* об'єктивно зумовлене спільними властивостями даних одиниць. Так, для дієслів та прийменників характерним є, наприклад, той факт, що вони вимагають від своїх аргументів певного відмінка, в той час як іменники та прикметники самі вживаються в певному відмінку.⁶ До *морфо-синтаксичних* належать флективні ознаки часу, модальності, особи⁷, числа для слів з ознакою *+ verbal* та рід, число, відмінок для одиниць з ознакою *+ nominal*. *Селекцією* називають здатність певних одиниць лексикону вимагати присутності у своєму оточенні, у визначених позиціях, інших одиниць лексикону – *аргументів*. Ця здатність відома з граматики залежності (50-ті роки) під назвою *валентність*, а аргументи, в свою чергу, – як актанти. Однак різниця, звичайно не лише, і не стільки в назві. Теорія валентності фактично й була головним принципом граматики. Для ГГ

³ Теорія елементарних предикатів є, по суті, логічним продовженням компонентного аналізу

⁴ Прихильники генеративної семантики вважають, що лексична семантика не в стані пояснити значення таких важливих для загального розуміння висловлення слів як прийменники, артиклі, заперечення, сполучники і т.д. Труднощі виникають і при визначенні семантики модальних дієслів, абстрактних іменників та ін. На їхню думку, лише відштовхуючись від речення, можна зрозуміти, яке значення властиве цим та ін. словам.

⁵ Певні мови не використовують усіх чотирьох частин мови.

⁶ У деяких мовах (німецькій, українській) прикметники також можуть керувати певним відмінком, що є, очевидно, специфікою цих мов.

⁷ В українській та ін. мовах це ще, як відомо, флексії аспекту та роду.

селекція⁸ – це лише один із принципів. Так, у наведеному прикладі дієслово *stellen* селегує три аргументи – два номінальних *Olga/Buch* та один препозитивний *auf das Regal*. Тематичні ролі розподіляються так: *Olga* – АГЕНС, *Buch* – ПАЦІЄНС, *auf das Regal* – НАПРЯМОК.⁹ Щоб правильно співвіднести аргументи з тематичними ролями, в лексиконі поряд з аргументами якраз і занотовуються тематичні ролі. Аргумент вважається *зовнішнім*, якщо він у синтаксичному структурному розгалуженні (далі про це йтиме мова) розташований над дієслівною фразою. Позицію під нею займають *внутрішні* аргументи. Необхідно зазначити, що принцип тематичних ролей, хоча й нагадує теорію глибинних відмінків Ч. Філморра, дещо відрізняється від неї. Глибинні відмінки розглядалися як універсальні, властиві усім мовам. Однак дана теорія не змогла відповісти на запитання, скільки є глибинних відмінків, як їх репрезентувати і т. д. Тематичні ролі, або θ (тета)-ролі, як їх прийнято називати у ГГ, є іманентними властивостями дієслова, вони характеризують дане дієслово у лексиконі (див. детальніше [14; 15]).

Другим базовим елементом мінімальної граматики є синтаксис. Синтаксичний компонент забезпечує за допомогою низки правил коректне заповнення одиницями лексикону відповідної синтаксичної структури. Хоч одиниці лексикону, як можна було переконатися, забезпечені відповідними морфосинтаксичними ознаками, цього недостатньо, щоб сформувати правильне речення. Синтаксична структура розгортається згідно відповідних автономних синтаксичних принципів (модулів), тобто лексичне наповнення структури відбувається за наперед окресленою „генеральною“ схемою. Автономними синтаксичними принципами є, наприклад, принцип структури фраз, в основу якого покладено так звану X-рівневу (X-bar) схему; принцип основної структури речення та принцип пересування. Сузь цих принципів зводиться до наступного¹⁰: лінійна синтаксична структура не може відобразити системи взаємозв'язків між складовими частинами фрази. Але це під силу відповідній структурі, яку у генеративному (і не лише) синтаксисі прийнято зображати у вигляді „дерева“, правда, корінням догори. Кожна фраза має своє ядро, яке може доповнюватися комплементами. Розрізняють декілька рівнів комплексних фраз. Мінімальним є лексичний рівень, максимальним – рівень фрази, яка не може більше доповнюватися. Складний формалізм генеративного синтаксису має на меті, звичайно, не лише більшу наочність синтаксичних структур. Синтаксичний компонент ГГ пропонує універсальну модель речення для усіх мов, відповідна параметризація якої відображає специфіку кожної мови. Важко уявити собі, як можна з однієї моделі вивести такі різноманітні структури. Однак ГГ послуговується в даному випадку принципом пересування, який дозволяє переводити (у нових

⁸ У ранніх версіях ГГ замість селекції вживався терміг *субкатегоризація*

⁹ Насправді питання про розподіл тематичних ролей та їх зв'язок з аргументами є набагато складнішим. Взяти до уваги хоча б той факт, що аргументи можуть маркуватися морфо-синтаксично (напр., у німецькій мові) чи позиційно (у англійській)

¹⁰ У даній статті ми можемо лише загально окреслити ці принципи. Детальніший аналіз потребує введення спеціального термінологічного апарату

версіях ГГ лише фіксувати) певні елементи з глибинної структури речення на поверхневу. Відповідна параметризація уточняє, які елементи, на яку відстань можна (і не можна) пересувати (пор. (2), (3)).

Матеріальну оболонку синтаксичні одиниці дістають завдяки фонетичній формі. Хоча певна звукова характеристика представлена вже в лексиконі, синтаксична матеріалізація здійснюється лише на рівні речення. Мається на увазі, що до фонетичної форми речення належать крім фонем та наголосу ще ритм, фокусування та інші елементи, вивченням яких займається супрасегментальна фонологія.

Семантична форма – це найбільш суперечливий компонент ГГ. Насамперед тому, що частина прихильників генеративного синтаксису вважає, що семантика взагалі не повинна входити до ГГ, тому що вона надто тісно взаємодіє з енциклопедичним (набутим семантичним) знанням. Дану тезу ілюструють, як правило, на прикладі Н. Хомського

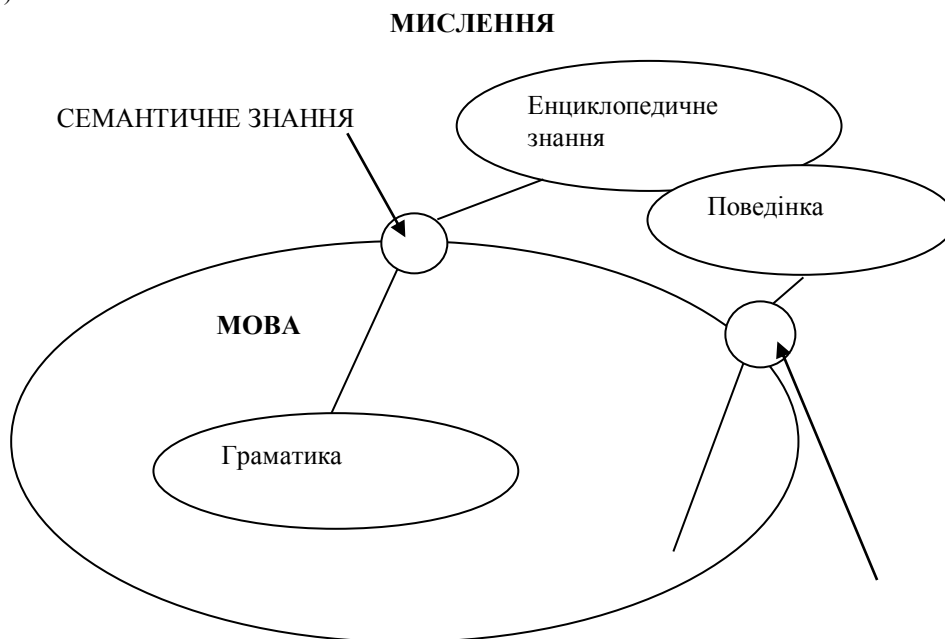
(7) Безколірні зелені ідеї люто сплять

Не викликає сумніву, що дане речення – ненормативне. У ранніх версіях ГГ такі речення вважалися неграматичними на підставі того, що вони порушували *семантичні правила*, які вважалися складовим елементом граматики і приписували, наприклад, дієслову *спати*, поряд з іншими, граматичну ознаку комбінаторики з суб'єктом, який позначає живу істоту і т. д. Однак дуже швидко стало зрозуміло, що така методика неефективна і недостатньо об'єктивна. Згідно неї нормативне з точки зору граматики сучасної української мови речення

(8) Тарас полетів до Києва

у XIX ст. розглядалося б як неграматичне, тому що на той час семантичні правила не приписували б дієслову *літати* комбінаторику з об'єктом, що позначає людину. Однак граматики не може залежати від технічного прогресу. Така мотивація зумовила тенденцію до повної або часткової відмови від включення семантичного компоненту до ГГ. Відповідно, речення (7) з точки зору граматики повинне вважатися граматичним. Його аномальність фіксується лише на етапі взаємодії елементів **МОВА** та Енциклопедичне знання (див. Схему 1(1)).

(9) Схема 2

Однак виникає питання: на якому етапі відбувається інтерпретація речення – до взаємодії з Енциклопедичним знанням чи після. На дане питання відсутня однозначна відповідь [14], [16], [17]. Компромісним варіантом є припущення про існування перетину суто граматичного компоненту та екстралінгвального (Схема 2 (9)), на якому проходить процес інтерпретації значення речення [8]

Останній (but not least) елемент ГГ – це *логічна форма* (ЛФ), яка також пов'язана зі значенням речення¹¹, однак лише з тим специфічним семантичним компонентом, який детермінується суто синтаксисом. Типовими контекстами, що відображають специфіку функціонування ЛФ є речення з прономінальними компонентами, кванторами (*ein, viele, wenige, alle* etc.) та іменними групами. Наприклад, кореферентність чи її відсутність у прономінальних елементів та іменних груп генеративна граматики здатна пояснити синтаксично, як вона пояснює певні закономірності порядку слів:

- (10) *Taras* знає, що *він* летить до Києва (*Taras* та *він* можуть бути кореферентними, але не мусять)
- (11) *Він* знає, що *Taras* летить до Києва (*Taras* та *він* не можуть бути кореферентними)
- (12) *Taras* знає, що *він його* запросить (*він* та *його* не можуть бути кореферентними, однак кожен з цих займенників може (але не мусить!) бути кореферентним з *Taras*)

Очевидно, що багатозначність даних речень зумовлена синтаксичною структурою. ГГ пропонує у даному випадку своє пояснення цього феномену (див. детальніше [21; 10] та ін.)

1. *Quine W.v.O.* Word and Object. Studies in Communication / Ed. L.L. Beranek, J. R. et al. New York; London, 1960.
2. *Paul H.* Prinzipien der Sprachgeschichte. Tübingen, 1975.
3. *Singer W.* Die Entwicklung kognitiver Strukturen – ein selbstreferentieller Lernprozess. In: Gedächtnis: Probleme und Perspektiven der interdisziplinären Gedächtnisforschung. Ed.: S. Schmidt. Frankfurt am Main, 1996. P. 96-127.

¹¹ Термін *значення* у рамках ГГ асоціюється з реченням, тому що ГГ – це теорія речення. У найбільш впливовій із сучасних теорій значення (пор. [18]) – семантиці верифікаційних умов – значенням речення вважаються умови, які забезпечують його істинність: „Einen Satz verstehen, heisst, wissen, was der Fall ist, wenn er wahr ist [19]. Значення речення залежить від значень слів, з яких дане речення складається, а також способу їх синтаксичного поєднання [20].

4. *Ender U.F.* Sprache und Gehirn: Darstellung und Untersuchung der linguistischen Aspekte des Verhältnisses von Sprache und Gehirn. München, 1994.
5. *Лалаянц И.А., Милованова Л. С.* Новейшие исследования механизмов языковой функции мозга // Вопросы языкознания. 1992. № 2. С. 112-122.
6. *Лурия А.Р.* Основные проблемы нейролингвистики. М., 1975

7. *Searle J.R.* Chomskys Revolution in der Linguistik // Linguistik und Philosophie / G.Grewendorf and G. Meggle. Weinheim, 1995. P. 404-438.
8. *Linke A., M. Nussbaumer, and P.R. Portman.* Studienbuch Linguistik. Tübingen, 1996.
9. *Poeck et al.* Neurolinguistic Status and Localization of Lesion in Aphasic Patients with Exclusively Consonant-Vowel (CV) Recurring Utterances // Brain. 1984. N107. P. 199-217.
10. *Chomsky N.* Knowledge of Language. New York, 1986.
11. *Выготский Л.С.* Мышление и речь // Собр. соч. Т. 2. М., 1982.
12. *Dowty D.* Word Meaning and Montague Grammar. Synthese Language Library. Dordrecht, 1979.
13. *Fanselow G. and S. Felix.* Sprachtheorie. Bd 2: Die Rektions- und Bindungstheorie. Tübingen, 1987.
14. *Grewendorf G., F. Hamm, and W. Sternefeld.* Sprachliches Wissen. Eine Einführung in moderne Theorien der grammatischen Beschreibung. Frankfurt //M., 1987
15. *Stechow A.v. and W. Sternefeld.* Bausteine syntaktischen Wissens. Opladen, 1988
16. *Stechow A.v. and D. Wunderlich.* Berlin; New York, 1991. Semantik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung. Berlin; New York, 1991.
17. *Stechow A.v.* Syntax und Semantik. In: Semantik – Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung // Ed. A.v. Stechow and D. Wunderlich. Berlin/ New York, 1991.
18. *Lyons J.* Bedeutungstheorien // Semantik: Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung. Ed. A.v. Stechow and D. Wunderlich. Berlin, New York, 1991. P. 1-24 P. 90-148.
19. *Wittgenstein L.* Tractatus logico-philosophicus. 1922/1984. Frankfurt. P. 7-86.
20. *Frege G.* Das Gedankengefüge // G. Frege. Logische Untersuchungen. Göttingen, 1976. P. 72-91.
21. *Chomsky N.* Lectures on Government and Binding. Dordrecht, 1981.

GENERATIVE GRAMMAR AS LINGUISTIC THEORY: BACKGROUNDS AND METHODS OF RESEARCH

Alla Paslawska

*Lviv Ivan Franko National University,
1, Universytetska St, Lviv, 79000, Ukraine*

Generative Grammar belongs to the leading theories of modern linguistics. The article deals with the main principles and methods of generative researches. Conceptual novelty of generative theory and its difference from descriptive linguistics emerge when answers to 3 essential questions are given: what is an object of grammatical

(=linguistical) research; what are the methods of research; what is the way of language acquisition.

Key words: Binding, Generative Grammar, Semantics, Syntax, Chomsky.

Стаття надійшла до редколегії 5.01.2001

**ВІДГУКИ ПРОФЕСОРІВ А. ГАВРОНСЬКОГО І Т. ЛЕРА-СПЛАВІНСЬКОГО
НА РАННІ НАУКОВІ ПРАЦІ Є.КУРИЛОВИЧА****Іраїда Галенко***Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000*

У статті, написаній на основі архівних матеріалів, розглянуто рецензію професора А. Гавронського на габілітаційну дисертацію Є. Куриловича "Nowy typ pierwiastków Indoeuropejskich" і розгорнутий відгук професора Т. Лера-Сплавінського на ранні наукові праці та початкову педагогічну діяльність молодого колеги. А. Гавронський зазначив, що дисертація стосується складних і нечасто друкованих питань праїндоевропейської мови і проливає світло як на систему голосних у межах нового типу коренів, так і на групу фонетичних і морфологічних явищ низки індоевропейських мов. Професор Т. Лер-Сплавінський проаналізував ранні наукові публікації Є.Куриловича і дійшов висновку щодо вагомості рецензованих праць, самотності ідеї автора і відзначив непересічні викладацькі риси молодого вченого.

Ключові слова: А. Гавронський; Є. Курилович; праїндоевропейські мови.

Понад чверть століття Є.Курилович працював у Львівському університеті. У висвітлені львівського періоду наукової діяльності цього видатного вченого ще чимало "білих плям". З огляду на це і враховуючи важливість для історії компаративістики вже ранніх його праць доцільно опублікувати важкодоступні для зацікавленого читача архівні матеріали, у тому числі рецензію професора А.Гавронського на габілітаційну дисертацію Є.Куриловича "Nowy typ pierwiastków Indoeuropejskich" і короткий огляд ранніх наукових праць ученого, написаний професором Т.Лером-Сплавінським за дорученням факультетської конкурсної комісії, створеної для обрання після смерті А.Гавронського нового керівника кафедри порівняльного індоевропейського мовознавства (див. ДАЛО, ф.26, оп.5, сп.1023). Згадані рукописні матеріали написані в 1926–1927 роках. Вони подаються незначними скороченнями за рахунок біографічних даних у перекладі з польської мови на українську (переклад автора. – *І.Г.*).

Доцільно нагадати, що восени 1925 року Є.Курилович повернувся у Львів із Парижа, де як стипендіат польського і французького урядів протягом двох років навчався в "École des Hautes Études", під керівництвом А.Мейє вивчаючи проблеми індоевропейського мовознавства. Молодий учений не тільки успішно завершив курс навчання, а й написав сім наукових праць (три з них були опубліковані вже в 1925 році) і частково підготував габілітаційну дисертацію на здобуття звання доцента та одержання права викладання в університеті "venia legendi". Коли влітку 1925 року ця наукова праця, в якій на матеріалі багатьох мов розглядалися дискусійні питання з фонетики і морфології праїндоевропейської мови, була подана на захист, вчена рада факультету створила габілітаційну комісію у складі професорів С.Вітковського, А.Гавронського, В.Котвіча, Т.Лера-Сплавінського та Е.Порембовича. Члени комісії доручили А.Гавронському написати рецензію на дисертацію Є.Куриловича.

А.Гавронський у наукових колах вважався видатним орієнталістом, володів багатьма мовами (східними, західноєвропейськими, а також вірменською, баскською, угорською, фінською та ін.); як науковець він досконало поєднував ґрунтовне знання

східних та західних мов і літератур із ґрунтовним знанням історії, філософії та історії культури. У 20-х роках А.Гавронський очолював кафедру порівняльного мовознавства та індійської філології, мав великий вплив на формування лінгвістичних інтересів Є.Куриловича.

А.Гавронський високо оцінив рецензовану працю Є.Куриловича. Він писав: "Габілітаційна праця "Nowy typ pierwiastków Indoeuropejskich" Є.Куриловича стосується питань індоєвропейської прамови, дуже складних і рідко порушуваних, оскільки вони вимагають вільного володіння порівняльною граматикою загалом. Автор проливає світло на низку моментів індоєвропейської фонетики, головне – зміни голосних у прамові, послідовно проводячи думку про це, що індоєвропейське *ǵ* мало сонантичну вартість і виступало компонентом приголосних, який вокалізувався лише у певних умовах. Цей погляд, який своїми початками сягає відомої теорії стягування, що веде до виникнення довгих голосних, був висунутий видатним швейцарським ученим Ф. де Соссюром; у науці закріпився офіційний погляд німецьких учених, які вважали *ǵ* наслідком редукції довгих голосних, а потім – як винятково зредукований голосний".

Висновки А.Гавронського щодо дослідження п.Куриловича такі. У першій частині (с.1 – 7), виходячи з випадкового зауваження, кинутого де Соссюром на одному з засідань "Société linguistique", автор дав пояснення виникнення беззвучних аспірат дією напівголосного *ǵ*; спочатку він навів хибні приклади, які підкріплюють здогад Ф. де Соссюра (с.1– 2), а після цього пояснив вигляд деяких суміжних індоєвропейських суфіксів, що вже далеко вийшло за межі вихідної Соссюрівської тези; йдеться про чергування індо-іранських *ta // tha, ti // thi, tu // thu* (с.3 – 4); *kh* у суфіксі деяких індійських слів (там же); індійські суфікси */ is / – tha, tha / caturtha* і т.д. (с.5) і суфікс *tha* в деяких індо-іранських словах, як *artha – arǵua* і т.д. (с.5 – 7). Друга частина присвячена з'ясуванню, знову ж таки під дією приголосного *ǵ*, який викликав позиційне подовження цього складу, чергування *a // ǵa* в індійських та іранських каузативах (с.8 – 10), а також у другій частині деяких індійських (с.10 – 14) та іранських (с.15 – 16) складних слів. У третій частині вивчає збереження *ǵ* приголосного, позначеного як *a*, в позиції перед голосними. Спочатку автор намагається з'ясувати його прояви у ведійській матриці (с.17–19), далі з його допомогою досліджує складне литовське чергування *go // o* (с.19–26). У четвертій частині Є.Курилович простежує *ǵ* перед голосним звуком лише на ґрунті відокремлених мов, пояснює вимінний ряд Е–Е– *ǵ* як нормальне чергування у двоскладових і напів трискладових коренях, в яких є становить другий приголосний елемент. Називає ці корені, за арабським зразком, угнутими (с. 26–33). На підставі цього нового типу коренів автор виводить (с. 33 до кінця) низку подовжень, які до цього часу становили справжній *crux philologorum*; отже, перфект типу латинського *veni* відомий на германському, литовському, албанському і кельтському ґрунті, далі *vrdhhi* у типі *ksnauti*, подовження в сигматичному аористі, в деяких кореневих іменах, у сет коренях. Заключна частина присвячена побудові індоєвропейських коренів і пануючим у них умовам чергування.

Габілітаційна дисертація п. Куриловича свідчить про досконале і всебічне опанування ним дослідженого предмета, що є надзвичайно рідкісним, оскільки сьогодні переважають дослідження окремих мов, рідше трапляються розвідки

індоєвропейських мов. Відносно застосованого методу, автору вже нічого не потрібно вивчати: навпаки, може служити взірцем для старих учених. Автор праці розсудливий і максимально зібраний. До того ж пише винятково стисло і, якщо можна так сказати, скромно, ані словом не підкреслюючи значущості одержаних результатів; лише фахівець може належно оцінити широкі горизонти, які відкриває праця п. Куриловича, особливо що стосується побудови і походження морфологічного типу індоєвропейської прамови.

У публікаціях, що передували габілітаційній праці, п. Курилович уже торкався всіх аспектів порівняльної граматики. Кожна наступна його друквана праця свідчить про величезний поступ ученого. На думку А.Гавронського, Є.Курилович, без сумніву, в недовгому часі займе в науці одне з чільних місць (с.52 – 54).

Далі А.Гавронський зазначив, що габілітаційна дискусія буде суто формальною, оскільки спеціалісти впевнені у габілітанті, який навіть без обговорення може бути представлений на завідування кафедрою.

На основі відгуку професора А.Гавронського вчена рада гуманітарного факультету на засіданні від 30 червня 1926 року постановила допустити Є.Куриловича до габілітаційної дискусії, яка відбулася на тому ж засіданні. Члени ради одноголосно визнали дискусію достатньою і затвердили тему запропонованої Є.Куриловичем габілітаційної лекції “Problem pokrewieństwa języków indoeuropejskich i semickich”. Лекція відбулася 1 липня 1926 року, пройшла успішно, члени ради “одногосно ухвалили надати докторові Є. Куриловичу право викладання /*venia legendi*/ в обсязі індоєвропейського мовознавства” (с.54). Міністерство своїм листом від 12 січня 1927 року затвердило цю ухвалу і присвоїло Є.Куриловичу звання доцента індоєвропейського мовознавства гуманітарного відділу університету Яна Казимира у Львові (с. 63).

У січні 1927 року помер професор А.Гавронський. На факультеті з метою обговорення кандидатур претендентів на посаду завідувача кафедри була створена комісія у складі професорів С.Вітковського, Г.Гертнера, В.Дольмайера, В.Котвіча, Т.Лера-Сплавінського. Комісія, “розглянувши можливих кандидатів, дійшла висновку, що, безумовно, найвідповіднішим і єдиним кандидатом на цю кафедру... є найвизначніший із учнів А.Гавронського, нинішній доцент порівняльного індоєвропейського мовознавства др. Є.Курилович” (с. 64). Т.Лер-Сплавінський підготував розгорнуту характеристику на претендента, де після біографічних відомостей і короткої загальної оцінки наукової діяльності Є.Куриловича висвітлювався зміст кожної його наукової праці. Т.Лер-Сплавінський відзначав: “Протягом своєї короткої попередньої наукової діяльності др. Є.Курилович опублікував низку наукових праць, які ставлять його, без перебільшення, у ряд найвизначніших польських мовознавців. Назвемо ці праці і охарактеризуємо в хронологічному порядку.

Sur quelques mots préromans (A propos de l'a celtique) // Mélanges linguistiques offerts à M.Joseph Vendryes par ses amis et ses élèves. Paris, 1925.

Quelques mots romans d'origine orientale // Rocznik orientalistyczny II, Kraków, 1925.

Ці дві праці становлять переробку його докторської дисертації, яка у цілості

не друкувалася і мала назву "Etymologies romans".

3. Traces de la place du ton en gathique (Bibliothèque de l'École des Hautes Études), № 244. Paris, 1925.

Найобширніша праця, яка приносить для мови Авести першорядні висновки: всупереч пануючому у науці погляду, що ця мова мала нерухомий наголос, автор на основі певних метричних і фонетичних спостережень довів, що в ній панував рухомий наголос, хоч обмежений певними фонетичними правилами, подібно, як у грецькій мові.

Notes d'étymologie romane // Prace filologiczne X, W-wa, 1926.

Nowy typ pierwiastków indoeuropejskich // Sprawozdanie Towarzystwa Naukowego we Lwowie VI, 1926.

Це скорочення великої праці, яка послужила авторові підставою для габілітації; повністю праця не була опублікована, бо автор досі розвиває і доповнює дослідницький матеріал. Спирається вона на визнання існування у праїноєвропейській мові коренів, що містять у собі внутрішній елемент т.зв. *ǵ*, якому автор приписує, за Ф. де Соссюром, Мюллером і Педерсеном, консонантну вартість. Такі корені автор називає, за зразком арабських граматик увігнутими; це означає, що серединний їхній приголосний легко зникає або вокалізується.

6. Indoeuropejskie o, a w językach baltyckich // Sprawozdanie Towarzystwa Naukowego we Lwowie VI, 1926.

Скорочений виклад праці, в якій застосовані деякі результати попередньої роботи для пояснення певних важких проблем у сфері вокалізму балтійських мов.

7. Injonctif et subjonctif dans les Gathas des l'Avesta (у друку).

Праця несе важливі висновки для морфології та синтаксису мови Авести.

8. *ǵ* indo-européen et h hittite // Symbolae grammaticae in honorem Ioannis Rozwadowski. Vol. 1. Crakoviae. 1927 (у друку).

Праця містить подальший розвиток теорії іноєвропейського *ǵ* з опорою на грецький мовний матеріал.

9. Origine indo-européenne du redoublement attique // Eos XXX (у друку).

10. Les effets du *ǵ* en indo-iranien // Prace Filologiczne XI, 1927 (у друку). Це подальший розвиток з опорою на Іно-Іранський матеріал теорії автора про іноєвропейське *ǵ*.

11. Intonacje litewskie // Sprawozdanie Towarzystwa Naukowego we Lwowie VII, 1927 (у друку).

Ця праця виявляє брак зв'язку між литовськими і грецькими інтонаціями кінцевих звуків. Вона, безумовно, матиме вагомий вплив на подальший розвиток досліджень походження не тільки балтійських, а й слов'янських інтонацій.

12. Les trois series Gutturales indo-européennes et la vojelle fondamentale // Mélanges à E. Benveniste. 1927 (у друку).

13. Charakterystyka dziaalnosci s.p. prof. Andrzeja Gawronskiego na polu jezykoznawstwa i filologii indyjskiej // Biuletyn Polskiego Towarzystwa Jezykoznawczego. 1927 (у друку).

Як видно з наведеного огляду, шкала зацікавлень, як і межі мовознавчих знань др. Куриловича, винятково широкі. Почавши з етимологічних досліджень, спочатку на ґрунті романських мов, він охоплює поступово щораз ширші проблеми з

ділянки фонетики спочатку іранської, потім також балтійської і грецької, нарешті – порівняльної індоєвропейської акцентології. Використовує при цьому систему надзвичайно чіткого і послідовного доказу, пише надзвичайно ясно і стисло. Тож попри те, що праці його за обсягом невеликі, висновки їх уже дають себе виразно відчутти в європейській науці й автор щораз ширше визнається в мовознавчому світі завдяки працям, наведеним під №3, 7,10 і може бути визнаний не тільки видатним компаративістом, а й також найвидатнішим нині у Польщі знавцем іранських мов. Виявом визнання, яке, всупереч молодому вікові і такій ще короткій науковій діяльності, вже здобув собі визнання в наукових колах, восени 1926 року було обрання др. Куриловича кооптованим членом Львівського наукового товариства, у філологічному відділі якого він уже жваво розвиває діяльність. Про його визнання науковим світом свідчать також листовно висловлені думки представників індоєвропейського мовознавства в університетах Польщі: Я.Бодуена де Куртене, В.Поржезінського, Я. Отрембського, Я.Розвадовського і М.Рудницького, які одностайно визнають др. Куриловича найвідповіднішим і єдиним кандидатом для вступу на посаду керівника кафедри порівняльного мовознавства в Університеті Яна Казимира” (с. 66 – 68).

Беручи до уваги наведені факти, вчена рада гуманітарного відділу Львівського університету на підставі реферату, представленого Т.Лером-Сплавінським від імені комісії, на засіданні від 16 березня 1927 року, ухвалила звернутися в міністерство з клопотанням про призначення доцента доктора філософії Є.Куриловича надзвичайним професором індоєвропейського мовознавства разом із дорученням йому керівництва семінаром із цього предмета. Після багаторазових нагадувань деканату з міністерства прийшла довгоочікувана позитивна відповідь: 4 грудня 1928 року Є.Куриловичу було надано звання надзвичайного професора індоєвропейського мовознавства з особливою увагою до Іранських мов (с.99). Приємно, що в наш час у Львівському університеті відбувається відродження орієнталістики, відновлено викладання курсу порівняльно-історичного мовознавства і поглиблюється дослідження проблем загального мовознавства, тобто тих ділянок знань, успішному розвитку яких сприяла наукова діяльність професора Є.Куриловича.

REVIEW BY PROFESSOR A. HAVRONSKI AND PROFESSOR T. LER-SPLAVINSKIY OF EARLY SCIENTIFIC WORKS OF Y. KURYLOVYCNH

Iraida Galenko

*Lviv Ivan Franko National University,
1, Universytetska St, Lviv, 79000, Ukraine*

In the article, written on the basis of the archive materials of the critical review by professor A. Havronski of habilitational thesis by Y. Kurylovycnh “Nowy typ pierwiastków Indoeuropejskich” together with the extensive review by professor T. Ler-Splavinskiy of early scientific works and pedagogical activity of his young colleague. A. Havronski underlined, that the dissertation concerns complicated and rarely published items performing Proto-Indoeuropean language and sheds the light on both the system of vowels within new type of roots and the group of phonetical and morphological phenomena in a number of Indo-European languages. On the basis of the analysis of

early scientific publications by Y. Kurylovych and personal investigations, professor T. Ler-Splavinskiy arrived at the conclusion concerning the importance of reviewed works, the peculiarity of the author's style, together with selecting not ordinary pedagogical talent of young scientist.

Key words: Proto-Indoeuropean language; system of vowels; Y. Kurylovych.

Стаття надійшла до редколегії 11.1.2000

ВЧЕННЯ РИМСЬКИХ ГРАМАТИКІВ ПРО ПОРЯДОК СЛІВ

Олена Василевська

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000*

Римські граматики підходили до вивчення порядку слів не з граматичного погляду, а зі стилістичного та логічного. Зокрема, Цицерон розглядав його з позиції ритмічності та гармонії мови. Квінтіліан першим звернув увагу на природний порядок слів, хоч і не завжди радив його дотримуватись. Значного прогресу у вивченні цього питання досяг Прісціан, який намагався висвітлити його з логічного погляду. Проте він, як і інші граматики того часу, основою синтаксису вважав класифікацію слів за частинами мови, а не за членами речення.

Ключові слова: порядок слів; римські граматики; Цицерон; Квінтіліан; Прісціан; синтаксис.

Сучасні лінгвісти приділяють неабияку увагу вивченню порядку слів, в тому числі досить детально розглядається це питання стосовно латинської мови. Існує багато різноманітних підходів щодо вивчення цієї проблеми: порядок слів розглядають з погляду актуального членування [1], з точки зору граматик залежності [2] та конституювальної [3], теорії позиційної моделі [4] та інших. Однак така велика кількість різноманітних підходів щодо цього питання виникла порівняно нещодавно, хоча саме питання про порядок слів, точніше про їхній взаємозв'язок, постало вже дуже давно. Перші зауваження стосовно цієї проблеми знаходимо ще у старогрецьких філософів IV ст. до н. е. Так, Платон у "Софісті" торкався питання взаємополучуваності слів, вважаючи, що будь-яка мова складається з імені та дієслова і є їхнім поєднанням [5, с. 263]. До цього питання зверталися численні грецькі філософи та граматики: Анаксімен, Арістотель, Діонісій Галікарнаський, Аполлоній Дискол та багато інших, а з римських граматиків першим звернув на нього увагу Елій Стілон [6, с. 37], трактат якого "De proloquiis" ("Про речення"), де граматик викладає своє вчення про види речень, був, ймовірно, першим дослідженням синтаксису латинської мови.

У зв'язку з цим, на нашу думку, цікавим було б розглянути, як античні, зокрема римські, граматики підходили до проблеми порядку слів, чи вважали її однією з основних проблем синтаксису, наскільки вона була для них важливою, чи, можливо, сам порядок слів та його зміна були для них лише одним з засобів поліпшити звучання мови.

Дослідженням поглядів античних граматиків на проблеми синтаксису займалися численні лінгвісти: К. Барвік [7], М.В.Орос [8], Г.Ф.Шоманн [9], А.В.Добіаш [10], Л.Єп [11], Р.М.Оленич [12] та багато інших. Проте, на жаль, мало хто з них звертає належну увагу на міркування римських граматиків про порядок або взаємополучення слів. Хоча, можливо, і самі граматики не вважали це питання справою синтаксису, а відносили його скоріше до сфери риторики. Власне тому, ймовірно, досить довгий час до нього зверталися не дослідники мови, а філософи та риторичні.

Ще Цицерон звернув увагу на те, що краса мови полягає не тільки в окремих

словах, але й в їхньому сполученні. У творі “Про оратора” він відзначає, що питання про сполучування слів зводиться, головню, до двох речей: до правильного їхнього розташування та до певного ритму і завершеної форми. На його думку, завдання розташування полягає у сполученні та складанні слів так, щоб при ”зустрічі” одного з іншим не виникало ані кострубатостей, ані зіянь, але так, щоб вони справляли враження згуртованості та гладкості. Саме таке розташування, підкреслює Ціцерон, робить мову зв’язною, згуртованою, гладкою, а цього можна досягнути, поєднуючи закінчення слів з початком наступних так, щоб ці сполучення не супроводжувалися ані різкими сутичками, ані надто відчутними розривами. Крім того, оратор підкреслює, що слід завжди дотримуватися розміреності та довершеної мови, адже є прикраси мови, які вміщуються в окремих словах, та інші, які складаються зі сполучення слів. [13, с. 206-207].

Отже, Ціцерон, висловлюючи думки щодо порядку слів у реченні, розглядає його з позиції ритмічності, гармонії мови, а не з точки зору граматики. Подібні погляди він висловлює і у творі “Оратор”, де, звертаючись до питання про сполучення слів, відзначає, що слова повинні розташовуватися або так, щоб найбільш відповідно їхні закінчення сполучалися з початком наступних, і притому так, щоб сама зовнішня форма слів та їхнє симетричне розташування створювали своєрідну закругленість, або, нарешті, так, щоб увесь період закінчувався ритмічно і співзвучно. Таким чином, на думку Ціцерона, слід завжди прагнути того, щоб зіткнення закінчень слів з початком наступних не спричиняло жорстких звучань, адже мова повинна рахуватися з тим, що приємно для слуху [13, с.353-354]. Крім того, оратор висловлює і свої погляди на будову речень, вважаючи необхідним, щоб фраза сама собою втілювалася у ритмічні сполучення слів і щоб ці сполучення починалися помітними та вільними розмірами, переважно дактилем або пеоном, а закінчувалася з якнайбільшою різноманітністю та чіткістю. Він підкреслює, що необхідно звертати більше уваги на закінчення, ніж на початок фрази, оскільки воно більше створює враження довершеної та закругленості, і саме тому в ораторській мові лише дехто намічає початок, а кінець – майже усі. Отже, оскільки ця частина найбільше привертає увагу, вона повинна урізноманітнюватися, для того щоб розвинений смак та пересичений слух не вважали її недосконалою; адже враження на людей справляє не тільки вдале розташування слів, але й ритм та вимова. Ціцерон зазначає, що у словах вміщується матеріал, а у ритмі – його обробка. Проте він радить не надто захоплюватися ритмом: хоча прозаїчна мова і повинна бути йому підкорена, проте їй слід уникати віршів. Отже, Ціцерон застерігав від того, щоб прозаїчна мова не утворювала віршовий розмір. Він вважав промахом, якщо у прозі сполучення слів випадково утворює вірш, але водночас прагнув, щоб це сполучення мало таке ж ритмічне закінчення, закругленість та досконалість обробки, яке має вірш [13, с. 365 – 366]. Ритор вважає потрібним, у разі необхідності, змінювати порядок слів і відзначає, що, обмеживши думку наміченою формою та ритмом, слід розсунути межі та дати їй волю, змінюючи порядок так, щоб слова не виявлялися скутими ніби якимось непорушним законом вірша, і у водночас так, щоб він був занадто вільним, щоб вони не могли розбігатися у різні боки [13, с. 208].

Подібні погляди на порядок слів, тобто орієнтацію більше на вдосконалення звучання мови, на її гармонію, ніж на граматику, висловлює і автор “Риторики до

Геренія”. Основою гарної будови мови він вважає плавність, яка, на його думку, є таким засобом сполучення слів, який надає усім частинам мови однакової обробленості. Ритор каже, що плавності можна досягнути, якщо уникати частого збігу голосних, адже такий збіг робить мову незграбною, та не допускати частого повторення одного і тогож слова [с.14, 226]. Він підкреслює, що гармонійне сполучення слів є не тільки природним джерелом переконання та насолоди, а також і чудовим засобом для надання мові урочистості та пристрасності [14, с. 235]. Як і Ціцерон, він згадує про необхідність зміни порядку слів, проте у його творі вже є застереження щодо необачної перестановки, яка може створити певні непорозуміння. Ритор зазначає, що переміщення – прийом, який порушує звичне розташування слів шляхом їхньої перестановки, а перестановка – це така побудова фрази, при якій порушується послідовність їхнього розташування. Подібного роду перестановка, якщо вона не затемнює думку, дуже сприяє періодам: адже у періодах слід розташовувати слова як би у відповідності з певним поетичним ритмом, щоб їх можна було довести до кінця з найбільшою досконалістю обробки. Крім того, на його думку, зміна порядку слів є найбільш точною ознакою схвильованого почуття, оскільки люди, насправді розгнівані або схвильовані, почавши з одного, дуже часто перестрибують на інше, роблять непотрібні вставки, знову повертаються до початку. Саме тому перестановка слів і є у кращих письменників засобом точно відтворити цей властивий для людини стан [14, с. 225]. Але водночас він радить уникати незвичного розташування слів, за винятком тих випадків, коли подібне розташування тонко розраховане [14, с. 226].

Дещо чіткіші вказівки щодо порядку слів знаходимо у Квінтіліана, який у своєму творі “De institutione oratoria” звертав увагу і на логічний порядок. Він каже, що у всякому сполученні слів слід дотримуватися трьох речей: порядку слів, їхнього поєднання одного з одним та ритму. Порядку слів необхідно дотримуватися і по відношенню до їхніх комплексів; слід остерігатися, щоб мова не ставала слабшою, щоб за більш сильним словом не йшло яке-небудь слабке, оскільки фрази повинні йти у висхідному порядку [15, с. 22-23]. Зокрема, у нього вже згадується про те, що існує “природний”, простий порядок, який полягає у розташуванні імені перед дієсловом, дієслова перед прислівником тощо, і що це розташування певною мірою відтворює порядок послідовності подій. Отже, хоча за часів Квінтіліана вже існували певні вимоги щодо послідовності розташування слів, однак він все ж таки радить не надто педантично дотримуватися цього порядку, а змінювати його задля досягнення гармонії фрази, ритму періоду та створення правильних метричних закінчень. Граматик відзначає, що деякі теоретики висувають занадто великі вимоги до розташування слів, проте нерідко і протилежний порядок буває цілком виправданим. Занадто педантичною він вважав і вимогу, щоб те, що передує у часі, у викладі стояло раніше. Звичайно, він погоджується, що у більшості випадків це є правильним, проте інколи більш ранні події є важливішими, і тому їх треба ставити після менш значних [15, с. 23-25]. Квінтіліан відносить зміну природного порядку слів до достоїнств мови, оскільки його застосування нерідко вимагається пошуком симетрії та краси, адже ніщо інше не може зробити мову більш ритмічною, ніж вдала його зміна. Якщо ж слова розміщуються у природному порядку, тобто послідовно приєднуються до попередніх в міру їхнього виникнення, то, на думку Квінтіліана,

мова нерідко стає кострубатою та грубою, і тому деякі слова необхідно відокремлювати і переставляти, подібно до того як у спорудах з необтесаного каміння кожен з них ставиться на те місце, де якого підходить. Адже слова не можна ані обтесувати, ані шліфувати для кращого їхнього прилагодування одне до одного, доводиться брати їх такими, які вони є, і вибирати місця, які їм найбільше підходять. Проте з іншого боку, якщо порядок слів буде неправильним, хоча і вдалою буде промова, вона вимовлятиметься безладно [15, с. 62-63].

Прагнення звертати увагу більше на гармонійність звучання мови, на сприймання її на слух, ніж на логічну послідовність її частин призводило до того, що логічно та граматично пов'язані елементи нерідко потрапляли у дистантне положення, а гарно побудоване, з точки зору римських письменників та поетів, речення могло мати такий вигляд: “Nondum **caesa suis peregrinum** ut viseret **orbem, montibus** in liquidas **pinus** discenderat undas” (Ov. Met., I, 94-95) – **Сосна, яку зрубали у її горах**, ще не спустилась у прозорі хвилі, щоб відвідати **чужі землі**¹;

“**Verum enim amicum qui intuetur, tanquam exemplar aliquod intuetur sui**” (Cic. Lael. 23, 2) – **Той хто вдивляється у справжнього друга, немов би вдивляється у самого себе**.

Особливе місце серед творів присвячених латинській мові, посідає твір римського послідовника Аполлонія Дискола – Прісціана “Institutio de arte grammatica”, або “Institutiones grammaticae”, у двох книгах якого йдеться про синтаксис латині та про побудову речень [16]. Граматик стверджує, що слова утворюють речення подібно до того, як літери утворюють склади, а склади – слова. Отже, якщо слова у складі конструкції є членами завершеного речення, то вони перебувають у тісному зв'язку, адже з окремих слів утворюється доступне для розуміння поняття, яке, певною мірою, є елементом синтаксично завершеного речення. Речення, за Прісціаном, є сполученням тісно впорядкованих слів, подібно тому, як склад – це сполучення тісно пов'язаних букв, і як зі сполучення складів утворюється слово, так із сполучення слів складається синтаксично завершене речення [16, с.115]. У своєму творі Прісціан звертається до питання про порядок слів, намагаючись висвітлити його з логічної точки зору. Проте він, як і всі граматика того часу, основою синтаксису вважав класифікацію слів за частинами мови, а не за частинами речення. Прісціан підкреслює, що хибною є думка тих, хто вважає, що послідовність частин мови у реченні є випадковою. Він зауважує, що синтаксично завершене речення має таке ж відповідне упорядкування, як і частини мови, адже артиграфи марно на першому місці поставили ім'я, а на другому – дієслово. Без цих частин мови не може бути повним жодне речення, і це можна показати на прикладі синтаксичного зв'язку, який охоплює усі частини мови. Отже, у вченні Прісціана вже чітко простежується думка про головне положення у реченні імені та дієслова, співзвучна синтаксичній концепції нашого часу.

Граматик вже згадує і про існування прямого порядку слів (recta oratio). Він пише, що прямий порядок слів вимагає, щоб займенник або ім'я стояли перед

¹ Різними шрифтами виділено логічно узгоджені елементи в оригінальному творі та у його перекладі українською мовою.

дієсловом. Це впливає з того, що субстанція чи особа, які позначаються за допомогою іменника або займенника, природно повинні бути раніше, ніж сама дія, що характерно для субстанції. Однак можна ставити їх і навпаки, з огляду на такий порядок слів у письменників [16, с. 115]. Ім'я, на думку граматака, стоїть перед дієсловом з необхідності, тому що для субстанції важливо діяти та зазнавати дії. Займенник, що ставиться замість імені, означає субстанцію і вказує на відповідну особу, приєднуючи до себе дієслово. У цьому і полягає суть імені, з якої народжується властивість дієслова, тобто дія та пасивність [16, с. 116]. Дієслово ж логічно стоїть перед займенником, який виник з його потреб. Дієприкметник закономірно ставиться після дієслова, від якого походить. Прийменник ставиться після названих вище частин мови, але у конструкції ставиться перед ними [16, с. 119]. Щодо місця прислівника, то Прісціан вважає, що його логічно поставити після прийменника. Адже прислівник є, за визначенням, дієслівним прикметником, і як дієслово виступає на другому місці після імені, так і прислівник логічно поставити після прийменника, який через апозицію зберігає своє значення і вживається перед іменами або іншими відмінковими словами [16, с. 123-124]. А після названих вище частин мови йде сполучник, оскільки він сам не може означати жодного поняття. Граматик звертає увагу і на взаємне розташування іменників та займенників, зазначаючи, що у препозиції слід поставити власні імена, без яких не може бути складене жодне речення, а далі, з огляду на властивості дії, вже ставлять займенники першої та другої осіб. А коли власні імена стоять у препозиції, то вказівність за значенням для них створюють займенники [16, с. 144].

Отже, в творі Прісціана йдеться не про граматичний, а скоріше про логічний порядок, і він подає вимоги щодо послідовності частин мови, виходячи не з їхніх граматичних функцій, а з точки зору їхньої важливості для розкриття змісту.

Проаналізувавши міркування римських граматиків про порядок слів, доходимо висновку, що деякі автори зверталися до цього питання, проте їхнє трактування цієї проблеми значною мірою відрізняється від сучасного. Так, зокрема, їм були невідомі ті поняття, які становлять основу сучасного синтаксису, тобто "підмет", "присудок", "додаток" тощо, замість них вони вживали поняття "ім'я", "номінатив", "дієслово", "акузатив". Сучасні поняття виникли значно пізніше, з заміною синтетичної структури мови на аналітичну. Така зміна у структурі мови не могла не вплинути на зміну граматичної термінології, що своєю чергою спричинило появу нових понять, адекватних потребам членування речення відповідно до його аналітичної структури. Практично не приділяючи уваги граматичному порядку слів, римські граматики згадували про їхню логічну послідовність. Вони не подавали певної схеми побудови речень, тому що в латинській мові, з її розвиненою системою особових та відмінкових закінчень, що вказували на зв'язок між словами, такий чітко визначений порядок не був необхідним. Крім того, на думку граматиків, слово могло виражати лише власну семантику, і тому структура речення може визначатися лише властивостями та значеннями слів, які його утворюють, та позбавлена самостійного значення. Можливо, саме тому у творах римських риторів та дослідників мови йшлося скоріше не про порядок слів, а про їхню взаємополучуваність, про поєднання їх таким чином, щоб мова ставала більш ритмічною, гармонійною та виразною, і щоб це допомагало акцентувати увагу слухача саме на тому, що оратор

вважає за необхідне підкреслити.

1. *Иванова Л. С.* Сопоставительное исследование порядка слов в простом повествовательном предложении латинского и русского языков: Автореф. дис... канд. филол. наук. Алма-Ата, 1985.
2. *Happ H.* Grundfragen einer Dependenz-Grammatik des Lateinischen. Göttingen, 1976.
3. *O'Brien S. J., Richard J.* A descriptive grammar of ecclesiastical latin based on modern structural analysis. Chicago, 1965.
4. *Scöld T.* Can positional analysis of Diderichsen's model be adopted to the word order of latin ? // Papers from the 5th Scandinavian conference of linguistics. Stockholm, 1979.
5. *Platonis Opera.* Milford, 1905. Т. 1.
6. *Орос М. В.* Визначення речення у античному мовознавстві // Інозем. філологія. 1973. Вип. 32.
7. *Barwick K.* Probleme der stoischen Sprachlehre und Rhetorik. Berlin, 1957.
8. *Орос М. В.* Проблемы синтаксиса в трудах римских грамматиков: Автореф. дис...канд. филолог. наук. М., 1979.
9. *Schömann G. F.* Die Lehre von den Redeteilen nach den Alten. Berlin, 1957.
10. *Добиаш А. В.* Синтаксис Аполлония Дискола // Известия историко-филологического института в Нежине. Т. 6. 1881. Т. 7. 1883.
11. *Jeep L.* Zur geschichte der Lehre von den Redeteilen bei den lateinischen Grammatikern. Leipzig, 1893.
12. *Оленич Р. М.* Прісціан і антична граматика. Львів, 1973.
13. *Ciceronis M.Tullii.* Opera Rhetorica. Vol. II. Lipsiae, 1907.
14. Античные теории языка и стиля. М.; Л., 1980.
15. *Quintiliani M. Fabii.* De institutione oratoria libri duodecim. Vol II. Lipsiae, 1821.
16. *Grammatici Latini / Ed. H.Keil.* Vol. II. 1 Lipsiae, 1859.

THE TEACHINGS OF ROMAN GRAMMARIANS ABOUT WORD ORDER

Olena Vasylevska

*Lviv Ivan Franko National University,
1, Universytetska St, Lviv, 79000, Ukraine*

The teachings of Roman grammarians about word order are analyzed in this paper. The paper concentrates on the development of these teachings since their appearance in Roman grammatical study till the late period of Latin language. These teachings appeared in Ancient Greece at the fourth century and then they were adopted by Romans. Teachings about word order of that time differ from modern considerable. Roman grammarians did not pay attention to the grammatical function of it because Latin language had rather developed inflected system, so they considered this question at first from stylistic and then from logic point of view. Classical orators paid more attention to the sounding of speech, to its harmony. Quintilianus was the first to say about "natural" word order, but, nevertheless, he did not advise to follow this order because this "natural" word order may not have so refined sounding. A special place in these teachings takes the Pristianus work "Institutio de arte grammatica" where he talks about the existence of direct word order and gives a logic succession of words in the sentence. Besides, modern grammatical terms such as subject, object, predicate were unknown for ancient grammarians, and instead of them they used words: Verb, Nominative,

Accusative etc.

Key words: Roman grammarians, Latin language, Quintilianus, natural word order, Pristianus.

Стаття надійшла до редколегії 7.06.2000

ГЕРМАНСЬКІ МОВИ

УДК 811.111'27(6-13)

ПРО СТАНДАРТ У ПІВДЕННОАФРИКАНСЬКОМУ ВАРІАНТІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Роксоляна Федущинська

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000*

Стаття є спробою аналізу різних підходів до визначення стандарту південноафриканського варіанта англійської мови. Обговорено загальну концепцію "стандартної мови" і "стандартних різновидів" та роль стандартної британської англійської у лінгвістичному майбутньому Південно-Африканської Республіки (ПАР). Проаналізовано переваги та недоліки автентичного та провінційного стандартів, які визнавалися у південноафриканському суспільстві за умов апартеїду, однак не відповідають потребам сучасної мовної ситуації у ПАР. Розглянуто суперечливе питання стандартизації англійської негритянського населення ПАР.

Ключові слова: стандарт; південноафриканський варіант англійської мови; стандартизація.

Протягом останніх років у Південно-Африканській Республіці (ПАР) відбуваються значні зміни у мовній політиці, зумовлені політичними змінами у суспільстві. Прагнення побудувати нову державу, яка базувалася б на принципах демократії та рівних правах і можливостях для всіх верств населення, проявляється і у проголошенні рівних прав та можливостей для розвитку всіх одинадцяти офіційних мов ПАР. Проте, коли справа стосується конкретних заходів мовного планування, покликаних забезпечити цей офіційний статус та створити в освітній системі умови, необхідні для вивчення та поширення мов, виникають як теоретичні, так і практичні проблеми. По-перше, принцип багатомовності не може означати, що усе потрібно повторювати одинадцять разів, а тому якась із мов повинна стати мовою міжнаціонального спілкування, що неминуче виділить її з числа решти мов. По-друге, роки освіти банту нанесли суттєвої шкоди системі освіти в цілому та викладанню мов зокрема. Згідно з Конституцією (статті 31 та 32), кожен громадянин ПАР має право обирати мову навчання за своїм бажанням, однак у ній нічого не говориться про мовні зразки, які повинні викладатися у школах і які формуватимуть лінгвістичне майбутнє країни [1, с.165]. Ситуація ускладнюється тим, що африканські мови недостатньо розвинені, їм бракує чітко кодифікованих норм, щоб вони могли бути академічними мовами і мовами урядового використання. Єдиною мовою, яка може виконувати в сучасному південноафриканському суспільстві різноманітні функції, а саме бути мовою і міжнаціонального і адміністративного спілкування, відкривати доступ до здобуття вищої освіти (більшість літератури в південноафриканських бібліотеках є англійською мовою), слугувати засобом спілкування з міжнародною спільнотою, є на сьогодні англійська. Той потенціал домінування, який несе у собі англійська, викликає занепокоєння у певних колах південноафриканського суспільства; багато суперечок точиться також навколо того, яка форма англійської повинна бути прийнята як стандартна у ПАР і, відповідно,

який її різновид повинен викладатися у школах.

Питання стандартної мови та стандартних різновидів взагалі досить суперечливе. Як зазначається у словнику “The Oxford Companion to the English Language”, стандартна англійська – це широко вживаний термін, який не піддається легкому визначенню, однак використовується більшістю освічених людей так, ніби

вони тим не менше знають, що це таке [2, с.902]. Для одних – це моноліт з більш або менш чітко встановленими правилами та умовностями, для інших – ціла низка різновидів, які значною мірою збігаються.

У широкому визначенні стандартна англійська – це та форма англійської мови, яка є спільною для усіх її мовців. Це проста загальна англійська, яка не є ні високопарною, ні виключно розмовною, а також не є орієнтованою на певні регіони чи групи [3, с.4]. Однак визначення стандарту часто має географічні обмеження. Постає запитання, чи існує лише один стандартний варіант мови, чи їх може існувати кілька? Деякі коментатори схвалюють розвиток та прийняття різноманітних національних стандартів: це як велика кількість окремих центрів тяжіння до комплексної світової мови. Інші розглядають плюралізм “стандартних англійських” як руйнівне та тривожне явище. Парадокс 90-х років полягає у можливості одночасного існування низки національних стандартів і одного широко визнаного міжнародного стандарту, який об’єднує їх: стандарту стандартів [2, с.904]. На думку лорда Кверка, основне значення міжнародного стандарту полягає в його об’єднувальній силі: “Існує міф, згідно з яким стандартна англійська передбачає певний акцент – “шикування розмовою”. Це не так. Лише незначна кількість мовців стандартної англійської має такий акцент, і стандартною англійською розмовляють однаково добре Білл Клінтон, Пол Кітінг, Вірджинія Ботомлі і Джон Сміт, не кажучи вже про Нельсона Манделу і де Клерка” [3, с.7]. Пітер Стрівенс теж вважає, що стандартною англійською можна розмовляти з регіональними акцентами, а її словниковий склад спільний для всіх мовців англійської мови у цілому світі [4, с.136].

Південноафриканська англійська (ПАА) також базується на цьому основному лексичному запасі, адже небагато можна сказати лише з допомогою 5000 слів, які занесені в Оксфордський словник ПАА на історичних принципах. Лексичний аспект ПАА є крихітним порівняно з лексикою міжнародної стандартної англійської, якою користуються південноафриканці, коли розмовляють англійською мовою [5, с.37].

Саме особливості акценту послужили Ленхему підставою для виділення трьох різновидів англійської мови білої південноафриканської громади та визначення на їх основі стандарту ПАА. На думку дослідника, фонологічні змінні визначають акценти ПАА та співвідносяться з основними соціальними змінними (регіон, соціальний клас, вік, стать) [6, С.3]. Згідно з його класифікацією, в білій південноафриканській громаді існують три соціально значущі акценти:

1) консервативна ПАА (Conservative SAE) – це соціолект, який максимально наближений до стандартної британської англійської і не має фонологічних ознак, характерних для капської англійської чи англійської провінції Наталь. Єдиними фонетичними особливостями консервативної ПАА є деяке скорочення голосного перед [l] в таких словах як *belt*, *bill* і *cold*, централізоване [u], особливо в позиції

після [j] в таких словах, як *new* і *due*; піднятий звук [ɔ:] [bɔ:d] *bored*, [pɔ:z] *rawz* та наголошування кінцевих ненаголошуваних складів (*wanted*, *broken*, *money*). Ці ознаки, проте, мають тенденцію перебувати поза рівнем соціального усвідомлення. ConsSAE пов'язується з наступними соціальними корелянтами: вищий клас, вік понад 45 років (на 1978), міцні зв'язки з Великобританією, жіноча стать.

2) допустима ПАА (Respectable SAE) – у фонологічному плані характеризується змінними величинами англійської провінції Наталь: відтягування язика при вимові голосного перед [l], просунення вперед та послаблення глайду в дифтонзі [ai] [fa:t] *fight*, піднятий звук /ə:/ та централізований /u:/. RespSAE використовується невеликою групою євреїв європейського походження. Інші соціальні змінні, що визначають цей різновид: середній або вищий клас (будь-який клас у Наталь), вік молодше 45 років, жіноча стать;

3) крайня ПАА (Extreme SAE) – визначається фонологічними змінними капської англійської: шумний [r] – кінчик і край язика наближаються до постальвеолярної ділянки, особливо початкове /r/ в таких звукосполученнях, як [θr], [kr], [tr], [dr], [qr]; задній підйом і послаблення глайду в дифтонзі [oi], особливо перед [l], [m], [n]; задній і піднятий [ɑ:], так що *kite* і *cart* майже не розрізняються у вимові; передній підйом і послаблення глайду в дифтонзі [æu]:[kæ "] *cow*. З ExtSAE пов'язуються наступні соціальні змінні: нижчий клас (в англійських містах, але не обов'язково у Капській провінції), африканер за походженням, чоловіча стать.

Виділені різновиди ПАА несуть у собі соціальне значення та відображають соціальні цінності. Аналізуючи ставлення до трьох соціальних акцентів у південноафриканському суспільстві, Ленхем дійшов висновку, що і консервативна, і допустима ПАА мають високий статус і визнаються як стандартні форми, на протиположності крайній англійській, яка засуджується як нестандартна [6, с.54]. Можливість існування у суспільстві подвійного стандарту Ленхем пояснює тим, що в соціальній оцінці два типи акцентів наділені соціальним значенням стандартного різновиду: правильність, високий соціо-економічний статус та престиж. Консервативну англійську він називає автентичним стандартом, максимально наближеним до стандартної британської англійської, який приділяє особливу увагу відповідній мовленнєвій поведінці та дотриманню усіх норм. На відміну від консервативної, допустима ПАА, хоч і уникає нестандартних форм, але не приділяє значної уваги деталям мовленнєвої поведінки. Допустима англійська отримала назву провінційного (або неформального) стандарту, який виник як продукт нормалізації рис "місцевої мови", однак виступає як антитеза образу "місцевої людини", що асоціюється з крайньою англійською [6, с.89].

У новому південноафриканському суспільстві ставлення до класифікації Ленхема неоднозначне. З одного боку, визнається його заслуга у виділенні акцентів на основі фонологічних змінних, з іншого – засуджуються ті ціннісні оцінки, які закладені у термінах для позначення трьох різновидів ПАА. Хіберт і Маконі називають поділ на консервативну, допустиму та крайню англійську парадигмою, встановленою апартеїдом, що суперечить сучасному політичному контексту ПАР, де в культурній та освітній сферах розпочалося звернення до багатокультурності і нового розуміння прав людини [7, с.5]. Звичайно, не існує лінгвістичних термінів, які

були б повністю позбавлені оціночних суджень, але ті, які несуть у собі назви ConsSAE, RespSAE і ExtSAE, мають доволі негативні конотації і характеризують варіанти ПАА як такі, що мають нижчий статус порівняно зі стандартною британською англійською. Термін “консервативна” передбачає певне монолінгвістичне політично нетерпиме ставлення; “допустима” – мається на увазі, що цей різновид не є “чистим”, але оскільки він широко вживаний у громадській сфері, то його не можна скинути з рахунку, і тому з ним слід змиритися; “крайня” ж розуміється як різновид, що суттєво відхиляється від правильної англійської, і тому не може бути “допустимим”.

Недолік класифікації Ленхема вбачається і в тому, що він охоплює лише варіанти англійської мови білої південноафриканської громади і залишає поза увагою інші різновиди ПАА, зокрема, англійську африканської більшості. Критиці піддається і сама назва “африканська англійська”, оскільки вона об’єднує всі різновиди англійської, якими розмовляють мовці численних африканських мов і створює хибне враження, що існує єдиний стандартний добре розвинений варіант “африканська англійська” [7, с.5]. Насправді англійська мовців африканського походження (Black South African English – BSAE) позбавлена норм, оскільки в переважній більшості чіткі норми відсутні і в африканських мовах, інтерференцією яких пояснюються особливості африканської англійської. В сучасному південноафриканському суспільстві є багато прибічників стандартизації BSAE, оскільки існує думка, що саме англійська темношкірої більшості населення буде визначати розвиток і особливості англійської мови загалом у Південній Африці. Професор Ндебеле у своєму виступі на конференції Англійської академії заявив: “Південноафриканська англійська повинна бути відкритою для можливості стати новою мовою. Це може відбутися не лише на рівні лексичного складу ... але й також стосовно граматичних поправок, які можуть стати результатом наближення англійської до африканських мов” [8, с.13]. Така заява не могла не викликати занепокоєння в багатьох південноафриканських соціолінгвістів. Африканська англійська сьогодні – це “результат сумнозвісної освіти банту, яка призвела до того, що значна частина відхилень від стандарту та мовних помилок натуралізувалася і почала сприйматися членами мовленнєвого колективу як норми англійської” [9, с.151]. Як наслідок учителі англійської, які не є носіями мови, вважають, що вони викладають стандартну англійську, а учні вважають, що вони вивчають стандартну англійську. Конфлікт між різними сприйняттями стандарту виникає, коли учні вирішують здобути вищу освіту. В університетах вони вперше стикаються з лекторами – носіями мови, і не можуть порозумітися з ними. На думку Тіглстада, така ПАА, яка сповнена закріплених помилок, повністю позбавить її мовців можливостей, які відкриває стандартна англійська, і з неї не вийде навіть мови міжнародного спілкування [5, с.38]. Інший дослідник ПАА – Сарінсіве – вважає, що якщо розширити запропоновану Ндебеле можливість створення нової мови на рівні лексики, то результатом може стати стандартизація *tsotsi-taal* – урбанізованого сленгу темношкірих південноафриканців [10, с.113].

Питання стандартизації англійської у південноафриканському суспільстві набуває політичного забарвлення і проектується на економічну, освітню та соціальну сфери. З одного боку, Південній Африці потрібна така англійська, яка була б

загальнорозумілою, відкривала б доступ до освіти, робила можливим спілкування з міжнародною спільнотою, а з іншого боку, використання британського стандарту, яке пропонується Англійською академією, розглядається як неприйнятне багатьма південноафриканцями. Заперечуючи прихильникам британського стандарту, вони твердять, що використання іноземних норм буде прикладом лінгвістичного імперіалізму і поставить у привілейоване становище носіїв мови британського походження, водночас виступаючи дискримінаційним по відношенню до тих, хто не має біологічних зв'язків з Великобританією або можливості адекватного доступу до стандартної британської мови. Водночас африканська англійська, хоч і має такі привабливі риси соціального значення як антиколоніалізм, місцевий патріотизм, національні почуття і "творчість", проте не може задовольнити потреб у ефективному спілкуванні як у межах, так і поза межами південноафриканського суспільства. Багато південноафриканських лінгвістів вбачають вихід у тому, щоб дотримуватися норм письмового міжнародного стандарту, а місцевим різновидам надати можливість розвитку на розмовному побутовому рівні. На думку Райта, тиск щодо інституалізації нестандартної англійської зменшиться, коли освіта англійською вищої якості стане доступною у державній системі. Поступово люди прийдуть до усвідомлення того, що немає потреби проводити перестандартизацію для ПАР мови, яка вже давно стандартизована у міжнародному вживанні на основі друкованих видань, а володіння освіченим стандартом не заважає використанню місцевих різновидів за відповідних обставин [11, с.158].

Практичним кроком, який може бути зроблений на сьогодні у ПАР, є культивування освіченого різновиду африканської англійської, тісно спорідненого з лінгвістичними системами стандартної англійської. Це може задовольнити прагнення до англійської, яка виражає культурну самобутність її мовців і водночас зберігає практичні соціальні переваги мови, яка є зрозумілою як всередині країни, так і для міжнародного використання.

1. *Titlestad P.* English, the Constitution and South Africa's Language Future // Focus on South Africa. Amsterdam, Philadelphia, 1966. P.163-173.
2. *The Oxford Companion to the English Language* / Ed. by T. McArthur. Oxford, 1996.
3. *Quirk R.* Language varieties and standard language. English Today. 1990. Vol. 6. N. 21. P.3-10.
4. *Stevens P.* New Orientations in the Teaching of English. Oxford, 1977.
5. *Titlestad P.* South Africa's Language Ghosts // English Today. 1998. Vol. 14. N. 2. P. 33-39.
6. *Lanham L.W., Macdonald C.* The Standard in South African English and its Social History. Heidelberg, 1978.
7. *Hibbert L., Makoni S.* The Plain English Campaign and South Africa //English Today. 1997. Vol. 13. N. 2. P.3-9.
8. *Ndebelle N.S.* The English Language and Social Change in South Africa // English Academy Review. 1987. N. 4. P.1-16.
9. *Webb V.* English and Language Planning in South Africa: the Flip-side // Focus on South Africa. Amsterdam; Philadelphia, 1966. P.175-190.

10. *Sarinjeive D.* Negotiating intertwining dialects of English // *Acta Academia*. 1996. Vol. 28. N. 12, Bloemfontein. P. 105-118.
11. *Wright L.* The Standardization Question in Black South African English // *Focus on South Africa*. Amsterdam; Philadelphia, 1966. P.163-173.

ON STANDARD ISSUES IN SOUTH AFRICAN ENGLISH

Roksolana Fedushynska

*Lviv Ivan Franko National University,
1, Universytetska St, Lviv, 79000, Ukraine*

The article deals with issues of standard in South African English. It attempts to make analysis of various approaches to standard English that exist in South Africa. The concept of standard English has been discussed in general and the role of standard British English in South Africa's linguistic future in particular. The two previously recognized standards in South African English – the authentic and the provincial – have been examined and the much debated issue of South African Black English standardization has been considered.

Key words: standard English; national standard; authentic standard; provincial standard; standardization.

Стаття надійшла до редколегії 5.04.2000

**СТИЛІСТИЧНА РОЛЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ АВТОРСЬКОГО ПЕРЕДТЕКСТУ
У П'ЄСАХ ТЕАТРУ АБСУРДУ**

(за матеріалом п'єс С. Беккета та Г.Пінтера)

Світлана Маркелова*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000*

Досліджено стилістичну роль та особливості авторського передтексту у п'єсах театру абсурду. Показано, що особливості цих п'єс виявляються вже на рівні інтродукційної авторської ремарки та списку дійових осіб. Список містить обмежену інформацію з метою підкреслення ізольованості людини від життя. Інтродукційній авторській ремарці притаманна повна або часткова невизначеність часу й місця подій. Нема ретроспективних і проспективних темпоральних зв'язків. Характерний образ занедбаной напівпорожньої кімнати поглиблює враження внутрішньої спустошеності персонажів. Абсурдність людського існування відображають описи, сконцентровані на фізичних вадах, ознаках старіння, огидливих рисах зовнішності. Серії одноманітних дій створюють враження безглуздості людських зусиль. За допомогою цих засобів закладаються основи реалізації ефекту абсурдності у подальшому тексті.

Ключові слова: стилістична роль; авторський перед текст; театр абсурду; С. Беккет; Г.Пінтер.

Стаття присвячена дослідженню ролі передтексту як частини авторського мовлення у створенні абсурдності у п'єсах, що одержали назву п'єс театру абсурду (ТА)¹.

Як відомо, текст будь-якої п'єси складається з власне текстів діалогу і авторського мовлення: списку дійових осіб і ремарок, різних за функціональним спрямуванням. Це опис місця і часу подій, зовнішнього вигляду персонажів, їхніх рухів на сцені, особливості вимови реплік тощо. Список дійових осіб містить не тільки імена, але й додаткову інформацію про вік, професію, особливості зовнішності. За законами жанру після списку дійових осіб найчастіше подається значна за обсягом і виключно важлива за змістом так звана інтродукційна авторська ремарка, яка репрезентує більш чи менш розгорнуту локально-темпоральну інформацію, портретні описи персонажів та інше. Виконуючи на перший погляд лише допоміжну функцію, авторське мовлення становить досить важливий аспект тексту будь-якої п'єси, без якого неможлива адекватна сценічна інтерпретація драматургічного твору, а в разі читання – індивідуальне декодування авторського задуму. До передтексту п'єси відносимо список дійових осіб та інтродукційну авторську ремарку.

Цілковита нетрадиційність п'єс ТА знаходить своє відображення і в особливостях авторського мовлення. Зауважимо, що до особливостей цих п'єс належить відсутність сюжету як такого, незмінність відчуженого стану персонажів, невмотивованість їхніх дій, деформація логіки у розвитку подій, некоммунікабельність дійових осіб, незвичні трансформації явищ і понять, невизначеність проблематики тощо.

© Маркелова С., 2001

¹ Абсурдизм існує як у драмі, так і у прозі. Письменники абсурдисти: С.Беккет, Е.Іонеско, А.Адамов, Ж.Жене, М.Фріш, Г.Гросс, А.Корпіт, Н.Симпсон, Г.Пінтер та ін.

Розглянемо кожний вид авторського передтексту в п'єсах ТА та його роль у створенні ефекту абсурдності.

Список дійових осіб у деяких п'єсах є цілком традиційним, у ньому визначені імена персонажів, вік або професія, як, наприклад, у п'єсах Г.Пінтера "Кімната" і "Вечірка з приводу дня народження". Але, як правило, драматурги-абсурдисти дають звужену інформацію про дійових осіб. Наприклад, подаються тільки імена персонажів у п'єсі С.Беккета "Ендшпіль" (Nagg, Nell, Hamm, Clov); два імені і одна професія без імені у п'єсі Г.Пінтера "Слабкий бій" (Edward, Flora, matchseller). У деяких п'єсах списки дійових осіб зовсім відсутні. У п'єсі С.Беккета "Театр І" є дійові особи А і В, що позначені тільки перед репліками. У ряді п'єс – тільки одна дійова особа, відомості про яку зовсім відсутні. Наприклад, п'єса С.Беккета "Монолог" починається словами: "A man alone in a chair. He refers to another chair which is empty" [1, с.270]. Цей єдиний персонаж залишається безіменним до кінця п'єси.

Обмеженість інформації про дійових осіб – не випадкове явище у п'єсах ТА, оскільки ситуація в них представляється як вихоплений з дійсності момент, що зупинився. Момент без визначених ретроспективних або перспективних зв'язків. Брак інформації про дійових осіб підкреслює їхню відірваність від реального світу, ізольованість у просторі і часі, неспроможність подолати рамки відчуження, рамки власного "я".

Інтродукційна авторська ремарка, як відомо, містить опис місця подій, визначає час і розташування на сцені дійових осіб, дає опис їхнього зовнішнього вигляду тощо. Кожен з цих аспектів інтродукційної авторської ремарки має свої особливості у п'єсах ТА. Для них характерна повна або часткова невизначеність часу і місця подій.

Особливо це стосується часу, що є або зовсім невизначений, або визначений досить нечітко. Наприклад: "A late evening in the future" [2, с.480]. Абсурдність такого визначення очевидна, оскільки ми не знаємо, до якого теперішнього часу події п'єси виступають як майбутнє, що створює ефект абсурдності.

Відсутність позначення часу дії не випадкова, адже поняття часу як такого не існує в п'єсах ТА, оскільки з плином часу не змінюється жалюгідне становище персонажів, скільки б не намагалися вони зламати стіну непорозуміння і відчуження, це їм не вдається. Згадаємо початок і кінець класичної п'єси ТА С.Беккета "Очікуючи Годо". Вона починається і закінчується безконечним і безперспективним станом очікування невідомого Годо.

Поняття часу звужується до конкретного моменту, коли відбувається дія, відсутність ретроспективних і проспективних темпоральних зв'язків робить неможливим проведення якихось паралелей у часі або сподівання на зміни з плином часу. Зауважимо, що драматурги-абсурдисти доводять до абсурду не тільки поняття часу в широкому розумінні, але й у конкретному:

HAMM: What time is it?

CLOV: The same as usual.

HAMM: Have you looked?

CLOV: Yes.

HAMM: Well...

CLOV: Zero [2, с.4].

Отже, звуження темпоральних рамок, відсутність темпоральних проспективних і ретроспективних зв'язків сприяє загальному ефекту абсурдності, створюючи ефект ізольованості у часі. Досить нетрадиційно представлені також локальні параметри в інтродукційних авторських ремарках п'єси ТА. Зазначимо, що для цих п'єс характерна відсутність макропростору, тобто повна або часткова невизначеність місця подій у широкому розумінні. Звуження просторових меж виступає як вирваність з контексту реальності. Простір ніби замикається мікропростором дії, а саме – конкретним місцем дії, де герої зазнають фізичних і душевних страждань і звідки вони не можуть або не хочуть вирватися. Згадаємо сповнену безперспективності фінальну сцену кожного акту з п'єси С.Беккета “Очікуючи Годо”, дія якої відбувається на дорозі, що не має ні початку, ні кінця:

ESTRAGON: Well, shall we go?

VLADIMIR: Let's go.

They don't move.

Curtain [3, с.94].

У драматургів-абсурдистів склалися певні усталені образи місця дії. Це вже згаданий образ дороги без кінця і початку, а також образ напівпорожньої, занедбанної кімнати. Особливо часто такі кімнати фігурують у п'єсах Г.Пінтера, хоча і С.Беккет віддає їм належне.

Висока частотність появи занедбанної напівпорожньої кімнати дозволяє розглядати цей образ як певний стилістичний засіб, що підкреслює самотність і непотрібність людини у цьому світі. Напівпорожній інтер'єр поглиблює враження внутрішньої спустошеності, підкреслює незмінно гнітючий стан. Відокремленість кімнати (мікропростору) від реального світу (макропростору) символізує водночас всепоглинальну самотність людини. Наведемо приклад з п'єси Г.Пінтера “Ліфт для підняття їжі”: “A basement room, 2 beds flat against the back wall. A serving hatch closed between 2 beds. A door to the kitchen and lavatory, left. A door to a passage, right” [4, с.127].

Для місця дії характерне нерозчленоване вираження просторової сфери і відсутність системи якісних характеристик інтер'єру. Повністю відсутні відомості про макропросторові зв'язки кімнати: в якому вона будинку, на якій вулиці, у якому місці тощо. Номінативні речення, відсутність дієслів просторової семантики створюють враження одномірності мікропростору.

Деталі як конкретна маніфестація зовнішнього світу втрачають свою визначеність. Наведемо приклади з п'єси Г.Пінтера “Останній запис Креппа”:

Krapp's den.

Front center a small table, the two drawers of which open towards audience...

On the table a tape-recorder with microphone and a number of cardboard boxes containing reels of recorded tapes.

Table and immediately adjacent area in strong white light. Rest of stage in darkness [6, с.480].

Звуження мікропростору за допомогою описаних засобів поглиблюється світловим ефектом, що не дозволяє побачити всієї кімнати.

Як бачимо, для п'єси ТА притаманна мінімальна кількість декорацій і реквізиту

або повна їх відсутність, як конкретно зазначає Г.Пінтер у п'єсі "Слабкий біль" [4, с.169]. Наприклад, у п'єсі Г.Пінтера "Пейзаж" на сцені два кола світла, в одному з них – чоловік, у іншому – жінка. Вони промовляють діалогізовані за формою (реапліковані) монологи, не чуючи одне одного і не реагуючи на слова співбесідника:

DUFF: Anyway.

BETH: My skin.

DUFF: I am sleeping all right these days.

BETH: Was stinging.

DUFF: Right through the night, every night.

BETH: I'd been in the sea.

DUFF: Maybe it's something to do with fishing.
Getting to learn much about fish.

BETH: Stinging in the sea by myself.

DUFF: They are very shy creatures. I've got to woo them. You must
never get excited with them. Or flurried. Never [4, с.182].

Неспроможність людей до комунікації поглиблюється ізольованістю у просторі, внутрішня спустошеність – вакуумом мікропростору.

Портретні аспекти авторських ремарок також поглиблюють загальний ефект абсурдності людського існування. Описи зовнішності або повністю відсутні (тобто зовнішні ознаки не виступають як релевантні у висвітленні образів), або досить поширені, але з одностороннім спрямуванням. В описах персонажів переважає тенденція до нагромадження натуралістичних подробиць з пейоративним відтінком.

Ось як виглядає єдиний персонаж з п'єси Г.Пінтера "Останній запис Креппа": "Rusty black narrow trousers too short for him. Rusty black sleeveless waistcoat, four capacious pockets. Heavy silver watch and chain. Grimy white shirt open at neck, no collar. Surprising pair of dirty white boots size ten at least, very narrow and pointed" [1, с.480].

Багатоаспектні кваліфікації одягу мають виключно негативну конотацію, підкреслюючи, що одяг старий, ймовірно, навіть чужий. Це наштовхує на думку, що ця людина знаходиться на дні суспільства, байдужа до свого зовнішнього вигляду.

Автор подає детальний опис одягу персонажа. Багатоелементна кваліфікація такої частини одягу, як штани, визначає колір (іржаво-чорний), ширину (вузький), довжину (надто короткі). Ще одна багатоелементна кваліфікація чобіт визначає враження, що справляє річ (дивні), колір (брудно-білі), розмір (дуже великий), форму (дуже вузькі і гостроносі). Не кращим є інший одяг: брудна біла сорочка без коміра та іржаво-чорний жилет. Підкреслюючи жалюгідну зовнішність персонажа, автор використовує інтенсифікатори: too, very, at least, що поглиблює картину зовнішніх ознак занепаду особистості. Цікаво, що нібито позитивна кваліфікація годинника з ланцюжком (важкий срібний) дістає негативну конотацію, оскільки створює певну імплікацію: ймовірно, що людина бачила кращі часи перед тим, як опинилася у жалюгідному становищі. Контрастування колись дорогої речі із жалюгідними речами ще раз підкреслює зубожіння цієї людини.

Інші характеристики персонажа підкреслюють його фізичні вади та ошадливі риси: "White face. Purple nose. Disordered grey hair. Unshaven. Very near-sighted (but unspedacted). Hard of hearing. Cracked voice. Distinctive intonation. Laborious walk" [1,

с.481].

Одноаспектна (за кольором) характеристика обличчя і носа свідчать про поганий фізичний стан головного героя. Ймовірно, що він зловживає спиртними напоями. Негативні префікси дієприкметників (*disordered* та *unshaven*) посилюють цю імплікацію, підкреслюючи, що людина не надає значення своїй зовнішності, що є ознакою морального занепаду.

Фізичні недоліки (глухуватість, поганий зір, важка хода), ознаки старіння і фізичного занепаду поглиблюють загальну картину жалюгідного стану персонажа. Ознаки голоса Креппа створюють певну опозицію. З однієї сторони голос характеризується як надтріснутий, з іншої – інтонація чітка, що в подальшому контексті створює низку імплікацій: мабуть, у минулому він був відомим журналістом або ведучим якоїсь програми.

Зауважимо, що фізичні вади, неохайність, огидливі риси зовнішності притаманні багатьом дійовим особам п'єси ТА. Це обшарпані волоцюги (С.Беккет, "Очікуючи Годо"), Гамм, що вмирає (С.Беккет, "Ендшпіль"), один сліпий, інший паралізований персонажі А і В (С.Беккет, "Театр І"), продавець сірників, що онімів і втратив здатність сприймати навколишній світ (Г.Пінтер, "Слабкий біль"), подібний до тварини Віллі (С.Беккет "Щасливі дні") та ін.

Більше того, жахливий моральний і фізичний стан персонажів ніколи не поліпшується, а навпаки, погіршується. Раптова безпідставна втрата зору, розуму, згасання функцій організму, повний фізичний і розумовий колапс наявні у багатьох п'єсах цих авторів.

Ознаки старіння, фізичні вади, неохайність, огидливі риси зовнішності описуються з натуралістичними подробицями. В такий спосіб письменники-абсурдисти передають абсурдність людського існування, яке неминуче веде до фізичного старіння, морального зубожіння і, врешті, смерті.

Кінетичний аспект інтродуктивної авторської ремарки також відіграє певну роль у створенні ефекту абсурдності. Персонажам п'єси ТА притаманний надлишок одноманітних дій: це розв'язування-зав'язування шнурівки (С.Беккет "Очікуючи Годо"), роззування-взування (С.Беккет "Останній запис Креппа"), методичне розривання газети на шматки (Г.Пінтер "Вечірка з приводу дня народження") і т.д. Особливо характерними є безперспективні пошуки якогось предмета. В описі серії таких дій проявляється певна натуралістичність, коли потрібен певний час, щоб знайти якусь річ. Представлена у концентрованому вигляді на сцені серія одноманітних дій створює враження безглуздості людських зусиль, безперспективності намагань і безнадійності зусиль особистості.

Наприклад, головний персонаж здійснює 74 дії на початку п'єси "Останній запис Креппа" – це безконечні пошуки у шухлядах стола і процес чищення та з'їдання двох бананів: "Kripp remains a moment motionless, heaves a great sigh, looks at his watch, fumbles in his pockets, takes out an envelope, puts it back, fumbles, takes out a small bunch of keys, raises it to his eyes, chooses a key, gets up and moves to front of table. He stoops, unlocks first drawer, peers into it, feels about inside it, takes out a reel of tape, peers at it, puts it back, locks drawer, unlocks second drawer, peers into it, feels about inside it, takes out a large banana, peers at it, locks drawer, puts keys back in his pocket..." [1, с.481].

Опис подібної серії дій займає дві сторінки. Деякі дії повторюються декілька разів. Персонаж засуває-висуває шухляди п'ять разів, заглядає у ящики три рази, шукає щось навпомацки чотири рази, кілька разів глибоко позіхає, уважно розглядає кожну річ, поволі обчищає і з'їдає два банани, завмирає чотири рази і т.д.

Беручи до уваги, що ознакою діалогів п'єс ТА є відсутність комунікації як такої, акцент певною мірою зміщується на дії, які видаються на перший погляд більш реальними і логічними, ніж розмови. Але врешті дії виявляються такими ж абсурдними, як і діалоги: ніякі дії не можуть змінити жалюгідного становища людини, що приречена на марні зусилля.

Підсумовуючи, констатуємо, що передтекст п'єс ТА закладає основи реалізації ефекту абсурдності за допомогою певних стилістичних засобів, а саме, згортання художнього часу, звуження художнього простору; підвищеної уваги до огидливих рис зовнішності, одягу, станів фізичного і морального занепаду, нагромадження одноманітних рухів. Водночас невизначеність певних особливостей, які відображаються за законами жанру у авторському передтексті (списку дійових осіб та інтродукційній авторській ремарці) веде до створення відкритого ряду пресупозицій при декодуванні авторського задуму, що, своєю чергою, поглиблює ефект абсурдності.

1. *Becket S. I can't go on, I'll go on. New York, 1957.*
2. *Becket S. Endgame: A Play in One Act. New York. 1974.*
3. *Becket S. Happy Days: A Play in Two Acts. L.: Faber and Faber, 1970.*
4. *Pinter H. Plays One. L.: Methuen, 1977. 8. Pinter H. Plays Three. L.: Methuen, 1978.*
5. *Becket S. Waiting for Godot: A Tragicomedy in Two Acts. Faber and Faber, 1972.*
6. *Горенкова Н.Ф. Философско-эстетические концепции нео-экзистенциализма и нео-фрейдизма и их отражение в драматургии США и Англии: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. М., 1972.*
7. *Толмачёва Л.Ф. Язык и стиль современной английской драмы: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. М., 1973.*

**STYLISTIC ROLE AND RELEVANT FEATURES OF THE AUTHOR'S INTRODUCTORY TEXT IN
THE ABSURD THEATRE PLAYS
(ON THE BASIS OF S.BECKET'S AND H.PINTER'S PLAYS)**

Svitlana Markelova

*Lviv Ivan Franko National University,
1, Universytetska St, Lviv, 79000, Ukraine*

Introducing stage directions and the list of characters in the plays of the Theatre of the Absurd are considered from the stylistic point of view. The way the effect of the absurd arises before the dialogue begins is described: by means of distorting the notion of time, narrowing the notion of space, concentrating on the negative features of appearance and shabby clothes, physical and mental collapse etc. The image of a shabby and empty room symbolises the inner world of characters. Lists of characters give very little or no information. Lack of some traits characteristic to drama gives rise to endless assumptions in decoding the author's conception. This also lays foundations of the effect of

the absurd.

Key words: Theatre of the Absurd; author's introductory direction; effect of the absurd.

Стаття надійшла до редколегії 15.04.2000

УДК 811.111.373

СЕМАНТИКО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРИЙМЕННИКА *AT* У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Станіслава Гулкевич

*Львівська комерційна академія
вул. М. Туган-Барановського, 10, м. Львів, 79013*

Усі прийменники як категорія слів позначають відношення, а кожний з них позначає “своє власне” відношення як певний узагальнений тип відношень на відміну від інших типів. У цій статті визначаються узагальнені типи об’єктів, які можуть перебувати у відношенні як **at**, **by**, **with**, тобто визначаються лексико-семантичні особливості функціонування прийменників у сучасній англійській мові на прикладі прийменника **at**. Спеціальні роботи та тлумачні англо-англійські словники звичайно описують різні значення прийменників у синтагматичному плані, що результується у приписуванні прийменнику різних значень, які, здебільшого, залежать від співвідносних слів. Дослідження ґрунтується на двоплановому підході – парадигматичному та синтагматичному. У першому випадку будь-який прийменник визначається без його синтагматичних “супутників” і тому він має лише одне і тільки одне інваріантне значення – певний тип відношень (**at**, **by**, **with**). У другому – прийменник зі своїм інваріантним значенням вживається, щоб означати співвідношення між двома об’єктами. Ці об’єкти можуть узагальнюватись до певної кількості. Наприклад, у випадку з прийменником **at** узагальнення співвідносних об’єктів дало змогу виділити два основні типи та сім підтипів прийменникових словосполучень.

Ключові слова: семантико-функціональні особливості; прийменник *at*; парадигматичний та синтагматичний підходи; інваріантне значення.

Прийменник **at** є одним із досліджуваних прийменників, які семантично корелюються з **by** і **with**, і умовно об’єднані спільною назвою “відношень невизначеної близькості”: He was at the door (LDE, at, 1); (He was) standing by the window (ib., by, 1); A man walked down the road with his dog (ib., with, 1).

Особливістю значення прийменника **at** як категорії слів є його невловима абстракція на відміну від значення іменника, прикметника, дієслова, кожне з яких ототожнюється відповідно з певною сутністю, ознакою предмета, дією, які людина може безпосередньо сприймати органами відчуття: бачити, чути, відчувати або уявляти як певну сутність. Значення прийменника в цьому сенсі є справді невизначеним як об’єкт позначення, бо сутність відношень формується тільки при наявності співвідносних об’єктів і їх особливостей [2, с. 155 ff].

Значення прийменника *at* описується найкоротше і, на нашу думку, найточніше у тлумачному словнику: expressing exact, approximate or vague position (at York, at school, at dinner) or time of day (at one o'clock) (OID, at), з одним суттєвим уточненням: прийменник позначає не position, а відношення точної, приблизної або невизначеної близькості між двома точковими об’єктами у просторі або часі. Для функціонування прийменника в синтагматичному плані мовлення його власне значення як певний узагальнений тип відношень не є вирішальним. На наш погляд, недостатньо знати навіть приблизний семантичний зміст типу відношень невизначеної близькості між двома об’єктами. Значно важливіше знати, які об’єкти в англійській мові позначаються у відношеннях **at** і що саме вважається

диференційною ознакою узагальненого типу відношень **at**, яка відрізняє цей тип відношень від інших, найближчих семантично споріднених типів? Б.М.Аксьоненко уважно дослідив функціонування прийменників в англійській мові і слушно зауважує, що численні значення прийменника **at** можуть бути класифіковані у просторово-часовому вимірі, а саме, якщо виходити від точки у просторі і точки у часі [4, с.75]. Як прийменник місця **at**, зауважує автор, вказує на точку дії (там же), але ж дія є лише предикативна ознака суб'єкта, отже, йдеться не про точку дії, а про точку існування суб'єкта у певному стані діяльності, до того ж статичну точку, нерухому, на відміну від рухомої точки суб'єкта. Тобто у прикладі *He walked/passed by me without noticing me* (LDE, by, 3) $\rightarrow$ *He walked at me*, смисл ядра втрапився.

Неможливість збереження смислу ядра прийменникового словосполучення (ПСС) при заміні прийменника в трансформі ядра ПСС свідчить про різні типи відношень **at** і **by**. Останній позначає динамічні відношення (на відміну від статичних **at**) як у просторі, так і в часі (cf. *at 2 o'clock* і *by 2 o'clock* "not later than, before" (ib., by, 4). Натомість прийменник **with** допускає трансформацію ядра ПСС зі статичних відношень на динамічні і навпаки: *He walked with his dog* $\leftrightarrow$ *He was / stood with his dog*, оскільки відношення сумісності (**with**) між двома об'єктами допускають як динамічне, так і статичне існування співвідносних об'єктів.

Для визначення відношення суб'єкта до об'єкта його діяльності у просторі важливо розрізнити відношення суб'єкта до місця його перебування і місця його діяльності: у першому випадку вживається прийменник **in** (в межах певного простору), у другому — **at** (до об'єкта дії). Б.М.Аксьоненко ілюструє аналогічні міркування таким прикладом: *The police expected to apprehend him at his house, but they failed to find him whether in the house or in the yard* (ib., с.78), тобто діяльність — *at the house*, перебування — *in the house*. Семантичне визначення прийменника **at** особливо проявляється у зіставленні безпосередньої дії на об'єкт (без прийменника) і посередньої (з прийменником): *grab = to seize with a sudden rough movement: He grabbed the coin and ran off* і *grab at = to try to grab: She grabbed at me, but missed and I ran off* (LDE, grab v1, grab at). Отже, на відміну від прямого, контактного зв'язку суб'єкта з об'єктом його діяльності, прийменник **at** позначає відношення спрямування діяльності суб'єкта на об'єкт.

Безконтактність відношень суб'єкта до об'єкта його діяльності сприяє тому, що прийменник **at** позначає відношення суб'єкта у найрізноманітніших станах, позначених численними дієсловами, які формують ПСС двох основних типів смислів — відношення між об'єктами у просторі і відношення між подіями у часі. Оскільки всі предмети, явища і відношення між ними існують не інакше, як у просторі і часі, то розмежування цих двох типів смислів може бути лише у їх першому наближенні (логічному осмисленні). В нашому дослідженні фізичний точковий об'єкт у просторі приймається як основний робочий критерій розмежування: при наявності двох окремих співвідносних фізичних об'єктів у просторі відношення між ними визначаються як просторові: *He was at the door / at the bus stop* (used with something seen as a point in space (LDE, at, 1). Якщо той самий тип відношень позначається між точкою існування об'єкта/явища у часі і певною точкою на осі часу, то такі відношення вважаються відношеннями в часі: *At that time he was living in London / at 10 o'clock* (used with a point in time (ib., 2); *He's good /clever/ bad/ at arranging things*

(used with the fields or area about which a judgement is made (ib., 6).

Після визначення критеріїв розмежування двох основних типів смислів – відношень між співвідносними об'єктами у просторі і співвідносними подіями в часі – перейдемо до детального їх розгляду.

1. Відношення у просторі (38% у вибірці) розрізняються як фактичні (а) і потенційні, результативні (б). Останні виникають лише внаслідок завершення дії, спрямованої на реалізацію заданих відношень. Різниця між ними визначається семантикою дієслівних компонентів V. В (а) вони статичні і позначають фактичне існування суб'єкта у стані діяльності, який визначається відповідними додатковими семантичними диференційними ознаками (СДО) [5, с. 37]. Наприклад, to be + in a position with the upper body upright and supported at the bottom of the back = sit (LDE, sit v) to be + support oneself on the feet upright = stand (ib.); to be + in a flat resting position = lie (ib.); to be + continue to be; remain = to stay v (ib.). Без додаткових СДО всі статичні дієслова зводяться до “чистого” існування в часі. Таким є дієслово to be, що допускає трансформацію смислового ядра фрази: He sat /stood/stayed at the door → He was at the door; в /6/ відношення фактично ще не існують, а виникають лише в результаті завершення дії, спрямованої на позначені відношення: He ran at me with a knife (but never reached me) (ib., at, 1) -/→ He was at me with a knife – смисл трансформи змінився, динамічність дієслова не допускає трансформації на зведення до чистого існування, бо воно ще не наступило, лише в потенції.

Фактичні відношення (48,5% від вживань у просторі) характеризуються тим, що в них в позиції провідного компонента N₁ переважають люди, в позиції другого співвідносного компонента N₂ трапляються назви об'єктів з оточення людини: stool, window, door, gate etc.: He found Annabel still at the window (Spark).

Незначна частина прикладів в N₁ представлена назвами тварин (dog, cat, mouse etc.). Предмети вживаються з назвами документів, одягу, їжі, різних звуків, рослин, явищ природи, подій, транспортних засобів тощо. Наприклад: A big Volvo appeared at the far end of the hanger (Forsyth).

Потенційні (результативні) відношення (51,49%). Вирішальним смислотвірним компонентом в цих ПСС є дієслівний, оскільки іменникові компоненти, бувають тотожними. Динамічність дієслова накладає обмеження на ведучий іменний компонент N₁: він повинен мати властивість рухатись, і тому живі істоти тут заміщають 96% позиції N₁, в той час як у фактичних відношеннях їх 74%. Дієслівні компоненти позначають переважно спрямування руху різних видів зору, звуку, емоцій тощо, : come, drive, look, glare, gaze, glance, smile, wave, point, shake (one's fist), shoot, laugh, swear. E.g. Mor smiled down at the dry earth below him (Murdoch). The manager glared at him (Maugham).

2. *Відношення у часі (62%).* Відношення в часі позначають ті ж самі відношення (at), але вже між абстрактними поняттями в часі. Причому відношення в часі значно переважають відношення між об'єктами у просторі, зрозуміло, в межах певної суцільної вибірки.

Відношення між точкою існування/діяльності суб'єкта і позначеною точкою часу (35%). В позиції ведучого іменного компонента відмічені назви живих істот, здебільшого людей (77%), а також в окремих випадках назви тварин з відповідною дією в позиції дієслівного компонента. Діапазон якісної діяльності тут, звичайно,

ширший, ніж у відношеннях у просторі: від чистого буття (to be) до найрізноманітніших дій, відповідних суб'єктові. Словизначальним є компонент N₂, бо він представлений назвами точки або тривалості часу, зокрема: 1) відносного часу (that time, the same hour); 2) регулярних подій (luncheon, dinner, tea); 3) частини доби (night, noon, dawn, sunrise, sundown); 4) важливих подій в житті людини (birth, wedding, death, etc.). E.g. Zack rang at 1:20 P.M. (Forsyth); Christine passed out from wine at midnight (Spark); We'd arranged to meet later at dinner (Spark); The sea was ... wine-coloured at sundown (Maugham); The myriad of mosquitoes that hatched at this time (Forsyth).

Серед компонентів N₁ трапляються: 1) назви об'єктів, безпосередньо пов'язаних з людиною, наприклад, засоби транспорту (tanker, cab, diesel, Volvo, car, tram), а також будівлі, де відбуваються дії людини (bar, house, window, shutter, etc.: be open, close, shut). У позиції N₂ представлені ті ж та деякі інші назви точок або періодів часу (dead of night, this moment, that season of the year). E.g. At that hour a cab would be getting through the twisting streets (Forsyth); Why was the house thus stealthily prepared at dead of night? (Stevenson); 2) Назви подій, пов'язаних з діяльністю людини (report, statement, conference, dinner, drink, accident, dinner party, housewarming). Дієслівний компонент, як правило, в пасивній формі (be delivered, issued, written, held). У позиції N₂ особливих змін не відзначається: At the end of five hours my notebook was still barren (Maugham); At that time a very faint report was audible (Stevenson); The poems written at this time (Huxley); 3) Об'єкти/явища природи (wind, sky, sun, river, the light), дієслівний компонент, як правило, в активній формі: to come, flash, go (out), rise, start, strike. Позначення часу і тут без особливих змін. Наприклад, at the same moment, the wind struck me (Stevenson); At six thirty in the morning the sun would soon rise ahead of him (Forsyth).

Відношення між суб'єктом у певному стані і поняттям, яке спричинює його стан (15%). Співвідносні поняття в цих ПСС пов'язані причинно-наслідковими відношеннями, що уже передбачає характер ведучого компонента в певному стані: це повинна бути людина (96 %) та в окремих випадках деякі частини тіла (face, mouth, soul). Предикативний стан позначається дієслівно-іменним присудком, який виражає переважно емоційні зміни стану людини, а саме: to be / get glad, sick, sore, upset, annoyed, amazed, bereft, lit up, flattered, astonished, surprised.

Жорсткого зв'язку між каузативним компонентом в позиції N₂ і відповідним станом суб'єкта, як правило, не спостерігається. Відсутність однозначного зв'язку між співвідносними станами сприяє урізноманітненню каузативних компонентів. Найчастіше вживаються: такі, як suggestion, thought, answer, news, rashness, loss, scene, words, request, coolness, conduct, question, etc, E.g. Mrs. Harter was upset at the thought (Christie); People get annoyed at being sent to a place (Christie); His mouth watered at the thought (Maugham); My blood froze at the sight (Christie); his gorge rose at the smell of the dusty cushions (Huxley).

Відношення між суб'єктом певної якості і поняттям як компліментом його якості (5%). Структурно цей тип ПСС подібний до попереднього, але відрізняється тим, що предикативний компонент А позначає не стан, а якість суб'єкта (good, bad, quick, poor). Компонент N₂ не спричинює його якість, а лише уточнює її. Подібність структури ПСС підтверджується тим, що ведучий компонент N₁ представлений і тут

діяльністю людей (дещо більше — 93 %). Предикативний компонент складного іменного присудка виражений якісними прикметниками, а саме to be (good, bad, quick, clever, poor, hard). У позиції N₂ вживаються назви різних галузей діяльності, в яких суб'єкт може проявити свої якості. Серед них відзначаються: назви наук, розваг та інших видів діяльності, наприклад: You're quite good at the facts (Christie); She's just slow at developing (Murdoch); I should be good at telling fortunes (Huxley).

Як і в попередньому типі ПСС, вирішальну смислотвірну роль відіграє уточнювальний компонент, без нього предикація суб'єкта буде неповною, а отже, і неточною: The hero was never good at games (Forsyth) $\rightarrow$ The hero was never good.

Відношення між суб'єктом дії і одиницями міри його діяльності/вартості (4%). На відміну від попередніх типів ПСС, де переважали назви людей (до 86%) у позиції ведучого компонента в даному типі ПСС такі назви становлять лише 45% в тій же позиції, решта — назви предметів. Серед дієслівних компонентів вживаються дієслова руху (go, drive, approach, emerge, run, leave) та інших видів діяльності (talk, swallow, see, close, drink, tell, draw, buy, get). В позиції N₂ найчастіше вживаються назви: price, cost, pace, speed, crawl, jump, gulp level, pitch (of voice). E.g.: She ran at the top of her speed (Stevenson); In a moment Felicity emerged at speed from some bushes (Murdoch); Quinn went across the bar's floor at a fast crawl (Forsyth); They drank at a gulp (Maugham); We'll ... sell it (a poem) at twopence a copy (Forsyth).

Неживі поняття є такими, що імплікують участь людини. Це переважно, засоби пересування — автомашини, літаки, тощо. Наприклад: The van drove at normal speed (Forsyth); The coach was travelling at a dizzy speed (Forsyth). Вживаються також поняття, діяльність яких відбувається без імплікації участі людини. Це, здебільшого, явища природи, наприклад: Snow fell at such a rate (Michener); Waves, more properly tsunamis, which could course through the Pacific Ocean at speeds that can surpass five hundred miles an hour (Michener).

Крім понять, діяльність яких оцінюється в термінах інтенсивності в числових або відносних рівнях, трапляються і поняття, відносна вартість яких оцінюється в грошових одиницях. Вони представлені переважно цінними паперами та предметами продажу або оренди, наприклад: six hundred thousand shares at a shilling each cost thirty thousand pounds to buy (Forsyth). Half the dollars in Sam's possession, exchanged at the going dollar/peseta rate (Forsyth). Stones (diamonds) are valued at just over two million dollars (Forsyth). This flat is being sublet at eighty pounds (Christie).

Відношення між суб'єктом і його станом/діяльністю (3%). Цей узагальнений тип ПСС уже передбачає сутність ведучого компонента: це повинна бути людина (91%), решта — назви окремих предметів та ментальних/емоційних станів людини (conscience, mind, emotions, nature, state, carriage). Домінантний компонент тут може перебувати у відношеннях з різними поняттями і тому не може бути вирішальним у формуванні смислу ПСС. Таким є компонент N₂, бо він однозначно вказує на дійову особу в позиції N₁. Дієслівний компонент не відзначається різноманітністю, обмежується статичними дієсловами: to be, feel, remain. His conscience was not at ease (Stevenson); Let your mind be at rest (Stevenson); My conscience is at rest (Maugham); England was at peace (Huxley); You yourself remain here at some risk (Stevenson); I am still quite at a loss (Murdoch).

Підсумовуючи викладене, відзначимо: 1. Прийменник у системі мови має одне

і тільки одне значення як семантичний диференціал певного типу відношень. 2. У синтагматичному плані він позначає той самий тип відношень між численними співвідносними об'єктами, які формують відповідні смисли ПСС, а не різні значення самого прийменника. 3. Співвідносні об'єкти (N_1 , N_2) разом з типом відношень R і дієсловом V утворюють однозначний смисл ядра ПСС. 4. Тотожність/відмінність ядра доводиться трансформацією. 5. Узагальнення семантики складових компонентів смислового ядра з *at* дало можливість звести всю різноманітність смислів ПСС до двох основних типів (відношення між об'єктами у просторі (38%) і між подіями у часі (62%)) і двох підтипів у першому і п'яти – у другому.

1. Longman Dictionary of Contemporary English. London, 1978 (LDE).
2. *Illyish B.* The Structure of Modern English. M., 1965. 378 p.
3. Oxford Illustrated Dictionary. London, 1995 (OID).
4. *Аксененко Б.Н.* Предлоги английского языка. М., 1956. 318 с.
5. *Goursky S.E.* The Idiomatic Heart of the English Language, Lvov, 1975. 183 p.

SEMANTIC AND FUNCTIONAL ASPECTS OF PREPOSITION AT IN MODERN ENGLISH

Stanislava Houlkevych

*Lviv Commercial Academy,
10, M. Tuhon-Baranovsky St, Lviv, 79013, Ukraine*

Special studies and English-English dictionaries usually describe various meanings of prepositions on the syntagmatic plane only with the results that the preposition involved is ascribed various meanings depending mainly on the adjacent words. The present study is based on the double-plane approach — that of a paradigmatic and a syntagmatic studies. In the first case any preposition appears without its syntagmatic companions and therefore it has its one and only one invariant meaning – a certain type of relationships (at, by, with, etc.). In the second a preposition with its invariant meaning is used to denote correlation between any two objects. These may be reduced to a certain finite number by generalizing. Thus with the invariant meaning of **at** the correlated objects generalized have been found to form two major **sense types** of prepositional phrases, with the first having two subtypes and the second – five.

Key words: semantic and functional aspects, syntagmatic/paradigmatic plane; type of relationships; invariant meaning; sense.

Стаття надійшла до редколегії 2.12.2000

УДК 811.111'373.612

**ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ КАТЕГОРІЇ ОЦІНКИ
В АНГЛОМОВНІЙ ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ****Олександра Островська***Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000*

У статті розглянуто проблему типологізації лексико-семантичних засобів реалізації категорії оцінки. Проаналізовано приклади лексико-семантичних засобів паралінгвістичної оцінки в літературно-художньому творі. Класифіковано їх так: оцінка за зовнішніми особливостями мови, розумовою діяльністю, характером, вміннями і навичками. Оцінний компоненту слово може набувати в результаті змін соціальних умов його вживання. Оцінка в слові може виникнути ситуативно. Вона може бути експлікована різними мовними засобами залежно від задуму автора. Оцінність може бути як елементом конотації, так і елементом денотації.

Ключові слова: типологізація; категорія оцінки; лексикосемантичні засоби; оцінність; конотація.

Оцінка як логіко-філософське поняття — це судження, в якому характеризується моральна гідність певного об'єкта і виявляється в категоріях добра і зла.

Будь-яка філософська категорія спочатку отримує статус відповідного поняття лінгвістичної науки, а вже потім це поняття поступово втілюється у категорії інших наук. Як зауважує І.Р.Гальперін, те, що для філософії є уже усвідомленим, науково визначеним поняттям, тобто категорією, для граматики спочатку реалізується як граматичне поняття, яке потребує наукового усвідомлення, а саме, вираження в граматичних категоріях [1, с.14], тобто будь-яка категорія в конкретній науці (у нашому випадку “оцінка”) повинна співвідноситися з певними поняттями цієї науки, які, своєю чергою, корелюють з відповідними категоріями логіки та філософії.

Мовна категорія у широкому розумінні, — це будь-яка група мовних структур (під структурою розуміємо взаємозалежність частин цілого [2, с.58]). Вона виділяється на основі певної загальної властивості, а у вузькому значенні — певної ознаки (параметра), яка лежить в основі поділу обширної сукупності однорідних мовних одиниць на обмежену кількість непересічних класів, члени яких характеризуються однаковими поняттями даної ознаки. Це означає, що згадані вище поняття “оцінки” у філософії та етиці категоризуються в лінгвістиці через призму ревербації (відображення) дійсності, знаходячи своє матеріально-мовне вираження у певних структурах слова, зокрема, в емоційному та аксіологічному значеннях, які визначаються методом компонентного аналізу. Будь-які типи понять, які становлять у своїй сукупності семантичну структуру лексичної одиниці, фактично творять внутрішню розчленовану цілісність. З цих позицій можна вважати, що семантична структура слова володіє певною предикацією, тобто відношенням даного змісту чи даного предмета думки до дійсності, яка реалізується у реченні, і у цьому випадку узуально закріплена; або логічна оцінка денотата стає невід'ємною, а інколи й провідною складовою семантичної структури слова.

У мові категорія оцінки розглядається як семантична категорія, яка може бути виражена різними мовними засобами — граматичними, лексичними, інтонаційними, і

передає відношення змісту висловлювання чи дії до дійсності, яке встановлюється мовцем.

Мета цієї статті – здійснити типологізацію категорії оцінки на лексико-семантичному рівні, користуючись критичним аналізом теоретичних праць вітчизняних і зарубіжних авторів з питання лінгвостилістичної реалізації категорії оцінки, та проведеним практичним дослідженням мовної фактури літературно-художніх творів.

Оцінний компонент значення слова – це схвальна або несхвальна оцінка, яка міститься у його структурі [3, с.117]. Основна роль слів-оцінок – реалізація стилістичної оцінної конотації. Оцінною конотацією ми вважаємо текстову одиницю, в межах якої слово може набувати оцінного значення, яке узуально йому не притаманне.

Мовець, керуючись тим чи іншим мотивом, світоглядом, може свідомо чи несвідомо вживати оцінне слово у значенні, яке не відповідає дійсній оцінці референта мовним колективом. Інколи мають місце соціально зумовлені оцінні вживання слів, а також оцінні вживання системно неоцінних слів. Незалежно від істинності або хибності, адекватності чи неадекватності оцінки референта, оцінний компонент при вживанні відповідного слова зберігається, він об'єктивний і не залежить від референтного схвалення.

У словниках для характеристики негативного оцінного компонента використовуються ті ж позначки, що і для характеристики негативного емоційного компонента значення: *лайл., ірон., презирл., жарт.*; позитивна оцінка в словниках не фіксується. Як і емоційний компонент, оцінний компонент зводиться до вираження двох протилежних оцінок: позитивної (меліоративної) і негативної (пейоративної) [4, с.100]. За своїм оцінним компонентом слова можуть вступати в антонімічні відношення: *beauty – ugliness*. Проте не завжди антонімія базується на протиставленні позитивної оцінки негативній, інколи позитивна оцінка протиставляється відсутності позитивної оцінки, тобто своєрідному стандарту – “нулю”. Наприклад: 1) *experienced, famous (actor, poet)*; 2) *young, beginner, inexperienced (actor, poet, doctor)* – другий ряд слів заперечує меліоративну оцінку слів першого ряду, але не вносить пейоративності у значення, сигналізуючи лише про відсутність меліоративності.

Оцінка може стосуватись моральних аспектів – *thief, criminal, selfless*, а також соціально-класових – *fascist, colonialism*. Оцінний компонент виділяється у словах конкретної оцінки (оцінки за якоюсь конкретною рисою). До цієї групи відносимо оцінки за:

- зовнішністю (*beautiful, handsome, nice, ugly*);
- за особливостями мови (*inarticulate, lisping*);
- за розумовою діяльністю (*clever, capable, dull, stupid, silly*);
- за характером (*hot-tempered, active, quiet, placid*);
- за вмінням і навичками (*skillful, expert, experienced*).

Результати кількісного обстеження фактологічного матеріалу можемо подати у формі таблиці.

Функціональна паралінгвістична характеристика оцінки

Автор, назва твору	Типи оцінки										
	загальна кількість прикладів	за зовнішністю		за особливостями мови		за розумовою діяльністю		за характером		за вміннями і навиками	
		к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%
Arthur Hailey "Overload"	379	59	15,6	54	14,2	100	26,4	74	19,5	92	24,3
Irwing Shaw "Evening in Byzantium"	125	33	26,4	19	15,2	20	16	34	27,2	19	15,2
Cr & J. Colliers "Decision in Philadelphia"	200	11	5,5	14	7	55	27,5	66	33	54	27

Як видно з таблиці, оцінний концепт експлікується, як правило, через прикметник і дієслово. Типовою характеристикою оцінки у всіх проаналізованих романах є оцінка за характером – 55,3%, за розумовою діяльністю – 50,9%. Однак у кожному окремому випадку оцінний компонент у словах конкретної оцінки визначатиметься, на наш погляд, тематичною стратегією твору загалом та авторськими потенціями її втілення.

Проаналізуємо фактологічний матеріал.

1. Оцінка за зовнішністю.

Характеризуючи своїх героїв за зовнішньою ознакою, письменник водночас оцінює їх і як особистість, якій притаманний певний соціальний статус. 1. "In the foyer a young woman program assistant met them; like so many who worked in television, she dressed and looked as if she graduated from high school the week before" [6, с.442]. 2. "The elder Pinckney was a typical South Carolina aristocrat" [5, с.139]. І у першому, і у другому випадках ми бачимо не лише зовнішній вигляд, а й саму суть людини.

2. Оцінка за особливістю мови.

Мова, як і зовнішність, характеризує людину і дає їй певну оцінку у конкретній ситуації. За особливостями мовлення окремого індивідуума можна також оцінити об'єкт мовлення. Так, А.Хейлі, показуючи невдоволення свого персонажа Німа телевізійною передачею, вживає слово *mutter*: "He's reciting Lines", Nim muttered angrily. "I wonder what uninformed idiot wrote them for him" [6, с.318]. К. і Дж.Кольєри, даючи оцінку видатним американським політикам XVIII ст., також звертають увагу на манеру мовлення, яка, як видно з прикладу, характеризується лаконічністю висловлювання, чому сприяє (на семантичному рівні) прислівник *briefly*: "He spoke frequently on the Convention floor, usually briefly and to the point" [5, с.252].

3. Оцінка за розумовою діяльністю.

Ірвін Шоу, описуючи вчинки свого персонажа, говорить про його здоровий глузд: "He was sane enough to understand that" [7, с.89]. К. і Дж. Кольєри серед

політичних діячів виділяють Джеймса Медісона як найкмітливішого: “There was James Madison, one of American’s keenest political thinker of any ages” [5, с.271]. Персонажі твору А.Хейлі, які займалися пошуками злочинця, що чинив терористичні акти на території енергетичної компанії GSP & L (Golden State Power and Light) дійшли висновку: “Also we concluded that in history almost all leaders of armed revolutions have been men; psychologists say women’s mind are too logical and the details of revolution seldom make sense. Joan of Ark was an exception” [6, с.273].

4. Оцінка за характером.

Ірвін Шоу дає негативну оцінку дружині свого головного персонажа Крейга таким чином: “His wife had been a woman who had never been able to get anywhere on time” [7, с.158]. К. і Дж.Кольєри, описуючи характер Дж. Вашингтона, наголошують: “He was extraordinarily gregarious and was almost always in the company of people. When he found himself alone, he put on his hat and went in search of somebody to dine with” [5, с.35].

5. Оцінка за вмінням і навичками.

Характеризуючи своїх персонажів, письменники звертають увагу на їхні певні вміння та навички і, відповідно до рівня їхнього професіоналізму, дають їм ту чи іншу оцінку. Так, показуючи професіоналізм Крейга, його закоханість у світ кінематографа, Ірвін Шоу пише: “The Italian film was a bad one for a man to see just after he had told her daughter he was hooked on making films” [7, с.175]. К. і Дж.Кольєри, даючи оцінку політичному діячеві Джеймсу Медісону, відзначають його досвід, що також свідчить про його професійний рівень: “James Madison was a great political scientist, and he was also an experienced politician” [5, с.54].

Приклади свідчать про те, що у всіх різновидах оцінці притаманний як позитивний, так і негативний зміст.

Відзначимо, що оцінність може бути як елементом конотації, так і елементом денотації. У розмежуванні цих двох явищ нашої уваги заслуговують певні труднощі. У принципі, якщо можна трансформувати значення в умовну фразу “і це добре/погано”, так, щоб у лівій частині фрази не було оцінних слів (тобто, щоб ця частина була повністю “об’єктивною”), то оцінка буде доповнювальною, конотативною; якщо подібна трансформація неможлива, тоді оцінка – компонент денотації. 1. “He did not lie, he did not cheat, he knew when to speak and when to keep quiet” [5, с.98]. 2. “But in life he was loved-envied by a few, hated by most” [5, с.33]. У першому прикладі простежуємо оцінку конотативну, у другому – оцінка компонент денотації. Тут оцінка входить в денотацію, трансформація в умовну фразу без оцінних слів у лівій частині неможлива.

Оцінний компонент у семантичній структурі слова може бути ймовірним, тобто оцінка може бути наявною у ряді або в багатьох контекстах, але загалом не мати узагальнювального характеру. Наприклад: “Oh, Daddy”, Ann said, her voice trembling. “I hate seeing you like this”. He had to smile a little at the youthful egotism of her first words to him I, I, I” [7, с.269]. Автор вжив займенник **Я**, щоб показати егоїзм Анни, яка, попри всю свою любов до батька, все-таки, можливо й несвідомо, на перше місце ставила себе й свої почуття. І в цьому випадку займенник **Я** набуває пейоративного відтінку.

Оцінного компонента слово може набувати внаслідок зміни соціальних умов

його вживання. Оцінка може також виникати і в неоцінних словах під впливом поєднувальної одиниці. Так, прикметник *square* не має системного оцінного компонента, але у поєднанні з назвами частин тіла людини (*head, nose, body, figure*) набуває несхвального відтінку (естетична оцінка). Це виникає під впливом поєднувальних одиниць: їхній нормативний аспект припускає як стандарт ознаки, що не збігаються з ознакою “квадратний за формою”. У зв’язку з цим прикметник *square*, семантика якого суперечить нормі, одержує негативно-оцінну сему.

Оцінка в слові може виникнути ситуативно. Так, у реченні “*He was a man who was never more than five feet from a telephone*” [7, с.207], оцінка чоловіка може мати позитивну оцінку, показуючи, який він зайнятий, а в іншій ситуації, навпаки, – негативну.

Оцінка, що міститься в слові, за певних комунікативних умов піддається реверсії. Переважно це викликано потребами номінації: необхідна одиниця чітко визначеного денотативного змісту, вона є у мові, але з протилежним знаком. Мовець використовує цю одиницю, піддаючи оцінку реверсії, спеціально омовляючи оцінний “знак”. “*He spoke a down-home yankee dialect that annoyed some of the gentlemen around him and amused others*” [5, с.97].

Отже, лексико-семантична структура є комплексом взаємопов’язаних і взаємозумовлених елементів (слів та їхніх окремих значень), які можна розглядати як елемент ширшої структури і як результат взаємодії елементів структури вищого рівня.

Оцінка пов’язана з ознакою предмета, але, на відміну від ознаки, яка є невід’ємною частиною денотата, експлікується лише тоді, коли цей зв’язок усвідомлюється мовцем з певної позиції. У структурі літературно-художнього тексту оцінка може бути експлікована різними мовними засобами залежно від задуму автора.

1. Гальперин И.П. Текст как объект лингвистического исследования. М., 1981.
2. Никитин М.В. Основы лингвистической теории значения. М., 1988.
3. Азнаурова Э.С. Очерки по стилистике слова. Ташкент, 1973.
4. Стернин И.А. Проблемы анализа структуры значения слова. Воронеж, 1979.
5. Collier Ch., Collier J. Decision in Philadelphia. N.Y., 1986.
6. Hailey A. Overload. New York, 1986.
7. Shaw I. Evening in Byzantium. London, 1976.

LEXICAL-SEMANTIC MEANS OF REALIZATION THE CATEGORY OF EVALUATION IN ENGLISH SECTION

Olexandra Ostrovs'ka

Lviv Ivan Franko National University,
1, Universytetska St, Lviv, 79000, Ukraine

The article regards the problem of typology of the lexical-semantic means of the category of “evaluation”. The author analyses the examples of lexical-semantic means as paralinguistically classifiable into several types of evaluation in fiction such as: evaluation by the appearance, speech peculiarities, mental activity, character, skill and practical knowledge. The word can attain evaluative component as the result of social changes in its usage. Evaluation can appear contextually. It can be expressed by different linguistic means depending on the author’s conception.

Key words: lexical-semantic means; category of evaluation; semantic category; connotation, denotation.

Стаття надійшла до редколегії 1.10.2000

УДК 821.111-2.091(092)Л. МАКНІС

АНАЛІЗ ПРОСОДИ ЛІРО-ЕПІЧНОЇ ПОЕМИ ЛУЇСА МАКНІСА “ОСІННІЙ ЩОДЕННИК”

(на матеріалі зіставного аналізу поем “Осінній щоденник” Л.Макніса та “Гяур”
Д.Г.Байрона)

Лариса Саноцька

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000*

У просодії поеми “Осінній щоденник” простежуються давньоанглійські, середньоанглійські і давньоірландські корені, що важливо як для “ліричної”, так і для “епічної” характеристики цієї ліро-епічної поеми. Давньоанглійські корені – це використання алітерації взагалі та алітераційної зв’язки двох половин у рядку зокрема, а також нерівна кількість складів у рядку. Середньоанглійські корені – це система чергування наголошених та ненаголошених складів та відхилення від системної регулярності, а також неповна перехресна рима. Давньоірландські корені – це довжина рядка, повтори, фонетичні виразові засоби, і, особливо, роль дисонансу для ритму та рими, а також нерегулярність ритмічної схеми, тобто “половинне” римування авсвдефе, та відхилення від рими і ритму. Незаперечним є новаторство Макніса у створенні виразності поетичного образу засобом відхилення від норм рими та ритму.

Поема “Осінній щоденник” Луїса Макніса є прикладом розвитку форми ліро-епічної поеми в поезії ХХ ст. Вона являє собою, за словами автора, поетичний щоденник, і є напів-ліричною, напів- дидактичною поемою [1, с.1], у якій широкий епічний зміст виражений засобами лірики [2, с.7]. Мета цієї статті – дослідити історичні корені просодії поеми на матеріалі давніших ліричних та епічних поетичних творів та проводячи порівняльний аналіз цієї поеми з класичною поемою ліро-епічного жанру “Гяур” Д.Г.Байрона. Поема “Гяур” була класифікована як ліро-епічна ще А.Міцкевичем [3, с.52] і вважається однією з перших поем цього жанру, який зародився в період розквіту романтизму, на початку ХІХ ст. [2, с.7]. Ця поема належить до підвиду “східних” поем [3, с.55].¹

Ми визначили спільні та відмінні риси на рівні просодії та проаналізували характер відмінних рис з точки зору приналежності до епічного чи ліричного жанрів в тому вигляді, в якому вони діахронічно вживаються у ірландському та англійському віршотворенні. Результати порівняльного аналізу поем “Гяур” та “Осінній щоденник” дали можливість дійти висновків про природу еволюції жанру ліро-епічної поеми і виявити новаторські риси у пізнішій поемі – “Осінньому щоденнику” Луїса Макніса.

На час, коли писалася поема “Осінній щоденник”, сам жанр ліро-епічної

поезії вже був не новаторським, як в часи Байрона, а класичним. Будучи разом з Оденом та Льюїсом членом гуртка “оксфордців”, Макніс орієнтувався на кращі традиції поезії минулого, хоч не буквально наслідував їх [2, с.4, 7]. Серед віршів Макніса 30-х років знаходимо оди, сонети, елегії. У своїй книзі “Сучасна поезія” Макніс висунув концепцію “живучої традиції”, яку слід відрізнити від “мертвого традиціоналізму”. “Усі експерименти мають в основі своїй традиції, усі традиції – це кристалізація експерименту” [4, с.35]. В книжкових оглядах, радіопередачах та критичних статтях, а також в “Сучасній поезії” Макніс неодноразово висловлював свої погляди на просодію. Демонструючи обізнаність з традиційною просодією і вмінням її використовувати, у радіодискусії з Л.А.Г.Стронгом у 1941 році він заявив: “Закони версифікації – це не закони, а засоби зручності” [5, с.171]. Макніс також радив читати його вірші вголос, тому що тільки тоді можна відчувати музику слова, детально розроблений контрапункт і численні ефекти ономапої [4, с.59; 5, с.185]. Хоча більшу частину життя поет прожив в Англії, він залишився ірландцем [6, с.45] і, безперечно, продовжував багаті, як змістом так і формою, традиції ірландської поезії. Вартим уваги є той факт, що незважаючи на втрату національної мови, ірландська поезія все ж допомогла зберегти в літературі неперервність національного духу, і тому завжди була провідником ідей національно-визвольного руху.

Жанр ліро-епічної поеми, який утворився на ґрунті злиття лірики та епосу, успадкував риси як епосу, так і лірики. Незважаючи на те що ірландський епос раннього середньовіччя був переважно прозаїчний за формою, наприклад, сага “Викрадення бика з Куальнге”, до золотого фонду ірландської поезії увійшли віршовані вставки у ньому [7, с.4]. Лірика в ірландській літературі виникла дещо пізніше, у XI–XII ст., коли монахи – переписувачі міфів та легенд додавали свої особисті примітки на полях (маргиналії) до переписуваного тексту, які за силою особистісного виразу були для свого часу видатними зразками поезії. На нашу думку, те, що епічні події “пропускалися” через призму особистих відчуттів, було неусвідомленим початком поєднання лірики та епіки в одному творі. Наприкінці XVII ст. високопрофесійна школа бардів, яка проіснувала з XIII по XVII ст., була зруйнована. Барди дотримувалися чіткої силабічної системи віршування і жорсткої метрики, рима будувалася на приголосних, поділених на групи, лише в середині яких допускалося римування, строфи бардової поезії носили закінчений, замкнений за змістом характер – закони композиції забороняли смисловий перехід між строфами. З кінця XVII ст. мова поезії стає наближеною до розмовної. З народної поезії у професійну перейшла тонічна система віршування з яскраво вираженим наголошенням, або пісенним, розміром. У XIX ст. література Ірландії остаточно переходить на англійську мову, хоча твори розповсюдженого тоді жанру вуличної балади ще друкувались паралельно ірландською та англійською мовами [7, с. 6].

В “Осінньому щоденнику”, який вражає читача майстерною легкістю та музикою вірша, і де всі відомі засоби віршотворення будують та цементують структуру поеми [6, с.48], Макніс використовує цілу низку традиційних засобів давньоірландської версифікації. По-перше, ірландська система версифікації дозволяє використовувати як рядки з рівною кількістю складів, так і такі, які містять по три, п’ять, сім, а то і дев’ять складів. Рядки такої довжини рідко трапляються у звичайному англійському вірші, можливо тому, що у ньому домінують традиції ямба

Таблиця 1
Порівняння фонетичних виразових засобів у фрагментах тексту поеми Д.Г.Байрона
“Гяур” та Л.Макніса “Осінній щоденник”

Автор, назва твору	Фонетичні виразові засоби					
	алітерація		асонанс		дисонанс	
	1	2	1	2	1	2
Байрон, “Гяур”	232	21	97	8,8	5	0,45
Макніс, “Осінній щоденник”	202	18,8	41	3,82	13	1,21

Примітка: 1 – абсолютна кількість; 2 – відносна кількість.

Таблиця 2
Порівняння фонетичних виразових засобів у фрагментах тексту поеми Д.Г.Байрона
“Гяур” та Л.Макніса “Осінній щоденник”

Автор, назва твору	Загальна кількість символів		Загальна кількість слів		Загальна кількість рядків		Загальна кількість сторінок	
	1	2	1	2	1	2	1	2
	Байрон, “Гяур”	1099	100	241	100	41	100	1
Макніс, “Осінній щоденник”	107	100	232	100	30	100	1	100

Примітка: 1 – абсолютна кількість; 2 – відносна кількість.

Алітерацій та асонансів у Байрона більше на 2,2% та 4,98%, а дисонансів більше у Макніса на 0,76%. Причому, за допомогою “дисонансних переходів” досягається відповідна звукова та ритмічна схема. Тринадцять дисонансів, які ми нарахували в уривку, або римують рядки, або “зв’язують” їх. Ось кілька прикладів:

And the hiking cockney lovers with thoughts directed
 Neither to God nor Nation but each to each. [1, c.10];
 For all is old as flint or chalk or pine-needles
And the rebels and the young [1, c.10];
 Losing the thread deliberately behind them –
 Autumnal palinode [1, c.10];
 Of this unworldly cold except the lost
 Wisps of steam from the ratings of the sewers [1, c.86].

Часто і асонанс має функцію “зв’язування” рядків:

A spotlight roving round the scene;
We need not chase the spotlight [1, c.151].

Дисонансні та асонансні “зв’язки” впливають і на ритм. У Макніса рядки римуються як ABCB, і часто А з В, або А з С співзвучні за допомогою дисонансу, який відіграє важливу роль в “Осінньому щоденнику”, і вважається одним із засобів “кельтської” просодії, яку, свідомо чи підсвідомо, використовує поет [6, с.49].

Часто майже непомітний (або прихований) ефект створюється самим порядком розміщення приголосних у рядку:

We wrote composition in Greek which they said was a lesson
In logic and good for the brain [1, c.50].

В обох рядках після звука **к** йде **g** (глухий – дзвінкий), і знову вищезгадана “зв’язка” між рядками дисонансом **l** та **n** та дисонансною римою.

У наведеному нижче фрагменті зустрічаємо дисонансну риму ple – tle разом з чоловічою tanned – band та жіночою spree – lys, а також нетрадиційне співзвучне римування annual – sunshine, яке базується на алітерації, так звана алітераційна рима – “привид” (“ghost” rhyme), у якій “баланс кінцевих слів (у рядку) прийнятний і через це приносить задоволення” [4, с.133].

У цьому ж фрагменті на увагу також заслуговують внутрішньорядкові рими: nearly/people; Back/ tanned ; blistered /little ; vivre/ which; stamina/ annual; Wait/ annual; memories /stamped/ specks.

August is nearly over, the people
 Back from holiday are tanned
 With blistered thumbs and a wallet of snaps and a little
 Joie de vivre which is contraband;
 Whose stamina is enough to face the annual
 Wait for the annual spree,
 Whose memories are stamped with specks of sunshine
 Like faded fleurs de lys [1, c.104].

У рядку “Still alive even if forbidden, hidden” [1, c.74] не можна не помітити внутрішньорядкову риму, яка, безумовно, підкреслює зміст рядка і відображає напруженість. У рядку “Come over, they said, into Macedonia and help us” [1, c.73]

поет використав старовинний кельтський прийом версифікації (характерний як для давньоірландської, так і для давньокельтської версифікації взагалі, по-валійськи він називається *Cynghanedd* [6]), а полягає цей прийом у тому, що основні приголосні і голосні першої половини ніби дзеркально відображаються у другій: *Come/Mac, over/onia, said/help*. Цим прийомом Макніс користується доволі часто:

Sleep, my body, sleep, my ghost, (Sleep/ sleep, my body/my ghost);
And all those I have loved most (And all/ I have, those/ most).

Необхідно відзначити, що згадані вище прийоми версифікації є не лише давньокельтськими. Не можна не згадати, що у давньоанглійській просодії саме алітерація, а не рима з'єднувала рядки. Наприклад, у "Беовульф" або "Тімні" Кедмона [8, с.17]. Давньоанглійський алітераційний вірш містить чотири основні наголоси та ділиться на два піврядки з двома наголошеними складами кожен, які розмежовані цезурою і пов'язані між собою засобом алітерації:

Oft Scyld Scefing sceapena preatum (четвертий рядок Беовульфа) [8, с.17].

Середньоанглійський вірш уже частково римований з перехресною системою римування. Дослідники вважають це запозиченням у французів після завоювання ними Британії. Проте він ще частково алітерований, як давньоанглійський.

Now gooth sunne under wode:

Me reweth, Marye, thy faire rode.

Now gooth sunne under tree:

Me reweth, Marie, thy sone and thee [5, с. 313].

Отже, до рими Макніс ставився дуже уважно, хоча і вважав, що регулярна рима заколисує читача, вводить його у своєрідну кому [4, с.131], у той час, як відхилення від чіткої повторюваної рими будить читача, кидає йому виклик, привертає увагу до тексту. Тобто, на думку Макніса, завдяки нерегулярності рими можна створити ще один засіб емоційної виразності тексту, і звідси можна зробити висновок, що схема так званого половинного римування *abcbedfe* (і т.д.) служить Макнісу для створення образності на фонетичному рівні.

У Байрона римування впродовж всієї поеми або паралельне *aавв* (а), або перехресне *авав* (б):

- a) *The roofless cot, decay'd and rent.*
Will scarce delay the passer-by.
The tower by war or tempest bent.
While yet may frown one battlement,
Demands and daunts the stranger's eye; [9, с.89];

- b) *The rugged metal of the mine*
Must burn before its surface shine,
But plunged within the furnace-flame,
It bends, and melts – though still the same [9, с.90].

Макніс вважав ритм не менш важливим, ніж риму. Він погоджувався з думкою Стронга щодо "співу поета" (*the poet's singing*), який ґрунтується на інтуїтивному сприйнятті ритму і його (поета) фаховому знанні метрики [5, с.171]. Проте Макніс не визнавав прірви між поезією та прозою щодо ритму [4, с.114] і тому наголошував на необхідності ритмічних варіацій, виправданих змістом [4, с.117]. Адже читач уже "звик" до основного ритму, а відхилення від нього привернуть увагу

до теми. Важливо, щоб звукова форма кожного рядка була адекватною його змісту [4, с.134]. Отже, можна зробити висновок про те, що відхилення від чіткого схематичного ритму є також свідомо вжитим засобом створення емоційності у поемі. Важливими для ритму є не стільки внутрішньорядкові асонанси та дисонанси, скільки повтори одного слова чи групи слів, як у середині рядка (епанорфоза), так і на початку їх (епанафора). Ось приклад з "Осіннього щоденника", де and, вживається дев'ять разів в уривку з семи рядків, з них сім – на початку рядка, два – у середині, два рази це And all, три рази – And the, крім того двічі повторюється inherited :

And all the assets of bodily ease

And all the inherited worries, rheumatism and taxes,

And whether Stella will marry and what to do with Dick

And the branch of the family that lost their money in Hatry

And the passing of the Morning Post and of life's climacteric

And the growth of vulgarity, cars that pass the gate-lodge

And crowds undressing on the beach [1, с.101].

В уривку римуються тільки "Dick – climacteric", кількість складів – нерівна, хоча і спостерігається схема, яка порушується у п'ятому і сьомому рядках: 14, 15, 14, 15, 16, 14, 9. Якщо перші два рядки, хоча й починаються ямбом (два перші склади можна вважати просто відхиленням), плавно переходять в анапест, то третій рядок має три відхилення від анапесту, четвертий – одне, п'ятий, шостий і сьомий по два. Тобто, чітка ритмічна структура анапесту не витримана.

У прозаїчному письмовому мовленні, на відміну від вірша, кількість складів у слові, порядок словесних наголосів та довжина фрази самі по собі емоційної виразовості не мають. У вірші ж при наявності ритмічної монотонії ці фактори набувають емоційної виразності. Часом ефект підвищеності, а саме – підвищеність на всіх рівнях, а це характерно для жанру ліро-епічної поеми, досягається власне шляхом збільшення кількості складів [11, с.59].

Необхідно відзначити, що і в цьому випадку коріння "ненормативності" просодії Макніса можна знайти у середньоанглійській версифікації, де трапляються рядки з чіткою кількістю наголошених складів, але довільною кількістю ненаголошених [8, с.18]. Але найчастіше рядки у середньоанглійський період укладалися за схемами $xXxXxX$ / $xxXxxXxxX$ / $xxXxXxxX$, або навпаки (наприклад $XxXxXx$), що, до речі, типово лише для англійської просодії.

Таким чином, у Макніса знаходимо певну нерегулярну ритмічну схему, хоча не можна не визнати, що певною мірою чіткість ритму забезпечує саме лексичний повтор.

У наступному прикладі крім внутрішньорядкової рими та консонансної зв'язки між рядками різної довжини, вжито триразовий повтор Sleep, який за задумом поета, "цементує" форму колискової впродовж двох сторінок тексту, та шестиразовий повтор and (два рази на початку рядка).

Sleep, my fancies and my wishes,

Sleep a little and wake strong,

The same but different and take my blessing –

A cradle-song.

And sleep, my various and conflicting

Selves I have so long endured,
Sleep in Asclepius' temple
And wake cured [1, с.151].

У Макніса впродовж цілої поеми вживаються паралельні конструкції, які у суміжних рядках відтворюють ту ж саму синтаксичну структуру:

Some now are happy in the hive of home,
 Thigh over thigh and a light in the night nursery,
And some are hungry under the starry dome
And some sit turning handles [1, с.103].

Цікаво, що у дочосерівський період віршування в Англії кількість наголошених складів у рядку здебільшого складала чотири, хоча могло бути і три, а навіть – сім складів (порівняймо з давньокельтською просодією і її нерівною кількістю складів та поемою Макніса з довгими рядками, які чергуються з короткими (8 наголошених складів – 3 наголошені склади). Рима могла бути суміжною або перехресною (як у Байрона), перехресною неповною (як у Макніса). Вважають, що саме Чосер ввів у англійську поезію ямб (п'ятистопний ямб, яким написані “Кентерберійські оповідання”) [19, с.18]. З того часу п'ятистопний та чотиристопний ямб (яким написаний “Гяур” Байрона) стали найбільш розповсюдженими метричними розмірами англійської поезії.

У наступному уривку з “Гяура” автор дотримується чіткого ритму чотиристопного ямбу, підсиленого п'ятикратним повтором and, чотири рази на початку рядка, три рази це and many, крім того, двічі повторюється that і двічі for. Присутня чітка схема римування, aаввсс:

And grateful yields that smiling sky
 Her fairest hue and fragrant sigh.
And many a summer flower is there,
And many a shade that love might share,
And many a grotto, meant for rest,
 That holds the pirate for a guest [9, с.71].

Якщо порівняти “Гяура” Байрона з “Осіннім щоденником” Макніса з частотністю вживання повторів, то у Байрона епанафори на 1% менше, ніж у Макніса, а епанорфози на 3,4% (табл. 3, 4), що підтверджує наші попередні висновки про особливу увагу Макніса до повторів в середині рядка, які підсилюють ритм.

Таблиця 3

Порівняння повторів у “Гяурі” Байрона та “Осінньому щоденнику” Макніса (на основі двох довільно вибраних уривків однакової довжини (270 та 279 слів)

Автор, назва твору	епанафора		епанорфоза	
	1	2	1	2
Байрон “Гяур”	19	6,8	7	2,5
Макніс “Осінній щоденник”	21	7,8	16	5,9

Примітка: 1 – абсолютна кількість; 2 – відносна кількість.

Таблиця 4

Порівняння повторів у “Гяурі” Байрона та “Осінньому щоденнику” Макніса (на основі двох довільно вибраних уривків однакової довжини (270 та 279 слів))

Автор, назва твору	Кількість				
	символів	слів	рядків	сторінок	
	1	1	2	1	1
Байрон “Гяур”	1298	279	100	43	1 неповна
Макніс “Осінній щоденник”	1206	270	100	45	1

Примітка: 1 – абсолютна кількість; 2 – відносна кількість.

Підводячи підсумок порівняльного аналізу просодії Макніса у ліро-епічній поемі “Осінній щоденник” та у ліро-епічній поемі Байрона “Гяур”, стверджуємо, що:

1. І Макніс і Байрон для створення виразності та емоційності образу, що є характерною ознакою жанру, використовують фонетичні засоби: алітерацію, дисонанс, асонанс. Однак у Макніса ці засоби мають особливу функцію: сприяють внутрішньорядковому та міжрядковому римуванню, “зв’язують” рядки, підсилюють ритм. Особливо характерний в цьому плані дисонанс.

Рима у Байрона чітка, перехресна або суміжна; у Макніса – особлива, новаторська “половинна” по схемі abc**b**defe. Причому неримовані, як правило, рядки a, c, d, f часто пов’язані засобом алітерації, асонансу і найчастіше дисонансу або римуються як “рими – привиди” – лише за евфонічністю. Крім того, для Макніса характерною є внутрішньорядкова рима, яка частково компенсує відсутність “половини” міжрядкової.

Ритм у Байрона – чотиристопний ямб, тоді як у Макніса – значна кількість відхилень не дає змогу говорити про чіткість ритму (анапесту чи іншого). Але як Байрон, так і Макніс широко використовують епанасфу та епанорфозу, які створюють певний ритмічний ефект, що особливо важливо для Макніса, у якого “класичний” ритм не витриманий.

Відмінною рисою просодії Байрона та Макніса є також довжина рядка: у Байрона рядки приблизно однакової довжини (чотири наголошені склади), у Макніса – різної (від трьох до восьми наголошених складів), хоча чергування рядків підпорядковане певній системі: короткий/довгий.

Отже, у просодії поеми “Осінній щоденник” спостерігаються давньоанглійські, середньоанглійські і, особливо, давньоірландські корені, що важливо як для “ліричної”, так і для “епічної” характеристики цієї ліро-епічної поеми. Давньоанглійські корені – це використання алітерації взагалі та алітераційної зв’язки двох половин у рядку зокрема, а також нерівна кількість складів у рядку. Середньоанглійські корені – це система чергування наголошених та ненаголошених складів та відхилення від системної регулярності, а також неповна перехресна рима. Давньоірландські корені – це довжина рядка, повтори, фонетичні виразові засоби, і, особливо, роль дисонансу для ритму та рими, а також нерегулярність ритмічної схеми, тобто “половинне” римування abc**b**defe, та відхилення від рими та ритму.

Незаперечним є новаторство Макніса, який вважав відхилення від норм рими та ритму засобом створення виразності поетичного образу, важливого елементу ліро-епічної поеми на фонетичному рівні. Відтак, можемо ствердити, що згадана

вище характеристика сприяє емоційності поеми "Осінній щоденник" і є однією з ознак жанру ліро-епічної поеми.

1. *MacNeice L.* Autumn Journal. New York, 1940.
2. *Выходцева И.В.* О некоторых особенностях жанрового состава поэзии "Оксфордцев" в 1930-е годы // Жанровое своеобразие литературы Англии и США XX века, Челябинск, 1985.
3. *Неупокоева И.Г.* Революционно-романтическая поэма. М., 1973.
4. *MacNeice L.* Modern Poetry, 1938.
5. *McKinnon W. T.* Apollo's Blended Dream. A Study of the Poetry of Louis MacNeice. London, 1971.
6. *Skelton R.* Celt and Classicist: The Versecraft of Louis Macneice. Time was away. The world of Louis Macneice. Dublin, 1974.
7. *Саруханян А.* Поэзия древняя и современная // Поэзия Ирландии. М., 1988
8. The Norton Antology of English Literature. New York; London. Vol. 1, 2. 1980.
9. *Byron G.G.* The Poetical Works. London, 1975.
10. *Maltzev V.* An Introduction to Linguistic Poetics. Minsk, 1980.
11. *Невзглядова Е.* Звук и смысл. СПб, 1998.
12. *Кухаренко В.А.* Контрастивний аналіз авторських стилів //Нариси з контрастивної лінгвістики. Київ, 1979.
13. *Heaney S.* The Redress of Poetry. London, 1995.
14. *Kuznetsova L.A., Smykalova L.A.* Understanding Poetry. Lviv, 1976.
15. *MacNeice L.* Selected Poems. 1940.
16. *Moore D.B* The Poetry of Louis MacNeice. Leicester University Press, 1972.
17. Reference Guide to English Literature. 2 Ed., Vol. 2. Chicago; London, 1991.
18. *Smith. E.E.* Louis MacNeice. New York, 1970.

ANALYSIS OF PROSODY OF LYRIC EPIC POEM "AUTUMN JOURNAL" BY L.MACNEICE

Larissa Sanotska

*Lviv Ivan Franko National University,
1, Universytetska St, Lviv, 79000, Ukraine*

The purpose of this article is to investigate the evolution of prosody of the lyric-epic poem based on two poems of this genre: "The Giaour" by G.G.Byron (19th c.) and "Autumn Journal" by L.MacNeice (20th c.) and to reveal similar and different features tracing their nature back to the roots of lyric and epic genres in English and Irish poetry. In this paper we evaluate the phonetic means of emotionality in two poems, discuss the writers' approaches to using the phonetic means of emotionality and analyse possible sources of their differences. We validate the hypothesis about the features of Old Irish lyric and epic prosody occurring in "Autumn Journal". We reject the opinion that the same features do not occur in Old English prosody. This may suggest that the poem inherited both Irish and English poetic traditions. Among different prosodic features of "Autumn Journal" as compared to "The Giaour" we also single out those which are innovative and put forward the hypothesis about their being used with the purpose of elevating emotionality in the poem, which defines the genre of lyric-epic poetry.

Key words: prosody; poetry; features; tradition.

Стаття надійшла до редколегії 15.11.2000

УДК 811.111-1'38

**СТИЛІСТИЧНЕ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО
УГРУПОВАННЯ СЛІВ, ЩО ПОЗНАЧАЮТЬ ЕМОЦІЙНИЙ СТАН СТРАХУ,
У СУЧАСНОМУ АМЕРИКАНСЬКОМУ ГОТИЧНОМУ РОМАНІ****Оксана Буньо***Львівська богословська академія**вул. І. Свенціцького, 17, 79011, e-mail: obunyo@lta.lviv.ua*

Розглянуто стилістичне функціонування лексико-семантичного угруповання слів, що позначають емоційний стан страху, у романах Джеймс Керол Оутс: "Белфлер", "Бладсмурський роман" і "Загадки Уінтертерна". Виявлено, що відчуття страху у романах передається не тільки словами, які об'єднані значенням "страх", а також і: 1) лексичними одиницями, що безпосередньо не називають цю емоцію, а засвідчують фізіологічні й психологічні зміни, які відбулися під її впливом; 2) мовними одиницями, об'єднаними значенням "холод", "смерть" та інші. У текстах романів значення слів, що виражають відчуття страху, підсилюється за допомогою контактного вживання цих мовних одиниць з експресивною лексикою, включенням їх до складу тропів, вживанням у функції повторення. Неодноразово повторюючись у романах, ці лексичні одиниці виконують функцію тематичних і ключових слів.

Готична література, на думку багатьох літературознавців (Ладыгин, Gross, Umland), є насамперед літературою, де відчуття страху, яке передається за допомогою різноманітних засобів, є мотивуючою і стримуючою емоцією [1, с.25; 2, с.11; 3, с.15]. Вона розглядає причини, властивості і вплив страху як на розум, так і на тіло. У цій статті ми розглянемо стилістичне функціонування лексико-семантичного угруповання "страх" у готичних романах Дж.К.Оутс "Белфлер" (1980), "Бладсмурський роман" (1982), "Загадки Уінтертерна" (1984).

Готичний роман з'являється вперше як окремий жанр у 1764 р., коли виходить анонімне видання "Замку Отранто". У 1765 році роман перевидається, вже з ім'ям автора – Горація Уолпола.

Слово "готичний" (gothic) в естетиці Просвітництва було синонімом "варварського". Середньовічне мистецтво розглядалося як творіння "готів", тобто варварів, які зруйнували античну культуру і класичне мистецтво, що було нормою прекрасного для всіх часів і всіх народів. Ось чому в більш широкому розумінні словом "готичне" позначалося все те, що було пов'язане з "варварським віком" (тобто середньовіччям) [4, с.19].

В останній чверті XVIII ст. переосмислюється саме поняття готики: ним замість варварського і потворного починають позначати таємниче, надприродне і надлюдське, благородне й живописне, в критиці починає вживатися термін "готичний роман" [4, с.19; 5, с.75; 6 с.7; 7, с.IX].

Автор монографії про романтичний роман М.Б.Ладигін розцінює готичний роман, або "роман жаху", – як перший прояв дисгармонії у просвітницькому царстві розуму [1, с.24]. Цей зв'язок з епохою підкреслював і Г.Найт: "Готичний роман можна розглядати як цікавий відрізок в історії роману, але його не варто осуджувати

як скороминучий абсурд, оскільки він відтворив свідомість людей своєї епохи, їхнє сприйняття світу” [8, с.85].

Творці жанру готичного роману відмовилися від дидактизму, без якого не існувала просвітницька література, і відкрито проголосили своєю метою розважати і впливати на емоції читачів. “Таємниче і жахливе завжди хвилювали читачів, а роман жахів надав їм особливого звучання” – зауважив Л.Бредволд [9, с.168].

Готичний роман відкрив образ лиходія, тему відчуження героя, багато зробив у сфері форми. “Творці готичних романів сприяли розвитку форми англійського роману, – констатує Е.Вагенехт, автор книги “Англійські романи від Єлизавети до Георгія VI.” – Вони також сприяли психологізації оповіді, завдяки виявленню в них зацікавленості до відчуття страху ... вони показали неможливість поставити всю літературу під контроль розуму” [10, с.133]. Як стверджує інший автор, Е.Мак Ендрю, завданням готичного жанру було виховати почуття читача через порівняння із почуттями героїв, наділити його відчуттям жалю і страху для того, щоб викликати у нього симпатію, дослідити людський стан душі; причини виникнення у ній зла [11, с.3].

Готична література – це спосіб розуміння світу і вона бачить страх головним принципом існування і встановлення таких інститутів як сім’я, церква і держава [6, с.89]. Цей страх, неспокій і тривоги змінюються із змінами у політичному, соціальному і сімейному житті, науковими відкриттями. Дж.К.Оутс бачить життя й історію Америки через призму готики. Її Америка – це досвід, а не географічне місце на карті [12, с.29]. Ще М.Хайдеггер вважав страх постійним, неперехідним почуттям, внутрішньо властивим індивіду, оскільки, на його думку, людина потрапляє в чужий та ворожий для себе світ всупереч своїй власній волі. Він розрізняв життєвий страх (Fürcht) – страх смерті або злиденного життя і страх вищого порядку (Angst) – страх онтологічний, тобто боязнь втратити свою життєву визначеність, розчинитися у невиразності [13, с.78].

На нашу думку, персонажі романів Дж.О.Оутс також відчувають два типи страху: реальний, тобто страх перед реальними небезпеками (за Хайдеггером – Fürcht) і страх невротичний, немотивований (за Хайдеггером – Angst).

Лексико-семантичне угруповання слів (далі ЛСУ), об’єднаних значенням “страх”, виконує в готичних романах важливу функцію. Воно включає 126 лексем (“Белфлер” – 41, “Бладсмурський роман” – 42, “Таємниці Уінтертерну” – 43), які повторюються в текстах романів 1245 разів (“Белфлер” – 420, “Бладсмурський роман” – 424, “Таємниці Уінтертерну” – 401).

На відміну від класичних готичних романів, в яких відчуття страху переважно створюють містичні елементи, вбивства, фізичні насильства, у романах Дж.К.Оутс страх більше передається через поведінку людей і стан їхньої душі, думок [14, с.49].

Так, Лію, головну героїню роману “Белфлер”, дружину Гідеона, лякала вже сама думка про гидких потвор: ...she had **frightened** herself with the thought of nasty ugly creatures hiding beneath her bed [15, с.169]. Вероніка, тітка родини Белфлер, боїться думки, що вона мало знає свого таємничого коханця: ... it **frightened** her, and excited her, to realize that she would never know him at all [16, с.457]. Донька Лії і Гідеона, Джермейн, яка була надприродно талановита і чутлива дівчинка, лякається

випадково почувши сварку між батьками...when Germaine, in hiding because she had overheard part of a quarrel between her mother and father, and was very **frightened**, happened by accident...[16, с.471] і вона втікає, щоб сховатися не від батьків, а від самої думки про своїх батьків: The child had run into one of the downstairs drawing rooms to hide, not from her parents but from the idea of her parents, and their quietly raised voices, and **the air all jagged knives and icicles and protruding nails, and that sour black gagging taste at the back of the mouth** [16, с.471]. В останньому прикладі розгорнута метафора *the air all jagged knives and icicles and protruding nails, and that sour black gagging taste at the back of the mouth* сприяє тому, що відчуття страху, яке виникло під впливом конкретних життєвих обставин, набуває більш абстрактного, онтологічного характеру. Інші діти Лії і Гідеона також були сповнені страху від сварок старших: The children were **awed** by their elders quarrelling among themselves, about who had loved whom most, or first, or why a love affair had gone wrong, whether it had been poisoned from within or without, whether it was part of the curse or just a bad accident [16, с.345]. На прикладі Гарнет, яка була закохана у чоловіка Лії можна прослідкувати класичний приклад монофобії, тобто страху, який відчуває людина, думаючи, що ніхто не прийде їй на допомогу, коли з нею станеться щось жахливе: I'm afraid that something **terrible** will happen to me [16, с.362].

Усі в родині Белфлер відчували страх одне перед одним: Джедедіа, відлюдник, який залишив свою родину, пішовши у гори в пошуках Бога, боявся свого брата, Люїса: Strange, that his younger brother should **fear** him [16, с.105]. Усі поважали і боялися Жана П'єра, родоначальника родини Белфлер: ...and everyone respected him, or at least **feared** him [16, с.493], а також і Лію через її владність, енергійність і заповзятість:...on all sides she was admired, and **feared** [16, с.501]. Гідеон одночасно любив свою дружину, Лію, і боявся її через її психічну неврівноваженість і мінливість настрою: He fell more and more deeply in love with Leah, and at the same time he rather **feared** her [16, с.65].

У "Бладсмурському романі" відчуття страху в інших персонажів викликають винаходи головного героя Зіна. Він винайшов те, що знищує людство: атомну бомбу й електричний стілець. І навіть його машина часу принесла втрату. Коли його помічник, Нахум, потрапляє у неї, він зникає у ній назавжди: ...quite as if he had never been born; for indeed, under these circumstances, he never had been born [15, с.219].

Відчуття страху Октавії, однієї із доньок Зіна, мотивоване поведінкою її чоловіка, Румфорда: він змушує її затягнути на його шиї петлю і вона кричить від страху:...she gave a shriek of **horror** [15, с.511]. Найстаршу доньку Зіна, Констанс Філіпу, переповнює страх від необізнаності в подружньому житті, думка про майбутнього чоловіка, її лякають жіночі розмови, а також гнів матері: Constance Phillipa was most **frightened** of her mother's wrath [15, с.144]. Інша донька Зіна, Саманта, боїться зрадити свого батька: Samantha spoke haltingly, **fearing** that she was betraying her father [15, с.232].

У "Загадках Уінтертерна" головний герой роману, детектив Ксав'є, боїться втратити свою життєву визначеність, зробити щось невірне, поставити в незручне становище своїх клієнтів, а також втратити любов Пердіті.

Семантика слів, які належать до ЛСУ "страх", посилюється в текстах

романів Дж.К.Оутс внаслідок їх сполучуваності з іншими лексемами. Для цього використовується експресивна лексика трьох класів: 1) елятивна (представлена у романах прислівниками *too* і *very*); 2) неозначеного ступеня (прислівник *so* та неозначений займенник *such*); 3) повного ступеня (прикметники *incalculable*, *constant*, *extreme*).

Родина Белфлер постійно відчуває страх, що вона вимре, а весь маєток перейде чужим людям: *There was a constant fear that it would die out, and all the land and fortune, or whatever remained of it would fall to strangers* [16, с.63]. Лія дуже налякана і не може заснути: *...too frightened to sleep* [16, с.274], бо переконана, що може загорітися маєток. Містер Зін перебуває у надзвичайній паніці: **extreme panic** [15, с.215]. Професор Бей із чоловічого товариства психічних досліджень дуже наляканий: **very frightened** [15, с.375] наближенням нового століття. Жителі Уінтертерна відчувають незліченні страхиття: **incalculable terror** [17, с.143] через вбивства, які відбуваються у їхньому містечку. Руфуса Сейлза охопила паніка: **so panicked** [17, с.282], через діла, які він скоїв.

Посилення значення слів, які належать до ЛСУ “страх”, також досягається: а) їх поєднанням з лексичними одиницями інших ЛСУ з негативною оцінкою; б) їх включенням до складу тропів; в) їх повторним і паралельним вживанням у невеликому відрізку тексту.

Так, у словосполученнях *cold terror* [17, с.142], *anguished horror* [17, с.147], *dizzied alarm* [17, с.131], *frenzied panic* [16, с.235], *grave danger* [15, с.243], *grieved consternation* [15, с.345] епітетами до іменників, що належать до ЛСУ “страх”, виступають слова з інших ЛСУ з негативною оцінкою, об’єднані значеннями “cold” – холод, “anguish” – страждання, “dizzy” – запаморочення, “frenzy” – безумство, “grave, grieve” – смерть.

Серед лексичних стилістичних засобів, до складу яких входять слова, об’єднані значенням “страх”, трапляються компаративні тропи.

Часто поведінка героїв порівнюється з поведінкою наляканих тварин. Наприклад, Джорджина поводить, як боязливий крілик: *She clasped her writing materials to her bosom and ran out of the room like a frightened rabbit* [16, с.19]. Дейдра уникала ласки подібно до полохливої тварини: *... the child...shrank from all caresses like a frightened animal* [15, с.55]. У наступному прикладі, завдяки порівнянню, яскраво відтворюється внутрішній стан героїні: *It was a terrifying sensation, as if she were losing her balance at the edge of a cliff* [15, с.73]. Почуття страху Дейдри передається за допомогою когнітивної метафори: *...a terror leapt and frolicked along the precarious pathways of her nerves* [15, с.498].

У романах Дж.К.Оутс на відміну від класичних готичних романів з метою посилення відчуття страху більше застосовується повторення, як синтаксичний стилістичний засіб. Повтор, так само, як і інші фігури мови, що посилюють виразність висловлювання, можна розглядати в плані розходження між традиційно означаючим і ситуативно означаючим, тобто тут присутнє цілеспрямоване відхилення від стилістично-нейтральної синтаксичної норми [18, с.182]. Ось, скажімо, у романі “Белфлер” за допомогою повторення підкреслюється, що жахлива подія трапилась саме із родиною Белфлер: *Once upon a time, the children were told in whispers, a terrible thing happened. It would have been a terrible thing had it happened*

to anyone, but it happened to us [16, с.559].

У “Бладсмурському романі” повторення, яке входить у паралельну конструкцію, підсилює страх головного персонажу роману, винахідника Зіна, за своє професійне благополуччя і своє життя, а не життя учня, який неправильним поворотом важеля машини часу був відправлений у безкрає майбутнє: The unhappy schoolmaster **feared** for his charge’s well-being; indeed, he **feared** for his very life [15, с.214]. У “Загадках Уінтергерна” повторення виконує підсилююче-емоційну функцію: May God have mercy on the soul of Eva Teal: and may he strike His swift sword of justice against the man ? nay, the fiend ? who has done this **terrible, terrible** crime! [17, с.198].

Серед інших синтаксичних стилістичних засобів використовується паралелізм, який виконує функцію підсилення експресивної важливості висловлювання [19, с.153]. **It was a fear commonly shared** by the Bellefleurs that great-uncle Hiram, afflicted as he was by a sleepwalking malady that admitted of no cure...? **it was a fear certainly shared** by Hiram himself ? that he would one day succumb to a disastrous accident while groping about in his uncanny somnabulist’s stupor [16, с.643]. У наступному прикладі паралельна конструкція підкреслює страх родини Белфлерів: Bellefleur Manor was a horrific place ? it was so inhumanly large... **what a terror to contemplate!** What sort of mind, driven by an unspeakable lust, had imagined it into being? The castle... the lightless choppy immensity of Lake Noir...the mountains in the distance: **a terror to contemplate**...[16, с.450].

Опосередковано відчуття страху в романах передається за допомогою використання емоційних дескрипторів, які вказують на фізіологічні й психологічні зміни, що відбулися під впливом цієї емоції, а також за допомогою мовних одиниць, об’єднаних значеннями “холод”, “заціпеніння”. Досить часто страх героїв у романах передається через дієслово *to tremble*. Джедедіа, хоча і не боявся диявола, але все його нутро тремтіло: Though he harbored no fear of the Devil his insides were **trembling** [16, с.432]. Костанс Філіпа тремтить від невідомості подружнього життя: That the bride was nervous was evident in the **trembling** other hand. [15, с.174] У Зіна від страху часто тремтить рука: John Quincy fumbled for the shabby leatherbound tome he had set aside, ...needing to occupy his **trembling** hands [15, с.409]. Ксав’є стає моторошно, коли він приходить до розкриття злочину: In the privacy of his suit Xavie Kilgarvan recorded his notes for the case, in his customary code, though his hand **trembled**, and every fiber of his being **quivered** with repugnance [17, с.159]. У цьому реченні для підсилення внутрішнього стану героя авторка вживає, крім дієслова *to tremble*, ще *to quiver*, що містить сему тремтіння.

В іншому уривку з роману “Белфлер” боязнь Джедедіа, що він не зможе забути Джермейн, навіть порвавши з навколишнім світом, зображується через опис фізичного вияву цієї емоції за допомогою мовних одиниць *to tremble*, *to shake* у поєднанні зі синонімічними словами *to alarm*, *frightened*, що належать до ЛСУ “страх”: Jedediah began to **tremble**. It **alarmed** him that he would remember ? he would see ? this young girl’s face even after he had fled her. “I want to ? I want to withdraw from the world and see if I am worthy of ? of ? God’s love.” He said, blushing. His voice **shook** with a fanatic’s **frightened** audacity [16, с.81].

Найчастіше індикаторами, що визначають характер емоцій, під впливом яких

відбулися зміни у фізичному стані персонажа, служать слова, які належать до того чи іншого ЛСУ емоцій. Наприклад, Ксав'є у "Загадках Уінтертерна", перебуваючи в кімнаті "Медовий Місяць", де відбулася серія жахливих вбивств, відчував: ...he might be ill. Thought, upstairs, he had been uncomfortably **perspiring** for some time, he now began to **shiver**, so that his teeth came near to **chattering**; and the sensitive hairs at the nape of his neck **stirred** [17, с.115]. Опосередковано відчуття страху у цьому реченні передається через лексеми *to chatter, to stir, to shiver* у поєднанні з дієсловом **to perspire**, що вказує на зміни у фізичному стані героя.

В одному і тому ж контексті з лексичними одиницями, що належать до ЛСУ "страх", вживаються також слова з інших ЛСУ з негативною оцінкою, найчастіше це мовні одиниці, об'єднані значеннями "холод", "заціпеніння". Наприклад: Why I am so **chill**? ? so **numb**? ? so **apprehensive**? [15, с.74]. У цьому прикладі страх Дейдри поряд з лексичною одиницею *apprehensive*, що належить до ЛСУ "страх" передається також словами *chill – холод, numb – заціпеніння*.

У деяких фрагментах тексту поєднуються декілька стилістичних засобів, що призводить до виникнення явища, відомого в лінгвістиці під назвою конвергенція [19, с.155]. Наприклад: It was many years ago in that dark, chaotic, unfathomable pool of time before Germaine's birth...on a night in late September stirred by innumerable **frenzied winds, like spirits contending with one another...**a night so **sulfurous**, so **restless**, so **swollen with inarticulate longing**...that Mahalaleel came to Bellefleur Manor on the western shore of the great Lake Noir...The sky above Lake Noir was **lurid** with **pale orangish-green** swaths of light, as if it were sunset... The air was **malevolent**. Toward dusk a warm rain began, gently at first, and then rippling with increasing **violence** across the lake [16, с.21-26]. Конвергенція стилістичних засобів (метафоричні епітети *frenzied winds, malevolent air, sulfurous and restless night* у поєднанні з порівнянням *like spirits contending with one another*) підкреслює неминуче наближення відчуття страху у родини Белфлерів.

Отже, відчуття страху героїв романів Дж.К.Оутс знаходить експліцитно-опосередковане вираження через широке вживання слів, об'єднаних значенням "страх", лексичних одиниць, що вказують на фізичний вияв цієї емоції, а також інших слів, переважно з негативною оцінкою, що отримують сему "страх" у контекстах творів.

На відміну від класичних готичних романів, де герої переважно відчувають страх перед реальною небезпекою (за Хайдегером – *Fürcht*), герої романів Оутс відчувають більше онтологічний страх (за Хайдегером – *Angst*), тобто бояться втратити свою життєву визначеність, а також відчутти безпорадність перед життєвими загадками.

-
1. *Ладыгин М.Б.* Романтический роман. М., 1981.
  2. *Gross L.S.* Redefining the American Gothic. London: UMI, 1989.
  3. *Umland S.* Cliffs Notes on Shelley's Frankenstein. Lincoln, 1992.
  4. *Bayler-Berenbaum L.* The Gothic Imagination: Expansion in Gothic Literature and

- Art. Rutherford: Fairkeigh. Dickinson univ. press: London, 1982.
5. *Затонский Д.В., Денисова Т.Н., Уваров Ю.П* и др. Жанровое разнообразие современной прозы Запада. Киев, 1989.
  6. *Hennesy B.* The Gothic Novel. London, 1978.
  7. *Radcliff E.* Gothic Novels of the Twenties Century: an annotated bibliography. Metuchen; London, 1979.
  8. *Knight G.C.* The Novel in English. New York, 1931.
  9. *Bredvold L.I.* The Literature of the Restoration and the 18-th Century 1660-1778. New York, 1962.
  10. *Wagenknecht Ed.* Calvalcade of the English Novel from Elithabeth to George VI. New York, 1944.
  11. *Mac Andrew E.* The Gothic Tradition in Fiction. New York, 1979.
  12. *Waller G.F.* Dreaming America Obsession and Transcendence in the Fiction of Joyce Carol Oates. Loisianna, 1979.
  13. *Габитова П.М.* Человек и общество в немецком экзистенциализме. М., 1972.
  14. *Couzens G.* The Fiction of Joyce Carol Oates//The Third aternative, Issue 10, Spring 1996. P.48-50.
  15. *Oates J.C.* A Bloodsmoor Romance. New York, 1982.
  16. *Oates J.C.* Bellefleur. New York, 1980.
  17. *Oates J.C.* Mysteries of Winterthern. New York, 1984.
  18. *Арнольд И.В.* Стилистика современного английского языка. М., 1990.
  19. *Мороховский А.Н. и др.* Стилистика английского языка. Киев, 1984.

STYLISTIC FUNCTIONING OF THE LEXICO-SEMENTIC GROUP OF WORDS THAT DENOTE THE EMOTIONAL STATE OF FEAR IN MODERN AMERICAN GOTHIC NOVEL (ON THE BASE OF JOYCE CAROL OATES' NOVELS)

Oksana Bunio

Lviv Theological Academy

17, Il. Svetsitskoho St, Lviv, 79011, Ukraine, e-mail: obunyo@lta.lviv.ua

Words, referring to the lexico-semantic group "fear" in Joyce Carol Oates' novels: "Bellefleur", "Bloodsmoor Romance", "Mysteries of Winterthern" are considered in the essay. Besides the above mentioned words, the feeling of fear is also conveyed by:

1) lexical units, which do not name the emotion, but point out to its physical manifestation via description of involuntary physiological states of the personages, who appear under the influence of this emotion; 2) words united by the meanings of "coldness", "death" and others. In the text of the novels the meanings of the speech units which are used to express the feeling of fear are emphasized by intensives, by including these words into the composition of different figures of speech. These lexical units are frequently repeated in the novels and thus perform the function of the thematic and key words.

Key words: lexico-semantic group, expressive lexical units, comparison, metaphor, repetition, parallelism, emotional descriptive units, convergency.

Стаття надійшла до редколегії 9.09.2000

УДК 801. 82: 811. 111 (73). 42

**АЛЮЗИЯ ЯК МОВНО-СТИЛІСТИЧНИЙ ЗАСІБ ВІДОБРАЖЕННЯ
БІБЛІЙНИХ МОТИВІВ У РОМАНАХ Ф.О'КОННОР “МУДРА КРОВ” ТА
“НЕСАМОВІТІ ВИХОДЯТЬ ПЕРЕМОЖЦЯМИ”**

Наталя Черкас

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000*

Стаття присвячена питанню стилістичного функціонування прямих та непрямих алюзій на Біблію у повосенних американських романах Ф.О'Коннор “Мудра кров” та “Несамовіті виходять переможцями”. Ці твори належать до жанру сатиричного роману. Їх об'єднує тема релігії. На прикладі сімнадцяти випадків вживання біблійних алюзій відображено як цей мовно-стилістичний засіб набуває у романах сатиричного ефекту і спрямований на викриття розбіжності між досконалими знаннями тексту Біблії окремими індивідами та їхньою неспроможністю керуватися нормами християнської моралі у повсякденному житті. Факт відриву букви Священного Писання від його духу спричиняє релігійний фанатизм. Алюзії на Біблію у романах “Мудра кров” і “Несамовіті виходять переможцями” вжиті з метою змалювання руйнівних наслідків, до яких може призвести догматичний підхід фанатиків до Божого закону.

Ключові слова: стилістика, алюзія, сатиричний роман, Ф.О'Коннор.

Мета статті полягає у висвітленні питання стилістичного функціонування прямих і непрямих алюзій на Біблію у романах Ф.О'Коннор "Мудра кров" та "Несамовиті виходять переможцями". На прикладі сімнадцяти випадків вживання алюзій автор статті показує, що цей мовно-стилістичний засіб набуває в романах сатиричного ефекту і спрямований на відображення розбіжності між досконалими знаннями тексту Біблії окремими індивідами та їхньою неспроможністю керуватися нормами християнської моралі у повсякденному житті. У романі "Мудра кров", на відміну від роману "Несамовиті виходять переможцями", протагоніст поруч з біблійними іменами вживає лайливу лексику, демонструючи розходження між своїми словами та вчинками. У романі "Несамовиті виходять переможцями" письменниця за допомогою алюзій на Біблію сатирично змальовує те, до чого може призвести догматичний підхід фанатиків до Божого закону. Автор статті доводить, що факт відриву букви Священного Писання від його духу спричиняє релігійний фанатизм.

Романи Ф.О'Коннор "Мудра кров" та "Несамовиті виходять переможцями" належать до жанру сатиричного роману. Їх об'єднує тема релігії. Ці твори можна розглядати як сатиру на фанатичне сприйняття Священного Писання. Їх головні персонажі чудово знали текст Біблії, але сприймали його механічно. Знати текст Біблії не означає жити за сформульованими в ній моральними нормами. Відсутність органічної єдності між буквою і духом Священного Писання призводить до хибного тлумачення постулатів Біблії, до неспроможності творчо й адекватно застосувати їх у повсякденному житті, а в результаті – до релігійного фанатизму.

Для того, щоб показати невідповідність між поведінкою персонажів і нормами християнської моралі, автор романів вдається до використання алюзій на Біблію.

За визначенням І.Р.Гальперіна, алюзія – це непряме посилення за допомогою слова чи виразу на історичний, літературний, міфологічний чи реальний факт. Алюзія передбачає наявність у читача чи слухача знання про певний факт, предмет або особу, на які посиляється автор. Як правило, в художньому творі немає посилення на джерело. Алюзія являє собою слово або вираз, які вважаються ключовими у висловлюванні [1,с.187-189]. Вона має важливі семантичні особливості, які полягають у набутті словом чи виразом нового значення. Одним із видів алюзії є посилення на історичні, літературні та біблійні факти [1,с.187-189, 307]. Отже, алюзія вживається у романах, що аналізуються, для створення особливого стилістичного ефекту – сатиричного [1,с.187]. В її основі лежать загальновідомі знання, як зазначає І.Р.Гальперін, і письменник часто посиляється на факти, які вимагають коментування.

У романах "Мудра кров" та "Несамовиті виходять переможцями" вживаються алюзії на біблійні факти, за допомогою яких автор критикує догматичний підхід своїх персонажів до Священного Писання.

Головна ідея твору "Мудра кров" полягає у спотвореному розумінні і тлумаченні християнського вчення протагоністом Хейзелом Моутсом. За словами автора, Біблія була єдиною книгою, яку читав молодий чоловік. Внутрішній світ героя твору не був таким досконалим, як знання тексту Біблії. Моутс не керувався принципами християнського вчення у житті. Він зухвало ставився до людей, був

жорстоким, страждав манією величі. Після служби в армії Моутс приїхав до рідного міста Істрода, купив вживаний легковий автомобіль, винайняв квартиру та проповідував на вулицях про церкву Христа без Христа. І думки, і поведінка цього чоловіка суперечили десяти Божим заповідям. Ще перед службою в армії Хейзел мав намір ухилитися від виконання громадянського обов'язку, простріливши собі ногу. Адже, за його міркуваннями, проповідник міг обійтися без ноги: "He had thought at first he would shoot his foot and not go. He was going to be a preacher like his grandfather and a preacher can always do without a foot. A preacher's power is in his neck and tongue and arm" [2,c.10]. Моутс з молодих років готував себе до того, щоб стати проповідником, як його дід. Він чудово знав текст Біблії і намагався розпочати свою справу ще в армії, але слухачів не зацікавила його промова. Головний герой роману лихословив, називаючи Ісуса брехуном, тому що, за його словами, не було падіння, спокути і суду. "I'm going to preach there was no Fall because there was nothing to fall from and no Redemption because there was no Fall and no Judgment because there wasn't first two. Nothing matters but Jesus was a liar" [2,c.54]. Молодий чоловік відвідував жінку легкої поведінки, Леору Уотс, і чинив перелюб з дочкою проповідника Хокса, Себбат. Якось Хейзел навіть сказав: "I don't need Jesus. What do I need with Jesus? I got Leora Watts" [2,c.28]. Непряма алюзія на Божі заповіді (Вихід 20) допомагає читачеві побачити спотворене розуміння християнського вчення протагоністом.

Хейзел намагався довести Хоксу, який з своєю дитиною Себбат проповідував про єдиного Бога Ісуса, що Ісус не існує. І у розмові, і у поведінці героя проявлялась невихованість у спілкуванні з людьми, відверта грубість. Моутс викрикував до проповідника, який запропонував йому поширювати листівки, що кине їх у куці. У відповідь на це Хокс, який носив темні окуляри, вдаючи сліпого, промовив до свого суперника словами із Біблії: "You got eyes and see not, ears and hear not but you'll have to see some time" [2,c.27]. Таке висловлювання згадується у Книзі Пророка Єзекіїля 12:2 та Єремії 5:21, де Бог говорить із людьми, котрі не вірять ні в нього, ні в його чудеса. Ця алюзія, крім того, що підтверджує невіру головного персонажа в Бога, ще й опосередковано характеризує проповідника Хокса, який належить до людей, які дуже добре знають Святе Писання і навіть бездоганно цитують його, але у своєму повсякденному житті дуже далеко відходять від основних істин християнської моралі. Достатньо пригадати той факт, що він вдавав сліпого, тобто обманював людей всупереч біблійним постулатам.

Наступна алюзія на Біблію: "That might be the oil of Aaron's beard" [2,c.56] – є відповіддю Хокса дитині Себбат, яка супроводжувала його. Дівчинка просила, щоб він допоміг їй привернути увагу Хейзела. Проповідник подумав, що це стане приводом для висвячення молодого чоловіка. Така відповідь Хокса пов'язана з Виходом 29 та Левитом 8, де йдеться про висвячення Аарона, брата Мойсея.

Ось ще одна алюзія на Біблію, яка є частиною порівняння: "Enoch was like Jonah for a seat" [2,c.71]. Інох Емері, новий знайомий Моутса, намагаючись пробратися на виставку картин, сховався у фойє і почував себе, як пророк Йона в череві великої риби. Це посилення на Книгу Пророка Йони, якого проковтнула велика риба за непокору Богові (Йона: 1,2).

Себбат вважала своїх батьків грішниками тому, що вони були неодруженими. Дівчина успадкувала гріх своїх батьків як незаконнонароджена. "A real bastard, –

говорить вона про свого тата,- *A bastard shall not enter the kingdom of heaven*" [2,с.61]. Слова дівчини – алюзія на Повторення Закону 23:3, де говориться: “Неправоложний не ввійде на збори Господні, також десяте покоління його не ввійде на збори Господні” (Матвій 3:2; 8:11; 11:11; 13:11).

Найтяжчим гріхом Моутса було вбивство людини, проповідника, який копіював його з метою заробити гроші. Той чоловік носив такий самий одяг, як Моутс, та мав подібний автомобіль. Вчинивши вбивство, протагоніст говорить до хлопця, який працював на заправочній станції: “As for the Jesus who was reported to have been born at Bethlehem and crucified on Calvary for man’s sins, he was too foul a notion for a sane person to carry in his head” [2,с.106]. У висловлюванні головного персонажа є алюзія на Євангеліє від Матвія, де згадується слово Вифлеєм у зв’язку з народженням Ісуса (Матвій 2:1; Михей 5:2). “Calvary” – єврейське слово, яке означає Голгофа, місце розп’яття Христа. І тут Хейзел лихословить на адресу Бога. Життя молодого чоловіка закінчилось смертю у стічній канаві біля занедбаной будови. Моутс сам на себе наклав спокуту за гріхи, осліпивши себе вапном.

Вживання біблійних імен та виразів поруч з лайливою лексикою головного героя допомагає читачеві побачити вади Моутса. Алюзії на Священне Писання набувають сатиричного звучання в устах протагоніста.

У романі “Несамовиті виходять переможцями” розповідається про чотирнадцятирічного хлопця Френсіса Меріона Тарвотера, якого дід Мейсон Тарвотер виховав у дусі християнства, викравши в опікуна Джорджа Рейбера ще немовлям. Сам заголовок твору є частиною цитати з Біблії: “Від днів же Івана Хрестителя і досі Царство Небесне здобувається силою, і ті, хто докладає зусиль, мають його” (Євангеліє від Матвія 11:12). Він показує, що Мейсон думає про себе, як про пророка Ілля і про Френсіса, як про Єлисея, Шафатового сина. У творі є алюзія на Першу Книгу Царів 19:19, де розповідається про те, як пророк Ілля виховав Єлисея собі на заміну. І Бог наказав Іллі “помазати Єлисея на пророка замість себе.” Це відображено у цитаті з роману: “Old Tarwater compared himself to Elijah and his great-nephew to Elisha” [2,с.143]. Обидва Тарвотери були чудово обізнані з текстом Біблії. Мейсон не хотів послати свого троюрідного небожа до школи тому, що вважав його обраним і сам навчав його всьому, роблячи наголос на вивченні Священного Писання. “His uncle (old Tarwater) had taught him Figures, Reading, Writing and History beginning with Adam expelled from the Garden” [2,с.125]. Для діда історія почалася з вигнання Адама та Єви з едемського раю, як свідчить посилання на Книгу Буття 3. Мейсон вірив у Друге Пришестя та Судний День. Тому для нього було надзвичайно важливим здійснення ритуалу поховання його учнем та послідовником Френсісом: “...and in speculation toward the Second coming and the Day of Judgment” [2,с.125]. Цей рядок містить алюзії на Книгу Дій Святих Апостолів 1:11 та Євангеліє від Івана 6:39, 11:24. У Книзі Дій Святих Апостолів 1:11 розповідається про те, що Ісус вознісся на небо і, Галілейські мужі сказали, що він знову повернеться чинити суд над людьми і царство його буде вічним. Старий Тарвотер вірив у те, що в день суду Бог буде збирати хрести з могил померлих. У Євангелії від Івана 6:39; 11:34 говориться: “Оце ж воля Того, Хто послав мене, щоб з усього, що дав мені Він, я нічого не стратив, але воскресив те останнього дня.” “Кажу ж вам, що за кожне слово пусте, яке скажуть люди, дадуть вони відповідь Судного Дня!” (Євангеліє від Матвія

12:36). У Мейсона була нестримна жага до віри: “The old man said that as soon as he died, he would hasten to the Lake of Galilee to eat the loaves and fishes that the Lord had multiplied” [2,c.135]. У цьому реченні є алюзія на Євангеліє від Матвія 14:17-33, де йдеться про те, як Ісус нагодував 5 000 осіб п’ятьма хлібинами та двома рибинами, і довів, що він справді Син Божий.

Мейсон казав малому, що “Ісус – хліб життя” (“Jesus is the bread of life”) [2,c.135]. Святий Іван пише про те, як Ісус говорив: “Я – хліб життя. Хто до Мене приходить – не голодуватиме він, а хто вірує в Мене – ніколи не прагнугиме” (Євангеліє від Івана 6:35, 48). Такі слова свідчать про фанатичну віру в Бога. Малий Тарвотер в глибині душі відчував, що він не прагнув хліба життя і віри. Фанатичність діда лякала його: “In the darkest, most private part of his soul, hanging upsidedown like a sleeping bat, was the certain, undeniable knowledge that he was not hungry for the bread of life. Had the bush flamed for Moses, the sun stood still for Joshua, the lions turned aside before Daniel only to prophesy the bread of life? Jesus? He felt a terrible disappointment in that conclusion, a dread that it was true” [2,c.135].

Крім поховання, Мейсон поклав на плечі малого Тарвотера відповідальність за виконання ритуалу хрещення недоумкуватого хлопчика Бішопа, сина Рейбера. Як висловився старий Тарвотер у розмові з Френсісом, “I haven’t got him baptized, it’ll be up to you. It’ll be the first mission the Lord sends you” [2,c.128]. Дід втлумачував малому, що він – обраний. Проте хлопець став поганим послідовником свого учителя, – не поховав діда, спалив дім, в якому виріс.

Головною проблемою Тарвотерів став перехід християнського вчення у догму. Вони втілювали постулати Біблії в життя з одержимістю, а не раціоналізмом. На протигвагу двом несамовитим характерам у романі змальований опікун Френсіса, який доклав усіх зусиль, щоб визволити небожа з-під впливу діда. Рейбер був учителем і прагнув дати малому Тарвотеру освіту, яка б відкрила йому шлях у світ та якої він не зміг дати рідному синові Бішопу через його вроджену розумову ваду. Він постраждав від несамовитості Тарвотерів духовно і фізично у боротьбі за це. Всупереч християнській моралі Мейсон підняв руку на свого родича і поранив його у вухо та ногу пострілом з рушниці. Старий порушив заповідь Бога про любов до ближнього (Вихід 20).

Малий Тарвотер охрестив Бішопа, втопивши його. Повернення Френсіса в рідну місцевість Паудерхед, з якої залишилась лише спалена пустка, порівнюється із тим, як Мойсей побачив обіцяну землю: “He might have been Moses glimpsing the promised land” [2,c.263]. Це алюзія на Повторення Закону 34. Хлопець втратив усіх родичів, заслужив осуд сусідів за скоєні гріхи. Причиною його духовної деградації та кінцевого занепаду став успадкований від діда Мейсона фанатизм, що породив несамовиту поведінку. І на останніх сторінках роману читач зустрічає ще одну алюзію на Біблію, яка допомагає зрозуміти стан Френсіса. Його душа перебувала в полоні спопеляючої одержимості, ще більшої за дідову: “His hunger was so great that he could have eaten all the loaves and fishes after they were multiplied” [2,c.266] (Матвій 14:17-33). Хлопець палив кущі у долині Паудерхед і обпік очі.

Ф.О’Коннор часто повторює вислів “to be born again” (відродитися). Згідно з вірою обох Тарвотерів, хрещення могло стати новим народженням недоумкуватого Бішопа. У Євангелії від Івана 3:3 та Петра 1:23 Ісус у розмові з фарисеями пояснює,

що людина може народитись знову, отримавши хрещення у воді. А при хрещенні людина позбавляється гріха. Але цей ритуал призвів до загибелі Бішопа. Наслідком невміння втілити постулати Священного Писання у життя стала смерть людини. Фанатизм Мейсона і Френсіса переміг раціоналізм Джорджа Рейбера.

Алюзії на біблійні факти допомагають читачам глибше збагнути поведінку героїв романів, пов'язану з хибним тлумаченням положень християнського вчення.

-
1. Galperin I.R. Stylistics. M., 1977.
  2. O'Connor F. Three by F.O'Connor: *Wise Blood*, *The Violent Bear Away*, *Everything that Rises Must Converge*. Chicago, 1983.
  3. Біблія. Ювілейне видання з нагоди тисячоліття Християнства в Україні. Київ, 1988.
  4. Эльсберг Я.Е. Вопросы теории сатиры. М., 1957.
  5. Holy Bible. Nashville, 1985.
  6. Dictionary of Literary Terms. Toronto, 1990.

ALLUSION AS A LINGUO-STYLISTIC DEVICE OF CONVEYING BIBLICAL MOTIFS IN THE NOVELS BY F.O'CONNOR WISE BLOOD AND THE VIOLENT BEAR IT AWAY

Natalia Cherkas

*Lviv Ivan Franko National University,
1, Universytetska St, Lviv, 79000, Ukraine*

The article *Allusion as a Linguo-stylistic device of conveying Biblical motifs in the novels by F.O'Connor Wise Blood and The Violent Bear It Away* is dedicated to the question of functioning of direct and indirect allusions to the Bible in the novels by F.O'Connor *Wise Blood* and *The Violent Bear It Away*. Seventeen cases of allusions to the Bible are considered in the article. Acquiring satirical meaning of allusions in the two works is aimed at showing the divergence between the personages' perfect knowledge of the Biblical text and their absolute inability to use the principles of Christian teaching in everyday life. The absence of unity between the letter and the spirit of the Holy Book brings about distorted explanations of the Biblical postulates and causes religious fanaticism. The allusions to Biblical facts help in criticizing the dogmatic approach of the personages to the Holy Book.

Key words: allusion; stylistic device; Bible; Biblical motifs; Christian teaching; Christianity

Стаття надійшла до редколегії 2.06.2000

УДК 811.111'366.5

СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНА ВАЛЕНТНІСТЬ ЕРГАТИВНИХ ДІЄСЛІВ З СУФІКСАМИ *-IFY, -IZE, -ATE*

Тетяна Петрик

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000*

Для сучасної англійської мови, яка є номінативною на всіх рівнях, характерними є певні ознаки ергативності. Своє вираження вони отримують у наявності ергативних дієслів, які є, однак, периферійними засобами вираження цієї категорії. Дієслівні лексеми із суфіксами *-ify, -ize, -ate* належать до цього класу. Оскільки мови різних типологій оперують досить різноманітними засобами вираження ергативності, адекватне визначення ергативної конструкції речення можливе лише на рівні глибоких структур. Позиція підмета неперехідного речення заповнюється такими синтаксемами: агентивно-інструментальною, об'єктно-агентивною, синтаксемами носія якості та носія стану. Ці ж синтаксеми заповнюють позицію додатка перехідного речення з ергативним присудком, позначаючи позамовний об'єкт, який зазнає впливу. У позиції підмета перехідного речення використовуються лише агентивна та номінативна синтаксеми, які позначають джерело дії або її каузатора. Неперехідні речення із ергативним дієсловом у ролі предиката, на відміну від перехідних, містять значну кількість синтаксем у факультативному оточенні. Це дозволяє припустити, що неперехідна реалізація ергативних дієслів є менш самодостатньою, а отже, потребує деталізації за допомогою факультативного оточення.

Ключові слова: ергативність, синтаксема, підмет, неперехідні речення.

У світлі концепції про поетапність мовного розвитку ергативність часто розглядалась як явище стадіальне [1]. У 40-ві роки ХХ століття заперечення універсальності "ергативної стадії" розвитку речення та поява ідеї про паралелізм розвитку номінативної та ергативної структур починали все рішучіше протистояти концепції первинної ергативності. Дослідження Г.А.Клімова з теорії ергативності стали новим етапом у вивченні історичної типології структури речення. Автор охарактеризував ергативну структуру як історично проміжну, однак необов'язкову, фазу розвитку від активної структури до номінативної [2, с. 248, 258]. Ергативна або ергативоподібна конструкція речення може вживатись у мовах, які загалом характеризуються як мови номінативної структури з номінативною типологією речення [2, с. 63].

Сучасній англійській мові, мові номінативного типу, також притаманні певні риси ергативності, які виявляються у наявності класу ергативних дієслів. Вони належать до периферійних засобів вираження категорії ергативності. Г.А.Клімов називає такі дієслова "дифузними", "лабільними" і відносить їх до фреквенталій ергативної структури на рівні морфології [2, с. 118]. Такі явища не мотивуються семантичною детермінантою ергативності, яка виражається у протиставленні суб'єктного та об'єктного початків [2, с. 261]. Специфіка дієслів, які моделюють ергативну конструкцію речення, у англійській мові виявляється у тому, що одна і та ж морфологічна форма дієслова виконує дві функції: виступає присудком як перехідного, так і неперехідного речення, тобто виявляє риси синкретизму щодо категорії перехідності/неперехідності.

Вперше спробу дослідити ергативні конструкції в англійській мові зробив Дж. Лайонз, який стверджує, що значна кількість дієслів англійської мови може вступати у синтаксичні зв'язки, які лінгвісти іменують "ергативними" [3, С. 373-377]. З цієї системи "випадають" лише випадки вживання особових займенників у ролі прямого додатка, але цю розбіжність можна нейтралізувати шляхом умовного "злиття". Він пропонує псевдоанглійські репрезентації "ідеальної" множини варіантів інтерпретації ситуації "smb. moved smb./smth.": 1a) It moved; 2b) Him moved; 2c) He moved; 3a) He moved it; 3b) He moved him. Якщо "злиття" проходить у одному напрямку: 2b) Him moved [Smb moved him] + 2c) He moved → He moved [He himself moved], у результаті утворюється типово індоєвропейська система суб'єкта. Якщо здійснити "злиття" у зворотньому напрямку: 2b) Him moved [Smb moved him] + 2c) He moved → Him moved [He moved because he was made to do it], то у результаті ми отримаємо ергативну конструкцію, характерну для мов ергативного типу [3, с. 378] (наприклад, кавказьких, тибетських тощо). А.Кібрік називає цей процес "нейтралізацією" та прослідковує його на глибинному рівні мови (на рівні семантичних відмінків). Найважливішими семантичними відношеннями автор вважає агенс та пацієнс [4, с. 324-326]. Відмінність між цими двома семантичними ролями є актуальною для двоактантних предикатів, однак для одноактантних предикатів вона є надлишковою і тому нейтралізується або в бік агенса (мови номінативного типу – перший варіант "злиття"), або – в бік пацієнса (мови ергативної типології – другий варіант "злиття").

На поверхневому рівні мови семантичні ролі займають певні синтаксичні позиції: один і той же актант може займати різні синтаксичні позиції і, аналогічно, одна і та ж синтаксична позиція може заповнюватися актантами з різною семантичною роллю. Мови номінативної та ергативної типологій різняться саме за принципом граматичного оформлення семантичних ролей (або глибинних відмінків) у різних синтаксичних позиціях. У мовах номінативного типу поверхнєве оформлення актантів здійснюється за принципом протиставлення граматичного суб'єкта (тобто актанта у синтаксичній позиції підмета) та граматичного об'єкта (актанта у синтаксичній позиції додатка) незалежно від їх семантичних ролей. Ергативні мови таких відношень не мають і оформлення актантів йде за принципом: "кожній семантичній ролі, яка розрізняється у мові, – свій єдиний засіб вираження" [4, с.329]. Таким чином, агенс реалізується у ролі суб'єкта перехідної дії і оформлюється ергативним відмінком, пацієнс виступає у ролі об'єкта перехідної дії або суб'єкта неперехідної і оформлюється абсолютним (номінативним) відмінком. Різноманітність проявів ергативності у мовах різних типологій, схожість або, принаймні, близькість "семантичної детермінанти ергативної та номінативної структур, а також їх доволі численні структурні аналогії" [3, С. 255-257] неоднозначно свідчать про те, що "адекватне визначення ергативної конструкції речення в принципі виявляється можливим лише на рівні глибинної синтаксичної структури, тобто на тому абстрактному рівні, де синтаксичні категорії можна поставити у певну відповідність з понятійними"[3, с. 47].

Зредукована система відмінків англійської мови передбачає оформлення суб'єкта як перехідної, так і неперехідної дії, а також об'єкта єдиним загальним (номінативним) відмінком іменника. Наприклад:

The man stopped **the car** – іменник **the car** виступає додатком перехідного

речення; **The car** increased the speed. – іменник **the car** виступає підметом перехідного речення; **The car** suddenly stopped – іменник **the car** виступає підметом неперехідного речення.

Усунення агенса із числа семантичних актантів у поверхневій структурі речення результується у відсутності відповідної лексеми та переміщенням патіенса у синтаксичну позицію суб'єкта. Дієслівна лексема при такій перебудові синтаксичних відношень набуває форми пасивного стану. Існує, однак, ряд двофокусних (амбі-транзитивних, дифузних) дієслів, які можуть відображати дію з точки зору її виконавця або з точки зору носія дії, не змінюючи своєї станової приналежності. Такі дієслова кваліфікуються як ергативні [5, с.155-156; 15].

Дієслівні лексеми з суфіксами **-ify**, **-ize**, **-ate** належать до їх числа. Кількість цих дієслів у англійській мові становить 18, 26 та 71 лексичну одиницю відповідно [6]. Суфікси **-ify**, **-ize**, **-ate** є транспонуючими, тобто вони будують модель, у якій основа та дериват належать до різних частин мови.

На сучасному етапі розвитку мови загальною рисою всіх трьох суфіксів є тяжіння до субстантивних та ад'єктивних словотвірних основ. Утворені дієслова з цими суфіксами передають такі тематичні значення: 1) перехід в інший стан: to granulate, to evaporate, to acidify, to calcify тощо; 2) надання властивостей, якості: to elongate, to marinate, to normalize, to stabilize тощо; 3) виконання дії: to relocate, to emigrate, to interstratify, to crossfertilize тощо. Цей перелік значень дає змогу побачити, що ергативним дієсловам, утвореним шляхом суфіксації, як і решті ергативних дієслів, властиво відображати ситуацію зміни зовнішніх, внутрішніх характеристик об'єкта та його властивостей. У лексичному значенні дієслів імпліцитно зазначено початковий стан (тобто стан, що передує зміні) та результуючий стан (тобто стан, який настав внаслідок виконання дії, зазначеної дієслівною лексемою). Між початковим і результуючим станами ситуації зміни, як зазначає Е.Коляда, простежується два типи відношень [7, с. 8-9] : а) відношення протилежності, коли значення початкового та результуючого стану будуть антонімічними: напр. дієслово clarify "to become /make clear, pure" позначає ситуацію зміни, значення початкового стану якої "not being clear or pure" є протилежним до значення результуючого стану "being clear or pure", But what it had done was **clarify** and simplify the future. [8]; б) протиставлення, що належить до типу "більше-менше": у дієслова intensify "to become/render more intense" значення початкового стану "being less intense" і значення результуючого стану "being more intense" не є протилежними, напр.: The surrounding of ice **intensified** the thought that... [8].

Спільність ознак ергативних дієслів з суфіксами **-ify**, **-ize**, **-ate** прослідковується і на рівні словникових дефініцій, що є парафразами, тотожними цим дієсловам за лексичним значенням. Домінуючою парафразою неперехідного значення ергативних дієслівних лексем є словосполучення to become + Adj/Part II. Інші варіанти дефініцій можна трансформувати і звести до формули інваріанта: to terminate – v.i. to come to an end, to conclude = to become concluded, finished. Опис перехідного значення ергативних дієслів у словникових статтях в основному передається через словосполучення to make / to cause to become + Adj / Part II. До цієї структури можна звести й дефініції, виражені іншими словосполученнями: to vaporize

– v.t. to convert into vapour = to make / to cause to become vaporous. Наявність дієслів to make / to cause у парафразах свідчить про наявність у дієслів досліджуваної групи семи каузативності, яка реалізується при їх перехідному вживанні. Ергативам з суфіксами **-ify, -ize, -ate** властиво реалізовувати два типи перехідності:

1) синтетичну ефективну; коли дія виходить за межі суб'єкта на об'єкт, зовнішній по відношенню до дії та суб'єкта; об'єкт зазнає реальної зміни [9, с. 306]. Цей тип зустрічається у дієсловах, яким суфікси надають значення "перехід в інший стан, перетворення" та "надання властивостей, якості": Its effect was to alienate him further and **intensify** the feeling he'd had earlier [8, с. 446].

2) синтетичну каузативну: дія виноситься за межі суб'єкта і переходить на об'єкт, зовнішній по відношенню до дії і суб'єкта; об'єкт зазнає зміни. У ньому зароджується процес чи стан. Суб'єкт дії завжди активний і переважно це людина [9, с. 305, 307]. Цей тип перехідності зустрічається у дієсловах, які мають значення "(спонукати) виконувати дію": The French also loved **to circulate** funny stories [10, с. 93].

Неперехідне значення одиниць, які аналізуються, включає сему "виконувати дію без зміни власної якості та властивостей" або "набувати якості"; каузативне значення у даній реалізації відсутнє: The lights **intensified**, blanching out the faces of the spectators [11, с. 251]. Вважається, що некаузатив за змістом цілком вкладається в каузатив, тобто, що словникове тлумачення некаузатива дорівнює тлумачення каузатива мінус каузація [12, с. 101-102]. Це очевидно із наступних трансформацій: to intensify, v.t. → to make / to cause to become intense → to become intense → to intensify, v.i. Опускаючи показник каузативності, виражений дієсловом to cause, отримуємо неперехідне некаузативне дієслово.

При дослідженні сполучуваності ергативних дієслів з суфіксами **-ify, -ize, -ate** використовувалося поняття синтаксеми та класифікація синтаксем, запропоновані А.М.Мухінін [13], які дають змогу аналізувати одиниці за кількома параметрами одночасно, забезпечуючи більш детальний аналіз (напр., ролі "фактивів" та "патієнс" співвідносяться з синтаксемами носія якості, стану, об'єктними синтаксемами та їх різновидами). Серед семантико-синтаксичних ознак виділяються найбільш загальні, категоріальні, пов'язані з позначенням субстанції (ознака субстанціальності), ознаки чи характеристики (ознака кваліфікативності), процесу (ознака процесуальності).

У процесі синтаксемного аналізу виявлено здатність дієслівних одиниць до сполучення з субстанціальними та кваліфікативними синтаксемами. Серед субстанціальних синтаксем речень з неперехідним ергативним дієсловом виділяються наступні: **I. Агентивні:** 1) агентивна інструментальна – в позиції неядерного залежного компонента неперехідного речення, яка виражена загальним відмінком іменника з прийменником by: ...Osborn's fantasy of what to do should the day ever come and the murderer, **by some miracle**, suddenly **materialize** before him had begun to grow [8, с. 58]; 2) об'єктно-агентивна – в позиції залежного підмета неперехідного речення, виражена об'єктним відмінком особового займенника: My grandfather's picture resembles a young, stouter version of what I had watched **him calcify** into before he finally died at eighty six... [14, с. 20]. Ергативне дієслово в конструкції виступає у ролі залежного предиката.

II. Носія якості: 1) носія якості у позиції підмета неперехідного речення,

виражена особовим займенником у прямому відмінку: Then she could **materialize** soundlessly around a corner [14, с. 61], іменником у загальному відмінку: Three seconds later black letters **materialized** on the screen [8, с. 547] та займенником *it*: ... but when they caught up to it, it **accelerated** to speed and Remmer stayed directly behind it [8, с. 402] (*it* – the car); 2) результативна синтаксема носія якості, виражена іменником з прийменником *into*: My grandfather's picture resembles a young, stouter version of what I had watched him **calcify** into before he finally died at eighty six... [14, с. 20] або неозначеним займенником з цим прийменником: When Grandma came back to our house she **had ossified** into something elemental and really scary [14, с. 60].

III. Носія стану: 1) носія стану: а) у позиції підмета неперехідного речення, виражена іменником у загальному відмінку: There was a pop, and Avril screamed as her shoulder **dislocated** [8, с. 424] та особовим займенником у прямому відмінку: For a time Osborn feared ... that Kanarack's lungs would cease to function and he'd **suffocate** [8, с. 151]. б) у позиції додатка залежного предиката, виражена об'єктивним відмінком особового займенника: ...the fire that destroyed Agnes Demblon's apartment building was designed primarily **to terminate** her [8, с. 224] або іменником у загальному відмінку: ...Osborn manoeuvred to relocate his badly **dislocated** shoulder [8, с. 601]; 2) генералізована синтаксема носія стану в позиції підмета неперехідного речення, виражена іменником у загальному відмінку з неозначеним артиклем: An accidental overdose and a person would **suffocate** very quickly [8, с. 164]. Неозначений артикль надає значення генералізації, тобто позначена "дієсловом дія в однаковій мірі стосується чи може стосуватися будь-якої особи" [13, с. 245].

IV. Об'єктні: 1) об'єктна синтаксема у ролі додатка залежного предиката, виражена іменником у загальному відмінку: The French also loved **to circulate** funny stories which were than turned into satiric skits... [10, с. 93]; 2) об'єктна активна, виражена іменником у загальному відмінку з прийменником *to*: ...but when they caught up to it, it **accelerated to speed** and Remmer stayed directly behind it [8, с. 402] (*it* – the car). Некатегоріальна ознака активності позначає дію. До формальних особливостей активних синтаксем належить їх характерна сполучуваність з кваліфікативною синтаксемою способу, вираженою прикметником, який характеризує перебіг дії з точки зору її швидкості, неперервності тощо.

V. Локативні: 1) локативна синтаксема, виражена іменником у загальному відмінку з прийменником: Three seconds later black letters **materialized on the screen** [8, с. 547]; 2) локативна аблативна (вказує на відправний пункт, джерело), виражена іменником у загальному відмінку з прийменником *from*: All trace of Nervous just **evaporated from my mother** [14, с. 50].

VI. Комітативні (супровідні): активна комітативна синтаксема способу, виражена іменником у загальному відмінку з прийменником *with*. Ознака активності встановлюється при трансформації заміни активної синтаксеми з категорії субстанціальних відповідною активною синтаксемою з категорії процесуальних: ...the taxi driver asked, staring over his shoulder at the rivers of oncoming headlight then abruptly **accelerating off with a squeeze of tyres** [8, с. 536] → [tyres squeezed].

Досліджувані дієслова виявили тенденцію до сполучення з кваліфікативними синтаксемами:

1) кваліфікативною квалітативною синтаксемою способу, вираженою

прислівником, яка, в свою чергу, може бути модифікована кваліфікативною градуальною синтаксею, вираженою прислівником *very*: An accidental overdose and a person would **suffocate** very quickly [8, с. 164];

2) кваліфікативною стативною комітативною синтаксею способу, вираженою прислівником: Then she could **materialize** soundlessly around a corner [14, с. 61] → [without a sound]. Наявність семантико-синтаксичної ознаки комітативності можна підтвердити заміною іменника з прийменником *without* сполученням того ж іменника з прийменником *with*: *without a sound* → *with a sound*. Словосполучення різняться лише за ознакою негативності.

У дистрибуції ергативних дієслів виявилися і синтаксеми, позбавлені категоріальної ознаки, напр., локативна аллативна (вказує на напрям, кінцевий пункт), виражена прислівником: There was a screech of tyres and the car **accelerated forwards** [8, с. 478].

У перехідному вживанні ергативні дієслова сполучаються з наступними синтаксемами:

I. Агентивною – в позиції підмета перехідного речення, вираженою особовим займенником: ... untill they had accumulated a total of eighteen artists... [10, с. 408];

II. Носія якості: 1) у позиції додатка перехідного речення, вираженою іменником у загальному відмінку: But what it had done was **clarify** and simplify the future [8, с. 247] та субстантивованим прикметником: And that in itself **had clarified the next** [8, с. 119]; 2) активною синтаксею носія якості у позиції додатка перехідного речення, вираженою іменником у загальному відмінку: The surrounding of ice **intensified the thought** that... [8, с. 643] → [smb's thinking] – ознака активності.

III. Номінативною: у позиції підмета, вираженою іменником у загальному відмінку: The surrounding of ice **intensified** the thought that... [8, с. 643]. Як і агенс, номінатив – носій процесуальної ознаки тобто дії. Це об'єкт, від якого реально виходить дія. Дія пов'язана з номінативом (на відміну від дії агенса), не є ні довільною, ні цілеспрямованою [15, с. 243].

Неособові форми ергативних дієслів з суфіксами *-ify*, *-ize*, *-ate* у реченні можуть виражати такі синтаксеми: 1) процесуальну фінальну: ...Osborn manoeuvred to relocate his badly **dislocated** shoulder [8, с. 601]; 2) процесуальну об'єктну активну: The French also loved **to circulate** funny stories which were then turned into satiric skits... [10, с. 93]; 3) процесуальну активну ідентифікуючу: But what it had done was **clarify** and simplify the future [8, с. 247]; 4) процесуальну активну комітативну: ...the taxi driver asked, staring over his shoulder at the rivers of oncoming headlight then abruptly **accelerating off** with a squeeze of tyres [8, с. 536].

У реченнях *Passing, she accelerated again* [8, с. 25], *Remmer banged the Mercedes hard through a drainage ditch and accelerated on to a paved road* [8, с. 401] ергативні дієслова будують абсолютні конструкції. Можливість такого вживання перехідних дієслів обумовлена такими факторами:

1. Наявність додатка не є суттєвою для розуміння ситуації, яка описується дієсловом. Перехідні дієслова, вжиті абсолютно, як правило, перебувають в контекстуальному оточенні і часто вживаються в сполученні з факультативними партиципантами ситуації атрибутивного чи адвербіального характеру, які виступають своєрідним конкретизатором дії, позначеної дієсловом [16, с. 118]. У першому

реченні цим партиципантом виступає прислівник again.

2. Елімінація об'єкта можлива, якщо він уже згадувався в контексті раніше [16, с. 120]. У другому реченні таким об'єктом є Mercedes.

Перелік синтаксем, з якими сполучаються суфіксальні ергативи з суфіксами -fy, -ize, -ate, показує значні потенції цих дієслів в плані конструювання різноманітних структур речення. На рівні семантико-синтаксичної сполучуваності відмінність між перехідним та неперехідним вживанням ергативних дієслів чітко прослідковується: позиція підмета при неперехідному дієслові заповнюється широким діапазоном синтаксем (агентивною інструментальною, об'єктно-агентивною, носія якості, носія стану, носія стану генералізованою), тоді як при перехідному вона обмежується агентивною та номінативною синтаксемами. Агенс та номінатив позначають позамовний об'єкт, який спричиняє дію або об'єкт, від якого ця дія виходить. Решта синтаксем такої властивості не мають, а отже, не можуть займати позицію підмета перехідного речення при ергативних дієсловах, оскільки їх перехідна реалізація є одночасно й каузативною. Позиційний розподіл синтаксем дозволяє побачити, що агентив та номінатив займають місце ергативного відмінка мов ергативної типології, інші зазначені синтаксеми – абсолютного (номінативного) відмінка. Для неперехідного вживання, на відміну від перехідного, характерним є також наявність різноманітних синтаксем у факультативному оточенні, а саме: результативної носія якості, локативної, локативної аблативної, локативної аллативної, активної номінативної способу, кваліфікативної квалітативної способу, кваліфікативної стативної комітативної способу. Така чисельність факультативних синтаксем може свідчити про те, що неперехідне вживання дієслова не є настільки самодостатнім як перехідне, а отже, потребує додаткової деталізації за рахунок факультативного оточення.

1. *Гухман М.М.* Конструкции с дательным/винительным лица и проблема эргативного прошлого индоевропейских языков// Эргативная конструкция предложения в языках различных типов. – Л., 1967. – с. 58-73.
2. *Климов Г.А.* Очерк общей теории эргативности. – М., 1973.
3. *Лайонз Д.* Введение в теоретическую лингвистику, пер. с англ. – М., 1978.
4. *Кибрик А.Е.* Предикатно-аргументные отношения в семантически эргативных языках// Изв. АН СССР Сер. лит. и языка. т.39, 1980, №4.-с.324-335.
5. *Sinclair J.M.* Collins Cobuild English Grammar. London, 1992.
6. *Sinclair J.M.* Collins Cobuild English Language Dictionary. London, 1992
7. *Коляда Е. К.* Мовні засоби вираження поняття зміни в сучасній англійській мові. Автореф. дис. канд. філол. наук. Київ, 1998.
8. *Folsom A.* The day after tomorrow. 1997.
9. *Степанов Ю.С.* Имена. Предикаты. Предложения: Семиологическая грамматика. М., 1981.
10. *Stone I.* Depth of glory. Gaden City, New York, 1985.
11. *Ballard J.G.* The kindness of women. New York, 1991.
12. *Розенцвейг В.Ю.* Семантическая валентность слова, словообразование, синтаксис // Слово в грамматике и словаре. М., 1984.

13. Мухин А.М. Синтаксемный анализ и проблема уровней языка. Л., 1980.
14. Karr M. The Liar's Club. London, 1995.
15. Иванова И.П., Бурлакова В.В., Почепцов Г.Г. Теоретическая грамматика современного английского языка. – М., 1981. – 285 с.
16. Мачнева Л.Ф. Абсолютивные конструкции переходных глаголов в английском языке// Лингвистические исследования 1984. Грамматика и семантика предложения. М.,1984.- с.115-121.

**SEMANTICO-SYNTACTIC VALENCY OF ERGATIVE VERBS
WITH SUFFIXES *-IFY, -IZE, -ATE***

Tetyana Petryk

*Lviv Ivan Franko National University,
1, Universytetska St, Lviv, 79000, Ukraine*

Modern English is characterized as a language of nominative typology, possessing peripheral ergative features – class of ergative verbs. Verbal lexemes with suffixes *-ate, -ify, -ize* belong to it. The realization of ergativity being quite variable in languages of different typology, the adequate definition of ergative sentence construction appears possible to be formulated only on the abstract level of deep structure. Subject position of intransitive realization of the verbs may be filled in by such syntaxemes as agentive-instrumental, objective-agentival, quality bearer, state bearer, generalized syntaxeme of state bearer. The same syntaxemes find their realization in the object position of transitive sentence model constructed by ergatives. They denote the extralingual phenomena influenced by the action. In the subject position of transitive sentence model only agentive and nominative syntaxemes are used, denoting the source of the action or its causator. All the other syntaxemes do not possess this feature and therefore are deprived of the possibility to be the subject of transitive sentence structure which is at the same time the causative structure of ergative verbs. Intransitive sentences with ergatives as predicates contain a lot of syntaxemes in optional distribution. This being non-peculiar for transitive realization, it is possible to suppose that intransitive usage of ergative verbs is less self-contained and therefore requires additional detailed description through elements of optional distribution.

Key words: ergative, nominative, deep structure, syntaxeme, subject position, object position, obligatory distribution, optional distribution.

Стаття надійшла до редколегії 12.07.2000

УДК 811.111'373'276.2:659.3

СЛЕНГОВА ЛЕКСИКА В ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ (соціопсихологічні та семантико-стилістичні аспекти)

Уляна Потятиник

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000*

У статті зосереджено увагу на семантико-стилістичному та когнітивному потенціалі сленгових одиниць (СО), які є продуктивним лексичним пластом англійської мови в США. Автор намагається з'ясувати соціальні, психологічні та естетичні чинники, які зумовлюють появу СО в публіцистичному тексті. На прикладах з різножанрових американських друкованих медіа, зокрема, розглянуто чинники, що можуть спонукати журналістів вдаватися до стилістично зниженої лексики: такі одиниці дають змогу виходу на ширшу аудиторію, сприяють більш особистісному підходу до реципієнта інформації, допомагають заповнити прогалину, зумовлену відсутністю належного аналога в нормативній лексиці, а також часто слугують свідченням додаткової поінформованості журналіста в тематиці, на яку він пише матеріал. Автор намагається простежити, як залучення сленгового елемента в текста ЗМІ сприяє доступності інформації, допомагає імплікувати оцінку і характеристику описуваного та актуалізувати експресію.

Ключові слова: семантико-стилістичний та когнітивний потенціал, сленгові одиниці, публіцистичний текст, експресія.

Стандартний лексикон тієї чи іншої мови виконує універсальну та уніфікуючу функції: позбавлений експресивно-емоційних надмірностей та ексцентричностей, він забезпечує ефективну комунікацію і передавання будь-якої думки. Лінгвіст П.Кей назвав стандартний писемний лексикон "автономним" за своєю природою, тобто таким, який працює незалежно від попередніх особистісних стосунків між автором і читачем або мовцем і слухачем. Він є ідеальним для передавання нової, конкретної, емоційно нейтральної інформації незнайомому адресату. І в цьому якраз ми бачимо пояснення того, чому нестандартні форми такі популярні у мові взагалі і чому вони поширюються зокрема і на писемні форми комунікації. "Автономне" мовлення -- ідеальне для технічної та абстрактної комунікації абстрактному адресату, але воно не відповідає вимогам комунікації емоційно навантаженої ідеї між індивідуумами, які знають одне одного [1, с.ХХІ]. А особистісний елемент у зверненні до читача/глядача є одним з важливих чинників у реалізації завдань, які ставлять перед собою засоби масової інформації (ЗМІ).

Окрім того, сучасні ЗМІ неоднозначно ставляться до тих чи інших аспектів "істеблїшменту", внаслідок чого нерідко заявляють про свою опозицію до тих чи інших політичних і соціальних умовностей. За словами Дж. Следда, використання сленгу – це спроба "to deny allegiance to the existing order", тобто відмовляти в підтримці чинному порядку [2, с.699]. Одним із проявів такого виклику (про нього згадують також Б. Думас і Дж. Лайтер [3, с.12]), який роблять або жартома або всерйоз (але завжди свідомо), є намагання відмовитись від лексики, яка репрезентує цю семантичну чи соціальну умовність, і запропонувати натомість свою. Якщо приєднатися до думки Дж. Следда про те, що сленг – свого роду паракод, то він виникає закономірно як система лексичних заміників для тих висловлювань, які володіють певним статусом у суспільстві, і

використовується людьми, що конвенційного статусу позбавлені і не бачать себе причетними до будь-яких аспектів діяльності "істеблішменту". Тому залучення сленгової лексики засобами масової інформації можна до деякої міри розглядати як елемент відмежування від усталених у суспільстві норм, поглядів, умовностей.

Водночас використання ЗМІ сленгової лексики мотивовано цілою низкою об'єктивних чинників, що виходять з особливостей як її власної природи, так і специфіки стилю газетно-журнальних публікацій США.

Ми спробували проаналізувати деякі фактори, які, на наш погляд, зумовлюють появу сленгової лексики в текстах ЗМІ.

1. Нестандартна лексика (до якої, власне, й належить сленг) швидше, ніж нейтральна, на наш погляд, реагує на події і зміни в довколишньому світі. На будь-який, навіть найдрібніший факт нашого життя, сленг негайно відгукується новими структурами. Поява автомобіля на початку ХХ століття знаменувала появу цілої низки слів і виразів, які описували нове технологічне явище, що прийшли на зміну тим, котрі вже переставали бути актуальними: *jalopy, Chevvie, buggy, convertible, step on it* тощо. Перша і друга еміграційні хвилі на північно-американському континенті зумовили різке зростання питомої ваги запозичень у субстандартному вокабулярі. Саме тій епосі завдячуємо появою таких слів як: *gazabo, kraut, schtarker, schtick, schmaltz* та ін. Дві світові війни, і особливо війна у В'єтнамі, викликали до життя сленгові одиниці (СО), серед яких чимало стало часткою загальноомовного потоку: *bluebelly, doughboy, over there, rookie, jeep, goldbrick, slope, 'Nam* [4, с.ХІХ]. Більше того, за спостереженнями Г.Рівза, сленг, попри всі інші його властивості, містить елемент суспільної критики. Він не тільки продукує назви щоденних реалій, він їх також коментує [5, с.702]. Мабуть, найбільш драматичний випадок появи і миттєвого поширення СО стався 1989 р., коли група підлітків побила і згвалтувала дівчину, що займалася спортом у Центральному парку Нью-Йорка. За кілька годин від моменту арешту підозрюваних поліція повідомила, що в результаті допиту виник термін для означення акту шаленого розгулу та грубого насильства: *wilding (від wild – дикий)*. Слово, що до того моменту було обмежене лексиконом певної частини підліткової молоді, за кілька годин стало відомим усій англомовній спільноті.

Глобальна популяризація політики, тенденції якої почали проявлятися ще з 60-х років і в чому немалу роль зіграло телебачення, спричинилася до появи нової політичної термінології, велика частина якої з'явилася на теренах сленгового вокабуляру. На сьогодні значний відсоток цих термінів настільки розповсюджений, що багато з них вже втратили, а деякі продовжують втрачати свій стилістично маркований статус: *schmoozing, press the flesh, slush funds, spin doctoring, graft, kickbacks, skull session, think tank, networking* тощо. Спалах наркоманії у світі, наркобізнесовий бум, зміни в дистрибуції наркотиків, поява все нових видів наркотичних препаратів, а також форм їх введення та впливу на психіку знайшли відображення в появі кільксоттисячного вокабуляру, який у своїй переважній більшості перебуває за межами стандарту. Але оскільки сленгова наркотермінологія має небагато відповідників у нейтральному вокабулярі, автори матеріалів на теми наркотиків та наркоманії часто не можуть її уникнути. Цілком зрозуміло, що ЗМІ, метою яких є, попри все інше, своєчасне фіксування подій, охоче використовують здатність субстандарту блискавично реагувати на те, що відбувається.

2. Сленгова лексика з її безпосередністю та доступністю для широкого загалу дає можливість виходу на ширшу аудиторію. Читабельність як далеко не другорядний

принцип західної журналістики, досягається цілим комплексом методів, серед яких важливе місце посідає доступність викладу. Остання залежить, зокрема, від мови та стилю. Тим часом серйозні видання, намагаючись тримати рівень якісної журналістики, не скочуючись на обмежений асортимент публікацій та керовану сенсаційністю тематику табloidної преси, вміщують матеріали, що часто розраховані на додаткову поінформованість. Читачеві, необізнаному з конкретною галуззю, може бути не тільки незрозуміло, але й нецікаво. В таких випадках нерідко спрощена, загальнодоступна лексика виконує роль "містка" між читачем-непрофесіоналом та вузькоспеціальним текстом. Зокрема, сленгова лексика, яка, як відомо, налаштовує на більш розкомплексований лад, сприяє подоланню психологічного бар'єру, який може бути викликаний текстом вузькотематичного спрямування. В рубриці "Companies" журналу "Time", розрахованого на широку читачку аудиторію, вміщена стаття під назвою "Hooked On Mergers". Автор статті, розповідаючи про злиття кількох фармацевтичних компаній-гігантів, вдається в деякі тонкощі фінансового бізнесу. Матеріал супроводжується характерними для такого виду тексту порівняльними таблицями, цифровим аналізом, діаграмами. Але відразу, починаючи з назви статті, читачеві полегшується завдання сприйняття аналітичного за всіма параметрами тексту: *hooked*, яке все ще має сленгове забарвлення, але поступово переходить у сферу колоквиалізмів, означає "захоплений, одержимий (ідеєю, пропозицією тощо)". З відверто неформальним тоном заголовка перегукується підзаголовок, який стисло передає основну ідею статті: "Pharmaceutical giants — from the U.S. to Switzerland — are on a takeover binge".

Сленгове *binge*, яке попервах вживалось тільки в прямому значенні "запою", згодом набуло переносних відтінків у розумінні "розгулу" (як правило, вживається з конкретизуючим словом в препозиції). В даному випадку вся фраза інтерпретуватиметься в такий спосіб: "Фармацевтичні гіганти, — від США до Швейцарії, — приєднуючи до себе менші компанії, входять в раж". І хоча в самому тексті статті присутні чимало компонентів розмовного стилю (наприклад, фразові дієслова), сленгова лексика в назві і підзаголовку вжита, на наш погляд, не випадково: вона допомагає "зняти" настороженість читача щодо незнайомої і, можливо, дещо незрозумілої тематики.

3. Використання сленгової лексики не тільки часто допомагає донести думку легше, швидше, економніше з огляду на обмежений газетний простір та ефірний час, але й нерідко допомагає зробити це на більш особистісному рівні. Сленгові одиниці в тексті сприяють певній "близькості" з реципієнтом інформації так само, як неформальний стиль спілкування з притаманним йому вокабуляром більшого ступеня розмовності характерний для ближчих стосунків між людьми. Отже, на суто психологічному рівні завдяки посередництву таких лексичних одиниць журналісти розраховують на "розуміння", навіть претендують на "спільність поглядів" з реципієнтом. Внаслідок цього значно полегшується завдання ЗМІ щодо впливу на свідомість окремого члена суспільства зокрема та формування громадської думки загалом. Так, невдовзі після прийняття повноважень, губернатор штату Нью-Йорк Куомо оприлюднив нові директиви щодо співпраці з пресою для персоналу своєї адміністрації: "Speak but speak prudently. Speak generously. Speak honestly, Speak without malice. Don't hurt. Don't take a cheap shot. Don't use anonymity to do a number on somebody" (*New York Times*, Jan, 13, 1983).

Вираз "do a number" є прикладом відносно нового сленгізму і означає

“наглумитись, познуцатись над кимсь; повестись підло, підступно чи зневажливо по відношенню до когось”. Цей вираз почав з’являтися в друкованих медіа десь у другій половині 70-х років. Його етимологія точно не встановлена.

Характерною рисою наведеної директиви, яка відразу ж впадає у вічі, є крайня лаконічність і простота мови. Вона свідомо була сформульована саме так, оскільки губернатор був дуже зацікавлений в тому, щоб її адекватно зрозуміли і взяли до уваги. Ось чому він вирішив обійти офіційну формальну лексику і, натомість, побудував своє звернення за принципом майже біблійної простоти. Більше того, він вдався до популярного на той час сленгізму, щоб ні в кого не залишилося сумнівів, що він має на увазі. Впадає у вічі і те, що звернення з семи речень побудовано в порядку наростання емоційного компонента. Причому сленговий вираз використано саме в останньому, вирішальному з огляду на рівень сприйняття, реченні, – очевидно, автор вважав таке формулювання більш переконливим.

Використання сленгової лексики, на наш погляд, немов долає відстань між представниками різних суспільних груп. Вона схильна налаштовувати реципієнта на більш позитивний і загалом доброзичливий лад, примушувати його, якщо й не слухати, то, принаймні, прислухатися. Сленг — лексика, насамперед, соціального характеру; нею послуговуються люди, які досягли певного рівня взаємостосунків, тобто знають один одного, і яких, як правило, об’єднує аналогічний суспільний статус. І тому тонке маніпулювання сленговим вокабуляром тими, хто несе нам інформацію через численні ЗМІ, створює довірчий тон між адресатом та адресантом, оскільки апріорі робить їх членами “однієї команди”. Зацікавити читача (чи глядача) новим кандидатом, спонукати його прийти на вибори, переконати купити той чи інший товар або схилити до доброчинності — це вже елементи наступного етапу впливу на його свідомість. Але перші ланки цього впливу, а саме — привернути увагу, заінтригувати та завоювати довір’я, — мають вирішальне значення для успіху наступних. Водночас треба зазначити, що не зовсім оправдане використання сленгової лексики може викликати протилежний ефект. Присутність сленгу в висловлюванні вже само по собі несе певне інформаційне навантаження, є сигналом, що між об’єктом і суб’єктом висловлювання існує певний зв’язок, що в них є щось спільне. Використання сленгу імплікує, що адресант виходить з того, що слухач / читач / глядач ідентифікуватимуть себе та свої погляди з висловленими, тобто це означає, що суб’єкт висловлювання більшою чи меншою мірою знає свій об’єкт. Саме це знання дає йому право вживати сленг як нагадування про певну унікальність їхнього зв’язку. Англійський критик В. Рейлі мав на увазі саме цю специфіку сленгового вокабуляру, коли ще 1920 р. писав, що “the strong vivid slang word cannot be counted on to do its work. It sets the hearer thinking not on the subject of my speech, but on such irrelevant questions as the nature of my past education and the company I keep” [1., с.ХІІ]. Тобто при непередбаченому використанні сленгу можна легко перейти грань між налагодженням зв’язку з реципієнтом та його руйнуванням. І замість того, щоб налаштувати його на доброзичливе сприйняття інформації, можна досягти протилежного ефекту, а саме: настороженого, і навіть, ворожого ставлення до неї. За нашими спостереженнями, використання сленгової лексики ЗМІ є, як правило, обдуманим і психологічно вивіреним.

4. Звертання до сленгової термінології в окремих випадках продиктовано відсутністю належного аналога в стандарті. Перебуваючи на “передовій” в плані пошуку нових експресивних способів вираження, ненормативна лексика цілком закономірно все

частіше "робить виклик" традиційному погляду на неї як на альтернативний вокабуляр і породжує одиниці, яких немає в стандарті. Як ми вже згадували, сленг моментально реагує на події в житті, яке безупинно породжує нові терміни; тому з'являються одиниці, що, денотуючи нове явище, не мають відповідників у стандарті. Такі одиниці здебільшого мають перспективне майбутнє, бо, закріпившись у сленгу, легко переходять у загальнономовний потік, у якому стосовно даного поняття утворюється короткочасний вакуум. Згодом він заповнюється або новоствореним стандартним еквівалентом або, дуже часто, вже існуючим сленговим відповідником, який при цьому згодом втрачає свій стилістично маркований статус. Прикладом одиниці, яка набула поширення в загальнономовному потоці, але дотепер зберігає сленговий відтінок і зафіксована більшістю сленгових словників, може служити вираз *sugar daddy*. З огляду на асоціативну образність та відносно легку ідентифіковуваність значення ("підстаркуватий, але багатий коханець молодої жінки") висловом активно послуговуються ЗМІ. Це й зрозуміло, оскільки вислів не має аналога в нейтральному вокабулярі, тому легко займає порожню нішу в лексичній структурі. В силу згаданих факторів вираз *sugar daddy* перебуває, на наш погляд, в процесі переходу зі сленгової в стандартну лексику.

Звертання до лексиконів суспільних субкультур часто має доволі просту мотивацію. Щоб подати, скажімо, зріз життя і функціонування тієї чи іншої суспільної групи, важко уникнути назв речей та реалій, притаманних її діяльності. Звернімося за прикладом до сфери вживання та реалізації наркотиків, яка, як ми вже попередньо згадували, породила значну за розмірами та впливом на інші сфери життя суспільства субкультуру. Становлення останньої супроводжувалося і супроводжується появою все нових лексичних одиниць, які відображають найменші зміни в будь-якому з аспектів її діяльності. Автори публікацій на теми наркобізнесу, замальовок з життя наркоманів та розповсюджувачів різних видів наркотичних речовин послуговуються більшою чи меншою мірою спеціальним лексиконом не тільки тому, що він сприймається більш переконливо, оскільки свідчить, що журналіст вивчив і знає "об'єкт", про який пише, але й тому, що часто це єдина лексична альтернатива. Використання нейтрального вокабуляру в таких випадках, звичайно, можливе, і до нього часто вдаються, але при цьому через відсутність відповідника в стандарті послуговуються описовим методом, що часто негативно позначається на стилі. Велика, на повну шпальту стаття "Smack Attack", опублікована газетою "The Village Voice" (June 22, 1993), розрахована на те, щоб викликати стурбованість зростанням вживання героїну у якомога ширшій аудиторії розповіддю про цілу низку смертельних випадків, викликаних цим наркотиком. Автор стурбована не тільки тим, що лише за один місяць в Нью-Йорку померло тридцять осіб від передозування, але ще більше тим, що на наркоринку все частіше з'являються партії особливо очищеного героїну, до якого не звикли навіть ті, хто роками вживають наркотики. Це і стає причиною трагічних випадків. Публікація доволі детально вводить читача в проблему наркотичної залежності, розповідає про небезпеки, які щоденно підстерігають людей, котрі хронічно вживають героїн, а також коротко зупиняється на методах внутрішньовенного введення цього наркотику. Зрозуміло, що така спеціальна тематика, особливо коли йдеться про технічні деталі введення наркотичних речовин в організм, потребує відповідного вокабуляру, який журналіст запозичає передусім з лексикону самих "героїв" своєї розповіді: наркоманів, представників соціальних служб допомоги, що працюють з ними, лікарів. Хоча весь текст статті написаний стилістично

нейтральною лексикою, автор вдалася до сленгової наркотермінології принаймні одинадцять разів (не рахуючи повторів деяких одиниць). Необхідно зауважити, що вжиті слова і словосполучення (*smack, be/get high, a high, dope, shooting drugs, shooting up, daze out, slamming, rush, the needle*) далеко не однорідні за інтенсивністю сленгового компонента. Деякі з них, наприклад *be high* у значенні "перебувати в стані ейфорії, збудження, викликаного наркотиками чи алкоголем", втрачають сленгове забарвлення і стають часткою просто розмовної лексики. Тим часом, *high* у функції іменника і в спорідненому значенні "ейфорії, наркотичного чи аналогічного збудження" й надалі несе помітку "сленг", як свідчать словник Вебстера чи *OERD (Oxford English Reference Dictionary)*: "It's not the intense high you get when you suddenly have all this drug soaking your brain". Аналогічно і слово *dope*, хоча й зберігає за собою сленговий статус, набуло такої популярності (в значенні "наркотики"), що вживається синонімічно зі словом *drugs*, тому дозволимо собі висловити припущення, що воно невдовзі стане часткою загальноновживаної лексики. Це стосується і слова *needle*, вирази з яким (*be on the needle, "вживати наркотики, як правило, регулярно"* <пор. з укр. "бути на голці">, *be off the needle, "перестати вживати наркотики"*) давно вийшли за межі спеціальної термінології. Натомість, інші використані в статті одиниці, такі як *rush* ("раптове відчуття задоволення при введенні наркотичної речовини в кровоносний потік") чи *shoot up* ("колотися; вводити наркотик в вену") є відвертими сленгізмами, а така одиниця як *slam / slamming* ("Slamming gives you a really, really powerful rush") взагалі маловідома за межами наркосередовища, і автор, щоб не оперувати незнайомою термінологією, мусила відразу ж пояснити її значення: "And, because the strength of the drug is always an unknown, needle exchange workers advise against slamming, or injecting all the heroin in the syringe at once".

Цікавим, на наш погляд, є підбір лексики в заголовку статті. Чому автор зупинила свій вибір на сленговому *smack*, а не зробила його на користь стилістично нейтрального і всім зрозумілого *heroin*? Адже, логічно, що нейтральна лексика розрахована на широкий загал, тож мала би апелювати до ширшої читачької аудиторії. Попри інші можливі інтерпретації такого вибору фонетична сторона, на нашу думку, посідає не останнє місце. Словосполучення "Smack Attack" завдяки водночас асонансу та римі здатне швидше привернути увагу до публікованого матеріалу. Окрім того, слово *smack*, попри його відверто сленговий статус, мало би бути зрозумілим пересічному носію мови, адже вирази з ним (*smack freak; smack-head* — "наркоман, що вживає переважно героїн", *smacked-out* — "в стані збудження, характерного при введенні героїну"), вірогідно, фігурують десь на периферії його свідомості, навіть якщо він їх ніколи не вживає. Але, оскільки дана лексична одиниця може бути вжита, передусім, в одному зі своїх несленгових значень, необхідний контекст, щоб ідентифікувати її сленговий зміст. А заінтригувати читача на рівні заголовка можна вважати одним із важливих етапів впливу на його свідомість, що й ставлять собі за мету засоби масової інформації. Хоча використання сленгової лексики часто мотивоване кількома факторами водночас, відсутність стилістично нейтрального відповідника відіграє важливу роль не тільки в контексті конкретного матеріалу, а й з міркувань закріплення сленгової одиниці в мові, а, можливо, навіть і її переходу в стандарт. Сленгізм, який не має еквівалента в стандарті, має більший шанс стати часткою загальнономовного потоку, аніж той, який має.

5. Використання, а, отже, й знання спеціальної сленгової лексики може служити свідченням більш повної обізнаності журналіста в тематиці, на яку він пише матеріал.

Мовні засоби, поряд з архітектурою, знаряддями праці, декоративним мистецтвом тощо, є показниками людської культури. Більше того, вони навіть мають перевагу над фізичними об'єктами в тому, що несуть інформацію про нематеріальні складові людського буття — думки, переконання, моральні та естетичні цінності. Для прикладу, не залишилося нічого після наших індоєвропейських пращурів, які жили п'ять тисяч років тому, що дало б нам уявлення про їх побут і звички. Тому К. Уоткінс у відомому есе "*The American Heritage Dictionary*" ("Словник американської спадщини") зробив спробу проаналізувати їхню культуру, вивчивши слова, які перебували на той час в обігу. На думку Уоткінса, лексикон тієї чи іншої мови, хоч і є далеко не ідеальним відображенням, залишається єдиним ефективним способом наблизитися і збагнути культуру його носіїв [6, с.130]. Проаналізований нами вище матеріал "*Smack Attack*" на тему вживання наркотиків є, власне, ілюстрацією того, наскільки глибоко журналіст занурився в тему, яку розробляє. Свідченням його поінформованості служить не тільки виклад фактів, з якими він ознайомився в процесі вивчення проблеми, а й лексика, якою він послуговується, викладаючи матеріал. Сленгова термінологія тут має особливе значення, оскільки свідчить, що автор проводив інтерв'ю, розмовляв з людьми, які мають пряме відношення до теми вживання героїну: наркоманами, лікарями-наркологами, працівниками соціальних служб боротьби з наркоманією та допомоги жертвам цієї залежності (хоча він і не захищує самих висловлювань, та й не згадує факту таких розмов). Навіть якщо й припустити, що багато з використаних ним СО він міг знати і без додаткової розробки теми (наприклад, *shoot up, high, smack* тощо), то таке слово, як *slamming* вимагає поглибленого знайомства з проблемою.

Використання сленгової термінології особливо виправдане в матеріалах зі спеціалізованою тематикою, коли йдеться про певні соціальні угруповання, субкультури, чітко окреслені суспільні середовища (наприклад, молодіжні), тобто такі суспільні групи, в яких ідентифікується свій яскраво виражений лексикон. У невеликій статті під назвою "*Big Money On Campus*", розміщеній в рубриці "*Sports*" молодіжного журналу "*Link*", мова йде про небезпечну тенденцію, яка набуває все більшого поширення в університетських кампусах США. Йдеться, зокрема, про те, що спортсмени закладають великі суми грошей на результат матчу, незважаючи на те, що самі часто беруть у ньому участь. Оскільки і саме видання ("*Link*" націлений здебільшого на студентську молодь), і рубрика, і конкретна стаття розраховані на молодіжну і спортивну аудиторію, зрозуміло, що мова матеріалу несе елементи, характерні для висловлювань цієї суспільної категорії. Молодих людей, що займаються атлетикою чи взагалі, спортом, автор називає не інакше, як *jocks*, баскетбол – *hoops*, баскетболістів – *hoopsters*, а спробу вплинути на результат гри – *a fix* (хоча *RHUD* -- *Random House Unabridged Dictionary*, друге вид., -- та *OERD* подають це слово з помітками 'informal' та 'colloquial.', словник американського сленгу Р.Чепмена кваліфікує його як сленг). Незважаючи на засоби, багато спортсменів-початківців, за спостереженнями автора, намагаються 'to make a quick buck' ("швидко розбагатіти") і ввійти в "великий спорт", який асоціюється насамперед з 'megabucks' ("великі гроші"). Поряд з лексикою спортивною в статті вжито немало слів та виразів, які побутують у молодіжних колах. Деякі з них вирізняються особливо високою частотністю, як от: *cool, on the tube* ("по телевізору"), *hot, Frat* (член *fraternity house*), *dork, geek* (останні два: "нетямуща, неадекватна, соціально непристосована людина"), *psyche up* ("налаштовувати себе на відповідний лад, готувати себе до чогось": "Of course, when your team is up by 40

points at halftime, it can be difficult to psyche yourself up to work hard and improve your skills"). Деякі з них вживаються рідко за межами розмовних контекстів, як, наприклад, *max*, утворене шляхом кліпінгу від 'maximum': "Maybe a max of a couple hundred bucks". Залучення автором елементів лексики, популярного в студентському середовищі, поряд з іншими факторами, дає йому змогу задекларувати свою поінформованість щодо даного аспекту життя студентського кампусу. Нам видається, що, якщо б автор спробував уникнути перелічених СО в матеріалі, націленому на зазначену аудиторію, він мимоволі б відмежувався від неї, і його поради сприймалися б швидше як моралізаторство, аніж як вияв щирої перейнятості проблемою.

Як свідчать наведені нами приклади, сленгова лексика є продуктивним лексичним пластом англійської мови в США, оскільки володіє необмеженим семантико-стилістичним та когнітивним потенціалом. Нам видається це основним фактором, що зумовлює активне використання СО в різножанрових текстах ЗМІ (аналітичній статті, замітці, інтерв'ю, спортивному репортажі). Присутність сленгової лексики в ЗМІ відображає суспільні реалії, причому не тільки мовного характеру, оскільки сленг здійснює вплив і є сам об'єктом впливу цілої низки соціальних, психологічних і естетичних чинників, які формують суспільну культуру. Залучення елементів сленгового лексики в публіцистичному тексті дає можливість виявити індивідуальний авторський стиль, імпліковано дати характеристику осіб, реалізувати експресію та актуалізувати емотивний елемент.

1. *Lighter J.* Historical Dictionary of American Slang. New York: Random House, 1994.
2. *Sledd J.* On Not Teaching English Usage // *English Journal*. 1965. Vol.54. P.698-703.
3. *Dumas B., Lighter J.* Is Slang a Word for Linguists? // *American Speech*. 1978. Vol.53. P.5-17.
4. *Chapman R.* New Dictionary of American Slang. New York, 1986.
5. *Mencken H.* The American Language. New York, 1946.
6. *Eble C.* Slang and Sociability. The University of North Carolina Press, 1986.

SLANG VOCABULARY IN MEDIA (SOCIAL, PSYCHOLOGICAL, SEMANTIC AND STYLISTIC PERSPECTIVES)

Uliana Potiatynyk

*Lviv Ivan Franko National University,
1, Universytetska St, Lviv, 79000, Ukraine*

The article seeks to analyze reasons why slang items feature so notably in today's media. The use of slang in the media reflects linguistic realities in society at large as it affects and is affected by many of the aesthetic, sociological and psychological variables that shape human culture. Slang, when employed for effect, is often a sign of creative use of language, more expressive style and inventiveness, as is also the evidence of the writer's more informed view of the problem he investigates. Examples cited from mainstream American press clearly show that slang lexicon is employed to enliven the message, to make it more personal as, recognized for its power to effect union between speaker and hearer, its use implies that the latter are in relationship with each other, that they 'connect' in some way. The article attempts to show that slang is a dynamic vocabulary and, in view of the above characteristics, cannot be dismissed as deviant or marginal.

Key words: slang, expressive style, lexicon, dynamic vocabulary

Стаття надійшла до редколегії 7.01.2001

УДК 811.111.373

ГРАФІЧНА ОБРАЗНІСТЬ ТА ЇЇ РОЛЬ У ПОЕЗІЇ РОДЖЕРА МАК-ГОФА**Кароліна Лотоцька***Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000*

Стаття присячена аналізу ролі так званого графічного письма у поетичному тексті. Графіка у поезії виконує не тільки конструктивну, а й емотивно-експресивну, а також інформаційну функції, що пояснює факт частого використання сучасними поетами її оригінальних елементів. Графічну образність у сучасній поезії досліджено на матеріалі творчості відомого англійського поета Роджера Мак-Гофа. Аналіз свідчить, що незвичайні графічні зображувально-виразні засоби, що використовуються у віршах Мак-Гофа, є семантично значущими компонентами образного змісту його поетичних творів.

Ключові слова: графічне письмо, емотивно-експресивна функція, семантика.

Поділ художнього твору на форму та зміст є умовним, оскільки ці дві основи у мистецтві завжди поєднані. "Зміст одухотворює форму" [1, с.158]. Ця "надсловесна духовність" особливо проявляється у поетичному творі.

Внаслідок своєї специфіки вірш завжди є текстом, який звучить, який вимовляється або про себе або вголос. Саме тому розміщення та оформлення на папері поетичного тексту є досить важливим елементом його сприйняття та розуміння. "Графічна форма вірша відображає його структуру і настроює на емоційність та експресивність повідомлення" [2, с.226]. Ритм, паузи, змістові та логічні акценти, інтонації, що передаються графічними засобами, служать реалізації естетичного впливу поетичного твору, художні образи якого звичайно характеризуються багатозначністю та можливістю різноманітних інтерпретацій.

На зовнішній вигляд вірша звертали увагу ще стародавні греки [2, с.239], однак особливого значення графічна образність набула у поезії ХХ століття. З одного боку, вплив модернізму з його експериментами із формою та стилістичним новаторством та, з іншого боку, проблематика сучасного поетичного мистецтва спричинилися до того, що дедалі частіше поети звертаються до зору читачів, примушуючи форму не опосередковано – через звучання та зміст, а безпосередньо, – за допомогою графічних засобів – брати участь в емоційному впливі на почуття читача, а також у висвітленні та інтерпретації авторської ідеї. Отже, під стилістичними графічними засобами розуміють "сукупність засобів зовнішньої організації тексту, тобто засобів розміщення елементів та фрагментів тексту по відношенню один до одного, а також інших поліграфічних засобів (розмір та види шрифтів, їх чергування, засоби друкування та ін.), які надають тексту зорову виразність, що сприяє процесу сприйняття змісту тексту"[3, с.59-60].

Схарактеризуємо коротко основні засоби графічної стилістики, які є найхарактернішими для поетичних творів. Звичайно вірш організується у строфи (терцети, катрени та інші). Поетична строфа, як правило, підпорядковується певній

ритмічній схемі. В основі ритму лежить чергування наголошених та ненаголошених складів. У плані висування тут одним з відомих засобів у розпорядженні поета є встановлення регулярного ритмічного рисунка, який потім ламається. Довжина рядка, кількість слів у ньому, так само як і кількість рядків у ритмічній групі, варіюється залежно від авторського наміру, домінування віршової форми або її підпорядкування змісту. Пауза, один із значущих елементів поетичного твору, не тільки поділяє вірш на змістові відрізки, що звучать, але інколи може передавати різні почуття (нерішучість, сумнів, вагання, натяк на підтекст). Пауза передається різними засобами: за допомогою знаків пунктуації (кома, крапка, крапка з комою, три крапки, тире), пропуску тексту, який маркується трьома крапками (інколи у дужках). Також використовується друк у розбивку, збільшення відстані між строфами. Засобом логічного та змістового виділення, інтонаційного наголосу може бути членування вірша на окремі рядки або слова. У сучасній поетичній практиці не тільки повнозначні, але й службові слова можуть виділятися в окремі рядки. Інколи такий спосіб повністю змінює логічні акценти, а у крайніх випадках може навіть заважати сприйняттю та розумінню тексту (див., наприклад, поезію Каммінгса).

Одним із графічних та фонетичних засобів визначення, який часто застосовується з метою змістового акцентування слів є зміна шрифту – використання курсиву, великих літер або малих літер на початку окремих слів (і замість І). Курсив, великі літери, а також знак оклику несуть емоційне навантаження, не тільки логічно підкреслюючи певне слово або фразу у вірші, але й показуючи особливе емоційне забарвлення цих елементів тексту. Отже, як справедливо зазначив Д. Кристал, широкий спектр графічних характеристик, які не існують у мовленні (такі як колір, просторове розміщення тексту, капіталізація) компенсують відсутність звукових ефектів, відтінків голосу, що є типовими для усного мовлення і які так важко передавати на папері [4, с.94].

Особливими засобами графічної трансформації тексту є так звані фігурні вірші ("picture poems" в англійській критиці), коли текст має обрис (контур) певної фігури [2, с.239]. Коли фігурна організація тексту пов'язана із його змістом має місце стилістичний прийом, який О.М. Мороховський визначає як "графопис" (за аналогією з "звукописом") [3, с.67]. Зразки сучасної поезії виявляють різноманітні види графопису, інколи вельми оригінальні.

Загалом, графіка у поезії виконує не тільки конструктивну, а й емотивно-експресивну, а також інформаційну функції, що пояснює факт частого використання сучасними поетами її оригінальних елементів.

З метою ілюстрації цього явища звернемося до творчості відомого англійського поета Роджера Мак-Гофа. Р. Мак-Гоф разом із поетами Адріаном Генрі і Брайаном Паттеном стояв біля джерел так званого "популярного поетичного руху" у Англії у 60-х роках ХХ століття і став популярним як член групи "Ліверпульські поети". Він багато зробив для відродження інтересу сучасної англійської публіки до поезії. Творчість Мак-Гофа характеризується яскраво індивідуальним сприйняттям життя. Його вірші – гумористичні, інколи провокаційні та саркастичні – відображають турботи та проблеми сучасного суспільства. Мак-Гоф досить часто використовує графічні засоби у своїх віршах з різними стилістичними цілями. Для його поезії притаманні як римована строфа, так і верлібр. Ось лише тільки деякі

зразки, що ілюструють графічні особливості віршів Р. Мак-Гофа:

- Приклад 1: It's snowing out
streets are thiefproof
A wind that blows
straight up yer nose
no messin
A night
not fit to be seen with a dog
out in [5, c.106]
- Приклад 2: a cat, a horse and the sun
a cat mistrusts the sun
keeps out of its way
only where sun and shadow meet
it moves (...) [5, c.7]
- Приклад 3: Crusader
in bed
like a dead
crusader
arms a
cross my chest
i lie [5, c.88]
- Приклад 4: You and I
I explain quietly. You
hear me shouting. You
try a new tack. I
feel old wounds reopen [5, c.96].

Як бачимо, найчастіше у віршах поета зустрічаються порушення норм пунктуації, відсутність розділових знаків (приклад 1), широке використання малих літер (як у назвах, так і у тексті) замість великих і навпаки (приклад 2); лапки, дужки, курсив та трансформація шрифту (збільшення, зменшення розміру літер), а також незвичайний синтаксис, порушення граматичних норм, розщеплення слів та речень (приклади 3,4). Метафоричні образи Мак-Гофа накладаються на особливе звучання та ритм його віршів, незвичайну графіку типографського рядка. Це підсилює асоціативні образи, що виникають, які, мабуть, є індивідуальними для кожного читача.

Вдається Мак-Гоф і до графопису, тобто фігурного вірша або його елементів. Тут велику роль відіграє типографський малюнок та обрис рядка, розміщення строф на сторінці, трансформація шрифту. На відміну від простих експериментів із формою, у Мак-Гофа зоровий образ тексту завжди несе певне психологічне навантаження та, на нашу думку, активізує фантазію читача, сприяє висвітленню змістових та образних відтінків твору. Зображальна та музична форми його поетичних творів звертаються до почуття читача, а також сприяють дійсно образному, зоровому сприйняттю ідеї твору.

Проаналізуємо один з коротких віршів Мак-Гофа. Графопис тут є основним елементом його образної та змістової структури.

Pantomime Poem [5, с.77]

"HE'S BEHIND YER!"
 chorused the children
 but the warning came too late.
 The monster leaped forward
 and fastening its teeth into his neck,
 tore off the head.
 The body fell to the floor
 "MORE" cried the children
 "MORE, MORE, MORE
 MORE
 MORE

Так само як виразові рухи тіла та обличчя використовують у пантомімі для передачі сюжетної дії, виразові можливості шрифту, розмір літер автор використовує для передачі як змістового, так і надзвичайно інтенсивного емоційного компонентів образної структури цього насправді трагічного вірша. Пантоміма – це різновид п'єси з музикою, танцями та клоунадою, яка базується на будь-якому фольклорному творі або казці [6, с.894]. Оскільки така п'єса звичайно виконується у різдвяні дні, її глядачами часто є діти. Отже, діти у залі та чудовисько на сцені – це і є головні дійові особи вірша Мак-Гофа, який у 10 рядках передає жахливу метаморфозу, що відбувається із маленькими глядачами. Пряма мова (крики дітей) передається на письмі за допомогою великих літер та поступового збільшення літер в останніх рядках вірша, що вказує на гучність звучання. Зростання гучності та емоційної інтенсивності показується досить оригінально: останнє слово не уміщається та виходить за межі сторінки. Це незакінчене "МО-" перекликається асонансом із словом "monster" та передає граничну інтенсивність звучання та емоційну насиченість вірша, у якому чується суміш і дитячого жаху, і захоплення того, хто нападає. У наслідувальній властивості дитини, у її вмінні ототожнювати себе у думках із тими, за ким вона спостерігає, у цьому її інстинктивному співпереживанні і криється головна небезпека – дитина дуже легко, у запалі захоплення робить крок та переходить межу, яка розділяє того, кому вона ще хвилину тому співчувала й була готова захистити ("he's behind yer!") та того, чия зла сила та жорстокість врешті-решт перемагає. Парадокс людської особистості, яка постійно знаходиться на межі добра і зла, дуже яскраво, незвичайно та сильно передається поетом у цьому короткому вірші.

Ще один приклад, найцікавіший з точки зору саме графопису, – це вірш із незвичайною назвою "40 – Love". Сюжет його простий: подружня пара середнього віку грає у теніс, а після закінчення гри іде додому. Слово "love" тут має подвійне трактування: це і "любов", "кохання", і рахунок у тенісному матчі, що означає "nil, no score", тобто "нуль". І дійсно, цей вірш – про відсутність кохання або кохання, що минуло. Графічна організація вірша унікальна:

40
 middle
 couple

|

Love
 aged
 playing

ten		nis
when		the
game		ends
and		they
go		home
the		net
will		still
be		be
tween		them

[5, С.94-95]

Дві колонки слів надруковано біля краю двох різних сторінок. Межею між ними є згин книжки, а відмежовує ці дві колонки слів поле з двох порожніх сторінок. Поділ інколи проходить не тільки між окремими словами, але, як ми бачимо, й усередині слів, розщеплюючи їх навпіл. У процесі читання читач перекидає погляд із лівої на праву колонку тексту та ніби повторює політ тенісного м'яча через сітку – згин книжки. Досить велика відстань між словами у кожній колонці посилює враження "неплавності", "удару по м'ячу", коли око змушене шукати продовження. Погляд скаче зі слова на слово, які так далеко розташовані одне від одного. Такий експеримент із формою був би не більш, ніж цікавим засобом, коли б не основна ідея твору, яка висловлюється у останніх "рядках" вірша: they go home the net will still be between them. Відсутність будь-якої пунктуації (навіть дефіса), використання тільки малих літер передає буденність гри та рівносильні можливості обох сторін. Однак рахунок виявився 40:0 – не на користь кохання. І ця "сітка" відчуженості так і залишилася між 40-річними гравцями – вони разом, але і завжди порізно. Побудова цього вірша настільки наочно передає його основну ідею, що можна констатувати, що в даному випадку формальний та змістовий компоненти твору повністю рівноцінні у своїй змістовій значущості.

На завершення відзначимо, що стилістичні графічні засоби дуже часто служать суто рекламним цілям, особливо у творчості молодих поетів, які схильні до експериментів із формою вірша, строфи, просто графіки. Боротьба із авторитетами, прагнення новаторства часто є лише засобом привернути увагу публіки, оскільки нове завжди зацікавлює: це закон психології сприйняття. І тільки коли графічне зображення сприяє (навіть неусвідомлено) процесу сприйняття поетичної думки під час читання твору – тільки тоді можна стверджувати, що зміст дійсно одухотворює форму, а графічні зображувально-виразні засоби як елементи художньої форми стають носіями образного змісту поетичного твору.

1. *Лихачев Д.С.* Несколько мыслей о лирической поэзии // День поэзии. 1981. М., 1981. С. 158-160.
2. *Арнольд И.В.* Стилистика современного английского языка. М., 1990.
3. *Мороховский А.Н.* Стилистика английского языка. Киев, 1984.
4. *Crystal D.* The English language. London, 1990.
5. *Henry A., McGough R., Patten B.* New Volume. London, 1983.
6. *Hornby A.S.* Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. 4 ed.

/Chief ed A.P.Cowie. OUP, 1994.

GRAPHICAL IMAGERY AND ITS ROLE IN R.MACGOUGH' POETRY

Carolina Lototska

*Lviv Ivan Franko National University,
1, Universytetska St, Lviv, 79000, Ukraine*

The article deals with the so-called "graphical writing". It analyses the role of graphics in poetry, where it fulfils not only structural, but also emotive-expressive and informative functions. Graphical imagery in modern poetry has been investigated in the article on the basis of the poems by R. MacGough, a famous British poet. Unusual typography and original visual presentation of his verses have proved to be semantically significant components of the complex imagery of his poetic works.

Key words: graphical imagery; emotiveness; expressiveness; modern poetry.

Стаття надійшла до редколегії 3.02.200

УДК 811.111'367.625'373.611:811.161.2

СМИСЛОВА ЕКВІВАЛЕНТНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ДІЄСЛІВ З ПРЕФІКСАМИ І ВІДПОВІДНИХ ЗАСОБІВ ЇХНЬОГО ТВОРЕННЯ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Оксана Ванівська

*Львівський державний медичний університет ім. Данила Галицького
вул. Пекарська, 70, м. Львів, 79012*

Розглянуто значення та функціонування українських дієслівних префіксів **в-** і **ви-** та їх вираження засобами сучасної англійської мови. Дієслівні префікси означають співвідношення між двома об'єктами у просторі або станами (попереднім або наступним) в часі. У парадигматичному плані кожен префікс має одне інваріантне значення. У синтагматичному плані префікс означає конкретний тип співвідношень між двома змінними співвідносними об'єктами, один з яких є суб'єктом дії, а інший – об'єктом. Співвідносні об'єкти формують зміст відношень, тобто смисл префіксального дієслова разом з суб'єктом і об'єктом. У разі передавання смислів засобами сучасної англійської мови визначено п'ять рівнів смислової відповідності: 1) повна відповідність префікса й основи; 2) відповідність лише префікса; 3) відповідність основи дієслова; 4) лише смислова відповідність; 5) часткова або повна втрата інформації.

Ключові слова: дієслівні префікси, інваріантне значення, рівні смислової відповідності.

Порівняльний аналіз префіксальних дієслів в українській мові з аналогами в англійській має не тільки теоретичне, а й практичне значення. Оскільки в українській мові функціонує цілісна система дієслівних префіксів, то в англійській вона фактично зруйнована, а окремі її елементи не функціонують (порівн.: *befall, become, beget, begin, etc.*). Тому визначення типових засобів англійської мови для вираження різних смислів українських префіксальних дієслів пришвидшило б формування навичок в українців, які прагнуть оволодіти англійською мовою, і відповідно тих, хто бажає вивчити українську. Без ґрунтового дослідження мовних засобів вираження однакового смислу у двох різних мовах початківці (і не тільки) ризикують використовувати відповідні слова іноземної мови за нормами своєї рідної як, наприклад, в американців українського походження: я пішла там → I went there (пішла туди), взяла медицину → took medicine (прийняла ліки), покликала назад → called back (передзвонила).

Вирішення проблеми ускладнюється відсутністю комплексних досліджень. У праці І.В. Корунець згадуються значення лише суфіксів на морфологічному рівні: drunkard — п'яничка, sluggard — ледацюга, dullard — тупак; книжечка — booklet / little book, сестричка — sissy / little sister, хмаринка — cloudlet / little cloud [1, С. 143-144]. Не може стати в пригоді й Словник української мови [2], у якому не виділено дієслівних префіксів і не подано їх значень, як це зроблено у Словнику англійської мови [3]. Окремі аспекти окреслено у монографії "Сучасна українська літературна мова: Морфологія" за редакцією І.К. Білодіда [4], у якій дієслівні префікси поділено на дві групи: перша – це з словозмінним значенням, а друга – з лексико-семантичним, словотворчим. Проте тут критерії такої класифікації не аргументовано, а парадигматичні значення кожного префікса не проаналізовано. Водночас,

важливою є думка І.К.Білодіда про антонімічність префіксів і можливість їх використання для творення протилежних значень дієслів: увійти – вийти, вбігти – вибігти: дійти – відійти і т.д. [4, С.308-311]. Етимологічний словник української мови виділяє лише префікс **ви-** "префікс переважно на означення руху з середини" [5, т.1, С. 368-369].

Дослідник значення префіксів в українській мові В.С.Ільїн [6] розглядає їх в алфавітному порядку, визнає етимологічну спорідненість з відповідними прийменниками і вважає, що зміст дієслова і "відтінок, який йому надає префікс", повністю виявляється лише у реченні. На думку автора, вичерпна характеристика найрізноманітніших "відтінків" префіксальних дієслів навряд чи можлива з огляду на безмежні можливості комбінування різних префіксів з багатьма коренями [6, с.18]. Такий аналіз смислового навантаження слова (морфеми) дозволяє автору використовувати весь арсенал контексту, а власне інваріантне значення досліджуваного слова (морфеми) як елемента лексико-семантичної системи мови, залишається поза увагою. Інтерпретація певного контексту, який (за автором) поєднує: дію, суб'єкт, об'єкт, ознаки поширення дії на об'єкт, охоплення об'єкта, тобто все те, що не належить безпосередньо до значення і ролі самого префікса. При цьому дослідник не враховує, що використовуючи реальне значення слова і вимоги ідіоматики мови [7, с. 9], речення спочатку треба утворити. Загальновизнано, що слово має стабільне інваріантне значення як елемент лексико-семантичної системи, тому не утворюється у кожному окремому контексті, а лише реалізується через актуалізацію, зокрема з використанням прийменників і префіксів. На жаль, В.С.Ільїн не досліджує позначення префіксами певних взаємозв'язків між об'єктами у просторі та станами у часі.

Цікавим є твердження С.М.Гупало щодо означення цих співвідношень з прийменниками [8]. Науковець відзначає, що різні значення прийменників обґрунтовуються залежно від семантичних особливостей слів і зводяться до обмеженої кількості типів, що окреслюють різні смисли прийменникових словосполучень, а не різні значення самого прийменника [8].

Виходячи з етимологічної та семантичної спорідненості прийменників і відповідних їм префіксів, вважаємо, що кожен префікс української мови означає певний тип співвідношень між об'єктами у просторі, який не змінюється, а залишається інваріантним при зміні співвідносних об'єктів. Отже, виникає запитання: який тип співвідношень означає або яке інваріантне значення має кожний префікс? Їх доцільно розглядати насамперед в антонімічних парах. Такий підхід сприяє виявленню і уточненню власного значення кожного префікса. Дієслово означає лише певний якісний стан існування суб'єкта в часі: *іти, їхати, думати* і т.д. Але кожний суб'єкт ніколи не існує ізольовано та незмінно, а завжди перебуває у певних співвідношеннях з іншими об'єктами у просторі або послідовними станами — попереднім і наступним, результативним — у часі. При цьому, як зазначено вище, зміна співвідносних об'єктів чи станів не викликає автоматичної зміни чи "переносу" самого типу співвідношень. Він залишається стабільним, відносно незмінним, але узагальнені типи співвідносних об'єктів чи станів можуть визначати відповідний типовий смисл прийменникового словосполучення або префіксального дієслова з певним суб'єктом чи об'єктом і станом. Розглянемо значення лише двох префіксів **в-**

(у-) і ви-.

Інваріантне значення дієслівного префікса виявляється не в різних "відтінках" контексту, а в протиставленні його іншим префіксам у парадигматичному плані системи мови. Основа дієслова означає лише певний якісний предикативний стан існування суб'єкта без жодного обмеження у просторі і часі, тоді як префікси означають такі обмеження через відповідні результативні співвідношення, наприклад, *бігти*: *в-бігти*, *ви-бігти*, *за-бігти*, *при-бігти*, *по-бігти* і т.д. Відомо, що прийменник "в" означає відношення "включення", тобто, знаходження одного об'єкта в межах іншого. Відповідно і префікс означає ті самі співвідношення "включення", але не статичні, а результативні, на здійснення яких спрямована дія, наприклад, "**Увійшли** міщане в світлицю..." – Several townsmen came in and stood near the threshold [9, с.84; 10, с. 70] міщане йшли, йшли, а "увійшли" лише в момент реалізації значення префікса (**в-**), коли суб'єкт (міщане) опинилися в межах об'єкта (світлиці).

Антонімічний префікс **ви-**, відповідно, має означати протилежні результативні співвідношення виключення, тобто вихід суб'єкта за межі об'єкта в результаті відповідної дії, наприклад, "...горища падають і з них кажани **вилітають**..." – ...bats the size of storks flying out of them [11, с.60; 12, с.75] → горища падають і в них кажани **влітають**; "...десятки рук **випихали** її з тісної юрми..." – ...but dozens of hands pushed her out from the tight crowd... [9, с.366; 10, с.42] → десятки рук **впихали** її в тісну юрму. Виражаючи певні співвідношення між двома об'єктами у просторі, префікси означають і їх часове існування, наприклад: "...горища падають і з них кажани **вилітають**..." – тобто означає водночас, що вони "вилітають" з горища та опиняються за його межами. Отже, в основі абстрактних результативних співвідношень між станами у часі лежать конкретні співвідношення між фізичними об'єктами у просторі.

Власне парадигматичне значення префікса є результативним і відображає співвідношення включення (**в-**) та виключення (**ви-**). У дослідженнях суб'єкти і об'єкти узагальнюються до точок у просторі і часі. У випадку об'ємності об'єкт узагальнюється до простору, обмеженого замкненою послідовністю точок – лінією. Отже, розташування суб'єкта у будь-якій точці простору (всередині) означає реалізацію співвідношень включення, а – за будь-якою точкою обмеженого простору (назовні) – виключення. Такі співвідношення у часі позначаються між точковим суб'єктом дії і відтінком часу, обмеженим двома протилежними точками на прямій лінії. При незмінності значення префікса за першою точкою всередину – співвідношення включення суб'єкта у даний стан існування в часі, за другу точку назовні – співвідношення виключення існування суб'єкта у цьому стані. При незмінності парадигматичного значення префікса – відповідних результативних співвідношень однозначний синтагматичний смісл префіксального дієслова визначається властивостями точкових суб'єктів і об'єктів, наприклад, "Буду бюлетенити, поки жучок сам із вуха **вилізе**..." – I'll take off work until the beetle crawls out of my ear on its own. [11, с.69; 12, р.84] – реалізація результативних співвідношень виключення між суб'єктом (жучок) і об'єктом (вухо); "...а мені пощастило **викрутитися**" – I was lucky enough to wriggle out... [13, с.281; 14, р.143] –

реалізація результативних співвідношень між суб'єктом (я) і її попереднім станом у часі (труднощі).

С.О.Гурський детально дослідив відмінності результативних співвідношень між різними фізичними об'єктами у просторі і станами того самого об'єкта в часі у англійській мові [7, С. 111-124]. Аналогічні відмінності знаходимо і в українській мові. Це, в основному, незалежність від дії результативних співвідношень у просторі і обмеженість, залежність від дій між станами у часі, порів.: Буду бюлетенити, поки жучок сам із вуха **вилізе** → буду бюлетенити, поки жучок сам у вуха **влізе**; а мені пощастило **викрутитися** —/→ а мені пощастило **вкрутитися**: неможливість трансформації смислу фрази пояснюється залежністю результативних співвідношень від дії "крутитися" з її односпрямованою зміною – від труднощів до полегшення. Тому "вкрутитися" можна лише у наступний стан, а не в попередній. Результативні співвідношення виключення (**ви-**) позначаються (я викрутився) між попереднім станом (труднощі) і наступним (полегшення) внаслідок дії "крутитися".

В.С.Ільїн пояснює такі вживання "переносом значення" [6, с.29]. Жодне слово (морфема) як елемент системи мови не може бути "перенесене" на інший об'єкт під час мовлення, якщо він *не* має відповідної ознаки для актуалізації саме цього, а не іншого слова (морфем). У мовленні не може бути нічого такого, чого б не було у системі мови з її необмеженими можливостями узагальнення і розвитку.

Важливо підкреслити, що саме результативні співвідношення префікса **ви-** позначено морфемою в українській мові, оскільки адекватне вираження результативних співвідношень виключення в англійській мові позначається словом (**out**), яке може означати як результативні (*look out, go out, run out* = українською: *ви-глянути, ви-йти, ви-бігти*), так і фактичні, статичні співвідношення. Тому *sleep out, etc.*, не означає "ви-спатись", а спати не там, де працюєш, тобто, *sleep away from one's place of work* [15, с.1050].

Означуючи результативні співвідношення, префікси **в-** і **ви-** уже вказують на завершення дії, спрямованої на їх реалізацію. Однак, це ще не переконує в тому, що ці та інші префікси (*о-, з-, за-*) є синонімічними, як стверджує В.С.Ільїн, оскільки вони оформляють той самий "відтінок" (одягтися, змити, умити) "без особливих відмінностей" [6, с.22]. Відмінності все-таки є, бо синонімічними вважаються лише смисли завершення кожної дії, але утворюються такі смисли з різними префіксами, що означають відповідні результативні співвідношення між конкретними фізичними об'єктами у просторі, на основі яких формуються результативні співвідношення між абстрактними станами суб'єкта або об'єкта у часі.

Смислове значення певного контексту (речення) визначається, а не обмежується лише префіксальним дієсловом. Позначаючи результативні співвідношення між суб'єктом і об'єктом, дієслівний префікс уже окреслює завершення дії, що спрямована на їх реалізацію. Позначення завершення дії характеризується двома етапами: перший – досягнення результативних співвідношень обов'язково підтверджується наступними тотожними фактичними співвідношеннями між суб'єктом і об'єктом, наприклад, "Бочка вітамінного квасу сюди **ввійде**" – *A whole barrel of vitamin kwass will fit in here...* [11, с.87; 12, с.103]. Другий етап супроводжується узагальненням смислу і абстрагуванням від наступного

дублювання фактичних співвідношень, останні є нерелевантними щодо значення завершення дії, яке стає зрозумілим і без них, наприклад, **впасти у** щось, **впасти на** щось, **впасти кудись**, **впасти під** щось.

Залишаючи осторонь власне значення префікса – потенційне завершення дії, В.С.Ільїн надає префіксам різні смислові відтінки дієслова, які не мають жодного стосунку до завершення дії. Зокрема, "додатковий відтінок спрямування дії на об'єкт" [6, с.19], "зв'язок дії з просторовим об'єктом, поширення дії чи ознаки по об'єкту" [6, с.22], "поширення дії по об'єкту або охоплення об'єкта тою чи іншою дією" [6, с.22], префікс **в-**, **у-** у супроводі суфікса **-а-** або **-ува-** може підкреслювати тривання процесу дії [6, с.20]. Префіксу **ви-** В.С.Ільїн надає наступні відтінки: "означення результативності завершення дії, означення обсягу дії, охоплення предмета дією чи процесом, відтінок охоплення, просякнення дією" [6, с.29] та інші.

Отже, різноманітні "відтінки" префіксального дієслова не виникають у контексті, а утворюються контекстом – комбінацією значень суб'єкта, об'єкта, префікса і дієслівної основи. Кожен із компонентів контексту актуалізує своє стабільне інваріантне значення, в тому числі і префікс – відповідне значення результативних співвідношень між двома об'єктами у просторі або двома послідовними станами у часі. Різні "відтінки" значень префіксальних дієслів є результатом інтерпретації смислів широкого контексту навколо досліджуваного префікса.

Визначення еквівалентності смислів проводилося на основі аналізу перекладу чотирьох творів українських авторів на англійську мову. Всього виділено 358 дієслів з префіксом **в-** (**у-**) та 391 з префіксом **ви-**. За значенням тим морфемам в англійській мові відповідають слова **in** і **out**, а також такі морфемні як **in-** (install); **e-** (**ex-**) (elect), etc.

Внаслідок аналізу встановлено шкалу смислової відповідності п'яти рівнів: 1) повна відповідність префікса і основи: "А таким дихаємо, мамо, таке **вдихаємо**" – This is the stuff we breathe, mother, we breathe this in... [11, с.19; 12, с. 30] "Оверко ще **виплюнув** жменю крові" – Overko spat out another mouthful of blood [13, с. 213; 14, с. 15]; 2) відповідність префікса: "...її серце ладне було **вискочити** з грудей..." – Her wind-blown heart was ready to burst out of her breast... [13, с.226; 14, с.42]; "Якби хоч якоюсь часткою проценти позначались на плані – давно б він їх **увів**" –... they would have all installed them long ago [11, с.23; 12, с.35]; 3) відповідність основи: "Микола **вніс** в стаю вогонь" – Mykola brought the fire into the hut [9, с.330; 10, с.18]; "Підвівся і **вийшов** з нею" – He rose and went after her [9, с.357; 10, с.36]; 4) смислова відповідність: "Жодною мірою не **вдержити** їх" – No one can stop them [16, с.34; 17, с.26]; "Прадід Данило **випивав** добру чарку..." – Greatgrandfather Danilo would down a whole glass... [13, с.223; 14, с.35]; 5) повна або часткова втрата інформації: "Зараз, чи калюжу **вбачить** на дорозі..." – ...for at times they would roll in the mud... [16, с.35; 17, с. 27]; "...**висипали** вони з улиці, як із рукава, танцюючи" – ...the Zaporozhians were dancing on the street [16, с.35; 17, с.27].

Аналіз дозволив зробити наступні висновки: дистрибуція префікса **ви-** перевищує дистрибуцію префікса **в-** (**у-**): співвідношення між об'єктами у просторі кількісно нижчі від їх станів у часі (**в-** – 43,02% і 56,98%; **ви-** – 37,85% і 62,15% resp.), що пояснюється перевагою процесів зміни стану в оточенні людини.

1. *Korunets I.V.* A Course in the Theory and Practice of Translation. K., 1986.
2. Словник української мови: В 11 т./ Ред.кол.: І.К.Білодід та ін. К., 1970-1980. Т. 1-11.
3. The Universal English Dictionary of the English Language / Ed. by H.C.Wyld. Routledge and Kegan Paul Limited. London, 1961.
4. Сучасна українська літературна мова: Морфологія / За ред. І.К.Білодіда. К., 1969.
5. Етимологічний словник української мови: У 7 т. К., 1982, 1985, 1989. Т. 1-3.
6. *Львін В.С.* Префікси в сучасній українській мові. – К., 1953.
7. *Goursky S.E.* The Idiomatic Heart of the English Language. Vishcha Shkola. Lvov, 1975.
8. *Гупало С.М.* Значення і функціонування прийменників *for* та *against* в сучасній англійській мові: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. Львів, 1994.
9. *Коцюбинський М.М.* Тіні забутих предків: У 3 т. К., 1965. Т. 2. С. 316-368.
10. *Kotsiubynsky M.* Shadows of Forgotten Ancestors: A novel / Transl. from the Ukr. by M.Carynyk. Littleton, 1981.
11. *Гончар О.Т.* Собор: Роман. – К., 1989.
12. *Нончар О.* The Cathedral: A novel / Transl. from the Ukr. by Y. Tkach and L. Rudnijtzky. Washington; Toronto, 1989.
13. *Яновський Ю.І.* Вершники. К., 1984.
14. *Яновський Ю.* The Horsemen: A novel /Transl. from the Ukr. by S. Sinhayivsky. К., 1989.
15. Longman Dictionary of Contemporary English. Longman, 1978.
16. *Куліш П.О.* Чорна Рада. Хроніка 1663 року. У 2 т. К., 1989. Т. 2.
17. *Kulish P.* The Black Council: A novel /Abridged and transl. from the Ukr. by George S.N. and M. Luckyj. Littleton, Colorado. 1973.

**SENSE EXPRESSION EQUIVALENCE OF UKRAINIAN VERBS WITH PREFIXES AND THEIR
RESPECTIVE ENGLISH VERBS AND PHRASES**

Oksana Vanivska

*Lviv Medical National University,
71, Pekarska St, Lviv, 79024, Ukraine*

Ukrainian verbs are provided with a system of prefixes practically not available in English, hence the problem of equivalence expression in the two verb systems compared. The Ukrainian prefixes **в-** and **ви-** have been found to have each its own invariant meaning– the resultant relationship of inclusion and exclusion (resp.) between subject and object in space or two consecutive states in time. The English words **in** and **out** coincide in their respective meanings with those of the Ukrainian prefixes but differ in functioning: a prefix denotes only the resultant relationship following completion of the action realizing it, whereas the cognate preposition or "postposition" (i.e. relative **-in**, **out**, **on**, **off** etc.) may denote both the resultant and the actual relationships (He is going in/out and he is in/out). The latter phrase is impossible in Ukrainian. For these (along with other) reasons the possibility of equivalent expression by the two types of forms is reduced to minimum (5-7%). The main bulk of equivalent expressions consists of rootverbs and syntactic phrases (about 84%). The exact sense of a prefixed verb is determined by a wider context including the subject, object and the resultant relationship between them signaling the completion of the action. The translation analysis of four Ukrainian novels into English has revealed five equivalence levels: 1) of prefixes and verbs (**в-** дихаємо – breathe **in**); 2) of prefixes (**у-** вів (проценти) – **installed** (percentage)); 3) of root verbs (**в-** ніс (вогонь) – brought (the fire)); 4) of syntactic phrases (**ви-** пивав (добру чарку) – would down (a whole glass)); 5) of a complete

СМИСЛОВА ЕКВІВАЛЕНТНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ДІЄСЛІВ З ПРЕФІКСАМИ 111

or partial loss of information.

Key words: equivalence expression, meaning, rootverb, syntactic phrase.

Стаття надійшла до редколегії 3.02.2000

УДК 811.112.2'42

**ТИПОЛОГІЧНІ РИСИ ТА СТРУКТУРНО-КОМПОЗИЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ
РІЗНОВИДІВ МИСТЕЦТВОЗНАВЧОЇ РЕЦЕНЗІЇ****Тетяна Ляшенко***Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000*

Статтю присвячено дослідженню типологічних рис та структурно-композиційних особливостей німецькомовної мистецтвознавчої рецензії. Жанр мистецтвознавчої рецензії належить до функціонального стилю газетної публіцистики і являє собою оцінку та аналіз твору мистецтва. Визначальною для структурно-композиційної побудови тексту мистецтвознавчої рецензії є його прагматична заданість. Зміни у структурі тексту рецензії та його мовному оформленні зумовлені первинністю чи вторинністю типологічних рис рецензії, обов'язковий чи факультативний характер яких залежить від прагматичної функції конкретного тексту рецензії. У статті подана класифікація мистецтвознавчої рецензії. На основі співвідношення комунікативного та композиційного рівнів організації тексту ми визначаємо аналітично-оцінну рецензію, рецензію-репортаж та рецензію-анотацію. Розглянуто особливості побудови горизонтальної та вертикальної структур кожного різновиду мистецтвознавчої рецензії.

Ключові слова: структурно-композиційні особливості, мистецтвознавча рецензія, прагматична функція.

У сучасній лінгвостилістиці панує тенденція до комплексного розгляду типологічних особливостей текстів залежно від їхньої жанрової специфіки. В центрі уваги лінгвістів перебувають також питання взаємозумовленого зв'язку мовної форми тексту та екстралінгвістичних рис жанру і функціонального стилю. Окреслені проблеми зумовлюють актуальність вивчення жанрових різновидів стилю газетної публіцистики та встановлення типології газетних текстів.

Питання про жанрові різновиди вимагає додаткових досліджень, оскільки важливо з'ясувати, як відповідають цим різновидам суттєві мовні та мовленнєві особливості, "певна мовна реальність" [1, с. 9].

Мовленнєва організація специфікує жанр як певну стійку форму абстрагованого ставлення до дійсності. У лінгвістичному плані форму жанру та його різновидів визначає образ автора, який зумовлює також добір мовних засобів та загальну стилістичну тональність твору. Ступінь вияву авторського "я" в мовленнєвій структурі жанру рецензії дозволяє виділити її різновиди: рецензія як інформаційне повідомлення, де викладаються основні факти і не демонструється позиція автора рецензії, або аналітично-оцінна рецензія, яка містить авторські роздуми та оцінки [1, с. 13].

Лінгвістична інтерпретація жанру передбачає поряд з вивченням фактора адресата ще і дослідження таких понять, як структура тексту та фактор адресанта. Реалізацію цих структур у тексті мистецтвознавчої рецензії можна розглядати як підставу для побудови типологічної класифікації жанру.

Жанр мистецтвознавчої рецензії (МР) як різновид жанру газетної рецензії належить до функціонального стилю газетної публіцистики і являє собою оцінку та

аналіз твору мистецтва: живопису, скульптури, фотомистецтва.

Специфіка рецензії як типу тексту визначається співвідношенням функцій, які вона виконує: інформування читача про рецензований твір; оцінка та аналіз твору, його компонентів; здійснення певного впливу на читача. Наведені цілеустановки характеризують жанр МР загалом. В окремих текстах вони реалізуються не повністю і не однаково, вони можуть вступати в різні функціональні взаємозв'язки [2, с. 180].

Залежно від інтенції відправника тексту одна з згаданих вище функцій може отримати перевагу і викликати тим самим відповідні зміни в структурі тексту та його мовному оформленні, що своєю чергою спричиняє виникнення жанрових різновидів мистецтвознавчої рецензії.

В основі класифікації МР лежить зіставлення текстів рецензії з так званим взірцем, яким виступає інваріантна модель жанру МР як певна стійка система структурно-композиційної організації тексту. Інваріантний конструкт, до якого входять найбільш важливі закономірності формування текстів певного типу, є функціонально ієрархічно побудованою системою. Її утворюють дві структури: горизонтальна (композиційний рівень) та вертикальна (комунікативний рівень) [3, с. 7-8]. Співвідношення горизонтальної та вертикальної структур є основою для визначення різновидів МР [4, с. 6].

Слід зауважити, що залежно від виду рецензії певні жанрові риси, реалізація яких здійснюється відповідними мовними засобами, можуть отримати статус первинних або вторинних ознак. До типологічних особливостей жанру МР, які зумовлені прагматичною заданістю тексту рецензії, зараховують: аналітичність, оцінність та інформативність щодо змісту рецензії; публіцистичність, емоційність, експресивність, рекламність, лапідарність щодо її стилю.

Базуючись на зібраному матеріалі з газет "Frankfurter Allgemeine Zeitung", "Die Zeit", "Süddeutsche Zeitung", "Die Welt" та ін., ми виділяємо аналітично-оцінну рецензію, рецензію-репортаж та рецензію-анотацію.

1. Аналітично-оцінна МР (АОР) орієнтована на аргументовану оцінку твору мистецтва на основі аналізу його переваг та недоліків. До обов'язкових (первинних) типологічних рис цього різновиду МР ми відносимо аналітичність та оцінність, публіцистичність, емоційність та експресивність. Її домінуючою комунікативною установкою є обґрунтована оцінка, яка виводиться на основі детального аналізу твору мистецтва. Індивідуалізований образ автора експліцитно виражений, рецензент безпосередньо звертається до читача зі своїми думками, роздумами, оцінками, що передбачає широке використання експресивних та зображальних засобів мови. У цьому проявляється сила та виразність рецензії.

1.1. Композиційна побудова аналітично-оцінної МР є єдністю вербальних та невербальних компонентів. До вербальних компонентів належать: заголовковий комплекс (заголовок та підзаголовок), зачин, основна частина, кінцівка, інформативний додаток. До невербальних компонентів композиції ми відносимо ілюстрацію, яка зображує твір мистецтва чи фрагмент виставки і дозволяє рецензенту привернути більшу увагу читача, досягти адекватного сприйняття ним твору, викликати певні емоції, отже, максимально вплинути на читача.

Заголовковий комплекс АОР характеризується поліфункціональністю. Поряд з номінативною він виконує інформативну і рекламну, інтригуючу та прогнозуючу,

оцінну функції. Як свідчать результати аналізу текстів, для заголовка характерні переважно рекламна (1), інтригуюча (2) та оцінна функції (3); для підзаголовка – інформативна та роз’яснювальна (1-3) функції. Розподіл функцій залежить від інтенції рецензента.

(1). Заголовок: Der große Epigramtiker (рекламна функція)
Підзаголовок: Zur Jasper-Johs-Retrospektive im New Yorker Museum of Modern Art /інформативна функція/ (F.A.Z., 22.11.96)

(2). Заголовок: Neunundneuzig Frauen samt Schlange (інтригуюча функція)

Підзаголовок: Die Malerin Marlene Dumas schickt ihre “Models” auf den Laufsteg des Frankfurter Partikums (роз’яснююча функція) (F.A.Z., 27.12.95)

(3). Заголовок: Triumph des Portraits /оцінна функція/
Підзаголовок: Ausstellung in der Hamburger Kunsthalle: Malerei des Biedermeier /інформативна функція/ (DZ., 1.11.96)

Зачин АОР не має певної схеми побудови, він може бути стислим чи розгорнутим, подавати різного роду інформацію, а тому мати свої різновиди: інформативний, описовий, оцінний, експозитивний та біографічний. Усі типи зачинів мають спільну функцію – підготувати читача до сприймання подальшої інформації, що міститься в основній частині тексту рецензії.

Наведемо приклад зачину інформативного характеру аналітично-оцінної РМ, який подає основні відомості про рецензовану виставку, а саме: назва твору, ім’я його автора та місце репрезентації, жанр, у якому виконана картина художника. Окрім цього, у наведеному зачині є схвальна оцінка твору, що став початком чудової виставки ранніх творів Веласкеса (4).

(4). Als frühestes Gemälde von Velázquez gilt “Die alte Frau brät Eier”, eine jener spanischen Genreszenen, die, genannt nach dem “bodegon”, einer einfachen Taverne, unter dem Sammelbegriff “bodegonen” laufen. Das Bild ... hat der Schottischen Nationalgalerie den Anstoß gegeben zu einer wunderbaren kleinen Ausstellung über das Frühwerk des Meisters... (F.A.Z., 5.10.96)

Як демонструє приклад (4), в зачині відбувається перехід від етапу, що передуює оцінці, до етапу безпосередньої оцінки твору мистецтва, творчості митця та ін. Формування загальної оцінки в зачині, що є характерною особливістю даного елемента композиції, дозволяє читачеві прогнозувати зміст подальшого тексту, що не зменшує інтересу до оповіді, оскільки читач постійно знаходить щось нове, неочікуване, що має місце в основній частині рецензії.

В основній частині аналітично-оцінної рецензії відбувається поглиблення основних видів інформації. Загальна оцінка твору виставки чи творчості художника переходить у стадію аналізу. У вже згаданій нами рецензії на виставку творів Веласкеса конкретизація оцінки відбувається шляхом поділу її на складові: рецензент оцінює значення виставки (5): ...Die Ausstellung ... macht augenfällig, welcher Geisteswelt Velázquez entstammte und an welchen Beispielen er sein Auge schulen konnte. Durch das Vergleichsmaterial wirkt das Können dieses Jungtalents um so überragender ...; майстерність художника (6): ...zeugen diese Jugendwerke ... nicht nur von einer bemerkenswerten Sicherheit in der Ausführung, sondern auch von einer künstlerischen Freiheit ...; роль і місце твору у творчому доробку автора чи напрямку

мистецтва (7): Von Anfang an gelingt ihm jedoch etwas ganz Eigenes ... er reduziert die satte Ausstattung auf die elementarsten Lebensmittel und Requisiten, um die Wirklichkeit getreu nachzubilden und die Aussage zu verstärken. Darin entsprach er der damals vorherrschenden christlichen Auffassung der Malerei, als deren Aufgabe es galt, Gott ... näher zu kommen.

Кінцівка підводить підсумок процесу накопичення, поглиблення та конкретизації оцінної інформації, виконуючи тим самим інтегруючу функцію. Оцінка переходить у стадію синтезу: оцінна інформація, яка міститься в основній частині, повторюється, набуваючи при цьому підсумкового характеру. Інтегруюча функція знаходить також чіткий прояв у взаємодії кінцівки з зачином. Загальна оцінка ранніх творів Веласкеса переростає у підсумовуючу у кінцівці: на думку рецензента, ці твори є значно більшими, ніж жанровими сценами "bodegones", вони є втіленням теократичного світобачення (8). Die "bodegones" stellten denn auch viel mehr dar als bloße Genreszenen, in der der Künstler seine Bravour zur Schau stellen konnte, wie es Velázquez ... tat. Trotz der pikaresken Elemente ... sind sie Ausdruck einer theokratischen Weltanschauung. Зачин та кінцівку можна розглядати як "кільцеве оточення" тексту, яке підкріплює його цілісність та завершеність, надає тексту експресії [9, с.186].

Інформативний додаток, якщо він є, доповнює основний текст АОР, виконує суто рекламну функцію, наголошуючи на часі, місці та умовах демонстрації творів мистецтва.

Згадані вище елементи композиції аналітично-оцінної МР тісно пов'язані між собою певним логічно. У зачині звичайно повторюються деякі фрагменти заголовкового комплексу. Зачин, який визначає характер наступного викладу, приєднується до основної частини за допомогою мовних засобів послідовного внутрішньотекстового зв'язку та перехідних логічних елементів. Кінцівка пов'язана з основною через перехідні елементи, які об'єднують загальний висновок щодо викладеного у основній частині і створюють передумову для узагальнення на новому рівні.

Певна послідовність композиційних елементів, а також прагматична заданість кожного з них забезпечують поетапну реалізацію основної комунікативної установки аналітично-оцінної МР – дати обґрунтовану оцінку на основі детального аналізу твору мистецтва. Оцінка рецензованого твору проходить три етапи свого формування: від загальної оцінки через аналітичну, побудовану на доказах та аргументах, до підсумкової.

1.2. Вертикальна структура аналітично-оцінної МР, яка передбачає аналіз функціональної спрямованості тексту, утворена сукупністю наступних комунікативних блоків (КБ): інформативний КБ, аналітичний КБ, оцінний КБ, інферативний КБ. Кожний блок – це фрагмент комунікації і виступає в тексті як відносно самостійна комунікативна одиниця. Він передає певний тип інформації, відповідно до якого вжито мовленнєві форми, що зумовлені особливостями жанру.

Інформативний КБ інформує читача про рецензований твір, виставку, творчість митця. Подібна інформація подається в тексті АОР не з метою чистого інформування, а як складова аналізу та оцінки.

Аналітичний КБ є найбільш суттєвим для АОР, оскільки саме він визначає

характер рецензії, її прагматичну спрямованість. Аналітичний КБ зорієнтований на детальний аналіз твору чи виставки у різних аспектах, такий аналіз базується на поясненнях, роз'ясненнях, роздумах та інтерпретаціях. Комунікативна установка аналітичного КБ – ґрунтовний аналіз з аргументацією правомірності оцінки та висновків.

Оцінний КБ пронизує всі елементи композиції, набуваючи при цьому різного характеру: поверхневого у зачині, конкретизуючого в основній частині, узагальнювального у кінцівці. Оскільки оцінка в основній частині виводиться на основі всебічного аналізу, оцінний та аналітичний комунікативні блоки тісно пов'язані між собою, що робить правомірним висновок про існування комбінованого аналітично-оцінного КБ. Комбінований блок наведеної нижче рецензії існує як поєднання оцінних та нейтральних висловлень. На початку блоку рецензент подає оцінну тезу щодо мистецтва художника. Наступний контекст є низкою висловлень, обґрунтовуючих цю тезу. Ряд аргументуючих суджень автор рецензії завершує оцінним висновком (9).

(9). Landschaftsräume liegen dem Kunstdenker Gerhard Merz ebenso fern wie subjektive Assoziationen. Für ihn ist das Bild Gewißheit. In seiner Vollkommenheit steht es für sich. Was für Merz zählt, ist – mit seinem eigenen Wort – "das optisch gute Ende". In Basel hat er zwei gegenüberliegende Wände zu einer symmetrischen Idealfigur zusammengeschlossen. Neutrale graue Streifen mit ausgeprägter Textur nehmen die Wände zu zwei Dritteln ihrer Länge ein. Je zwei Farbstreifen trennt ein Reliefband aus senkrecht montierten Leuchtstoffröhren, das sich über die ganzen 22 Meter Wandlänge erstreckt. Der gravitatischen Ordnung korrespondiert die Gewalt des Lichtes. Diese Kunst braucht die Sonne nicht, da sie selbst Licht ist.

Функціональне призначення інферативного КБ полягає в інтегруванні семантики цілого тексту шляхом підведення підсумків, синтезування та узагальнення текстової інформації, у зв'язку з чим розрізняють підсумовуючий, синтезуючий та узагальнюючий КБ. Перелічені види інферативного КБ існують в тексті АОР, у більшості випадків, у комбінованому вигляді, а саме як підсумовуюче-синтезуючий, підсумовуюче-узагальнюючий та синтезуюче-узагальнюючий інферативні КБ.

1.3. Комунікативні блоки вертикальної структури розподіляються по композиційній побудові не однаково. Основна частина як найважливіший компонент композиції представлена аналітичним КБ, оцінним КБ або комбінованим аналітично-оцінним КБ. Це свідчить про її аналітично-оцінний характер, де такі типологічні риси, як аналітичність та оцінність остання включає емоційність та експресивність) виходять на передній план, тобто стають первинними. До вторинних рис аналітично-оцінної МР належать інформативність та рекламність.

2. Рецензія-репортаж є інформаційно-зображувальним повідомленням з елементами коментаря про виставки чи аукціони мистецтвознавчих творів. Провідною комунікативною установкою рецензії-репортажу (РР) є інформування з метою передати специфіку ситуації, що описується, створити її колорит [5, с. 26]. Серед первинних типологічних рис РР ми виділяємо інформативність та публіцистичність. Остання зумовлена досить активним проявом авторського "я" у тексті рецензії. У цьому різновиді МР відсутній глибокий аналіз творів, їх переваг та недоліків. Оцінка твору мистецтва чи виставки характеризується категоричністю та

неаргументованістю. В РР поєднуються два принципи зображення дійсності. З одного боку, це подання об'єктивної інформації, в чому відбиваються риси жанру документальної прози; з другого боку, це зображення дійсності, "пропущене через пряму авторську співучасть" [1, с.160].

2.1. Композицію тексту РР характеризує єдність об'єктивного та емоційно-суб'єктивного змісту. Її горизонтальна структура завдяки типовим діям інформування, встановлення контакту, зацікавлення, експлікації та резюмування забезпечує лінійне розгортання змісту РР у таких елементах композиції, як: заголовковий комплекс, зачин, основна частина, кінцівка та інформативний додаток, з яких зачин, кінцівка та інформативний додаток можуть мати факультативний характер.

Заголовковий комплекс РР виконує аналогічні функції заголовку АОР: інформаційну, рекламну, інтригуючу, оцінну. Заголовок поєднує переважно рекламно-інтригуючу та оцінну функції, в той час як підзаголовок має інформативно-роз'яснюючу спрямованість (10, 11).

(10). Заголовок: Ordnung in den Arabesken (інтригуюча функція)
Підзаголовок: New York, seine Kunst und seine Galerien im Herbst
(інформативно-роз'яснююча функція) (SZ., 28.11.96)

(11). Заголовок: Der Glanz der besten Jahre (оцінна функція)
Підзаголовок: In der Münchener Galerie Thomas: Edward Munch und Meisterwerke des Expressionismus (інформативно-роз'яснювальна функція)
(F.A.Z., 22.07.95).

Зачин РР є, як правило, стислим та одноплановим, тобто містить на відміну від зачину АОР інформацію одного роду. Наведений нижче приклад ілюструє оцінний тип зачину, де є стримана оцінка аукціонного сезону в Копенгагені (12).

(12). Die vergangene Auktionssaison in Kopenhagen gehört nicht zu den glänzenden. In beiden großen Häusern, sowohl bei Bruun Rasmussen wie auch bei Kunsthallen, beherrschte die Durchschnittsware das Angebot ... (F.A.Z., 15.07.95).

Слід зауважити, що досить поширеним є текст РР, де зачин відсутній взагалі (його функцію виконує заголовковий комплекс). Автор рецензії одразу знайомить читача з виставкою, її творами, митцями та ін., що передає свіжість безпосереднього враження від побаченого.

Основна частина є поєднанням кількох однорідних та рівноправних повідомлень, які можуть бути угруповані по-різному, що ні як не впливає на їхній зміст, а залежить лише від точки зору автора рецензії. Висвітлення основної інформації супроводжується коментарями, зауваженнями рецензента щодо різних аспектів твору, виставки, концепції митця, рівня його майстерності та ін., які мають констатуючий характер.

Кінцівка, як уже зазначалося, не є обов'язковим елементом композиції. Її факультативний характер пояснюється поєднанням принципу об'єктивного інформування із суб'єктивним зображенням у конкретному тексті рецензії репортажу. Залежно від авторської інтенції в РР може переважати установка на інформування, коли автор прагне об'єктивізувати свій виклад, не вдаючись до узагальнень та підсумків. У другому випадку рецензент чітко демонструє свою точку зору,

оформлюючи свої думки та зауваження у короткі висновки, що можна продемонструвати на прикладі наведеної вже нами рецензії. Повтор загальної оцінки щодо успіху аукціонного сезону у Копенгагені, яка міститься у зачині, є у кінцівці не дослівним, а семантичним (13).

(13). ... Zieht man eine Bilanz, so ist die gegenwärtige Stimmung auf dem dänischen Auktionsmarkt eher von Abwarten als von Begeisterung geprägt. (F.A.Z., 15.07.95).

Інформативний додаток дуже короткий, оскільки основна інформація подається у головному корпусі тексту. Цей компонент не відіграє значної ролі у композиційній побудові рецензії репортажу і тому може бути відсутнім.

2.2. Вертикальна структура РР представлена наступним набором комунікативних блоків: інформативний КБ, оцінний КБ, КБ-характеристика, КБ-коментар. Кожен з КБ має певне комунікативне завдання (проінформувати, оцінити, охарактеризувати та прокоментувати). Для вертикальної структури РР релевантне перемежування КБ та композиційно-мовленнєвих форм. Так, наприклад, опис може поєднуватися з коментарем чи характеристикою, або повідомлення – з коментарем. Наведений приклад демонструє нам поєднання опису, коментарю та повідомлення в межах одного абзацу. Починаючи з опису інтер'єра картинної галереї, автор рецензії висловлює свої міркування щодо успішного поєднання оформлення виставочного залу з аквареллю Еміля Нольда та щодо її кольорової гами. Авторські зауваження змінюються повідомленням про вартість виставлених картин (14).

(14). John McEnroes Galerie befindet sich im ersten Stock eines alten Lagerhauses. Der riesige Raum ist sparsam mit nur wenigen Möbeln, klassizistischen Stühlen und einem italienischen Scagliola- Tisch ausgestattet. So kommen die Aquarelle mit ihren leuchtenden Farben gut zur Geltung. Man wird nicht einmal durch die Gegenwart des prominenten jungen Kunsthändlers abgelenkt, der sich jetzt rar macht. Unter den 27 Aquarellen finden sich dreizehn Blumenbilder aus dem berühmten Bauerngarten in Seebüll, wie sie für Nolde typisch sind, verführerisch in der Pracht ihrer ungebrochenen Farben. Doch wer sie kaufen will, muß tief in die Tasche greifen. Ihre Preise reichen von 180 000 bis 240 000 Dollar. Teuerstes Stück ist ein Aquarell des Hamburger Hafens in nebligem Grau und Braun, 1910 entstanden und eines der frühesten Werke in der Ausstellung.

Взаємопроникнення та чергування КБ створює більш чітку і логічну систему розгортання інформації в тексті, а також сприяє експресивності тексту.

2.3. Перелічені КБ не мають чітко вираженого локального характеру і можуть входити до складу будь-якої композиційної частини тексту рецензії. Розподіляючись по всій горизонтальній побудові тексту РР та реалізуючи її за допомогою операцій повідомлення, опису, характеристики та коментування, КБ забезпечують логіку розгортання структурно-композиційної організації тексту РР, яка полягає у поєднанні об'єктивного та суб'єктивно-емоційного змісту. Це поєднання виявляється у таких типологічних рисах, як інформативність та публіцистичність. Останні виступають обов'язковими ознаками РР. Оскільки вона не містить глибокого аналізу та обґрунтування оцінок, аналітичність та оцінність для неї не характерні. До вторинних рис РР можна також віднести рекламність, яка є наслідком прагнення автора рецензії, інформуючи, передати специфіку зображуваного з метою здійснення

впливу на читача.

3. Рецензія-анотація (РА) – це коротке інформаційне повідомлення рекламного характеру про виставку творів мистецтва. Поряд з інформативною функцією на передній план цього різновиду МР висувається також рекламна функція, мета якої спонукати читача безпосередньо ознайомитися з рекламованими творами, тобто відвідати виставку.

Цілеустановка рецензії анотації – інформування з метою спонукання – зумовила її синкретизм, який є наслідком зрощення семантики та прагматичного ефекту тексту РА, тобто горизонтальної та вертикальної структур [6, с.10].

3.1. Синкретизм функціональної системи рецензії анотації обумовив своєрідність композиції цього різновиду МР: замість традиційної зовнішньої композиції вона має злитий текст-інформацію, без виділення композиційних елементів. Вербальний компонент композиції РА (власне текст), та невербальні компоненти (ілюстрація, шрифт) становлять єдине візуальне, структурне та функціональне ціле, що забезпечує реалізацію основної мети. Наведений нижче приклад (15) такої рецензії супроводжує фотографію картини художника манієриста Жоржа де ля Тура.

(15). Die Washingtoner Nationalgalerie wartet in diesem Herbst mit einer Delikatesse auf: 32 Bildern des großen lothringischen Manieristen Georges de la Tour (1593 bis 1652), dem Meister des Hell-Dunkel, des künstlichen Lichts und der rätselhaften Beziehungsspiele. Als Leihgabe steuerten die Berliner Museen dieses alte Bauernpaar beim Essen bei. Die Schau dauert bis 5. Januar 1997 und wandert weiter nach Texas ins Kimbell Art Museum in Fortworth.

3.2. Вертикальна структура наведеної РА представлена єдиним комбінованим КБ, для якого характерна висока інформативна насиченість та семантична ємність, тобто поєднання кількох тематичних планів, оцінної та нейтральної інформації.

3.3. Єдиний КБ РА відповідає власне тексту-інформації, що свідчить про зрощення горизонтальної та вертикальної структур. Перетворення функціональної системи рецензії на одномірну структуру відповідає її домінуючій інформативно-реklamній функції, яка обумовлює первинність таких типологічних рис, як інформативність, рекламність та лапідарність. До вторинних рис РА ми відносимо оцінність, емоційність та експресивність. Аналітичність та публіцистичність не релевантні для цього різновиду МР.

Підсумовуючи дослідження, можна відзначити:

прагматична заданість тексту рецензії з мистецтвознавства є визначальною для її структурно-композиційної побудови;

зміни у структурі тексту та його мовному оформленні зумовлені первинністю чи вторинністю типологічних рис рецензії, а їх обов'язковий чи факультативний характер залежить від прагматичної функції конкретного тексту МР, яка співвідноситься з інтенцією автора;

основою для визначення різновидів МР є особливості співвідношення вертикальної (комунікативний рівень) та горизонтальної (композиційний рівень) структур.

на основі цього співвідношення ми визначаємо аналітично-оцінну рецензію, рецензію репортаж та рецензію анотацію.

1. Вакуров В.Н. Стилистика газетных жанров. М.: Высш. шк., 1978.
2. Щорс Т.А. Прагматическая заданность и структурно-тематическая вариативность текста газетной литературной рецензии // Сб. науч. тр. МГПИИЯ им.М.Тореза. М., 1983. Вып. 213.
3. Сазонов М.Г. Лингвотекстовые особенности научного изложения в газетной публицистике Автореф. дис. ... канд. филол. наук. М., 1990.
4. Синдеева Т.И. Речевой жанр "газетная рецензия" и его лингво-текстовые характеристики (на материале англ. яз.) Автореф. дис. ... канд. филол. наук. М., 1982.
5. Вовчок Д.П. Стилистика газетных жанров : Учебное пособие. Свердловск, 1979.
6. Проворотов В.И. Лингвотекстовые особенности речевого жанра "объявление". Автореф. дис. ... канд. филол. наук. М., 1991.

**TYPOLOGICAL TRAITS AND STRUCTURAL AND COMPOSITIONAL PECULIARITIES OF
ARTREVIEW TYPES**

Tetiana Lyashenko

*Lviv Ivan Franko National University,
1, Universytetska St, Lviv, 79000, Ukraine*

In the article deals with typical traits and structural and compositional peculiarities of the artreview in German. The genre of artreview is defined as a class of communicative events where participants have a certain communicative purpose acknowledged by the members of the respective relevant social layer. The artreview is a newspaperarticle in artistic-publicistik style. It is also an advertising piece of writing of critical estimation of various artistic products. Determinative for the structure of the text of artreview is a pragmatically function. Modifications in the structure of the text of the artreview are conditioned by obligatory or facultative character of typical traits. In the article is elaborated the classification of artreviews. There are analytical estimationreview, review-report and review-annotation. Additionally we concentrated our attention on the peculiarities of horizontal and vertical structure of each type of artreview.

Key words: genre of artreview, type of artreview, typological traits, structure of the text, communicative purpose, pragmatical function.

Стаття надійшла до редколегії 15.11.2000

УДК 811.112.2'373.7

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ МОДИФІКАЦІЇ: ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ**Світлана Пташник***Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000*

Стаття присвячена теоретичним проблемам фразеологічної модифікації, передусім, визначенню термінології, оскільки в її використанні існує великий різнобій. Крім того, в теоретичній літературі немає єдиної думки щодо суті фразеологічної модифікації. Під фразеологічною модифікацією ми розуміємо особливий вид оказіональної реалізації фразеологічних одиниць у конкретному мовленнєвому акті, коли фразеологічна модель зазнає певних змін своєї семантики завдяки появі в її складі нових компонентів або використанню її у спеціально створеному контексті. Що стосується типології фразеологічної модифікації, то до цього часу не створено чіткої класифікації її видів. Ми поділяємо їх на дві групи: семантичні та структурно-семантичні модифікації. Дослідження фразеологічних модифікацій було підтверджено аналізом об'ємного корпусу прикладів з газетного тексту.

Уже понад двадцять років фразеологічні модифікації (ФМ) є одним з найпопулярніших об'єктів досліджень у німецькій фразеології. Особливу увагу дослідників це явище привернуло зокрема у 80-х роках, після так званого "прагматичного перевороту" у мовознавстві, коли у центрі уваги мовознавців стояли проблеми не мовної системи, а її конкретного вживання на рівні мовлення. Якщо ведеться мова про ФМ, то це торкається виключно рівня мовлення ("parole", згідно з термінологією Ф. де Соссюра).

Під фразеологічними модифікаціями маємо на увазі специфічне вживання фразеологічних одиниць (ФО), при якому відбуваються певні відхилення від семантики узуальних фразеологізмів. Ці відхилення на рівні семантики можуть спричинятися або змінами структури та компонентного складу базисних фразеологізмів, або специфічною інтеграцією ФО у контексті, внаслідок якої відбуваються певні семантичні трансформації. ФМ стають все популярнішими у мові літератури, реклами, преси. Наприклад, у німецькій тижневій газеті "Die Woche" близько 40% фразеологізмів вживаються у модифікованому вигляді, тому ФМ не слід розглядати як свого роду відхилення від норми, порушення закономірностей мовної системи, а, навпаки, як реалізацію властивого їй потенціалу можливостей.

Для розуміння причин, чому саме існує можливість утворення ФМ (адже фразеологізми вважаються стійкими словосполученнями, з обмеженою здатністю до трансформацій), слід розглянути такі властивості фразеологізмів, як стійкість, полілексичність та ідіоматичність. Саме ці властивості фразеологізмів, на нашу думку – служать підставою для утворення ФМ. Насамперед більшості фразеологізмів більшою чи меншою мірою властива ідіоматичність, тобто загальне значення виразу не дорівнює сумі значень окремих його компонентів. ФО має певне своє, цілісне фразеологічне значення. З іншого боку, ФО – це звороти полілексичні, оскільки складаються з кількох лексем, кожен із компонентів ФО може виступати у ролі самостійної лексеми, і, відповідно, реалізувати своє самостійне, нефразеологічне

значення (виняток становлять та звані "унікальні компоненти", які виступають лише як учасники фразеологічних зворотів і не реалізують самостійного значення, наприклад "Kohldampf" у звороті "Kohldampf schieben").

Не тільки окремі компоненти, а й цілі фразеологічні вирази мають здатність до реалізації як фразеологічного, так і свого прямого значення. Наприклад, зворот "alles in einen Topf werfen" при вживанні може розглядатися як вільне словосполучення, і водночас як фразеологізм із значенням "alles gleich behandeln oder beurteilen, ohne auf die vorhandenen Unterschiede zu achten". Потенційна можливість фразеологічних компонентів реалізувати, з одного боку, самостійне значення як лексеми, а з другого боку, виступати у складі фразеологізма і співреалізувати фразеологічне значення цілого виразу служить однією із підстав для утворення семантичних та структурних модифікацій, в результаті яких актуалізується (почергово чи одночасно) і пряме, і фразеологічне значення лексем. Ще один важливий критерій фразеологізмів – це стійкість, яка виявляється у стійкості структури, компонентного складу та значення ФО. Загальне значення фразеологічних одиниць прив'язане до їхнього компонентного складу. Заміна компонента ФО чи зміна її структури спричинюють зміну семантики цілого виразу. Таким чином, ФО мають обмежену здатність до змін компонентного складу (це можливо однак в рамках так званих фразеологічних варіантів) та трансформацій структури виразу.

Стійкість ФО виявляється насамперед у тому, що вони існують у ментальному лексиконі людини не як окремі лексеми, не як довільна сукупність кількох слів, і тому репродукуються як усталені вирази. І все ж та величезна кількість фразеологічних модифікацій у мовленні свідчить про те, що стійкість слід розглядати як відносну властивість ФО. На це звертають увагу такі дослідники, як Й.Коргонен, Й.Гойзерманн, К.Д.Пільц, В.Фляйшер та ін.¹ Дослідження у галузі лінгвістики тексту та стилістики фразеологічних одиниць підтверджують, що синтаксична структура та компонентний склад фразеологічних одиниць можуть піддаватися різноманітним трансформаціям, виконуючи при цьому певну функцію у тексті – чи то стилістичну, чи текстотворчу.² Таким чином, Г.Бургер називає фразеологію "мовною сферою

¹ Щодо відносної стійкості фразеологізмів див. J.Korhonen (1992). Morphosyntaktische Variabilität von Verbidionen // Földes Czaba (Hg.). Deutsche Phraseologie in Sprachsystem und Sprachverwendung. Wien: Praesens, S.49, а також Häusermann J. Phraseologie. Hauptproblem der deutschen Phraseologie auf der Basis sowjetischer Forschungsergebnisse. Tübingen-Niemeyer, 1977. S. 67ff., Fleischer W. Phraseologie der deutschen gegenwartssprache. Leipzig. 1982. S.41ff. 209; Günther K. Wörterbuch phraseologischer Termini. Berlin, 1990. S. 122; Pilz K.D. Phraseologie. Redensartenforschung. Stuttgart, 1981. S.24 ff.

² Тут порівнюється твердження І.І.Чернишової: «Die textlinguistischen Untersuchungen der deutschsprachigen Phraseologie des letzten Jahrzehntes haben mit aller Deutlichkeit gezeigt, daß die Stabilität der phraseologischen Wortfügungen nicht absolut, sondern relativ zu verstehen ist. Sowohl die syntaktische Struktur als auch die lexikalischen Konstituenten der PE können im Text je nach der kommunikativen Aufgabe variiert oder modifiziert werden...». Černyševa I.I. Aktuelle Probleme der deutschen Phraseologie // Deutsch als Fremdsprache. 1984. 21. S.20; стосовно відносної стійкості

об'єктивної нестійкості" [1, с. 65]. Й.Гойзерманн обґрунтовує відносну стійкість фразеологізмів тим, що у процесі мовлення мовець застосовує до стійких словосполучень такі ж правила, як і до вільних словосполучень і навпаки [2, с. 83].

Між "матеріальною" та "семантичною" стійкістю існує тісний взаємозв'язок. Коли видозмінюється форма ФО, то це призводить до трансформацій загального значення ФО. Будь яке порушення фразеологічної стійкості веде до змін семантики ФО, тобто до утворення модифікацій. Фразеологічні модифікації свідчать про те, що фразеологізми піддаються моделюванню, і що фразеологічна система мови має власну динаміку розвитку.

Як у колишньому радянському мовознавстві, так і в німецьких мовознавчих працях до цього часу панує надзвичайний різнобій у термінології для позначення явища ФМ, так само, як і не досягнуто єдності щодо позначення самих фразеологічних явищ. Для прикладу наведемо кілька термінів, якими послуговуються автори для позначення цього явища. Так, Фляйшер (1982), Рехтзігель (1990) для позначення ФМ вживають терміни "індивідуальне або okazіональне вживання фразеологічних одиниць" ("individueller" oder "okkasioneller Gebrauch phraseologischer Einheiten"). Натомість Г.Гресяно (1982) та Е.Лабно-Фалецка говорять про творчо-іновативне вживання фразеологізмів ("kreativ-innovativer Gebrauch"). Загалом модифіковане вживання фразеологізмів у німецькій літературі характеризується як "Gebrauchsauffälligkeiten" [3, с. 100; 4, с. 192ff.]. У колишній радянській мовознавчій літературі існує теж ціла низка термінів для позначення перетворень ФО: індивідуально-авторські перетворення ФО, індивідуально-авторська обробка ФО, okazіональні перетворення, деформація ФО, мовні okazіоналізми, деформаційні модифікації, авторські інновації, авторські неологізми, фразеологічні деривати, трансформація ФО, актуалізація ФО, модифікація ФО, розчленовування ФО та ін. На думку В.Н.Вакурова, причиною такого термінологічного хаосу є недостатнє опрацювання проблеми [5, с. 101].

На нашу думку, така термінологічна неоднорідність пов'язана ще й з тим, що більшість досліджень з питань ФМ – це дослідження в рамках стилістики, а не фразеології. Зі спроб вивчення явища ФМ зі стилістичної точки зору постала низка стилістичних термінів, які акцентують увагу на okazіональності цього явища, а також на тому, що ФМ постають внаслідок творчого підходу автора до мовного матеріалу.

Вважаємо, що термін "модифікація" доцільно вживати по відношенню до усіх можливих типів перетворень ФО, як на рівні семантики, так і на рівні структурного складу ФО. Слово "модифікація" (з латинської "modifikatio", "modificare") означає "вимірювати", "зважувати", тобто – порівнювати з певним еталоном задля встановлення відхилень. Адже в процесі утворення ФМ йдеться про перетворення на рівні семантики, незалежно від того, чи вони спричинені структурними перетвореннями базисної фразеологічної одиниці, чи впливами контексту – результатом обох випадків є певні зміни загального значення виразу, тобто – відхилення від узувального значення, отже, його модифікація. Окрім того, термін "фразеологічні модифікації" зустрічається як в українській, російській, так і в

фразеологізмів див. також: Burger H. et al. Handbuch der Phraseologie. Berlin; New York: de Gruyter, 1982, S.28 bzw. 67ff.

німецькій мовознавчій літературі, хоча у вживанні його у різних авторів існують певні відхилення. А це ще один аргумент на користь того, щоб надалі застосовувати термін "фразеологічна модифікація".

Одною із суперечливих в термінологічному відношенні залишається проблема розмежування фразеологічних варіантів та фразеологічних модифікацій. Поняття фразеологічних варіантів застосовується в мовознавчій літературі по відношенню до різних мовних явищ: під цим поняттям дослідники (як, наприклад, М.Кольвенбах) розглядають від компонентів ФО, які можуть заміщати один одного у складі ФО і кількість яких обмежена [6, с. 65], аж до оказіонального вживання ФО. Наприклад, Л.М.Болдирева вживає поняття "оказіональних фразеологічних варіантів", які утворюються внаслідок перетворення стійких словосполучень у мовленні задля досягнення певного стилістичного ефекту [7, с. 17]. Також у В.Фляйшера (1982) немає чіткого розмежування між варіантами та модифікаціями. Він вважає "варіанти" наслідком процесу варіацій ("Variationen") і поділяє їх на три групи:

1) фразеологічні (структурні) варіанти, які торкаються варіювання граматичного числа, керування дієслів, вживання означеного і неозначеного артиклів, утворення димінутива, типу заперечення, варіації фонетичної структури окремого компонента, факультативної здатності окремих компонентів, наприклад: seine Hand/Hände im Spiel haben, jm. keinen/nicht ein Bisschen Brot gönnen, etw. ist gehüpft/gehüpft wie gesprungen;

2) варіювання окремих лексичних компонентів: синонімів auf den Arm/ auf die Schippe nehmen або антонімів (mit dem/gegen den Strom schwimmen);

3) розширення або редукція компонентного складу [8, с. 209].

І.І.Чернишова розрізняє два види варіювання компонентного складу ФО: це узуальні варіанти як закономірні явища на рівні мовної системи та оказіональні варіанти (на рівні мовлення) [9, с. 98-99].

На нашу думку, слід чітко розмежовувати існуючі у мові фразеологічні варіанти від змін компонентного складу ФО, котрі призводять до змін семантики виразу. Тому надалі ми вважаємо за доцільне дотримуватися визначення "фразеологічних варіантів", яке подане авторами у Г.Бургер та ін.: "Spielraum, innerhalb dessen formale Verängerungen des Phraseologismus möglich sind, ohne daß die phraseologische Bedeutung verlorenggeht, wobei dieser Spielraum lexikographisch erfaßt wird". Натомість під модифікаціями автори мають на увазі "Abwandlungen eines Phraseologismus, die nicht mehr in den Rahmen von Varianten fallen" [1, с. 69ff.], тобто виявляють семантичні розбіжності із базисною одиницею. ФМ утворюються в процесі мовлення, а фразеологічні варіанти (одиниці типу den Mund/den Schnabel/das Maul halten oder jm. kein Naag/Härchen krümmen) належать до лексичного складу мовної системи. Саме ці терміни поширені в науковій літературі (наприклад, Барц (1986,1992); Хески (1992); Пальм (1995)). Те, що все ж ця термінологія не повністю утвердилася, і що між варіантами і модифікаціями чіткого термінологічного розмежування не існує, свідчать недавно опубліковані праці з германістики. Так, С.Ельзпас розрізняє ще й між узуальними та оказіональними (тобто ті, які вживаються спонтанно для досягнення певного ефекту в комунікації) варіантами [10, с. 152]. У термінології Г.Бургера цим явищам відповідають такі поняття, як варіант

та модифікація. Про "фразеологічні варіації" ("fraseologische Variationen") йде мова також у Й.Коргонена [11, с. 50], він зазначає, що "фразеологічні варіації" мають оказіональну природу і не піддаються лексикографічній фіксації у словниках. Цей термін у розумінні Й.Коргонена можна зіставити із терміном "фразеологічні модифікації" у Г.Бургера та ін. Визначення Г.Бургера та ін. не збігається з розумінням варіантів у В.Фляйшера. Так, скажімо, *mit dem/gegen den Strom schwimmen* (що В.Фляйшер [8] позначає як фразеологічні варіанти із заміною окремого компонента на антонім) – у розумінні Г.Бургера та ін. це не варіанти, а фразеологічні антоніми. Третя група за класифікацією В.Фляйшера [8] – розширення та редукція компонентного складу – входить до поняття ФМ, адже процес розширення чи редукції компонентного складу призводить до зміни семантики виразу. Щоправда, у пізніших працях В.Фляйшер приєднується до термінології Г.Бургера та ін. [8, с. 3-13].

Таким чином, про фразеологічні варіанти йде мова тоді, коли допустимі формальні зміни фразеологізмів, при яких зворот не втрачає свого фразеологічного значення і піддається реєстрації у словниках, а модифікації на відміну від варіантів не піддаються лексикографічному кодуванню. Як наголошує І.Барц, фразеологічні модифікації – це явище на рівні мовлення, а не на рівні системи [13, с. 35]. На відміну від варіантів, модифікаціям властива оказіональність, а також те, що модифікація – похідне утворення від ФО, при якому продуцент має намір досягти певного ефекту. Також слід зазначити, що ФМ не обов'язково характеризується формальними змінами ФО. Їхня форма може залишатися без зміни, однак значення може зазнавати певних змін за рахунок специфічної побудови контексту. В інших мовознавчих галузях (наприклад, фонетиці) поняття "варіант" утвердилося як термін для позначення різновидів однієї і тієї ж мовної одиниці, які не виконують функції розрізнення значення.

Тому ми схильні терміном "варіант" (услід за І.Барц (1992), Г.Бургер та ін. (1982)) позначати такі одноструктурні фразеологізми, які мають однакове або близьке значення, а також стільки спільних формальних ознак, що вони в реалізації можуть ідентифікуватися як одна і та ж лексема (як правило, вони різняться між собою лише одним компонентом). У випадку варіантів ми говоримо про "нормативне", а не оказіональне вживання фразеологізмів. Загальне значення варіантів різняться між собою певними нюансами чи стилістичним відтінком (*den Mund/die Schnauze halten*). Для позначення того оказіонального явища, яке Л.М.Болдирева називає "варіантами", Й.Коргонен – "фразеологічними варіаціями", а С.Ельзпас – "оказіональними варіантами", вживатимемо термін "модифікація". У випадку модифікації відхилення від узувальної ФО призводить до зміни семантики виразу. Морфо-синтаксичні та парадигматичні зміни (тобто відмінювання одного з компонентів фразеологізму) не підпадають під поняття модифікації. Як і інші лексичні одиниці, ФО володіють певною валентністю і мають здатність приєднувати до себе актанти. Реалізацію валентності ФО теж не слід плутати з ФМ, адже у першому випадку жодних семантичних трансформацій ФО не відбувається. Зокрема це стосується вживання граматичних обставин способу дії у поєднанні з вербальними фразеологізмами, наприклад: *schnell mit dem Strom schwimmen* (фразеологічний базис: <mit dem Strom schwimmen>). Натомість, розширення номінативних

фразеологізмів шляхом приєднання означень до номінального компонента, а особливо в ідіомах, призводить до утворення модифікацій, оскільки в цьому випадку актуалізується один окремий компонент ФО: *das politische Süppchen kochen* (фразеологічний базис: *<sein eigenes Süppchen kochen>*).

Важлива відмінність між фразеологічними варіантами та ФМ полягає в тому, що перші – це лексичні одиниці, які піддаються лексикографічному кодуванню і їх можна розглядати на рівні системи мови, а другі – це okazіоналізми, які виявляються у конкретних мовних актах. Особливістю ФМ є ще й те, що їм притаманна інтенціональність, оскільки у процесі перетворення узуальної ФО в модифіковану автор/мовець має на меті досягнення певного прагма-стилістичного ефекту.

ФМ – явище okazіональне і водночас надзвичайно гетерогенне. Наперед навіть важко передбачити усі мовні механізми, за допомогою яких утворюються ФМ. Неоднотайність панує в інтерпритації самого явища ФМ. Низка дослідників розглядає ФО як нормативне вживання, а ФМ – свого роду відхилення від нормативного вживання фразеологізмів і своєрідне порушення властивостей ФО. Наприклад, Г.Гресяно визначає модифікації (згідно з термінологією авторки – "*der spielerische Gebrauch der idiomatischen Wendung*") як порушення формальних властивостей ФО – полілексичності та стійкості [3, с. 201]. Також Е.Лабно-Фалецка розглядає під модифікаціями усякого роду "маніпуляції", що призводять до порушення стійкості ФО. З одного боку, це порушення матеріальної стійкості (стабільності) – фонетичні зміни у словах, порушення порядку слів. З іншого боку, може порушуватися внутрішня семантична стійкість, що є порушенням семантичної єдності виразу. Третя можливість – порушення зовнішньої стійкості, наприклад, тексто-лінгвістичних норм чи правил [4, с. 305]. Це лише декілька прикладів спроб визначення ФМ. Уже самі визначення мають негативну конотацію внаслідок визнання ФМ як "порушення" норм і властивостей ФМ, як мовленнєва реалізація ФО, спрямована проти її фразеологічних властивостей. З іншого боку, з точки зору окремих мовознавців (наприклад, І.Барц, В.Фляйшер) ФМ слід розглядати не як порушення певних норм, а як типовий спосіб вживання фразеологізмів [13, с.322; 12, с.217].

Після багатьох спроб типологізувати ФМ та описати можливі мовні операції (наприклад Коллер, Пільц, Тун, у російському мовознавстві Мелірович/Мокієнко) дослідники дійшли висновку, що в принципі кожна ФО може підлягати будь-яким прийомам модифікації. У мовознавчій літературі описана дуже велика кількість можливих прийомів модифікацій, від заміни фонетичного складу до заміни конститuentів, розширення лексичного складу, аж до порушення певних норм вживання ФО, причому компонентний склад ФО може залишатися без жодних змін. Так, фразеологізм *<aus dem Rahmen fallen>* зазнав у тексті розширення компонентного складу шляхом додавання прикметника: *Als Vorbild haben sie sich einen Mann erwählt, der in der Tat aus dem modischen Rahmen fällt: Nelson Mandela.* (DW. 98.18.12. С. 40, Menschen)³. В іншому прикладі модифікація фразеологізму *<j-n auf Trab bringen>* відбувається за рахунок специфічного його вплетення у контекст, насамперед, появи в кінці речення іменника "Gangart": *Eine ganze Reihe von*

³ DW – німецька тижнева газета "Die Woche".

Reformen will die streitbare SPD-Juristin in den nächsten Jahren anzuschieben, um die Justiz auf Trab zu bringen; für die Bediensteten im liberale Bedächtigkeit gewohnten Justizministerium eine neue Gangart (DW. 98.20.11. С.5, Politik).

Зазначимо, що на позначення типів ФМ в українській, російській та у німецькій мовознавчих літературах існує ціла низка термінів. Наприклад, у своїй праці з російської фразеології В.Н.Вакуров (1983) розрізняє перетворення семантики ФО ("преобразование семантики ФЕ") та перетворення структури ФО ("преобразование структуры ФЕ") [5, с. 101]. Натомість В.І.Зімін називає їх оказіональними семантичними варіантами, якщо йдеться про перетворення у плані змісту, та оказіональними формально-структурними варіантами [14, с. 71]. У праці з російської фразеології А.М.Мелірович/В.М.Мокієнко (1997) виділяються два типи ФМ (згідно з їхньою термінологією – "индивидуально-авторские преобразования"): це семантичні перетворення, до яких автори зараховують семантично-стилістичні перетворення, які не заторкують лексично-граматичної структури ФО, і другий тип – це структурно-семантичні перетворення, тобто такі смислові перетворення, які пов'язані зі зміною лексичного складу та/або граматичної форми ФО [15, с. 17]. У своїй праці з німецького мовознавства Я.А.Баран розглядає "внутрішні" та "зовнішні" зміни ФО: внутрішні призводять до створення нової якості в лексичних одиницях та перерозподілу знаків мовної системи, а зовнішні не беруть участі у зміні значення сукупності мовних знаків. В результаті автор виділяє такі типи ФМ: 1) ті, що зазнали зміни синтаксичної структури, та 2) ті, що не зазнали зміни синтаксичної структури [16, с. 14].

Зокрема, ця остання типологія ФМ видається нам проблематичною з огляду на те, що автор бере до уваги тільки синтаксичну структуру стійких словосполучень, не враховуючи модифікацій, спрямованих на зміну лексичного складу із збереженням синтаксичної структури виразу (наприклад, прийом субституції).

Н.П.Щербань розрізняє два типи модифікацій. Перший тип – це семантичні перетворення, тобто такі ФМ, які базуються на зміні значення і торкаються плану змісту. Семантичне перетворення характеризується тим, що в результаті актуалізації фразеологізму в особливому контекстуальному оточенні відбувається ситуативне переосмислення узуального фразеологічного значення або поява конотативних семантичних відтінків. Другий тип – це структурно-семантичні перетворення – зміни ФО, які торкаються їхньої зовнішньої структури, тобто плану виразу. Структурно-семантичні модифікації ФО пов'язані з різноманітними стилістично зумовленими відступами від вихідної форми, які викликані конкретним призначенням ФО і вносять суттєві нюанси у загальне значення фразеологізму [17, с. 10-12].

У німецькій германістиці детальний опис модифікацій ФМ знаходимо у Коллера (1977) та Швайцера (1978). Обидва автори ведуть мову про так звані внутрішньосинтагматичні (syntagma-intern) та зовнішньосинтагматичні (syntagma-extern) модифікації. Відмовляючись у своєму аналізі ФМ від типології обох попередників, Г.Бургер та ін. (1982) не групує модифікації за типами, а виходить із тих процесів, які відбуваються при утворенні модифікації. Відповідно він описує цілу низку прийомів, за допомогою яких модифікуються фразеологізми (лексична субституція, координація, редукція тощо) [1, с.70ff.]

Такий підхід до типології ФМ вважаємо не доцільним, оскільки граматику

мови дає дуже широкі можливості модифікації фразеологізмів. Опис усіх прийомів модифікації – не реальний. Таку типологізацію можна проводити лише на підставі певного обмеженого корпусу прикладів. Що торкається пізніших досліджень ФМ у німецькій германістиці, то тут слід згадати працю Б.Вотяк, яка розрізняє: 1) модифікації компонентного складу самого виразу ("Modifikationen im wendungsinternen Komponentenbestand"), 2) модифікації, які виходять за межі виразу, тобто модифікації екстерних актантів ("Modifikationen im wendungexternen Aktantenpotential") та 3) комбінації першого та другого типу модифікацій [18, с. 70ff.]. На типологію ФМ, яка наявна у Б.Вотяк, спирається зокрема С.Ельзпас у своїй праці [10, с. 164].

Дещо іншу термінологію для типів ФМ знаходимо у таких авторів, як Фляйшер (1982), Кункель (1987/88), Глезер (1988). Однак усі вони доходять спільного висновку, що підставою для утворення ФМ служать два основні процеси – з одного боку, це видозміна структури ФО, а з іншого боку – специфічна, інтенціональна інтеграція ФО у контексті, яка призводить до певних змін семантики стійкого словосполучення.

На нашу думку, доцільною є типологія, що базується саме на цих двох процесах. Залежно від того, чи модифікація змінює структуру ФО, чи тільки торкається семантики виразу, пропонуємо виділяти: 1) контекстуально-семантичні модифікації та 2) структурно-семантичні модифікації. Як уже зазначалося раніше, опис окремих прийомів модифікацій доцільно проводити лише на підставі окремого замкненого корпусу прикладів ФМ.

Підводячи підсумки проведеного дослідження, можна відзначити наступні критерії визначення ФМ:

основою утворення ФМ є узуалізований фразеологізм (або фразеологічний базис), тобто ФО, яка піддається лексикографічній кодифікації;

ФМ – це явища на рівні мовлення ("parole"), тут йдеться про okazionale вживання фразеологізму у конкретному мовленнєвому акті;

при утворенні ФМ можуть відбуватися зміни компонентного складу ФО, які спричиняють зміну значення виразу, при цьому до окремих компонентів ФО автор може застосовувати такі ж підходи, як і до самостійних лексем, або певні трансформації семантики фразеологізма внаслідок специфічної інтеграції його в контексті;

модифікації не піддаються повній лексикографічній кодифікації⁴;

ФМ властива інтенціональність: із вживанням ФМ автор має на меті досягнення певного стилістичного ефекту;

ФМ – це не порушення певних норм вживання ФО, а лише один із способів реалізації фразеологізмів у мовленні.

Отже, ФМ можна визначити як особливий спосіб інтенціональної реалізації ФО у мовленнєвому акті, при якому автор вносить зміни у компонентний склад

⁴ Щоправда, існує принципова можливість укладення словника ФМ, прикладом цього можуть слугувати словники фразеологізмів певного автора (порівн. також [5]). Однак ці видання можуть вміщувати лиш певні приклади ФМ, і не ставлять собі за мету вичерпної презентації ФМ певної мови.

фразеологізму або особливим чином інтегрує даний фразеологізм у контексті, наслідком чого є певні трансформації семантики фразеологізму.

1. *Burger H.* Normative Aspekte der Phraseologie // Korhonen Jarmo (Hg.). Beiträge zur allgemeinen und germanistischen Phraseologieforschung // Internationales Symposium in Oulu, 13.-15. Juni 1986. – Oulu, 1987.
2. *Burger H.* et al. Handbuch der Phraseologie. Berlin; New York, 1982.
3. *Häusermann J.* Phraseologie. Hauptprobleme der deutschen Phraseologie auf der Basis sowjetischer Forschungsergebnisse. Tübingen; Niemeyer, 1977.
4. *Greciano G.* Idiom und Text// Deutsche Sprache. 1987. 15. S. 193-208.
5. *Labno-Falecka E.* Phraseologie und Übersetzen. Frankfurt-am-Main u.a.: Peter Lang, 1995.
5. *Вакуров В.Н.* Основы стилистики фразеологических единиц (на материале советского фельетона). М., 1983.
6. *Kolvenbach M.* Primäre Varianten idiomatischer Wendungen// Schweisthal K.G. (Hg.). Grammatik, Kybernetik, Kommunikation. Bonn: Festschrift für Alfred Hoppe, 1971. S. 65-75.
7. *Болдырева Л.М.* Стилистические особенности функционирования фразеологизмов: Автореф. дисс... канд. филол. наук. М., 1967.
8. *Fleischer W.* Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache. Leipzig, 1982.
9. *Černyševa I.I.* Feste Wortkomplexe des Deutschen in Sprache und Rede.-Moskau, 1980.
10. *Elspaß S.* Phraseologie in der politischen Rede. Zur Verwendung von Phraseologismen in ausgewählten Bundestagsdebatten. Opladen; Wiesbaden: Westdeutscher Verlag, 1998.
11. *Korhonen J.* Morphosyntaktische Variabilität von Verbidiomen// Földes Czaba (Hg.). Deutsche Phraseologie in Sprachsystem und Sprachverwendung. Wien, 1992. S. 97 – 116.
12. *Fleischer W.* Zum Verhältnis von Parömiologie und Phraseologie// Niederdeutsches Wort. 1991. 31. S. 3-13.
13. *Barz I.* Phraseologische Varianten: Begriff und Probleme// Földes Czaba (Hg.). Deutsche Phraseologie in Sprachsystem und Sprachverwendung. Wien, 1992. S.25-48.
14. *Зимин В.И.* К вопросу о вариантности фразеологических единиц //Проблемы устойчивости и вариантности фразеологических единиц. Матер. межвуз. симпозиума. Тула, 1972.
15. *Мелирович А.М., Мокиенко В.М.* Фразеологизмы в русской речи: Словарь. М.,1997.
16. *Баран Я.А.* Фразеология в произведениях Брехта. Автореф. дисс... канд. филол. наук. Ленинград, 1971.
17. *Щербань Н.П.* Фразеология в произведениях Вилли Бределя. Автореф. дис... канд. филол. наук. К., 1975.
18. *Wotjak B.* Verbale Phraseolexeme im System und Text. Tübingen; Niemeyer, 1992.

PHRASEOLOGICAL MODIFICATIONS: SOME TERMINOLOGICAL ISSUES**Svitlana Ptaschnyk***Lviv Ivan Franko National University,
1, Universytetska St, Lviv, 79000, Ukraine*

The paper is devoted to some theoretical issues of phraseological modification, mostly to the definition of adequate terminology as a number problems concerned with the latter have already arisen. Moreover, an acceptably comprehensive definition of the phenomenon in question has not been suggested. In our investigation phraseological modification would signify a particular type of the occasional realization of phraseological units in speech when the respective phraseological model undergoes particular changes of its semantics owing to the introduction of new components into its structure or its employment in the created context. A typology of phraseological modification entails a two-fold distinction, viz. semantic and structural-semantic. The study falls back on the textual examples from present-day German news-papers.

Key words phraseological modification; terminology; typology of phraseological modification.

Стаття надійшла до редколегії 2.03.2000

УДК 811.112.2'367.625

**ІМПЛІЦИТНА ТЕМПОРАЛЬНІСТЬ ТА ЗАСОБИ ЇЇ ВИРАЖЕННЯ
В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ****Наталя Ткачук***Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів, 7900*

Розглянуто імпліцитну темпоральність і засоби її вираження у сучасній німецькій мові. Під імпліцитною темпоральністю ми розуміємо приховану категорію функціонального рівня мови. Це означає, що ця категорія знаходить своє вираження лише на комунікативному рівні. До засобів імпліцитної темпоральності ми зараховуємо темпоральні приховані компоненти семантичної структури дієслів, іменників, прикметників, які у двопредикатних структурах виступають як експліцитні предикати і визначають часову співвідносність імпліцитних предикатів – інфінітивних форм. До засобів імпліцитної темпоральності належать також прийменниково-іменникові конструкції, які містять іменники із прихованою семою процесуальності.

Ключові слова: імпліцитна темпоральність, комунікативний рівень, експліцитні предикати, прийменниково-іменникові конструкції.

Лінійний характер мовленнєвого процесу та багатомірність об'єктивної дійсності сприяють розвитку багатофункціональності мовних одиниць, зумовлюють можливість реалізації різноманітних семантичних функцій не лише експліцитними, а й імпліцитними засобами.

Два рівні вираження думки – експліцитний та імпліцитний – протиставляються одні одному як пряме, безпосереднє і непряме, опосередковане мовне вираження тієї чи іншої семантики. Експліцитно вираженим, або явним, є те, що має своє власне, повне, безпосереднє словесне вираження, а імпліцитним, або неявним, – те, що не має такого словесного вираження, але домислюється під експліцитним, виражається та сприймається адресатом за допомогою експліцитного, а також контексту та інших факторів [1, с.10].

Під термін "імпліцитність", тобто імпліцитний спосіб вираження значень, підводяться найрізноманітніші явища: еліпс, односкладні речення, нульові способи вираження, компресивні структури, "прихована граматики" (якщо під нею розуміти граматичні компоненти лексичного значення), фонові знання та ін. [2, с.110].

Прихована граматики як особливий різновид функціонального опису мови досліджує ту систему значень, яка породжена і сформована контекстом [3, с.7]. Маються на увазі імпліцитні значення, які, хоч і не представлені спеціальними формальними маркерами, але мають те чи інше матеріальне втілення у формі особливих синтаксичних структур, правил сполучуваності та інших засобів, наприклад, інтонація, порядок слів. Прихована граматики виділяє, зокрема, два види імпліцитних значень. До першого належать випадки, коли у мові дане граматичне значення існує у вигляді явної граматичної категорії, для реалізації якої існують як формальні, так і імпліцитні засоби. Другий вид представлений такими граматичними значеннями, які в даній мові не формалізовані до ступеня відкритої граматичної категорії. Вони виявляються різноманітними імпліцитними способами:

- у валентних властивостях слів,
- в їх предметних значеннях,
- в дефектності парадигми [2, с.111].

Експліцитні та імпліцитні значення цілком не різняться між собою за змістом. Йдеться тільки про різний спосіб їх представлення у мові. Приховані значення, як і явні, можуть бути виражені лексичними, морфологічними та словотвірними одиницями мови.

На наш погляд, при вивченні імпліцитних значень слід чітко розмежовувати приховану семантику та засоби її актуалізації, адже будь-яке приховане значення повинно бути експліковане. Слід також зауважити, що в різних мовах одне і те ж значення може виражатися імпліцитно та експліцитно. Так, категорія істотності іменника у російській мові виражається морфологічно (знахідним відмінком), а в німецькій мові істотність проявляється у специфічній сполучуваності [4, с.166]. Треба зазначити, що дослідження імпліцитно виражених значень слід вести, використовуючи семасіологічний підхід, тобто їх доцільніше аналізувати, виходячи не від змісту до виявлення способів його вираження, а швидше від того, яким граматичним змістом наповнюється відповідна існуюча в мові форма і яким чином цей зміст реалізується у мовленні. Важливо однак не лише виявити імпліцитне значення, але й довести цю імпліцитність (як "наявність відсутності"), та підтвердити, що ця відсутність існує, що вона необхідна, а приховане мається на увазі, домислюється, імплікується, впливає [Порівн.: 5, с.49].

Категорія темпоральності та її презентація мовними засобами посідає вагоме місце у граматиці явній та прихованій. Будучи категорією, властивою всім мовам і представленою на всіх рівнях кожної конкретної мови, вона забезпечує відтворення у мові об'єктивного часу. Темпоральність, або мовний чи лінгвальний час (власне система засобів вираження реального часу у мові), – це відображення через суб'єктивну призму свідомості людини об'єктивного часу. Саме людина-спостерігач може вибрати будь-яку подію, що знаходиться в певному інтервалі часового потоку, за точку відліку та відносно неї визначати часову віднесеність дії чи дій, про які йдеться у висловлюванні. Здебільшого за таку точку відліку вибирається момент мовлення, якому передують момент сприйняття та осмислення людиною певного процесу, стану чи дії.

Для вираження у мові часових характеристик того, що відбувається в реальному житті, існують граматичні, синтаксичні та лексичні засоби темпоральності, які прийнято об'єднувати у функціонально-семантичному полі темпоральності (далі ФСП) [6, с.41-71; 7, с.491]. Це поле складається з ядра, до якого входять морфологічні засоби – часові дієслівні форми. Вони є інваріантними засобами, тобто найбільш і прямолінійно адекватні змісту поля. Окрім ядра в полі існує периферія, яка включає лексичні та синтаксичні засоби вираження часу.

На рівні висловлювання темпоральність – один із трьох базових компонентів його смислу, тобто компонент категорії предикативності поряд з категоріями модальності та особи. Значення темпоральності – вираження мовцем часової характеристики тієї ситуації об'єктивної дійсності, про яку йдеться у висловлюванні. Вивчення часу у мові базується на виокремленні:

- а) об'єктивного часу,

б) часу граматичного (нім. Tempus, англ. tense), що у більшості мовах представлений дієслівними часовими формами (нім. Tempusformen, англ. tenses),

в) темпоральності, що виражається, окрім морфологічних, лексичними та синтаксичними засобами, а також може бути представлена контекстом та іншими способами.

План вираження категорії темпоральності охоплює всі наявні в певній мові засоби актуалізації часових значень. Останні складають план змісту функціонально-семантичної категорії темпоральності. За способом вираження часу розрізняються: експліцитні та імпліцитні, прямі та переносні, категоріальні та некатегоріальні темпоральні значення.

Вивчення імпліцитного способу вираження часової семантики є одним із аспектів аналізу категорії темпоральності. На матеріалі німецької мови цієї проблеми торкалися у своїх дослідженнях І.Я. Харитонова [8], В.В. Авраменко [9], М.А. Кирилюк [10], Л.П. Віталіш [11]. Виражену імпліцитними засобами темпоральність вважаємо прихованою категорією, яка проявляється виключно на функціональному рівні. Засобами імпліцитної темпоральності є, на наш погляд, мовні одиниці:

темпоральне значення яких актуалізується на функціональному рівні, тобто при вживанні в певних синтаксичних функціях та конструкціях;

темпоральне значення яких може існувати як пресупозиція (презумпція);

часова семантика яких може бути домислена;

які належать до проміжної зони поля темпоральності, оскільки не виявляють повністю всіх ознак центра та периферії поля часу [порівн.: 9, с.55];

можуть бути виявлені на периферії інших ФСП [12, с.4].

У двопредикатних структурах, де вторинна предикація представлена інфінітивною групою, часові відношення представлені імпліцитно. Відносно темпоральне значення інфінітива як дієслівної форми, що називає дію безвідносно до часу, особи, стану та способу, виражається через лексичне значення тієї фінітної форми дієслова, від якої інфінітив залежить. На синтагматичному рівні речення з інфінітивною групою є реченнями з первинною та вторинною предикацією, тобто реченнями поліпредикативними. Інфінітивна група являє собою вторинну та приховану предикацію, категорії якої (особа, темпоральність та модальність) є співвідносними з основною (первинною) предикацією, граматично та семантично обумовлені нею. Засобом представлення відносної часової семантики інфінітива як центра прихованої предикації є власне лексичне значення дієслова, іменника або прикметника, що входить до основної предикації. Йдеться про релевантні граматичній категорії часу семантичні компоненти, наявні у семантичній структурі названих вище частин мови. Ці частини мови у двопредикативних структурах є предикатами пропозитивного відношення (ППВ), а інфінітив – предикатом пропозитивним (ПП) [13, с.2]. Дослідження фактичного матеріалу двопредикативних висловлювань, що включають ППВ з прихованими темпоральними семами і ПП, показало, що темпоральні семи, які визначають часову перспективу залежного предиката, виявляються передусім у семантичній структурі дієслів, іменників та прикметників, що виражають різноманітні емоційно-психічні та раціональні стани. Той факт, що реалізація семантики цих одиниць відбувається в умовах певного контексту – в поліпредикативних структурах, зумовив необхідність їх вивчення не

лише в парадигматичному, але і в синтагматичному плані. Включення даних мовних одиниць у інвентар засобів ФСП темпоральності впливає із їх здатності визначати темпоральну перспективу дії, що названа залежним пропозитивним предикатом. Їх віднесеність до проміжної зони цього поля зумовлена:

якісною характеристикою темпорального значення, яке виражене даними лексемами. Індивідуальні лексичні значення перелічених мовних одиниць передають емоційно-психічні та раціональні відношення та стани. Що стосується темпоральних сем, то вони знаходяться на периферії їх ієрархічної структури і являють собою так звані граматичні імпульси семантичної структури лексеми. Конституенти периферії поля темпоральності, взаємодіючи з граматичними часовими формами дієслова, нейтралізують чи модифікують значення останніх. Вони співвідносяться з виявленими лексичними одиницями з темпоральними семами як експліцитні та імпліцитні способи вираження часу;

способом співвідношення з ядерними компонентами ФСП темпоральності. Частини мови – ППВ -виконують в реченні функції, загалом ізоморфні функціям граматичних форм. Подібно до морфологічних засобів вираження значення часу дієслівні лексеми утворюють тричленну опозицію, що включає форми, які імплікують:

- а) проспективність дії ПП, тобто слідування за дією ППВ,
- б) контемпоральність дії ПП, тобто значення одночасності з дією ПП,
- в) ретроспективність дії ПП, тобто її передування дії ППВ.

Неможливість віднесення засобів з прихованою часовою семантикою до ядра ФСП темпоральності пояснюється тим, що темпоральні семи з'являються в цих лексемах не внаслідок приєднання до них граматичного форманта або іншого способу модифікації (адгерентні граматичні значення), а притаманні цьому слову як одиниці мови, тобто виступають як свого роду інгерентні граматичні значення [14, с.32]. Значення конституентів ядра поля темпоральності співвідносяться зі значеннями, які представлені імпліцитними компонентами семми частин мови – ППВ – як граматичні значення, які мають спеціальні форми вираження та граматичні значення, виражені імпліцитно. Йдеться власне про імпліцитне вираження часового значення інфінітивом.

Отже, проміжна зона поля темпоральності включає засоби імпліцитного вираження часу, які частково мають ознаки ядра та периферії поля темпоральності, а саме: дієслова, іменники та прикметники, які на синтагматичному рівні, будучи ППВ, здатні визначати часову віднесеність дії, названої ПП, тобто інфінітивом. План змісту проміжної зони поля темпоральності складають значення, які несуть, з одного боку, лексеми як одиниці словника, а з другого – такі, що реалізуються в граматичній формі, тобто це є значення лексико-граматичні, що виникають внаслідок взаємодії лексичної та граматичної семантики [2, с.15].

Дієслова, іменники та прикметники поділяються на групи за значенням часового компонента. Виділяємо:

- 1) дієслова, іменники та прикметники з проспективною семою. Так, дієслова *hoffen, erwarten, entschließen, sich entscheiden, planen, beabsichtigen, wünschen, streben* та ін.здатні імплікувати віднесеність дії інфінітивної форми до майбутнього, а відносно дії ППВ – значення слідування.

(1) Aber ich *hoffe*, Sie noch zu bekehren und für das Unternehmen engagieren zu können [15, c.87].

(2) ...gründe ich die Bedingungen, die ich zu machen beabsichtige [15, c.89].

Немалу частку у цій групі дієслів займають каузативні дієслова, до яких входять дієслова із значенням спонукання до дії шляхом:

- мольби, заклинання, прохання (bitten, ersuchen, anflehen та ін.):

(3) ... hat mich vor kurzem *gebeten*, etwas für seine Feuilleton-Seite zu tun [16, c.257];

(4) ...daß ich Sie *ersuchen* möchte, mich auch in dieser Beziehung Ihren Rat zu erteilen. [15, c.52];

- вимоги, наказу (verlangen, auftragen, anweisen, befehlen, beauftragen, beordern, auffordern, zwingen та ін.):

(5) ...daß Sie die französische und die anderen Ausgaben nicht *zwingen* sollen, den Text der deutschen Ausgabe zu übernehmen [16, c.267];

(6) Übrigens werde ich zwei meiner Leute *beordern*, in gewissem Abstände voran zu reiten [15, c.108];

- дозволу або заборони (lassen, erlauben, gestatten, verbieten, schicken, zurücksenden, anregen, zwingen та ін.)

(7) ...indem sie den besseren und tüchtigen Schülerinnen, Internen sowohl wie Exsternen, *gestattete*, si so zu nenen [17, c.79].

До дієслів з проспективною семою належать також дієслова руху: fahren, laufen, gehen, kommen, eilen, sich beeilen та ін. як такі що позначають рух з певною метою:

(8) Warum *kam* er nicht in das Hotel, sich mir vorzustellen [18, c.54];

(9) So *eilen* Sie hin, die Schätze schleunigst zu heben [15, c.41].

Проспективну сему містять також дієслова із загальною семантичною ознакою "радити": raten, abraten, überreden, bereden, beraten, verteilen та інші. Часові значення дієслів цього типу входять до їх семантичної структури як пресупозиція, оскільки поради, рекомендації можуть даватися лише відносно подій майбутнього:

(10) Darum *rate* ich Ihnen in Ihrem eigenen Interesse, sich nirgends zu verweilen [15, c.150];

(11) Ich muß Ihnen *abrat*en, nachzugeben [17, c.45].

Наявністю проспективної семи характеризуються віддієслівні та прості прикметники, семантично близькі до дієслів з тією ж темпоральною семою: bestrebt, befugt, entschlossen, erlaubt, erwartungsvoll та інші:

(12) Den ganzen Tag über war er so taumelig vor Glück und so *erwartungsvoll*, sie endlich wiederzusehen [19, c.152];

(13) Es war also *erlaubt*, dem Tag etwas abzuluchsen [18, c.15].

Імплікують проспективність дії залежної предикації також віддієслівні іменники, які семантично споріднені з дієсловами-корелятами та номіналізують дії, що названі ними: Absicht, Aufforderung, Beschluß, Befehl та інші.

(14) Ich trage mich mit der *Absicht*, ein Haus zu bauen [19, c.200].

(15) Er vergaß die geheime Polizei und den *Befehl*, diese Kinder solange aufzuhalten, bis man sie holen kann [1, c.130].

2) дієслова, іменники та прикметники, які визначають віднесеність дії, позначеної інфінітивною формою до минулого, тобто виражають значення передування дії ПП дії ППВ. До дієслів цієї групи відносимо: *sich erinnern, sich entsinnen, bereuen, bedauern, beschuldigen, vergessen, verlernen, sich abgewöhnen* та інші:

(16) Schon *bereute* er, mitgegangen zu sein [19, с.174];

(17) Man *beschuldigt* ihn, einen Diebstahl begangen zu haben [19, с.184].

До іменників з ретроспективною семою відносимо: *Anklage, Erinnerung, Schuld, Reue* та ін.. Такі прикметники, як *sicher, verdächtig, wunderlich* характеризуються наявністю ретроспективної семи.:

(18) ...doch während er *sicher* war, sich in der Zwischenzeit gewandelt zu haben, hatte sich nichts geändert [18, с.59];

3) дієслова, іменники та прикметники, які імплікують одночасність дій ППВ та ПП. Семантична структура цих частин мови містить контемпоральну сему. До даної групи належать, зокрема, дієслова із значенням спроби здійснення тієї чи іншої дії: *versuchen, suchen, sich bemühen, sich anstrengen* та ін.:

(19) Der Kerl *versuchte* zwar, sich zu wehren, doch ohne allen Erfolg [15, с.70];

(20) Ich *suchte* zwar, mein Erstauen möglichst zu verbergen. [15, с.76].

До контемпоральних дієслів належать також: *lieben, lieben, vermögen, sich beschäftigen, bedeuten, lernen, lehren, helfen* та ін.:

(21) ...daß ich erst später kennen und *bewundern* *lernte* [16, с.88];

(22) ...welche mir *helfen* kann, den Bravo nach der Polizei *zu schaffen* [18, с.46].

Дієсловами з контемпоральними семами є дієслова відчуттів: *sehen, hören, fühlen*:

(23) Ich habe sie als Schulkind fast niemals *arbeiten* *gesehen* [16, с.126];

(24)...sie *hörte* den großen russischen Pianisten Anton Rubinstein unter Hans von Bulow spielen [16, с.39].

До контемпоральних дієслів можна віднести також дієслово *haben*, зокрема у реченнях:

(25) Ich möchte einmal sehen, ob ihr etwas *zu essen* *habt* [16, с.101];

(26) Ja, ich meine, ich *habe* also eine ganz gute Zukunft vor mir *liegen* [20, с.60];

(27) Viele Fahrzeugbesitzer hatten ihre Wagen vor dem Haus *stehen* [Gr.34];

(28) "Du *hast* gut *reden*" [19, с. 258];

(29) "Sie *haben* leicht *reden*" [18, с. 151].

Конструкції з дієсловом *haben* (25-27) відрізняються від наведених вище двопродикатних структур тим, що не містять предикації первинної та вторинної, тобто ми не можемо інфінітивну форму трактувати як імпліцитний предикат. Однак, виходячи з того, що *haben* у сполучуванні з інфінітивом I та обставиною місця (*vor mir, vor dem Haus*) виражає, що дещо певним чином знаходиться в розпорядженні когось, можемо припустити, що це дієслово імплікує віднесеність дії, позначеної інфінітивом, до певного часового плану. Відіграє роль при цьому також відповідна часова форма дієслова *haben*:

(26) Ich habe die Zukunft vor mir liegen. – Die Zukunft liegt vor mir;

(26a) Ich hatte die Zukunft vor mir liegen. – Die Zukunft lag vor mir.

У даному випадку інфінітивна форма дієслова не має відносного часового

значення.

Конструкції (28-29) існують, на наш погляд, для того, щоб відрізнитися від конструкцій *Du hast gar geredet* та *Du hast gut zu reden*.

Семантичні особливості лексем, про які йде мова, і, передусім, наявність у їх семантичній структурі ізоморфних граматичній категорії часу сем, зумовлюють певні синтаксичні правила сполучуваності з відповідними формами інфінітива. Так, наявність проспективної семи уможливорює потенційну сполучуваність дієслів, іменників та прикметників, які її містять, тільки з інфінітивом I:

(31) *Er forderte mich auf, ihm zu helfen*. [15, с.184] – *Er fordert auf, daß wir ihm helfen*. – *Wir werden ihm helfen*;

(32) *...wo wir für die nächste Nacht zu bleiben beabsichtigen*. [15, с.124] – *Wir beabsichtigen, daß wir...bleiben*. *Wir werden bleiben*.

Порівн.: **...wo wir für die nächste Nacht geblieben zu haben beabsichtigen*.

З дієсловами, іменниками та прикметниками, що містять контемпоральну сему, вживається також тільки інфінітив I, потенційна багатозначність якого актуалізується в даному випадку в значенні одночасності:

(33) *Das Leben hatte meinen Vater gelehrt, von sich das Äußerste zu verlangen* [16, с.42].

Порівн.: **Das Leben hatte meinen Vater gelehrt, von sich selbst das Äußerste verlangt zu haben*.

Лексичні одиниці з ретроспективною семою сполучаються здебільшого з перфектною формою інфінітива – у випадку вираження передування дії ПП дії ППВ:

(34) *Ich kann mich nicht einmal daran erinnern, die Verabredung gemacht zu haben*. [16, с.138] – *Ich habe die Verabredung nicht gemacht*.

Порівн.: **Ich kann mich nicht einmal daran erinnern, die Verabredung zu machen*.

Форма інфінітив I вживається у випадку часткового збігання дії ПП та дії ППВ:

(35) *Ich wundere mich allerdings diese Frage zu hören*. [15, с.138] *Es wundert mich, daß ich diese Frage höre*;

(36) *Ich bedauere mich das aussprechen zu müssen, daß dies die Lage eines zwar unglücklichen, aber auch eines in hohem Grade schuldigen Mannes ist* [15, с.200] – *Ich bedauere mich, daß ich das aussprechen muß*.

У висловлюваннях, основна предикація яких містить дієслова, іменники та прикметники з латентною багатозначністю (*scheinen, glauben, gestehen, sich freuen* та ін.) власне форма інфінітива підтверджує співвідношення дій первинної та вторинної прихованої предикацій:

(37) *Sie scheinen zu denken*. [16, с.513] – *Es scheint, daß sie denken*;

(38) *So wenige Leser scheinen gefühlt zu haben, daß das Buch ein ernstes Buch ist* [16, с.253] – *Es scheint, daß ... gefühlt haben*.

Отже, в реченнях, які містять первинну предикацію та вторинну приховану предикацію, центром якої є інфінітив, темпоральність останнього реалізується стосовно експліцитного предиката (центр первинної предикації) або, інакше кажучи, в результаті взаємодії з ним. Взаємодія обох предикатів (експліцитного та імпліцитного) не обмежується категоріальною взаємодією темпоральності. Значне

місце в цій взаємодії посідає лексична семантика вершинного предиката. Вона накладає певні обмеження на вживання форми інфінітива (I або II), а значить і темпорального його значення. Цей факт можна перевірити також за допомогою трансформації у складнопідрядне речення.

Вираження темпоральної віднесеності дії граматичними компонентами семантичної структури частин мови – предикатів пропозитивного відношення – вважаємо імпліцитним як опосередкований, представлений лексичним значенням мовної одиниці в певному синтаксичному оточенні, непрямий, неспеціалізований спосіб вираження темпорального змісту висловлювання.

Великий інтерес при вивченні імпліцитного вираження темпоральної семантики представляють прислівникові прийменниково-іменникові конструкції з відносним часовим значенням, як такі, що являють собою непередикатні форми актуалізації пропозитивного змісту. Поява таких конструкцій в реченні зумовлена комунікативними цілями висловлювання і об'ємом інформації, яку треба передати. В плані змісту такі конструкції являють собою додаткове повідомлення, яке приєднується до основного змісту, в результаті чого відбувається ускладнення смислу висловлювання, в якому передаються часові відношення. Йдеться про такі прийменниково-іменникові групи, які наявні у реченнях, де йде мова про дві події, одна з яких може бути представлена імпліцитно. Тобто одне граматичне часове значення виражене присудком експліцитно, тобто фінітною дієслівною формою, а друге – синтаксичною конструкцією, яка в ролі іменного компонента містить назви подій і якостей, дій та станів, що характеризуються часовим параметром. Такі іменниково-прийменникові групи містять іменники з семою процесуальності, яка актуалізується при вживанні з часовим прийменником. Дані конструкції можуть бути трансформовані у підрядні речення часу. Виходячи з цього, можемо вважати їх прихованою предикацією, яка характеризується предикативністю, а компонентом останньої є темпоральність. У прихованих предикаціях предикативність є імпліцитною, а отже, і темпоральність теж.

Ми виділяємо такі семантичні групи іменників, які наявні в прийменниково-іменникових групах з відносним темпоральним значенням:

I. Іменники із значенням дії, явища, процесу. Вживання цих іменників для вираження часових відношень можливе на основі того факту, що всі без винятку події або явища відбуваються в часі, мають часову тривалість. До цієї групи входять:

а) іменники, які називають

- дію або стан:

(39) So kannst du vom Berg ins Tal *beim Schafetrieben* reden, auf der Parteisitzung mußt du die Gasche halten [18, c.101].

- подію, процес або захід:

(40) *Beim Verhör* sitze ich an dem kleinen Tisch, drehe an dem Knopf und antworte ruhig, wenn auch alle Nerven mir summen [18, c.98];

(41) *Nach der Einnahme Österreichs* durch Hitler im Jahre 1938 geriet ihre Familie unter die Verfolgung des neuen Regimes [21, Umschlag].

(42) *Nach dem Krieg* studierte sie Medizin [21, Umschlag].

Сюди належать також, зокрема, іменники, які називають:

- прийоми їжі: Frühstück, Abendbrot, Mittagessen,

(43) Am liebsten und längsten aber plauderte Tony *nach dem Mittagessen* und morgens *bei dem Frühstück* mit ihrem Vater [17, c.220].

- свята: Weihnachten, Ostern а також саме слово Feier, Fest;

(44) ...als er sich den Blick ins Gedächtnis zurückrief, mit dem das Kind *nach der Hochzeitfeier* von ihm Abschied genommen hatte [17, c.203].

- періоди і явища за, наприклад, академічним календарем: Semester, Jahresviertel;

- соціальні формації: Kapitalismus;

- назви форм суспільної організації часу: Konzert, Fußballspiel та ін.;

- природне явище:

(45) ...daß das Abtrocknen des Bodens selbst *nach dem stärksten Regen* nur weniger Minuten bedarf [15, c.22];

(46) Man darf nur *bei vollem Tageslichte* und mit frischen Kräften dort fahren [15, c.319];

в) іменники, як називають деякі фази подій або процесів:

(47) Seit Mitte der sechziger Jahre – *nach dem Ende* der Ära Adenauer-, im Zeichen eines Wechsels der Generationen und der Veränderung der internationalen Situation gegen Ende des kalten Krieges ... [22, c.25];

г) іменники, які називають якість або властивість:

(48) *Nach der kurzen Heiterkeit* begann nun plötzlich Tonys Oberlippe zu zittern. [17, c.135].

Здатність приименниково-іменникових форм з іменними компонентами цієї групи зумовлена тим, що до них входять приименники, які зберегли яскраву семантику часу (*bei, nach, vor*), та абстрактні іменники, предметне значення включає сему "процес". Ці іменники, вживаючись з приименником часової семантики, імплікують на семантичному рівні предикат, виражаючи дію, співвідносно з дією, вираженою фінітним дієсловом – центром основної предикації. Приименники в свою чергу ідентифікують темпоральну спрямованість.

II. Іменники конкретно-предметного значення. Дані іменники, хоч і називають певний предмет, включають в себе поняття про певне явище або процес, пов'язані з цим предметом, яким власне і притаманна тривалість в часі. Часове значення в конструкціях з цими іменниками виражається, як було зазначено, з допомогою і при активній допомозі приименника.

(49) *Bei diesen Worten* stand ich auf [15, c.142].

Форма множини іменника Wort "допомагає" зрозуміти, що йдеться про послідовність слів, яка уявляється слухачем як певний тривалий в певному відрізьку часу процес, тобто на актуалізаційному рівні реалізується сема процесуальності, що пов'язана з темпоральністю.

(50) Anfangs zwar erbrach sich Hanno *nach jedem Löffel* [17, c.603].

Сам по собі іменник має предметне значення на рівні лексики, але при вживанні з часовим приименником у висловлюванні під цим іменником мається на увазі процес, пов'язаний з ним. Напр.:

(50) Nachdem Hanno jeden Löffel nahm...

До цієї групи входять, зокрема, іменники, що називають:

а) страви, напої – Tee, Kafee, Suppe та ін.

(51) ...und wenn Mademoiselle Popinet, die Französin sich *beim Kaffe* mit allzuviel Zucker bediente... [17, с.79];

б) посудини із стравами та напоями: ein Glas Wein, eine Tasse Kaffee та ін.

(52) Abends nach dem Umbruch, wenn er bei einer Zigarre und *einer Tasse Kaffee* die naßen Abzüge durchsah... [9, с.141];

в) особу, яка асоціюється з певною епохою, періодом тощо:

(53) Daß nun manche Wörter im Laufe der Zeit ihre Bedeutung wechseln, hat die Rethorik schon *seit Cicero* beschäftigt.

III. Іменники із лексичним значенням місця. Їх вживання можливе в тих випадках, коли локальне значення супроводжується значенням часу. До цієї групи належать, зокрема:

а) іменники – назви місць, де відбуваються певні заходи чи події (Schule, Theater, Institut, Kino та ін.):

(54) Als Sven nach dem Theater auf alle Vorschläge, noch etwas zu unternehmen, lustlos reagierte... [19, с.448];

б) іменники – власні назви населених пунктів:

(55) Nach Travenmunde geht es immer geradeaus, mit der Fahre übers Wasser und dann wieder geradeaus [17, с.108].

в) іменники – назви міроприємств, організованих в певному місці і в певний час. Такими іменниками є, наприклад, Konzert, Versammlung, Konferenz та ін;

г) іменники із значенням шляху, відстані (Weg, Kilometer, Meter). Вживання цих слів в прийменниково-іменникових конструкціях впливає з того, що на подолання будь-якого відрізка шляху потрібен певний час:

(56) An einem Abend flog mir *auf dem Heimweg* durch die Allee eine Fliege ins Auge [18, с.81].

Наведені прийменниково-іменникові конструкції можна розгорнути в підрядне речення, оскільки тільки з допомогою предикативних понять можна перетворити пропозиції з їх своєрідною структурою в більш складні форми висловлювань, що містять всю повноту інформації. Можливість такої трансформації надає можливість розглядати прийменниково-іменникові конструкції як приховану предикацію в простому реченні. Порівн.:

(54) Als Sven, nachdem er das Theater besucht hatte...

Іменні компоненти мають характер неосновної, опредмеченої дії (або явища чи події), інакше кажучи, можуть її імплікувати. В простому монофінитному за формою та поліпропозитивному за змістом реченні прийменниково-іменникові конструкції з наведеними іменниками виражають часове співвідношення дій. Дані конструкції виступають, таким чином, не лише актуалізаторами тієї чи іншої події, але і виражають відношення одночасності, передування чи слідування дій основної та додаткової прихованої предикацій. Особливістю розглянутих прийменниково-іменникових конструкцій є те, що узагальнену семантику – відношення послідовності, черговості або збігання подій у реальній дійсності, одна з яких може бути представлена імпліцитно – ці синтаксичні конструкції набувають саме в реченні, тобто на функціональному рівні. Одиницями виміру часу стають іменники, семантика яких нібито взагалі несумісна із значенням часу. Однак при вживанні таких іменників з прийменниками часової семантики та в реченнях, де виражаються

темпоральні відношення, значення конструкції накладається на їх лексичне значення, надаючи йому значення темпоральності.

Отже, до засобів імпліцитного вираження темпоральності в сучасній німецькій мові належать граматичні компоненти семантичної структури дієслів, іменників, прикметників – предикатів пропозитивного відношення, які в двопредикативних реченнях імплікують часову віднесеність дії, представленій прихованим предикатом. Таким чином, на синтагматичному рівні часове значення залежної інфінітивної форми дієслова виражається категоріальною взаємодією предикатів первинної експліцитної та вторинної прихованої предикації. Ця взаємодія проявляється і в тому, що лексичне значення лексеми – експліцитного предиката – накладає певні обмеження на вживання відповідної форми інфінітива. Значення прихованих темпоральних сем є значеннями проміжного між лексикою і граматикуою характеру, тобто значеннями лексико-граматичними.

Виділені прийменниково-іменникові конструкції з відносним часовим значенням відносимо також до засобів імпліцитної темпоральності як такі, що містять іменники, здатні виражати часові відношення тільки на синтагматичному рівні, взаємодіючи з лексичною семантикою прийменника, який і сприяє актуалізації їх прихованої семи процесуальності, що пов'язана з темпоральністю.

Отже, значення темпоральності може бути виражене як регулярними, експліцитними засобами, так і засобами імпліцитними, нерегулярними. І одні і другі засоби посідають відповідне за ієрархією місце у ФСП темпоральності, відіграючи немаловажну роль у визначенні часового змісту висловлювання, в якому вони вживаються.

1. *Багдасарян В.Х.* Проблема имплицитности. Ереван, 1983.
2. *Шендельс Е.И.* Имплицитность в грамматике // Сб.научн.тр.МГПИ.ИЯ им.М.Тореза. М.,1977. Вып.112. С.109-123.
3. *Соколов О.М.* Основы имплицитной морфологии русского языка. М., 1997.
4. *Ревзин И.И.* Скрытые категории в грамматике и словообразовании современного немецкого языка // Сб.научн.тр.МГПИИЯ им.М.Тореза. М., 1975. Вып.91. С.166-171.
5. *Панина Н.А.* Имплицитность языкового выражения и ее типы // Значение и смысл речевых образований. Калинин, 1978.
6. *Гулыга Е.В., Шендельс Е.И.* Грамматико-лексические поля в современном немецком языке. М., 1969.
7. *Бондарко А.В.* Основы построения ФГ. // Изв. АН СССР. Сер. ЛЯ. 1981. Т.40.№ 6.
8. *Харитонова И.Я.* Вопросы взаимодействия лексики и грамматики. К.:Вища школа, 1982.
9. *Авраменко В.В.* Временные компоненты в семантике немецкого глагола (на материале ретроспективных глаголов): Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. К.,1988.
10. *Кирилюк М.А.* Темпоральне значення антропонічних прикметників (на матеріалі німецької мови): Автореф. дис. канд. філол. наук. К., 1996.

11. *Виталии Л.П.* ИмPLICITное темпоральное содержание конструкции Vf+Prär+Ndev в современном немецком языке: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Львов, 1984.
12. *Москалева Е.П.* Соотношение эксплицитных и имPLICITных средств выражения языковых значений в современном немецком языке: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. М., 1986.
13. *Сингаевская А.В.* Темпоральные значения частей речи – предикатов пропозиционального отношения: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. К., 1988.
14. *Медведева Л.М.* Слово как область взаимодействия лексических и грамматических значений // Мовознавство. 1987. № 3. С.32.
15. *May K.* Am Rio de la Plata. Reiseerzählung // Verlegt bei Franz Greno. Nordlingen, 1988.
16. *Fischer B. B.* Sie schrieben mir oder was aus meinem Poesiealbum wurde // Deutscher Taschenbuchverlag. GmbH & C.KC, München, 1992.
17. *Mann Th.* Buddenbrooks. Moskau, Verlag für fremdsprachige Literatur. 1956.
18. *Müller H.* Heute wäre ich mir lieber nicht begegnet. Rowohlt Verlag GmbH, Reinbek bei Hamburg, 1997.
19. *Fischer M. L.* Bleibt uns die Hoffnung. Roman. Verlag Herrnberger KG München, 1973.
20. *Breinholst W.* Hilfe – ich bin verliebt! Gustav Lubbe Verlag, GmbH, 1993.
21. Aus Politik und Zeitgeschichte. B. 32-33 (99:5).

IMPLICIT TEMPORALITY AND WAYS OF ITS EXPRESSION IN MODERN GERMAN LANGUAGE

Natalia Tkachuk

*Lviv Ivan Franko National University,
1, Universytetska St, Lviv, 79000, Ukraine*

The given article examines the problem of the implicit temporality and ways of its expression in modern German language. Under the implicit temporality we understand the latent category of a functional level of language. It means, that this category finds the expression only at a communicative level. To the ways of the implicit temporality we enlist the temporal latent components of semantic structure of the verbs, nouns, adjectives, which in semipredicat structures act as explicit predicates and determine temporary correlation of implicit predicates – infinitive forms. The prepositional-nominal constructions which contain nouns with latent sense of procession one also can reckon to the means of implicit temporality

Key words: implicit temporality; latent category; communicative level; infinitive forms; prepositional-nominal constructions

Стаття надійшла до редколегії 22.11.2000

УДК 811.112.2'373.611

**ПРИКМЕТНИКОВІ ДЕРИВАТИ ІЗ ПАСИВНИМ ЗНАЧЕННЯМ
У НІМЕЦЬКІЙ МОВІ****Галина Салаган***Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000*

Прикметники із пасивним значенням належать до некатегоріальних засобів вираження пасиву у сучасній німецькій мові й утворюють словотвірний блок на периферії поля пасивності, який додатково характеризується модальним значенням. Аналіз семантичної структури цих прикметників демонструє складну взаємодію граматичних і лексичних сем. Ієрархію сем можна зобразити у двох схемах. Названі прикметники утворюються внаслідок експліцитної деривації. За допомогою трансформації визначаються джерела мотивації – дві синтаксичні конструкції. Прикметникові деривати із пасивним значенням імплікують пов'язану із синтаксичними конструкціями інформацію. Названі властивості цих прикметників визначають їхні функціонально-стилістичні особливості.

Ключові слова: прикметники з пасивним значенням, модальне значення, семантична структура, функціонально-стилістичні особливості.

Ономасіологічний аспект дослідження у мовознавстві передбачає визначення сукупності мовних засобів різних рівнів на основі спільності їх семантичних функцій. Це пов'язано із концепцією функціонально-семантичної категорії, яка базується на принципі: від функції до форми або від форми до функції. Функціонально-семантична категорія переважно має структуру поля із ядром, якому відповідає морфологічна категорія, і периферією, яку заповнюють мовні засоби різних рівнів.

За визначенням Бондарко, функціонально-семантичне поле – це “система засобів різних рівнів даної мови (морфологічних, синтаксичних, словотвірних, лексичних, а також комбінованих – лексико-синтаксичних і т.д.), об'єднаних на основі спільності і взаємодії їх семантичних функцій” [1. с.21-22].

Компонентами поля пасивності є засоби мовного вираження, об'єднані інваріантною семантичною ознакою пасивності. Суть пасивності полягає у невідповідності джерела дії (агенса) із синтаксичним підметом, у спрямованості дії на пацієнс та його афікованості. Мова йде про відношення дії “до семантичного суб'єкта і семантичного об'єкта¹, які знаходяться у тій чи іншій відповідності з елементами синтаксичної структури речення” [2. с.126]. Говорячи про функції актантів, слід зауважити, що пасив служить передусім встановленню “безагентності” – фіксації відсутності агенса. Коли ж мова йде про “функціональну перспективу речення” (тема– рема – членування), то пасив “тематизує” пацієнса і “рематизує” предикат, а якщо в пасивній конструкції є агенс, виражений через прийменникову групу, то пасив “рематизує” і його. Проблематика категоріальних і некатегоріальних засобів вираження пасиву розглядалась у численних мовознавчих роботах. У дослідженні “Поле пасивності” Г.В. Озеров зазначає про градацію вираження пасивності, розрізняючи різноманітні семантичні блоки, залежно від їх додаткового семантичного навантаження [3.]

© Салаган Г., 2001

¹ Маємо на увазі логіко-семантичний

Аналітична форма дієслова werden + Part. II, яка характеризується найбільш “однозначним, чистим і узагальненим значенням”, становить ядро поля пасивності. Словотвірні угруповання із узагальненим граматичним значенням розташовані на периферії і утворюють один із блоків у структурі поля пасивності, який додатково характеризується модальним значенням. До словотвірних засобів вираження пасиву у німецькій мові належать прикметникові утворення із суфіксами **-bar**, **-lich** та із словотвірними морфемами **-wert**, **-würdig**, **-abel**, **-ibel**. За даними зворотнього словника Матера [4], у сучасній німецькій мові налічується понад 1000 одиниць із семою пасивності, утворених шляхом експліцитної деривації. Їх семантична структура зумовлена взаємодією граматичних, лексичних і словотвірних значень. Кубрякова визначає лексичне значення як таке, що належить індивідуально окремим словам, а граматичне – великим об’єднанням слів. Словотвірне значення належить однаково всім словам одного і того ж словотвірного ряду всередині граматичного класу слів. Форма існування – похідні одного ряду, тобто певна словотвірна модель [5. с.76].

Словотвірне значення – це особливий вид мовного значення. Аналізуючи словотвірні моделі прикметникових дериватів із семою пасивності, ми спираємось на трактування словотвірного значення, як складного і комплексного значення вищого рівня абстракції, як відображення різних типів предикації.

Перш ніж схематично показати словотвірне значення прикметникових дериватів із семою пасивності, зупинимось на властивості “подвійної референції” похідних. За Е. С. Кубряковою ця властивість полягає у наявності не лише екстралінгвальних зв’язків, які є характерними для слів взагалі і фіксуються лексичним значенням, але й суто лінгвальних зв’язків, притаманних лише вторинним одиницям номінації. Враховуючи це, важливим завданням словотвірного аналізу ми вважаємо дослідження тих граматичних характеристик джерела мотивації, які входять у семантичну структуру похідного слова.

На формування семантики віддієслівних прикметникових дериватів впливає не лише лексичне і загальнограматичне значення (наприклад, віддієслівні деривати завжди зберігають категоріальне значення дії чи процесу, що вказує на первинну синтаксичну функцію базового слова і його належність до відповідної частини мови). Важливою є також дія інших граматичних характеристик базового дієслова, які реалізуються у синтаксичній конструкції. Джерелом мотивації пасивних прикметникових дериватів є саме синтаксична конструкція, а дієслово + формант імплікують необхідну інформацію, пов’язану із цією конструкцією.

Шляхом трансформації ми визначаємо дві синтаксичні конструкції, які є базою для прикметникової деривації із пасивним значенням:

(1) lesbar → X kann/ soll gelesen werden (von Y)

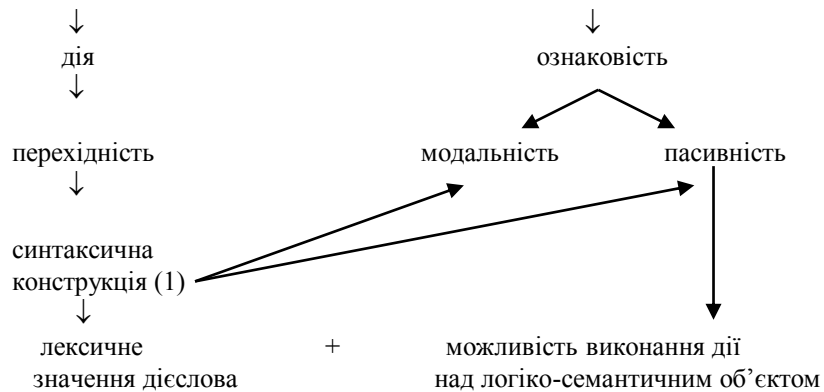
(2) sehenswert → X ist des Sehens wert

Структурно синтаксична конструкція (1) відповідає дериватам на **-bar**, **-lich**, **-abel**, **-ibel**; синтаксична конструкція (2) – дериватам на **-würdig**, **-wert**.

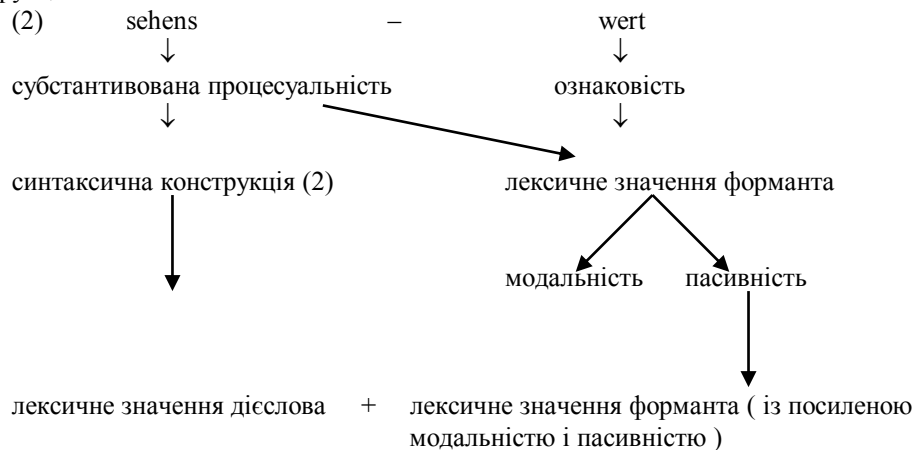
Словотвірні значення згаданих дериватів формуються, отже, під впливом лексичних і морфо-синтаксичних значень і можуть бути подані у двох наступних схемах:

(1) les – bar

Звернемо увагу на граматичні значення пасивності і модальності. Синтаксична конструкція як джерело мотивації трансформує їх у похідне слово. Модальні і пасивні семи фіксуються саме у форманті. Формант, своєю чергою, разом з основою перехідного дієслова моделюють необхідну інформацію, яка відповідає синтаксичній конструкції.

У другій схемі семи пасивності і модальності – іншого походження. На нашу думку, вони закладені у лексичне значення форманта (“вартий”, “гідний”) і посилюються процесуальним характером віддієслівної основи. Базою словотвірної морфемі даного типу деривації може бути не лише перехідне дієслово (наприклад, staunenswert).

Наведені вище схеми відображають словотвірні моделі, які наповнюються конкретним лексичним значенням словотвірних морфем. Ці моделі лежать в основі семантичної структури прикметникових дериватів із певною ієрархією сем.

(1)

ознаковість

Основною семою (гіперсемою) дериватів залишається ознаковість – категоріальна характеристика прикметників, як частини мови. Віддієслівна основа включає сему дії або процесуальності. У дериватах на **-bar**, **-lich**, **-abel**, **-ibel** зберігається граматична характеристика перехідності. Деривати на **-würdig**, **-wert** вже на вищому рівні абстракції містять лексичне значення форманта. Наступною сходиною семантичної ієрархії всіх дериватів є граматичні значення пасивності і модальності. Останнім -конкретне лексичне значення словотвірної морфемі.

Проаналізувавши механізм цього типу деривації, розглянемо можливість успадкування лексико-семантичного і синтаксичного узгодження внаслідок деривації. На фоновому плані наведених вище словотвірних моделей зберігаються значення логіко-семантичного об'єкта і суб'єкта (відсутність експліцитного вираження суб'єкта не заперечує його імпліцитної присутності). Деривати повністю успадковують їх лексичне вираження: *die Schrift ist lesbar*; *das Haus ist sehenswert*.

На синтаксичному рівні спадковість може бути лише частковою. Ми підійшли до питання зовнішньої валентності дериватів. Розглянемо спочатку можливі моделі синтаксичних конструкторів із дериватом.

X ist lesbar (von y)

Der lesbare X.

Логіко-семантичний об'єкт у ролі синтаксичного підмета та виражений через прийменникову групу логіко-семантичний суб'єкт зберігають свої позиції, коли дериват виступає у функції предикатива. Для дериватів на **-würdig**, **-wert** характерним є переважно імпліцитність логіко-семантичного суб'єкта на синтаксичному рівні.

Напр.: *Das Denkmal ist staunenswert*.

Наступна синтаксична функція прикметникового деривата – узгоджувальна форма означення по відношенню до логіко-семантичного об'єкта, який на

синтаксичному рівні може виражатись також у непрямому відмінку: *Z hat einen lesbaren X*.

Використання дериватів у функції узгоджувального означення є прикладом ефективного використання синтаксичної компресії, що дає можливість включати латентну предикацію у побудову нової експліцитної предикації.

Напр.: *Schmiedbare Metalle (Metalle, die man schmieden kann) werden hier nicht gebraucht*.

Особливістю дериватів на **-bar**, **-lich**, **-abel**, **-ibel** є можливість додаткового вираження оцінки через слова “*leicht, gut, schwer*”. Наприклад: *leicht begreiflich, gut lesbar, schwer verständlich*.

Аналіз внутрішньої валентності доцільно проводити для кожного форманта зокрема. Слід відзначити, що такі словотвірні елементи, як **-bar**, **-lich**, **-abel**, **-ibel**, є багатозначними. Ми зосереджуємо нашу увагу лише на тих варіантах деривації, внаслідок яких утворюються прикметники із семою пасивності. При цьому ми використовуємо дані словника словотвірних елементів за ред. акад М. Д. Степанової [6].

1. Суфікс **-bar**: надає значення пасивності, можливості або необхідності виконання дії над логіко-семантичним об'єктом:

- при основах перехідних дієслів (*ausführbar, trinkbar*);
- при подвійній (іменниковій і дієслівній) похідності (*hämmerbar- Hammer, hämmern; pfändbar- Pfand, pfänden*).

2. Суфікс **-lich**: надає значення пасивності, можливості виконання дії над логіко-семантичним об'єктом:

- при основах перехідних дієслів (*begreiflich, erklärlich*).

3. Словотвірна морфема **-würdig**: надає значення “вартий, гідний” (із елементом сполучення):

- при основах субстантивованих інфінітивів (*bemitleidenswertig, bewundernswürdig*);
- при основах віддієслівних іменників (*bewunderungswürdig, nachahmungswürdig*).

4. Словотвірна морфема **-wert**: надає значення “вартий чогось” (із елементом сполучення):

- при основах субстантивованих інфінітивів (*begehrenswert, beklagenswert*).
- при основах абстрактних віддієслівних іменників (*verachtungswert*).

5. Суфікс **-abel**: надає значення пасивності, можливості здійснити дію над логіко-семантичним об'єктом:

- при зв'язаних словотвірних основах запозичених слів (*diskutabel – Diskutant, diskutieren; akzeptabel – Akzept, akzeptieren*).

6. Суфікс **-ibel** /варіант суфікса **-abel**: надає значення пасивності, можливості здійснити дію над логіко-семантичним об'єктом:

- при зв'язаних словотвірних основах (*disponibel-Disponent, disponieren; expansibel- Expansion, expandieren*).

Найбільш численну групу дериватів із пасивним значенням утворює суфікс **-bar** (близько 670 одиниць). Аналіз показує, що не всі перехідні дієслова можуть утворювати прикметникові деривати з **-bar**. Наприклад: *überraschen, faszinieren*,

enttäuschen.

Визначальною умовою деривації з **-bar** є певна семантична характеристика перехідного дієслова. Лише дієслова цілеспрямованої дії утворюють пасивні прикметники на **-bar**. Існують також структурні обмеження для **-bar**. Деривації не підлягають дієслівні основи на **-ig(en)**, **-lich(en)**, **-el(n)**, **-er(n)**, **-ckn**, **-dn**.

Лише 200 одиниць утворюють префіксовану форму з **un-**.

Префікс **un-** більш характерний для дериватів на **-lich** (з 160 одиниць – 78 префіксованих форм). У деяких випадках відсутня відповідна форма без **un-**, замість неї виступає дериват на **-bar**: *unersteiglich* – *ersteigbar*, *unübersehlich* – *übersehbar*, *unübertrefflich* – *übertreffbar*.

В результаті аналізу дериватів на **-lich** можна зробити наступні висновки. Лише частина прикметникових утворень включає сему пасивності, велика група дериватів має активне значення і протистоїть пасивним похідним на **-bar** (*der vergeßliche Mensch* – *die vergeßbaren Eindrücke*).

Внаслідок ідіоматизації частина дериватів на **-lich**, незважаючи на спільну дієслівну основу, значно відрізняється своїм значенням від дериватів на **-bar**, (*köstlicher Wein* – *kostbarer Schmuck*, *ausführlicher Vortrag* – *ausführbarer Auftrag*). У нашому дослідженні ми обмежимося лише констатацією цих явищ. Для пояснення причини їх виникнення необхідне окреме дослідження в плані діакронії. На думку Фляйшера, у конкуренції дериватів на **-bar**, **-lich** важливе значення відіграє той факт, що суфікс **-bar** високою продуктивністю словотворення витісняє давніші деривати на **-lich** [7].

Аналізуючи синонімічні відношення між похідними з **-bar**, **-lich**, В.Г. Судиловська визначає семантичну диференціацію, яка проявляється у відмінності “акцентуальної спрямованості” [8, с.13]. У прикметниках на **-bar**, за В.Г. Судиловською, акцентується потенційна можливість виконання дії, у похідних із суфіксом **-lich** – умови, які забезпечують реалізацію можливості. В.Г. Судиловська виділяє у смисловій структурі синонімів із суфіксом **-lich** наступні конкретизуючі семи¹:

а) легкість, сприятливі умови для виконання дії (*leicht, gut, gern*): *sänglich-so geartet, daß es sich gut singen läßt, daß es zum Singen oder Vertonen reizt; sangbar-so geartet, daß es gesungen werden kann;*

б) інтенсивність, чіткість прояву якісних особливостей об’єкта: *vernehmlich-deutlich vernehmbar, deutlich hörbar;*

в) *vernehmbar-so beschaffen, daß man es vernehmen kann* [9, с.13].

Щодо суфіксів **-abel**, **-ibel**, визначальним є їх романомовне походження. Етимологічні словники фіксують вживання запозичених прикметників на **-abel**, **-ibel** від XVII-XVIII ст. [10; 11.] Вони становлять незначну групу у сучасній німецькій мові (близько 60 одиниць). Утворені на базі перехідних дієслів іншомовного походження, ці деривати часто пов’язані синонімічними відношеннями із німецькими відповідниками на **-bar**.

Наприклад: *akzeptabel* – *annehmbar*, або від однієї базової дієслівної основи:

¹ Розглядаємо лише ті синонімічні опозиції, які містять сему пасиву.

deklinabel – deklinierbar; intergrabel – intergrierbar.

Заперечувальному префіксу **un-** у запозичених дериватах відповідає префікс **in-**: inakzeptabel, indeklinabel.

Прикметникові деривати із пасивним значенням вживаються у різних функціональних стилях: у художній і науковій прозі, публіцистиці, розмовній мові. Проте наявність у їх семантичній структурі пасивного значення (це дає можливість не називати агенса) та інформаційна наповненість (ми маємо на увазі явище синтаксичної компресії) дозволяє використовувати їх перш за все у науковій, фаховій і діловій літературі.

Отже, прикметникові деривати сприяють варіативності засобів вираження пасиву у тексті, дають можливість стислого викладу інформації. Для дериватів характерна певна внутрішня валентність, яка значною мірою залежить від словотвірного значення і механізму дериваційного процесу. Схематичне зображення словотвірної моделі розкриває здатність прикметникових дериватів із пасивним значенням імплікувати необхідну інформацію. Аналіз їх словотвірної моделі, а також семантичної структури сприятимуть адекватному обґрунтуванню функціонально-стилістичних особливостей пасивних дериватів.

1. *Бондарко А.В.* Функциональная грамматика. Л., 1984.
2. *Бондарко А.В., Гулыгина Г.В.* Теория функциональной грамматики. Персональность. Залоговость. СПб, 1991.
3. *Озеров Г.В.* Поле пассивности в современном немецком языке. Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. М., 1973.
4. *Mater E.* Rückläufiges Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache. 1970.
5. *Кубрякова Е.С.* Типы языковых значений. М., 1981.
6. Словарь словообразовательных элементов немецкого языка. / Под рук. М.Д. Степановой. М., 1979.
7. *Fleischer W.* Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. 1976.
8. *Судилова В.Г.* Семантико-стилистическая характеристика производных с суффиксом -bar, -lich, -sam: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Л. 1979.
9. *Харитонова И.Я.* Вопросы взаимодействия лексики и грамматики. К., 1982.
10. *Duden.* Das Herkunftswörterbuch. Etymologie der deutschen Sprache. 1989.
11. *Kluge F.* Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. 1989.

ADJECTIVE DERIVATIVES WITH PASSIVE MEANING IN GERMAN LANGUAGE

Galyna Salagan

*Lviv Ivan Franko National University,
1, Universytetska St, Lviv, 79000, Ukraine*

Adjectives with passive meaning belong to the noncategorical means of expression of the passive voice in modern German language and form word building block in the periphery of the passivity field, which is additionally characterized by modal meaning. The analysis of the semantic structure of the given adjectives demonstrates a complex interaction of the grammatical and lexical semas. The sema hierarchy can be represented in two schemas. The mentioned adjectives appear in consequence of the explicit derivation. With the help of transformation the sources of motivation – 2 syntactical constructions – are determined. Adjectival derivatives with passive meaning implicate information, connected with the syntactical constructions. The named properties of these adjectives determine their

functional – stylistic features.

Key words: passive meaning; noncategorical means of expression; modal meaning; sema; adjectival derivatives.

Стаття надійшла до редколегії 26.06.2000

РОМАНСЬКІ МОВИ

УДК 804.0.-541.41.

ГРАМАТИЧНА КОНЦЕПЦІЯ МОВНОЇ ДЕТЕРМІНОВАНOSTІ / НЕДЕТЕРМІНОВАНOSTІ ІМЕННИКА ВЧЕНИХ ПОР-РОЯЛЯ

Михайло Попович

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
вул. Коцюбинського, 2, м. Чернівці, 58012

Проаналізовано погляди вчених Пор-Рояля на проблему детермінованості / недетермінованості іменника у мовленні. На думку багатьох дослідників Кл.Лансело та А.Арно зробили найвагоміший внесок у вивчення цього мовного явища. Вважають, що їхня теорія артикля містить у зародку всі теорії мовної детермінації іменника, що трапляються у сучасних французьких та багатьох інших граматиках. Вони одними з перших зазначили про важливість дискурсивних умов реалізації явища детермінованості іменника, відмежували контекстну детермінованість від ситуативної. Проте граматичній концепції детермінованості / недетермінованості пор-роялістів притаманна низка недоліків, головним з яких є те, що вони не зуміли відповісти на запитання, що означає поняття "детермінувати", оскільки в "Граматиці" воно має два різні тлумачення, а в "Логіці" – третє.

Ключові слова: Пор-Рояль, детермінованість / не детермінованість, іменник, мовлення, граMATика.

Так звана "ГраMATика" Пор-Рояля (*Grammaire générale et raisonnée*), авторами якої є всесвітньо відомі вчені К.Лансело та А.Арно, стала важливою віхою в історії розвитку вчення про категорію детермінованості/недетермінованості.

На думку багатьох мовознавців, зокрема, Ф.Брюно [1, с.763], Г.Івона [2, с.244], Ж.-Кл.Шевальє [3, с.523], П.Швігерса [4, с.389], А.Жолі [5, с.23], вчені Пор-Рояля заклали фундамент загальної теорії артикля, яка трактує його мовну природу з позицій аналітичного методу, що ґрунтується на логічних принципах мислення, мовному значенні слів та їх мовленнєвих смислах.

Кл.Лансело та А.Арно підсумували свої погляди на мовну сутність артикля у таблиці (рис.1). Ця таблиця розглядається французькими лінгвістами як така, що "містить у зародку (*en germe*) всю теорію детермінованості, яка розглядатиметься в граматиках аж до ХХ ст." [4, с.389].

З такою оцінкою вкладу Кл.Лансело та А.Арно у розвиток теорії детермінованості/недетермінованості можна погодитися, але з тією умовою, що будемо розглядати їх погляди в контексті всього викладеного ними про явище детермінованості/ недетермінованості як у граматиці, так і, пізніше в логіці.

А що стосується конкретно таблиці, то її понятійний апарат містить досить скупі відомості про мовну суть категорії детермінованості/недетермінованості, які, до того ж, були вже предметом детального розгляду у граматиці Ш.Мопя [7]. Так, із її змісту можна почерпнути такі відомості про мовну сутність категорії детермінованості/недетермінованості:

1) вона стосується мовної поведінки винятково іменників загальної назви (*noms communs*);

Загальна назва типу "король"

Без артикля має	$\left\{ \begin{array}{l} \text{дуже невиразне значення} \\ \text{або значення, детерміноване підметом речення} \end{array} \right.$	$\left\{ \begin{array}{l} \text{Il a fait un festin de roi.} \\ \text{Ils ont fait des festins de rois.} \end{array} \right.$
З артиклем Le означає	$\left\{ \begin{array}{l} \text{вид у всьому його обсязі} \\ \text{або одного чи декількох його представників, детермінованих обставинами спілкування мовця або дискурсивним контекстом} \end{array} \right.$	$\left\{ \begin{array}{l} \text{Le roi ne dépend point de ses sujets.} \\ \text{Les rois ne dépendent point de leurs sujets.} \end{array} \right.$
		$\left\{ \begin{array}{l} \text{Le roi fait la paix; тобто король Людовик XIV із-за обставин часу;} \\ \text{Les rois ont fondé les principales abbayes de France; тобто королі Франції.} \end{array} \right.$

З артиклем	$\left\{ \begin{array}{l} \text{Un в} \\ \text{однині} \\ \text{des або} \\ \text{de у} \\ \text{множині} \end{array} \right.$	означає	$\left\{ \begin{array}{l} \text{одно-го} \\ \text{або} \\ \text{декількох} \end{array} \right.$	невизначених індивідів	$\left\{ \begin{array}{l} \text{Un roi détruira Constantinople.} \\ \text{Rome a été gouvernée par des rois (ou) par de grands rois.} \end{array} \right.$

[6, с.69].

2) категоріальне значення детермінованості можна виразити у французькій мові за допомогою означеного артикля, детермінуюча функція якого перебуває під впливом обставин мовлення, мовного контексту, а також синтаксичної позиції іменника, якою є, наприклад, позиція “суб’єкта речення”;

3) категоріальне значення недетермінованості іменника може бути виражене неозначеними артиклями **un, de, des** або ж нульовою позицією, тобто відсутністю артикля;

4) означеними вважаються іменники, які співвідносяться з одиничним предметом позначення, певною групою предметів і навіть цілим класом однорідних предметів (видове значення);

5) неозначеними вважаються іменники, які співвіднесено з одиничним предметом, певною групою предметів, а також ті, що предметно не співвіднесені й виражають *signification fort confuse* (дуже невиразне значення).

Як бачимо, автори “Граматики” Пор-Рояля, вказавши на основні детермінуючі функції означеного й неозначеного артиклів¹, не торкаються основного питання, а

¹ Зазначимо, що Ш.Мопя значно ширше висвітлив детермінуючу роль неозначених артиклів, оскільки розглядав у їх складі частковий артикль [7, с.48].

саме: що являє собою категорія детермінованості/недетермінованості, в чому полягає її мовна сутність, як вона виражається в інших семантико-граматичних категоріях іменника, окрім конкретних загальних назв, тощо.

Зіткнувшись з цією проблемою, вчені Пор-Рояля відверто заявляють, що їм “важко точно вказати, у чому полягає явище детермінованості, оскільки воно неоднакове (*n'est pas uniforme*) в усіх мовах, які мають артикль” [6, с.69].

Втім, вони все-таки зробили спробу з'ясувати природу цього явища, аналізуючи одне з правил Вожля, яке забороняє приєднувати складнопідрядне означальне до іменника-антецедента, перед яким немає артикля [6, с.96-97].

Щоб пояснити граматичний смисл цього правила, А.Арно й Кл.Лансело вдалися до аналізу лексичного змісту загального іменника, у семантичній структурі якого вони виділили дві смислові площини: а) власне значення слова (*signification*), яке є сталою семантичною величиною слова, і б) обсяг цього значення (*étendue de la signification*), який має властивість змінюватися в акті мовлення. Саме стосовно цього обсягу можна говорити, на думку вчених, про явище мовної детермінації іменника².

Визначивши семантичну площину функціонування категорії детермінованості/недетермінованості, автори граматики пояснюють своє розуміння понять “детермінованість”/“недетермінованість”. На їх погляд, “іменник загального значення є *недетермінованим*, коли ніщо не вказує на те, як його потрібно розглядати: чи як щось загальне, чи як щось окреме; а взятий як щось окреме, чи є він окремим відомим (*particulier certain*), чи невідомим (*incertain*)” [6, с.97] (курсив наш/– М.П.). Якщо ж зазначена умова виконується, то іменник є детермінованим, стверджують учені.

З викладеного випливає, що мовознавці Пор-Рояля дали, свідомо чи не свідомо, два різні тлумачення явища детермінованості слова.

Детермінованість – це, по-перше, актуалізація певного обсягу значення іменника, який може виражати загальну предметну віднесеність (*pris généralement*) або ж окрему (*pris particulièrement*).

По-друге, детермінованість – це процес ідентифікації актуалізованого обсягу значення іменника, коли він співвідноситься з окремим, яке, на думку вчених, може бути відомим або невідомим (*particulier certain ou incertain*).

Оцінюючи ці два різні за своєю сутністю варіанти інтерпретації явища детермінованості, треба відзначити, що вони не заперечують одне одного, а, навпаки, взаємно доповнюють, оскільки відображають різні етапи детермінації й, відповідно, різні ступені глибини її реалізації. На першому етапі іменник, актуалізуючи деякий обсяг свого значення, набуває певного рівня детермінованості, який, зрештою, може виявитися комунікативно достатнім, як це, наприклад, властиво висловленням типу “*Tout homme est raisonnable*”, де іменник *homme* вжито в узагальнювальному видовому значенні.

У разі комунікативної необхідності перший етап детермінованості, етап мовної

---

² Звернемо увагу на те, що дане трактування явища мовної детермінованості іменника відрізняється від розуміння детермінуючих функцій артикля, який має завданням “детермінувати значення *апелятивів*” [6, с.69].

актуалізації іменника (*l'homme est...*) доповнюється другим етапом детермінованості, на якому повинно бути ідентифіковано те позначуване, на яке вказало вже актуалізоване слово на першому етапі детермінованості: *l'homme est entré*. Це, звичайно, якісно вищий рівень детермінуючого процесу, оскільки тут оцінюється стан знайомства мовців з позначуваним за формулою: "*pariculier certain ou incertain*"³.

З огляду на сказане, можна було б твердити, що Кл.Лансело й А.Арно правильно розкрили мовну сутність явища детермінованості іменників й що їхнє тлумачення категоріальних понять "детермінованість"/"недетермінованість" у своїй основі не є суперечливим, а відображає два окремі моменти внутрішньо єдиного семантичного процесу.

Однак подібне твердження насправді видавало б бажане за дійсне. Справа в тому, що розглянуте щойно тлумачення мовної природи явища детермінованості / недетермінованості іменника не є ні концептуально усталеним, ні єдиним. Воно не вичерпує всієї глибини поглядів мовознавців Пор-Рояля на згадану наукову проблему. Поряд з цими двома точками зору у "Граматичі" існує, хоч і не явно виражена, ще одна точка зору, яка вступає в концептуальну суперечність з двома першими.

Аналізуючи можливості приєднання підрядного означального до неартикульованого іменника-антецедента, Кл.Лансело та А.Арно пояснюють, що в багатьох випадках іменник може бути детермінований "чимось іншим", що детермінує його не менше, ніж би це зробив артикль" [6, с.98]. До категорії цього "чогось іншого" вони відносять, наприклад, числівники та неозначені прикметники, які, наголошують ще раз учені, "детермінують так само добре, як і артикли" [6, с.99].

Що мається на увазі під поняттям "детермінувати" у даному випадку, не важко здогадатися, виходячи з функціонально-семантичної природи квантитативів. Їх мовне призначення якраз полягає в тому, щоб окреслити кількісні параметри позначуваного, що в принципі, рівнозначно звуженню обсягу значення детермінованого іменника.

Таким чином граматика Пор-Рояля мимоволі заперечують те, що стверджується ними вище, а саме, що явище детермінованості не є тотожним з процесом звуження обсягу значення іменника [6, с.97]. Проте ця точка зору на явище

³ Такий погляд на механізм мовної реалізації явища детермінованості віддалено нагадує майбутню психологічну теорію актуалізації значення іменника Г.Гійома [8]. На думку цього вченого, іменник на початковому етапі мовно-мисленнєвої діяльності асоціює з багатьма іншими ідеями, які формують разом семантичне тло його актуалізації. Залежно від величини цього семантичного тла, значення іменника може проектуватися на більшу чи меншу площину, може покривати її повністю чи лише частково. У першому випадку він зливається з семантичним тлом, і це відображає артикль означеності, а в другому випадку він виділяється на цьому тлі, що фіксує артикль неозначеності. Отже, процес актуалізації іменника у мовленні, згідно з поглядами Г.Гійома, передбачає дві операції мислення: "Перша – це підготовка семантичного простору, в якому буде мислитися іменник", а "друга полягає у тому, що іменник проектується на цей простір, покриваючи його більшою чи меншою мірою" [8, с.59].

детермінованості, як уже зазначалося, не має явного підтвердження на граматичному рівні. Тому нам вдалося необхідним з'ясувати, – щоб не залишатися у полоні гіпотетичних припущень, – як тлумачиться це питання в “Логіці” Пор-Рояля, яка, як вважається у науковому світі, є доповненням до “Граматики”, її теоретичним розвитком.

Хід логічних суджень щодо явища детермінованості іменника, хоч воно розглядається тут з точки зору інших методологічних позицій, у принципі відповідає змісту й схемі граматичних міркувань. Як і в “Граматичці”, автори “Логіки” А.Арно та П.Ніколь розпочинають з того, що виділяють у семантичній структурі слова дві понятійних площини: 1) зміст поняття (*compréhension de l'idée*), який є сталим семантичним компонентом слова й не може змінюватися без того, щоб не змінилося значення слова загалом, і 2) обсяг поняття (*étendue de la signification*), під яким логіки розуміють сукупність об'єктів позначення, для яких дане поняття істинне.

Обсяг поняття, на відміну від змісту, має властивість доволіно модифікуватися, не руйнуючи значення слова. Саме у цій зміні вчені Пор-Рояля вбачали логічну чи, точніше кажучи, логіко-семантичну сутність явища детермінованості. “Інший вид додатків, які можна назвати детермінованістю, – пишуть учені, – має місце тоді, коли те, що додається до загального терма, стягує його значення і чинить так, що воно більше не сприймається як це загальне слово у повному своєму обсязі, а тільки як його частина, наче коли я кажу: *les corps transparents; les hommes savants; un animal raisonnable*. Ці додатки не є простими експлікаціями, вони є детермінаціями, тому що стягують обсяг першого слова, зумовлюючи те, що слово “*corps*” означає тільки частину тіл; слово “*hommes*” – частину людей; слово “*animal*” – частину тварин.

І ці додатки бувають інколи такими, що трансформують загальне слово в індивідуальне, коли до нього приєднуються індивідуалізуючі обставини, як наприклад, у фразі, *le Pape qui est aujourd'hui*, – це детермінує загальне ім'я “*Pape*” до окремо взятої одиничної особи Олександра VII” [9, с.96].

Отже, те, що в “Граматичці” заперечувалося чи звучало тільки імпліцитно, у “Логіці” виражено ясно й однозначно: детермінувати значення іменника означає стягувати обсяг його значення, тобто конкретизувати.

Логічний варіант тлумачення сутності явища детермінованості у науковому відношенні викладено вченими Пор-Рояля, на нашу думку, більш послідовно, ніж граматичний варіант, де фрагментарність думок, розпорошеність і схематичність викладу не дають змоги сформувати цілісне уявлення про це явище.

У логіці А.Арно й П.Ніколь, пояснивши загальну природу явища детермінованості, що виражається у стягненні обсягу значення іменника, з'ясовують також логічні способи цього стягнення. На їх думку, в логіці існує два таких способи.

Перший з них полягає в тому, що до іменника, обсяг значення якого підлягає процесу детермінації, додається якимсь інше, більш чітке й детерміноване поняття, як, наприклад, коли до загального терміна “трикутник” (*triangle*) додається означення “прямий кут” (*angle droit*), тоді родове поняття “трикутника” стягується до видового – “прямокутник” (*triangle rectangle*) [9, с.88].

Логічна суть другого способу полягає у тому, що до іменника, обсяг значення якого детермінуємо, додається інше нечітке й недетерміноване поняття, як,

наприклад, коли ми кажемо “якийсь трикутник” (*quelque triangle*). Це звужене уже поняття залишається надалі недетермінованим, тому що невідомо “якою є та частина, до якої його стягнули” [9, с.88].

Як бачимо, з логічної точки зору, модифікація обсягу значення поняття може здійснюватися у руслі категоріального значення детермінованості (перший спосіб), або ж у руслі категоріального значення недетермінованості (другий спосіб). Усе залежить від семантичної природи детермінуючих елементів, з якими сполучається детермінований іменник.

Заслугує на увагу ще один суттєвий штрих у логічній інтерпретації явища детермінованості. Пор-Роялісти звернули увагу на те, що детермінованість іменника, навіть у випадку індивідуалізації обсягу його значення, не може вважатися завершеною. Справа в тому, що різні особи, почувши один і той самий вираз, часто співвідносять сказане з різними позначуваними. І це викликає потребу поглибити його детермінованість. Тому в таких випадках набувають особливого значення обставини мовлення, або контекст [9, с.97].

А.Арно та П.Ніколь ілюструють цю думку виразом “*la véritable religion*” (істинна віра). Іменник *religion*, означений словом *véritable*, зменшив обсяг свого значення, або, інакше кажучи, детермінував його, про що свідчить означений артикль. Проте він не може вважатися повністю детермінованим, тому що різні люди співвідносять його з різними віруваннями, які, на їх думку, є єдино істинними. Але коли цим складним терміном буде позначено якийсь конкретний релігійний культ, то відбудеться остаточна його детермінація, яка виключає можливість іншої інтерпретації змісту цього терміна [9, с.98-99].

Зі сказаного природно випливає, що детермінованість, метою якої є тільки стягнення обсягу поняття, за своєю сутністю не є повною детермінованістю, оскільки потенційно у ній зберігається ще можливість різного предметного наповнення в акті мовлення. Свого довершеного вигляду вона набуває у відповідних обставинах мовлення, чи у мовному контексті. Цілком імовірно, що саме цей момент мали на увазі автори “Граматики” Пор-Рояля, стверджуючи, що явище детермінованості не є тотожним явищу стягнення обсягу лексичного значення іменника.

Отже, автори “Логіки” Пор-Рояля, як і автори “Граматики”, виділяють два рівні детермінованості. Смысл першого полягає в тому, що за допомогою мовних засобів звужується обсяг значення детермінованого слова, яке, з одного боку, може вважатися детермінованим щодо початкового, неактуалізованого стану свого обсягу, а з іншого – недетермінованим, якщо брати до уваги його конкретну предметну віднесеність.

Суть другого стану детермінованості полягає якраз у тому, щоб конкретизувати предметну віднесеність актуалізованого вже обсягу значення іменника.

Узагальнюючи погляди логіків Пор-Рояля на понятійно-функціональну природу явища детермінованості, необхідно підкреслити, що вони дуже близькі до поглядів, висловлених з цього приводу у “*Grammaire générale et raisonnée*”. Зрозуміло, що іншого й не могло бути, зважаючи на те, що обидві праці є спільним інтелектуальним плодом учених Пор-Рояля і що “Логіка” Пор-Рояля є закономірним змістовим вислідом “Граматики” Пор-Рояля, її наступним науково-теоретичним розвитком. Отже, попри те, що питання іменної детермінованості висвітлювалося з

позиції різних науково-методичних принципів (у граматиці з'ясовувалися способи вираження детермінованості/недетермінованості значень іменників, а в логіці розглядалося питання детермінованості/недетермінованості понять), дослідники одержали у підсумку приблизно однакову понятійно-функціональну характеристику явища детермінованості, у чому легко пересвідчитися, зіставивши дані таблиці.

Понятійно-функціональна характеристика явища детермінованості іменника у науковій інтерпретації вчених Пор-Рояля

№ з/п	Граматична концепція	Логічна концепція
1	Стосується обсягу значення іменника	Стосується обсягу поняття
2	Не здійснюється шляхом стягнення обсягу значення іменника	Здійснюється шляхом стягнення обсягу поняття
3	Реалізується у вигляді загального, окремого, одиничного позначуваного	Реалізується у вигляді окремого й одиничного позначуваного
4	Здійснюється за допомогою артиклів та інших мовних засобів	Здійснюється за допомогою різних додатків
5	Завершена детермінованість передбачає знання предмета позначення	Те саме
6	Необхідною умовою реалізації завершеної детермінованості є обставини мовлення і контекст	– // –

Коментуючи таблицю, зазначимо таке.

1. Враховуючи міркування вчених, що значення слова і поняття є різними за своєю природою семантичними одиницями, можна твердити, що мовна концепція категоріальної сутності явища детермінованості у науковій інтерпретації пор-роялістів не дорівнює логічній концепції. Проте деякі вчені дотримуються цілком протилежної думки, вважаючи, що значення слова й поняття є, якщо й не тотожними, то, принаймні, близькими у семантичному відношенні одиницями. Тому, виходячи з цієї точки зору, можна визнати, що мовне розуміння явища детермінованості тотожне чи дуже близьке до його логічного розуміння.

Яка з цих двох точок зору правильна і що може послужити більш-менш надійним критерієм у виборі однієї з них?

Не втручаючись у полеміку, що ведеться уже не один десяток років, а практична чи теоретична перевага одного з полемічних напрямів так і не визначена [10, с.53-57; 11, с.124-128; 12, с.10-13], ми вважаємо, що і значення слова, і співвідносне з ним поняття є складовими того самого семантичного простору.

А оскільки одне з завдань категорії детермінованості/недетермінованості полягає саме у тому, щоб модифікувати семантичний простір чи то значення, чи то поняття і тим самим адаптувати його до комунікативних потреб мовлення, – і про це зазначається як у "Граматиці", так і у "Логіці" Пор-Рояля, – то можна вважати, що обидві інтерпретації явища детермінованості слова є не тільки правильними, а й рівнозначними.

Зрештою, того ж висновку можна дійти, виходячи з суто формальних ознак: адже і в “Логіці” і в “Граматичі” пор-роялісти пов’язують явище детермінації з одним і тим самим семантичним компонентом слова – його обсягом (*étendue*).

2. Із шести вміщених у таблиці пар порівняльних характеристик друга пара демонструє найбільшу понятійну розбіжність. Вона генерує думку, що детермінованість як явище має різну семантичну природу у мові й логіці. У логіці – це процес стягнення обсягу значення іменника, а в мові – це щось інше, але не процес стягнення обсягу значення, бо іменник, вжитий у повноті свого значення, тобто виражаючи родо-видове поняття, вважається детермінованим.

На нашу думку, основною причиною цієї суперечності є питання вживання іменника в узагальненому (родо-видовому) значенні і те, як інтерпретується таке значення з точки зору понять “детермінованість”/“недетермінованість”. Адже, як відомо, різні вчені оцінювали й дотепер продовжують оцінювати генералізуюче значення іменника по-різному: для одних він у таких вживаннях є детермінованим, а для інших – ні.

Автори “Граматики” Пор-Рояля, як ми могли переконалися, дотримуються думки, що іменник, ужитий у генералізуючій функції, а отже, у повноті обсягу свого значення, є детермінованим. У логічній інтерпретації явища детермінованості цей момент не висвітлюється. І це цілком зрозуміло, оскільки подібне твердження було б алогізмом на тлі твердження, що суть явища детермінованості іменника полягає якраз у тому, щоб звузити обсяг його значення.

3. Наявна у третій парі характеристик розбіжність є уже безпосереднім наслідком попереднього різночитання природи явища детермінованості, тобто, що іменник в узагальнювальному значенні не може бути, з точки зору логіки, детермінованим.

4. Відмінність, що має місце у четвертій парі порівняльних характеристик, не така значуща, як це може видатися на перший погляд. Вона має суто формальну природу. І це тому, що до категорії додатків, які, як твердять А.Арно та П.Ніколь, здатні стягувати обсяг поняття, вони відносять, крім прикметників, ті ж самі мовні засоби, які в “Граматичі” об’єднано під поняттям “*quelque autre chose*” (щось інше), те, що може детермінувати іменник “не гірше, ніж це зробив би артикль” [6, с.98].

Крім того, синтагма, що складається з артикля та іменника, у логічній концепції А.Арно та П.Ніколь належить до складних виразів (*termes complexes*), які виконують роль іменних додатків. Це, власне, й дає підставу розглядати артикль як один з різновидів детермінуючих додатків.

Підсумовуючи логіко-граматичні погляди вчених Пор-Рояля на сутність явища детермінованості іменника, треба насамперед відзначити, що, відштовхнувшись від мовних значень артиклів, вживання яких на той час стало уже реальним мовним фактом, вони сформулювали основні принципи теорії детермінованості, які охоплюють наступні моменти.

1. Значення іменника є динамічною семантично структурованою смисловою одиницею, яка модифікується у процесі мовлення під впливом її синтагматичних зв’язків з іншими смисловими одиницями мови.

2. Категоріальна сутність явища детермінованості полягає в тому, щоб відобразити семантичні зміни у структурі значення іменника у момент його мовного

використання, зміни, що стосуються винятково обсягу його значення.

3. Детермінованість є складним, семантично не однорідним мовним явищем. Вона має два різні рівні вираження. На першому з них відбувається процес стягнення обсягу значення іменника, а на другому визначається ступінь обізнаності суб'єктів мовлення з уже модифікованим обсягом значення, точніше, з предметом позначення іменника.

4. Детермінований обсяг значення іменника може мати різне предметне наповнення. Він може співвідноситися з одиничним предметом позначення, з окремою групою предметів чи всім денотативним класом предметів. Недетермінований обсяг значення іменника позбавлений предметної віднесеності.

5. Існують різні засоби мовного й позамовного характеру, за допомогою яких виражаються категоріальні значення детермінованості/недетермінованості іменників. Їх використання диференційоване й залежить від рівня вираження детермінованості.

Теорія детермінованості у науковому висвітленні пор-роялістів розглядається переважно під кутом зору логічних законів мислення, у контексті яких їй відводиться другорядна, уточнювальна роль. Цим пояснюється фрагментарний і дуже схематичний характер її викладу, особливо стосовно мовного боку цієї проблеми. Дослідники практично лише торкнулися зовнішніх, явно виражених її ознак, указавши на детермінаційні функції артиклів та деяких інших мовних засобів. Що ж до неявно виражених моментів, як, наприклад, реальних семантико-функціональних витоків явища детермінованості іменника, його конкретних мовленнєвих значень і механізмів їх формального вираження, семантичної структурованості різних значень, особливостей проявів у різних семантико-граматичних класах іменників тощо, – то все це не знайшло належного відображення у теорії детермінованості, яку запропонували вчені Пор-Рояля.

Такого ж погляду дотримується і французький мовознавець П.Швігерс, який, зокрема, пише: “Правда й те, що аналіз пор-роялістів у ряді моментів незадовільний, бо тут не тільки не знаходиться свого пояснення поняття “детермінованість”, але й величини, що виводяться із концептуального розбору (компрегенція/екстенсіонал) не пов'язуються ні з відповідними граматичними явищами (загальна назва або власна назва; вживання іменника у детермінуючій синтагмі; статус детермінативів перед іменниками, за якими слідує підрядне означальне), ні з деякими прагматико-семантичними значеннями” [4, с.391].

1. *Brunot F.* Histoire de la langue française des origines à 1900. P.: Librairie Armand Colin, 1924. Т.4.
2. *Yvon H.* La notion d'article chez nos grammairiens // Le français moderne. 23 année. 1955. №3. P.161-172; №4. P.241-255.
3. *Chevalier J.-Cl.* Eléments pour une description du groupe nominale. Les prédéterminants du substantif // Le français moderne. 54 année. 1966. №4. P.241-253.
4. *Swiggers P.* L'article en français: L'histoire d'un problème grammatical // Revue de linguistique romane. Strasbourg, 1985. Т.49, №191/196. P.379-409.
5. *Joly A.* Le problème de l'article et sa solution dans les grammaires de l'époque

- classique // *Langue française*. 1980. №48. P.16-27.
6. *Grammaire générale et raisonnée de Port-Royal* /Ed. A.Bailly. Genève: Slatkine reprints, 1968.
  7. *Maupas Ch.* Grammaire et syntaxe française. 3ième éd. Rouen: Chez Jacques Gaillove, 1632.
  8. *Guillaume G.* Le problème de l'article et sa solution dans la langue française. Paris, 1919.
  9. *Arnauld A., Nicole P.* La logique ou l'art de penser. Reprint sur la cinquième édition. Paris, 1970.
  10. *Авоян Р.Г.* Значение в языке. Философский анализ. М., 1985.
  11. *Войшвилло Е.К.* Понятие. М., 1967.
  12. *Степанов Ю.С.* Основы общего языкознания: Учеб. пособие. 2-е изд., перераб. М., 1975.

**THE PORT-ROYAL SCHOLARS' GRAMMATICAL CONCEPT OF THE LINGUISTIC
DETERMINATION/NON-DETERMINATION OF NOUN**

Mykhaylo Popovych

*Chernivtsi Yuriy Fedkovych National University,
2, Kotsyubynskoho St, Chernivtsi, 58012, Ukraine*

The views of the Port-Royal scholars on the problem of the noun determination/non-determination in communication are analyzed in this article. To many researchers' mind, K.Lancelo and A.Arno have made the greatest contribution to the study of this linguistic phenomenon. Their theory of the article is considered to contain all the theories of the language determination of noun that may be found nowadays in the French and many other grammars. They were among the first to point out the importance of the discursive conditions of realization of the noun determination phenomenon by differentiating the contextual determination from the situational one. However, the grammatical concept of determination/non-determination of the Port-Royal scholars has a number of drawbacks, the main of which is their inability to answer what the notion "to determine" means, for in the "Grammar" section it has two different definitions, whereas in the "Logic" section it has the third one.

Key words: Port-Royal; article; noun; determination; non-determination.

Стаття надійшла до редколегії 15.11.2000

**АБСТРАКТНІ ІМЕННИКИ І ПРЕЦІОЗНІСТЬ:
ІНТРОДУКЦІЯ В МОВУ XVII СТОЛІТТЯ****Зоряна Піскозуб***Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська 1, м. Львів, 79000*

Початок XVII ст. – це боротьба двох антагоністичних тенденцій: однієї, яка сприймає французьку мову як засіб спілкування вчених, однак намагається дотримуватися латинського синтаксису (юристи, теологи), та іншої, яка хоче остаточно розірвати з цією вченою мовою. Саме поєднання суворості та м'якості, величі та ніжності, милозвучності та ясності, чіткості визначає новий стиль французької мови і закладає основи класичного мистецтва. Мова виходить з-під латинського впливу, потрохи усуває застарілі слова та звороти, вчені та технічні терміни. Загалом преціозники намагаються "chatier leur style" (відточити свій стиль), вони усувають старі, вульгарні, непристойні слова. Варіанти, що стосуються роду і числа іменників, свідчать про вагання, які ще існують в мові на початку XVII ст. Щодо вживання артиклів, то з самого початку XVII ст. воно є просто необхідним. Що стосується "живучості" деяких рис старої мови, то, на нашу думку, в першій третині століття певна свобода їх вживання сприймається природно, тоді як після 1660 р. ці старі терміни слугують для вираження експресивності.

Ключові слова: стиль, преціозність, експресивність.

XVII століття було бентежним, неспокійним і тривожним. Можна впевнено стверджувати, що це був переломний час у житті Франції. Народжується реакційний рух, що зачіпає всі галузі життя і бореться з безпорядками і анархією. Дивне протистояння між бажанням порядку і глибоким духом незалежності надає цьому періоду своєрідного колориту. Пертурбації в політичному житті країни не можуть не знайти свого відображення у мові та літературі. З початком століття побачила світ нова естетика, яка усуває застарілі слова і звороти, бореться з солецизмом і варваризмом в ім'я чистоти мови, та зі складними й двозначними виразами з метою дотримання чіткості та ясності стилю.

Перше десятиріччя XVII ст. – це також боротьба двох антагоністичних тенденцій: одна сприймає французьку мову лише як засіб спілкування "вчених" і вимагає дотримання латинської структури речення; інша ж, навпаки, вимагає остаточного розриву із "вченою мовою".

Строгість і витонченість, велич і м'якість, милозвучність і чіткість є визначальними рисами нової французької мови, яка поступово виходить з-під латинського впливу, потрохи усуває застарілі слова і звороти, технічні і вчені терміни.

З самого початку XVII ст. з'являються граматики та твори – роздуми про мову: Мопя (Maupas) 1607 р. опубліковує "Граматику і французький синтаксис" (Grammaire et syntaxe francaise"); Уден (Oudin) публікує 1632 р. "Grammaire francaise rapportee a l'usage du temps"); і нарешті, Вожла (Vaugelas) представляє свої "Ремарки..." ("Remarques sur la langues francaise"). Саме "Ремарки..." стають в середині XVII ст. об'єктом роздумів і захоплюючих дискусій усіх тих, хто бажав "bien parler", тобто освічених людей, а також усіх тих жінок і чоловіків з передовими поглядами, які зустрічаються в паризьких салонах. Одним із найвідоміших салонів був "l'Hotel de Rambouillet", який в першій половині XVII ст. здійснював на

літературу головний вплив (незважаючи на той факт, що Рішельє була створена Академія з метою зміцнення контролю за діяльністю письменників). Саме тут, в Hotel de Rambouillet, народжуються такі поняття, як елегантність і вишуканість мови. І саме в цей час розквітає така течія французької літератури, як преціозна. На превеликий жаль, дотепер преціозність розглядалася лише як намагання паризької аристократії зберегти свій привілейований стан і відділитися від народу. Про неї або просто забували, або ж ганили її за надмірну вишуканість, витонченість, елегантність, ввічливість. Насправді ж, преціозники – це освічене товариство, де поряд ідуть аристократія розуму і аристократія благородства. Люди пера і шпаги знаходять взаєморозуміння: маркіз дю Віжан (du Vigean), полковник де Сувре (de Souvre), герцог де ла Тремуаль (de la Tremoille), кардинал де ля Валет (de la Vallette), маркіз де Вілен (de Villennes), астролог і поет, усі вони аплодують Вуатюру (Voiture) і Бенсераду (Benserade), та де Бальзаку (Guez de Balzac), зібравшись, як завжди, в салоні Рамбуйє. Казати все, навіть найважче, але без грубості і посередності, – таким був ідеал преціозників. Оноре д'Юрфе, Гє де Бальзак, Вуатюр і, звичайно, Корнель – письменники, твори яких заклали основи класичної французької мови.

Аналіз творів преціозної літератури дав нам можливість розглянути мовний спектр преціозності та дійти наступних висновків. Загалом, мова пастушок і чарівних богинь є надто вишуканою; речення є довгими, багатими на прислівники, відносні займенники, суперлативи, а також на абстрактні іменники, (що, безперечно, нас зацікавило найбільше), гіперболи, метафори. Всі ці мовні засоби надають преціозному стилю неповторної витонченості. Вживання означеного і неозначеного артиклів та рід іменників – ось основні мовні проблеми, що заслуговують, на нашу думку, найбільшої уваги завдяки специфіці їх еволюції.

Отже, аналіз творів першої третини XVIIст., а також, а fortiori, творів наступних років цього століття привів нас до наступних висновків.

Найчастіше вживається пропуск означеного артикля перед абстрактними іменниками amour, fortune, nature, mort (хоча таке невживання не є загальноприйнятим). Ці іменники часто персоніфікувалися згідно з ліричною традицією XVI ст., і тому в творах початку XVII ст. відчувається вплив цієї тенденції. Так, в "Астреї" Оноре Дюрфе, в першій частині: "... ils n'eussent du envier le contentement du premier siecle, si amour leur eut aussi bien permis de conserver leur felicite que le ciel...".

Але ці абстрактні іменники можуть фігурувати без артикля і не будучи персоніфікованими. Слово nature, hasard, necessite, не детерміновані артиклем, часто вживаються в Ла Фонтена. Це, можливо, зумовлено стилістичним вибором. Деякі вчені стверджують, що такі письменники, як Расін чи Ла Брюєр, також могли собі дозволити певну свободу щодо вживання/невживання означеного артикля. На нашу думку, вживання абстрактного іменника без означеного артикля, тобто його пропуск (omission), зумовлене бажанням письменника підкреслити більш широкий, узагальнений смисл цього слова: "Est-ce haine , est- ce amour, qu'il inspire?" (Britannicus,Racine,v.55); "Celui qui a penetre le cour connait ce que c'est que vertu et ce que c'est que devotion." (La Bruyere, Les Caracteres de la mode,14).

Така ж тенденція встановилася з самого початку XVII ст. щодо боротьби з усуненням неозначеного артикля. Ф.Брюно виділяє декілька випадків [1, с.429].

У безособових зворотах чи в атрибутивних конструкціях відсутність неозначеного артикля Вожла трактує як застарілий зворот *locution vieillie*. Такий зворот вживається в "Астреї" (1612): "... c'est chose cruelle, Astree, croyez – moi, de vous voir aussi peu emue." А також у Корнеля: "C'est crime qu'envers lui se vouloir excuser..." (Horace, v.1541).

У звороті *verbe + substantif objet*, якщо іменник представляє конкретне ім'я, то це вимагає вживання артикля, але якщо іменник означає поняття чи концепцію, артикль найчастіше опускається. Наприклад, у Корнеля: "Prenez donc en ces lieux *liberte toute entiere*" (La mort de Pompee, v.1061).

Подібне явище невживання артикля зустрічається в Ла Брюєра: "Il met du rouge, mais rarement, il n' en fait pas *habitude*" (Les caracteres de la mode).

Відомо, що в процесі еволюції від синтетизму до аналітизму категорія роду виявляла функціональну нерегулярність. Тому заслуговує на увагу проблема роду іменників, точніше, проблема зміни роду абстрактними іменниками. Безперечно, тут неможливо перелічити всі іменники, які змінили свій рід. Ми вирішили представити тут лише найбільш вживані в літературі XVII ст., прийнявши класифікацію Ф.Брюно [1, с.439] і прослідкувавши еволюцію цих іменників за словниками "Dictionnaire de l'Academie francaise" [2], "Dictionnaire universel ..." Фюрет'єра [3], а також за "Ремарками ..." Вожла [4]. Ми згрупували їх наступним чином: абстрактні іменники, які до 1660 р. мали чоловічий рід; абстрактні іменники, які до 1660 р. мали жіночий рід; та іменники, що не мали фіксованого роду наприкінці XVII ст. (Нагадаємо, що 1660 рік фігурує як апогей преціозного руху у Франції).

Отже, чоловічий рід до 1660 року:

doute: з часу коректування першої частини "Астреї" спостерігається вагання між чоловічим та жіночим родом цього іменника: належачи до чоловічого роду 1607 р., абстрактний іменник *doute* стає жіночого роду 1621 р. В Малерба цей іменник є жіночого роду, коли він вживається в значенні *crainte* (страх). У Вожла також відчуються певні вагання щодо роду цього іменника, але все-таки він схиляється до чоловічого роду [4, с.299-300];

pleurs: аж до середини XVII ст. цей іменник може бути "спільного роду" (de commun genre), тобто і чоловічого і жіночого. У своїх "Ремарках" Вожла трактує цей іменник у чоловічому роді [4, с.422];

reproche: цей іменник є також "спільного роду", хоча з 1610 р. Оноре Дюрфе виправляє *telle reproche* на *tel reproche*. Корнель вживає іменник переважно в жіночому роді. Але Вожла робить цей іменник чоловічого роду, так само як *mensonge* і *poison* [4, с.34].

Жіночий рід до 1660 року:

affaire: Гугенейм [5] відносить іменник *affaire* до слів, які сьогодні належать до жіночого роду, але які в XVI ст. належали до чоловічого. Справді, в словнику Huguet цей іменник є чоловічого роду, що підтверджується прикладами, взятими ще в d'Aubigne. Словник Котгрева не уточнює рід іменника, але в прикладах подається узгодження з чоловічим родом. Отож, розгляд з 1610 р. іменника *affaire* як іменника жіночого роду є відносно новим феноменом. І вже 1647 р. Вожла у своїх "Ремарках" стверджує: "Ce mot est toujours feminin a la Cour et dans les bons auteurs, je ne dis seulement modernes, mais anciens, Amyot mesme ne l'ayant jamais fait que feminin." [4,

с.246];

equivoque: в 1632 р. Уден стаить цей іменник у форму чоловічого роду. Вожла у своїх "Ремарках" подає іменник *equivoque* жіночого роду [4, с.26], а 1660 р. Буальо (Boileau) підтверджує *incertitude*. "De quel genre te faire , Equivoque, maudite ou maudit?" (Satire, XII, 2);

erreure: Мопа [6] подає його як іменник "спільного роду"; Вожла [4] і Академія [2] трактують цей іменник як іменник жіночого роду;

offre: на початку століття іменник *offre* належить до чоловічого роду. У Корнеля, у творі "Veuve" (1631) іменник вжито також у чоловічому роді. Лише після 1660 р. іменник регулярно вживається у жіночому роді. Так, у "Andromaque": "Mais ce n'est plus, Madame, une offre a dedaigner" (v.967).

Іменники, що не мають фіксованого роду в кінці XVII ст.:

amour: Huguet подає його як іменник жіночого роду, Гугенейм [5] розглядає як "часто вживаний також в жіночому роді". Котгрев подає його як іменник "спільного роду". Вожла підтверджує вагання, які ще є відчутними в середині XVII ст. і зауважує: "Amour... ne peut etre que masculin quand il signifie Cupidon et quand on parle de l'Amour de Dieu... Hors ces deux exception il est indifferent de le faire masculin ou feminin" [4]. Тим не менше, автор "Ремарок" висловлюється за жіночий рід іменника: "... selon l'inclination de nostre langue qui se porte d'ordinaire au feminin plustot qu'a l'autre genre..."

foudre: протягом тривалого часу має форму чоловічого роду, як посилання на зброю, яку носить Юпітер. Чисто метонімічно фізичний феномен отримав такий самий рід. Так, у "Сіді": "Malgre tous vos lauriers, craignez encore le foudre" (v.390). Вожла зазначає у своїх "Ремарках": "on le fait masculin ou feminin comme on veut... quioque la langue francaise ait une particuliere inclination au genre feminin." [4, с.299];

idole: наприкінці XVII ст. рід цього іменника ще не був сталим. В "Femmes savantes", в устах Арманди іменник має чоловічий рід: "... de n'entrevoir point de plaisir plus touchant Qu'un idole d'epoux et des marmots d'enfants" (v.29-30).

Як бачимо, вживання граматичної категорії роду як ознаки іменників характеризується ненормованістю та етимологічною індіферентністю.

Отже, аналіз прикладів, вибраних нами з літературних творів, дає нам змогу стверджувати, що перша половина XVII ст., безперечно, дотримується звичок, вагань і традицій XVI ст. Можна сказати, що характерною рисою першої половини XVII ст. є відточування мови, тоді як друга половина XVII ст. – це шліфування стилю.

Основні принципи, які інспірували еволюцію мови впродовж всього XVII ст. і визначили класичну естетику мови, були описані Вожла. Це – чистота, чіткість, ясність (la purete, la nettete, la clarte). Чистота (la purete) мови і стилю полягає "aux mots, aux phrases, aux particules et en syntaxe" [4, с.567]. Велику кількість зворотів, форм чи конструкцій, які існували до XVII ст. (такі як плутанина при вживанні прислівника/прийменника, неповторення артиклів, займенників, прислівників, прийменників, як і їх вживання там, де це абсолютно непотрібно), Вожла називає "варваризмом". Солецизми, на думку автора "Ремарок", це помилки при відмінюванні чи помилки при вживанні артиклів (рід іменників), займенників (вживання de qui замість de lequel). Можливо, ці два поняття не мають чіткого розмежування у Вожла, але, на нашу думку, тут слід побачити, чи відчуті, сам дух

цих зауважень, спрямований на усунення будь-яких провінціалізмів чи будь-яких форм, що виходять із так званого практичного стилю (*style pratique*) (право, медицина). І саме тут важливу роль відіграла преціозна література. Але, зауважимо, що ці тенденції з'явилися задовго до народження самого преціозного руху, оскільки такі автори, як наприклад, Оноре Дюрфе, роман якого став Біблією преціозників, коригує свій твір (йдеться про корекцію стилю і мови) вже з самого початку XVII ст.(1610 – 1612). Застарілі терміни чи конструкції з'являються хіба що в епістолярних моралістів, казкарів, фабулістів, які таким чином намагаються надати колориту своїм розповідям і створити ілюзію спонтанності.

Чіткість (*la nettete*) полягає в "l'arrangement des mots et de tout ce qui rend l'expression claire et nette [4, с.557]. Йдеться про те, щоб ніщо в реченні не заважало читачеві і не зупиняло його.

Вимога ясності (*clarte*) має безпосередній зв'язок з чіткістю мови. Жодна двозначність не повинна спричинитися "неправильним" розташуванням слів чи "неправильними" конструкціями (вживання відносних, вказівних і присвійникових займенників).

Ці три основні вимоги і утворили сучасну французьку мову.

Безперечно, говорячи про мову XVII ст., ми не можемо не згадати ім'я видатного класика французької літератури П'єра Корнеля, мова якого відрізняється незрівнянною різноманітністю та багатством. Лексикографи навіть стверджують, що лише Корнель послуговується з такою чудесною легкістю всіма словами французької мови: благородні терміни, повсякденні вирази, наукові і технічні вокабули – весь словник знаходить собі місце у його творах.

Зупинімося на одному із багатьох фактів, які свідчать про зміни, що відбулися у французькій мові за кілька років правління Людовіка XIV і під впливом видатних письменників нового періоду (1660).

Тома Корнель, який жив у цілковитій згоді зі своїм старшим братом П'єром, пишучи нотатки про "Ремарки..." Вожа, дуже часто виступає проти виразів, вжитих великим трагіком, називає їх застарілими, неправильними і позбавленими витонченості. Так, П'єр Корнель часто вживає estime в сенсі gloire, reputation. Тома Корнель критикує таке вживання пасивного значення слова estime: "je ferois difficulte d'employer estime autrement que dans la signification active...Estime est un mot qui approche de consideration; on dit fort bien: tous les honnetes gens ont beaucoup d'estime et de consideration pour lui, mais comme on ne saurait dire, sa consideration diminue, pour dire la consideration qu'on avait pour lui, je ne crois pas que l'on puisse dire, son estime diminue, dans le meme sens qu'on a dit, sa reputation diminue" [7]. Тома Корнель критикує також вживання слова discord, яке ми можемо знайти в "Сіді", і яке, на його думку, вийшло із вжитку.

П'єр Корнель вживає також іменник чоловічого роду periode для позначення найвищої точки, апогею. Він пише: "Les sciences et les arts ne sont jamais a leur periode", так само як Вожа каже: "monter au periode de la gloire." Тома Корнель відверто критикує такий спосіб висловлювання, роблячи наступне зауваження: "On ne dit point monter au periode de la gloire. Il faut dire au plus haut periode de la gloire."

Тома Корнель піддає також критиці вибір роду для деяких іменників. Він вважає, що іменник rencontre повинен бути завжди жіночого роду. Але цього разу

перемога залишилася за П'єром Корнелем і іменник rencontre в деяких випадках даліше продовжує вживатися в чоловічому роді.

Роблячи огляд своїх творів, П'єр Корнель остаточно приймає форму intrigue замість intrigue, яку він вживав 1637 р. у посвяті до "Place Royale", а також в сцені VI першого акту комедії "Menteur", вживаючи цей іменник в чоловічому роді: "...Mais enfin ces pratiques Vous peuvent engager en de facheux intriques."

Тома Корнель знову ж таки засуджує вибір форми і роду іменника своїм братом: " Intrigue, каже він, est presentement toujours feminin. Ceux qui ont ecrit intrigue l'ont fait pour faire rimer ce mot avec pratique. C'est une licence que la poesie ne sauroit excuser" [7].

Отже, аналізуючи лексику творів П'єра Корнеля, ми побачили ту ж тенденцію, яка є характерна для всього XVII ст. – зміна роду іменника. Idole, insulte були часто чоловічого роду, інші ж, які ми звикли вживати в чоловічому (age, exchange, risque), могли стати жіночого роду.

Слід ще зупинитися на проблемі числа абстрактних іменників. У віддієслівних абстрактних іменників помітне найдинамічніше формування числової опозиції. В семантичній структурі таких лексемних утворень помітна певна віддаленість від семантики дієслова, простежується субстантивований результат [8]. Зауважимо лише, що деякі іменники, які вживалися в множині, мали значення, які вже не існують. Наприклад, les beautes d'une femme вживалося для підкреслення шарму жінки чи її принад: "Elle dont les beautes captivent mille amants." (P.Corneille, La Veuve, I,5). "Mais l'empire certain qu'exercent vos beautes Force jusqu'aux esprits et jusqu'aux volontes." (id. Cinna, III,4).

І в прозі і в віршах говорили також mes passions, що мало значення mon amour: "Elle remarque en lui tant de perfections, Que les moins eclaires verroient ses passions." (P.Corneille, Melite, II,1).

А такі слова як captivite, colere, courroux, desespoir, eternite, ostentation, purete вживалися в сенсі sentiment pur, rage: "Et par les desespoires d'une chaste amitie, Nous aurions des deux camps tire quelque pitie."

Так, П'єр Корнель вживає абстрактний іменник desespoir в множині і досягає, безперечно, своєрідного ефекту. Сьогодні цей абстрактний іменник в множині не вживається. Великий трагік вживає також абстрактний іменник eternite в множині: "Ah! combien ces moments de quoi me flattez, Alors pour mon supplice auroient d'eternites" (P.Corneille, Heraclius, III,1).

Нам видається неможливим вживати в мові абстрактний іменник eternite в множині. Приклади дають змогу стверджувати, що на множині концентруються всі лексико-семантичні переосмислення, внаслідок чого суто граматична множинність лексем стає фовою, відходить на другий план, а набуте лексичне значення стає доміантним [8]. Ми вже зазначали, що мова преціозників тяжіє до абстракції. Вживання ж абстрактних іменників в множині сприяло досягненню більшого стилістичного ефекту. Приклади плюралізації абстрактних іменників є у великій кількості у творах Вюатюра. Аналіз цих прикладів дав нам змогу дійти наступного висновку: множина надає пом'якшувального відтінку абстрактним іменникам. Те, що одна стискає, уточнює і подає в надто жорсткому світлі, множина згладжує і завуальовує.

Отже, у всі епохи словник мови зазнає впливу подій. Будь-які зміни в інституціях і звичаях суспільства сприяють модифікації мови. Одні слова створюються для вираження нових ідей, інші зникають разом з об'єктами, які позначають, ще інші відійшли від свого початкового значення, щоб адаптуватися до нових вимог життя, або ж настільки звузили свої значення, що із своїх первинних залишили лише ті, які були найбільш вживаними.

Що стосується варіантів роду і числа абстрактних іменників, вони свідчать про вагання, в стані якого ще перебуває мова на початку XVII ст.

Щодо вживання чи невживання артикля перед абстрактними іменниками, то зауважимо, що наприкінці XVI ст. – на початку XVII ст. вживання артикля є загалом необхідним, це описує Мона у своїй "Граматичі..." [6, с.42-75]. У першій третині XVII ст. схильність авторів до певної свободи щодо вживання артиклів є абсолютно нормальною, тоді як після 1660 р. вживання чи невживання артиклів, на нашу думку, безпосередньо пов'язане з експресивністю.

Загалом же, попри неспростовні недоліки, преціозність помітно вплинула на розвиток французької мови. Представники преціозної течії поклали початок очищенню французької мови, звільняючи її від педантних термінів, грецької і латинської деривації, що переповнювала французьку поезію і прозу XVII ст. Вони збагатили мову, створивши нові способи висловлювань. Наприклад, деякі із створених ними метафор функціонують і дотепер, – наприклад, *avoir intelligence eraisse, etre d'une humeur communicative, laisser mourrir la conversation*. Преціозники нюансували мову, фіксуючи точний смисл кожного терміна, тим самим сприяючи створенню класичної мови, здатної передати всі тонкощі психологічного аналізу. Вони знищили педантизм в мові і в поведінці та створили ідеал чесної людини. В них був культ формальної досконалості (*perfection formelle*), завдяки якому французька класична мова стала більш чіткою.

1. *Brunot F.* Histoire de la langue francaise. T.2. Paris, 1922; T.3. Paris, 1930.
2. Le Dictionnaire de l'Academie Francaise. Paris, 1694.
3. *Furetiere A.* Dictionnaire Universel [...]. La Haye, 1690.
4. *Vaugelas(Claude Favre de).* Remarques sur la langues francaise. Paris, 1934.
5. *Gougenheim G.* Grammaire de la langue francaise du XVI s. Lyon,1951.
6. *Maupas Ch.* Grammaire et syntaxe francaise. Blois, 1610.
7. *Godefroy M.* Lexique compare de la langue de Corneille et de la langue du XVIIIs. en general. T.1. P., 1862.
8. *Помірко P.C.* Граматична категорія числа та її семантико-словотвірна функція // Мовознавство. 1992. №1.
9. *Lathuillere R.* La preciosite: etude historique et linguistique. T.1. Position du probleme. Geneve, 1969.
10. *Oudin A.* Grammaire francaise rapportee a l'usage du temps. Paris, 1692.
11. *Chevallier J.R. et P.Audiat.* Les textes francais , XVII s. Paris, 1927.

Zoriana Piskożoub

*Lviv Ivan Franko National University,
1, Universytetska St, Lviv, 79000, Ukraine*

The beginning of the XVIIth century is a struggle of two opposing tendencies: the first, which perceives the French language as a mean of communication of scientists, but which tries to adhere to Latin syntax (lawyers, theologians) and the second, which wants finally to sever with this scientific language. Just combination of severity and softness, majesty and tenderness, sounding and clearness determines new style of the French language and lays fundamentals of classical art. Language leaves from under Latin influencing, gradually removes obsolete words and turns, scientific and technical terms. In general, precious try to “chatier leur style” (sharpen the style), they remove aged, vulgar, indecent words. Versions which concern gender and number of nouns testify to indecision, that still exists in language at the beginning of the XVIIth century. Concerning the articles, their use is simply indispensable from the very beginning of the XVIIth century. As to “vitality” of some features of old language, to our mind, in the first third of century certain freedom of their use is accepted naturally, whereas after 1660 these old terms serve for expression of expressiveness.

Key words: abstract nouns; preciousity; purity, neatness, clearness of language.

Стаття надійшла до редколегії 5.10.2000

УДК 811.133.1'367'06

**МОВНИЙ ПОВТОР ЯК СТРАТЕГІЯ НАТЯКАННЯ
(на матеріалі сучасної французької мови)****Руслан Хвощевський***Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000*

Вихідним положенням дослідження є індуктивне спостереження, за яким у сучасному французькому мовленні акти натякання часто супроводжуються повтором на рівні синтаксичної структури речення. Цей факт розглядається як релевантна ознака ситуацій натякання. Вводиться диференціація між тривіальним та нетривіальним повтором. Запроваджується також поняття алюзивного потенціалу (*valeur allusive*), яке позначає здатність певного висловлювання неявно виражати ризиковану ілюктивну силу. Значна кількість прикладів з різноманітних джерел доводить, що висловлювання з нетривіальним повтором мають алюзивні можливості, які часто реалізуються у сучасному франкомовному дискурсі. Така стратегія має дві основні підстави: експресивна двозначність та мовленнєва економія. Рівень синтаксичної аномалії структур з повтором є достатнім для вказування на необхідність небуквального тлумачення (пошуку імплікації). Нетривіальний модифікований повтор є, отже, поширеним синтаксичним механізмом продукування алюзивних мовленнєвих актів.

Ключові слова: акт натякання, повтор, експресивна двозначність, мовна економія, синтаксис.

Стаття є фрагментом дослідження натяку як явища мовленнєвої діяльності, і її предметом є мовний повтор (*répétition*) та його зв'язок з процесом натякання. Обидві категорії (натяк / повтор) є досить неоднорідними з огляду на приналежність до різних мовленнєвих рівнів. Однак поєднання їх у спільному контексті наукового аналізу, яке пропонує дана стаття, не є випадковим: за ним стоїть індуктивне спостереження, зроблене на матеріалі текстового корпусу дослідження. Аналіз вибірки мовленнєвих ситуацій натяку сучасної французької мови, зробленої на базі текстів художньої літератури, преси та сценаріїв художніх фільмів останніх семи років, дає підстави констатувати, що у них порівняно часто присутній мовний повтор. При чому частотність явища перевищує допустимі межі випадкового збігу. Постає запитання, чи може повтор бути *засобом* натякання, чи задіяний він у процесі натякання як один з потенційних структурних прийомів реалізації і наскільки цей засіб є продуктивним у сучасній французькій мові. Насамперед потребує пояснення те, яким чином за допомогою лише простого повторення сказаного вдається висловити "нову" інформацію і навіть реалізувати справжню мовленнєву стратегію. Стаття ставить собі за мету знайти відповіді на ці запитання.

Окреслимо сферу дослідження типовим прикладом:

(1) Votre âne était un âne vraiment!¹ [IV, с.120],

у якому

а) присутній натяк (→ Il était bête, ілюктивна функція {se moquer de}) і

б) присутній мовний повтор (*âne / âne*).

В якості попередніх термінологічних пояснень зазначимо, що під *натяком* ми

© Хвощевський Р., 2001

¹ В аналізованих прикладах підкреслені елементи повтору. В тексті реального дискурсу цих підкреслень немає.

розуміємо стратегію вербального спілкування, для якої характерна небуквальність та прагматична вмотивованість “комунікативним ризиком”. Загалом натяк корелює з мовленнєвим актом та зводиться до імплікації ілокутивної сили з класу ризикованих перформативів (*dégrécier, accuser, menacer* тощо). При чому прагматична вмотивованість має принципове значення, бо дозволяє відмежувати натяк від суміжних понять, часом дуже різних, як-от імплікація чи метафора. Тому визначальна ознака натяку – це прагнення *замаскувати* інтенцію з певних прагматичних міркувань (соціальні норми спілкування, обмеження кількості адресатів, створення риторичного ефекту, мовленнєва економія, мовна гра тощо). Це мовленнєве явище відображене у метадискурсі загальноновживаної мови рядом лексичних одиниць (*allusion, insinuation, sous-entendu*), семантичне поле яких ми і позначаємо умовно терміном *Allusion* (натяк).

Під *повтором* традиційно мається на увазі кількаразове вживання у дискурсі одного текстового фрагмента (можливо, у видозміненому, нетотожному, вигляді). При чому розглядати ми будемо саме «формальний» тотожний повтор, який фіксується через поверхневу структуру тексту та порівняно легко впізнається при інтерпретації, на відміну від повтору семантичного, який реалізується через синонімічні вживання. Саме факт тотожного повторення найближче стоїть до семантичного ядра слова *répétition* і тому найчіткіше усвідомлюється та фіксується на когнітивному рівні мовцем/слухачем, який діє за принципом «*répéter, c'est se comporter*» [1, с.7].

Тотожний повтор у більшості випадків є засобом експресії, тобто специфічної інформатизації. Володіючи таким потенціалом імплікації, він цілком може слугувати водночас засобом натякання. Так, у висловлюванні

- (2) *Vêtements communs, plats communs, culture commune, le petit frère héritait les vêtements du grand, nous mangions le même menu, aux mêmes heures, à la même table, faisons les mêmes promenades le dimanche, la télévision ligotait la famille dans une seule et même chaîne (bien meilleure, d'ailleurs, que toutes celles d'aujourd'hui...) (...) [III, с.28]*

функція повторів – імплікувати твердження «*C'était une société d'adultes*» (далі в контексті). Але за умови, що існує потреба зробити це приховано, що імпліковане висловлювання має ризиковану ілокутивну функцію {critiquer}, воно набуває статусу натяку. Натяк є стратегією прагматичного порядку, тобто стоїть над рівнями мовної структури (фонетика, лексика чи синтаксис). Усі виявлені нами на даному етапі структурні ознаки натяку є лише допоміжними порівняно з прагматичними ознаками. При натяканні важливим є факт неконвенційного вираження певних ілокутивних функцій. А те, якими структурними засобами реалізується це вираження, не впливає на статус висловлювання як натяку. Тому у відношенні до процесу натякання диференціація видів повторів за структурними рівнями втрачає першочергову релевантність. Отже, узагальнено ми розглядатимемо мовний повтор як повторне використання у дискурсі фрагмента вже реалізованого тексту. Повтор як елемент стратегії розглядається безвідносно до його структурних характеристик, але при цьому за тотожним повтором зберігається статус первинного.

З огляду на сказане, повтор можна класифікувати як системний засіб

реалізації мовленнєвих стратегій, і зокрема – натякання.

Переходимо до розгляду структурно-семантичних видів мовного повтору. Дослідники відзначають два аспекти вивчення явища: як « стилістичний прийом » та як « засіб організації комунікативного процесу » [2, с.100]. Йдеться про « свідомий » повтор, яким мовець прагне досягти певного прагматичного ефекту. І поряд з цим – про « природний », мимовільний повтор мовних одиниць, який можна спостерігати у будь-якому зв'язному тексті. Вказується також на « дві основні функції повтору »: « структурно-організуючу функцію зв'язку (нейтральне вживання мовних одиниць) та стилістичну (емоційно-експресивне вживання) » [3, с.56]. Ці функції повністю збігаються з аспектами вивчення явища. На наш погляд, використання в обидвох випадках терміна « функція » не цілком виправдане і поглиблює розмитість його значення, адже йдеться про принципово різні типи вживань. « Свідомий » повтор є інтенціональною стратегією, передбаченою системно:

(3) Il était artiste. Un grand artiste. Un Artiste!

(Зауважимо, що прийом « велика літера » в усному мовленні реалізується лише паралінгвістичними засобами інтонації, міміки та жестів, тому вербальним сигналом експресії є лише повтор). Уже сам факт повтору тут є інформативним. Традиційно такі вживання називають стилістичними. Як правило, вони справді мають експресивно-емоційне навантаження. Ми називатимемо такий повтор *маркованим*. Він є свідомо функціональним у тому плані, що його функція передує вживанню і може мати застосування у межах мовленнєвої стратегії, а отже, і при натяканні. Функціональність маркованого повтору можна пояснити його відхиленням від правил. В принципі, повтор вербальних сегментів не є *звичним* явищем дискурсу. А як зауважував Ж. Дельоз, « à tous égards, la répétition c'est la transgression » [1. С.9]. І як порушення (transgression) конвенцій повтор є показником того, що у дискурсі з'являються, поряд з регулярними, також і стратегічні функції.

Нейтральний повтор мовних одиниць сам по собі не реалізує жодної інтенції.

(4) Il était artiste. (...) Sa profession d'artiste lui rapportait peu d'argent.

Такий повтор з певною частотою обов'язково вживається у будь-якому зв'язному тексті, де він є передбачуваним і, як правило, малоінформативним. Говорити тут про функцію зв'язку не варто, адже така функція не передує вживанню, а проявляється *post factum*, коли, аналізуючи вже реалізований текст, ми констатуємо його зв'язність та те, як саме вона проявляється. Сама ж по собі зв'язність тексту ніколи не є метою спілкування – вона просто відображає « зв'язність », цілісність референта. Тому говорити можна хіба що про мовну, а не про мовленнєву функціональність « природного » повтору, який ми називатимемо *немаркованим*. Зрозуміло, що немаркований повтор засобом реалізації натяку не може бути, адже стратегічна інформація потребує неконвенційного вираження. Хоча, як буде показано далі, і у цього правила є винятки. Що ж до двох описаних аспектів повторення, то доцільно вживати різні терміни, залишаючи за « повтором » аспект маркованого, що краще узгоджується з нетермінологічним вживанням лексеми. (Адже у семантиці

répétition присутній компонент значення «інтенціональність»).

Цікаво, що у середовищі об'ємних дискурсів (як-от художній твір) сума немаркованих повторів може набувати маркованості. Саме у таких випадках у риторичі говорять про «лейтмотиви», «наскрізні теми», «ключові поняття у тезаурусі автора» [4]. При цьому повтор не обов'язково є тотожним, а часто охоплює ціле семантичне поле синонімів. Так, якщо у тексті твору лексема *artiste* має підвищену повторюваність, хоча при цьому вона лише відображає природну зв'язність референта тексту, у макроконтексті твору сума таких повторів набуває певної маркованості і може виражати стратегічну інформацію. Йдеться про створення навколо лексеми *artiste* у контексті твору фрейма імпліцитної інформації, який може відобразитися, наприклад, у заголовку до твору, на зразок «*La vie d'un artiste*». Тоді між заголовком як макроструктурою тексту [5] та структурою самого тексту встановиться зв'язок взаємної імплікації. Більшість заголовків включаються у такий механізм імплікування. При належній мотивації, коли імпліцитний фон перетворює заголовок на мовленнєвий акт з ризикованою ілокутивною функцією, це може мати безпосереднє відношення до явища *Allusion*. Аналіз широкої вибірки заголовків статей з видань "*L'Express*", "*Lire*", "*Le canard enchaîné*" підтверджують цю тезу. Досить часто дискурс статті має ризиковану ілокутивну функцію, яка виражається непрямо у заголовку статті засобом повтору та маніпуляції з відповідним інформаційним фреймом.

Для дослідження стратегічних дискурсів введемо поняття *алюзивного потенціалу* (*valeur allusive*). Істотно, що «з повторюваністю мовної одиниці пов'язана смисловидільна функція, яка полягає в акцентуванні уваги не лише на елементах конструкції, а й на підтекстових смислах» [4, с.58]. Усе це має прямий вихід на проблему, наприклад, символізму, і у відношенні до стратегій натякання це, на нашу думку, вирішується через введення категорії двозначності, на противагу переносному значенню. У цьому дослідженні обмежимося лише зауваженням, що первинний натяк слід розглядати не як риторичний засіб образотворення, а як риторично нейтральну прагматичну стратегію. Але навіть стилістично нейтральна стратегія потребує наявності певного потенціалу неконвенційної інформації, яку можна було б використати для ілокутивних маніпуляцій. Розглянемо такий приклад:

- (5) - Je ne t'embrouille pas. J'explique les choses philosophiquement.
 - Philosophiquement, c'est ça! Moi, j'ai l'impression que tu n'as inventé la philosophie que pour trouver des excuses a toutes tes fautes, voilà ce que je pense [IV, с.56].

Висловлювання *Philosophiquement, c'est ça!* {accuser} є натяком. Приклад видається вдалим, бо до натяку додається у контексті його експлікація, що дозволяє правильно зрозуміти імпліковану ілокутивну силу. Натяк реалізується через повтор *philosophiquement*, синтаксичний зворот *c'est ça*, а також належну інтонацію, міміку. Зрозуміло, що такий випадок синкретичної реалізації зустрічається часто, однак виникає запитання, який із засобів реалізації виступає у даному випадку базовим.

По-перше, підсилювальний зворот *c'est   a* є факультативним – можна

припустити його супресію з відповідною інтонаційною компенсацією та збереженням усіх особливостей натяку. По-друге, інтонаційні засоби виступають лише допоміжними, так як у будь-якому випадку потребують вербальної бази для реалізації. Хоча на певному етапі текстове наповнення просто стає неосновним, і дуже « часто ми вживаємо непотрібні нам за своїм значенням слова або *повторюємо* [курсив наш. – Р.Х.] одне і те ж слово чи фразу лише для того, щоб мати матеріального носія для потрібної нам інтонації » [6, с.369].

Однак навіть такі « крайні » приклади не дозволяють говорити про інтонацію як про базовий засіб натякання. Як правило, лише паралінгвістичних засобів недостатньо, потрібен специфічний спільний когнітивний фон обидвох співрозмовників, який би дозволив вивести потрібну експлікацію без вербального інформування, що є винятковим випадком. Тому повна відсутність вербальних засобів видається малоймовірною і французькій мові взагалі мало притаманною. З огляду на це, повертаючись до прикладу (4), слід констатувати, що базовим засобом реалізації такого натяку є саме лексичний повтор. Проведемо інший тип трансформації прикладу (5).

(6) - J'explique les choses philosophiquement. Philosophiquement!

Імплікативний потенціал такого висловлювання незаперечний, і у певній ситуації воно може бути натяком (наприклад, {se moquer}). Такий приклад показовий саме тим, що у ньому *єдиним* формальним відхиленням від “нормальної” побудови дискурсу є лексичний повтор. Тому лише він може виступати у даному випадку єдиним і достатнім алюзивним сигналом, який спонукає шукати підтекст у сказаному.

Первинним ефектом будь-якого маркованого повтору є підсилення значення повторюваного. У цьому плані слід виділити « чистий » підсилювальний повтор, як-от: beaucoup-beaucoup; petit-petit; très-très petit; une seule, je répète, UNE SEULE fois; nom de Dieu de nom de Dieu de nom de Dieu! Функція наголошування, підсилення, інтенсифікації такого повтору зафіксована як елемент мовного коду (конвенціалізована), є експліцитною і тому самостійно не може бути засобом натяку. Функцію алюзивного сигналу може виконувати маркований повтор, який при цьому не виконує жодної конвенційної функції. Такий повтор ми називатимемо *нетривіальним*. Звісно, системний повтор також може *набувати* супутньої алюзивної функції, але потребуючи при цьому іншого алюзивного сигналу.

Власне кажучи, кожен нетривіальний повтор вже самим фактом своєї незвичності привертає увагу слухача та спонукає його шукати певний підтекст у сказаному. Потенціал імплікації в принципі передбачений за прийомом повтору. У *франкомовному дискурсі нетривіальний повтор є потенційним натяком*. Це дає право робити такі образні узагальнення: « La différence habite la répétition. (...) Une différence est quelque chose de nouveau dans l'esprit. Soutirer à la répétition quelque chose de nouveau, lui soutirer la différence, tel est le rôle de l'imagination » [1, с.103]. Порядок реалізації такої стратегії: імплікування здійснюється через наголошування повторюваного. Для цього повтор повинен бути маркованим у дискурсі. Крім того, повторюване (найчастіше – семантика лексеми) пов'язується у мовця і

співрозмовника з певним комплексом імпліцитної інформації (фреймом, можливо створеним оперативно у дискурсі в ході спілкування). Разом з обов'язково присутньою комунікативною аномалією (наприклад, порушенням одного з прагматичних правил спілкування) це вказує на нетривіальність імплікації. За наявності належної мотивації вона набуває ефекту ризикованого перформатива, що і формує статус натяку.

В описаній ситуації вербальним засобом натякання є власне мовний повтор, і цю тезу слід розглядати як основну у нашому дослідженні. До деякої міри натяк через тотожний повтор є еквівалентом жесту вказування на певний референт (дейкис, остенсивний натяк). Його декодування « сторонніми » ускладнене, бо максимально прив'язане до параінформації та когнітивного фону співрозмовника. Здійснюючи нетривіальний повтор, мовець:

а) дає зрозуміти, що говорить не прямо, а вдається до стратегії ;

б) обмежує коло можливих ілокуцій своєї стратегії класом “ризикованих перформативів”;

в) задіює інформаційний фрейм повторюваного.

Цього слухачеві повинно бути достатньо, щоб правильно зрозуміти ілокуцію і відповідно на неї зреагувати. У такій стратегії найбільше запитань викликає перехід від системної функції до нетривіальної через комунікативну аномалію. А саме, важливо зрозуміти, *яким чином ми розуміємо, що даний повтор слід розуміти саме нетривіально*. Проілюструємо це прикладом.

(7) Diderot. (...) « ... la présence des enfants interdit aux parents de se quitter ».

Angélique. Toi, tu écris ça? Toi?

Diderot (cinq). Est-ce que j'ai quitté ta mère? [IV, c.18].

Висловлюванням (7) Анжеліка натякає на вільнодумну вдачу свого батька, яка суперечить раптовій « реакційній » зміні його поглядів на мораль. Мовленнєвий акт має силу звинувачення, але ілокутивна функція не виражена конвенційно. Розглянемо засоби реалізації. Формально у висловлюванні присутній маркований повтор. Системно такий повтор (тотожний повтор у запитанні) має фіксовану функцію перепитування. Однак повтор не є тривіальним. Обставини ситуації очевидно суперечать задіяній системній функції перепитування, адже Анжеліка не має жодного сумніву, що це пише саме її батько. За таких обставин повтор-перепитування є комунікативною аномалією і сигналізує про натяк. Відповідь Дідро (виправдання) засвідчує, що він зрозумів натяк саме як звинувачення у нещирості.

Поки що ми розглядали найбільш концентрований прояв повтору – тотожний повтор. Аналіз таких прикладів дає змогу дійти висновку про притаманний нетривіальному повтору імплікативний, зокрема алюзивний, потенціал. Однак у реальному дискурсі частіше трапляються випадки нетотожного повтору, коли повторений елемент є видозміненим порівняно з повторюваним. Наприклад:

(8) *La jeune d'Holbach*. Vous travaillez?

Diderot (*légèrement agacé*). Je travillais [IV, c.69],

де є натяк *Je travaillais* → [*Je ne travaille plus* → *Vous m'avez dérangé* {reprocher}].²

Зміни передбачають додавання або заміну елементів повторюваного. Доданий модифікатор, як правило, є значущим показником, який полегшує імплікацію, дозволяє « *soutirer à la répétition quelque chose de nouveau* »:

(9) [Elle est] une grande fille gaie, très parfumée, vraiment très gaie, vraiment trop parfumée [II, с.74],

де додані структурні показники *vraiment* ; *très* ; *trop* через свою конвенційну семантику беруть участь у здійсненні ілокутивної маніпуляції {*se moquer de*}.

Тут маємо справу з найбільш продуктивною моделлю реалізації натяку через повтор. Ми називатимемо таку модель *модифікованим повтором*. Його схема має вигляд $R = r + mod$, де *mod* – модифікатор, елемент дискурсу, котрий видозмінює повторюване. Модифікатор може мати різноманітні форми вираження. Основна вимога до нього – він повинен бути одиницею структурного рівня з конвенційним значенням. У прикладі (8) це – граматема « *imparfait* » (vs. « *présent* »). При модифікованому повторі наголос переноситься на модифікатор, який і стає об'єктом імплікування разом з повторюваним. Так, у прикладі (8) модифікатор *-ais* (*imparfait*) імплікує [*Je ne travaille plus*] (проміжна імплікація), що своєю чергою, разом з інтонацією та мімікою « роздратування » та з елементами ситуації, імплікує [*Vous m'avez dérangé et j'en suis mécontent!*] та надає актові сили докору. Однак пряме вираження суперечило б соціолінгвістичним нормам, тому мовець вдається до натяку.

Як правило, модифікований повтор є більш експліцитним (більш конвенційним) засобом натякання. Якщо тотожний повтор лише задіює потрібний фрейм, а виділення імплікатури з-поміж елементів цього фрейму здійснюється завдяки прагматичним конвенціям, формально не зафіксованим у коді, то модифікований повтор структурними засобами коду (модифікатор) « звужує » вибір з-поміж елементів фрейму. Для порівняння трансформуємо приклад (9) у модифікований повтор:

(10) Angélique. Toi, tu écris ça? Toi, philosophe que tu es?,

після чого натяк стає більш експліцитним.

Наступний приклад (алюзивна невдача з подальшою експлікацією) дозволяє чітко простежити механізм імплікування через модифікований повтор:

(11) Diderot. Impossible [de choisir]. Philosophiquement impossible.
Mme Therbouche. Pardon?
Diderot. A cause de l'âne de Buridan! [IV. C.119].

² Така експлікація є умовною і спричинена потребою *пояснити* даний мовленнєвий акт, зокрема його ілокутивну функцію, за допомогою конвенційних засобів.

Експлікація цього прикладу: мовець (Дідро) декларує неможливість вибору, посилаючись на відому історію про осла Буридана. Оскільки історія ця є поширеною не лише серед філософів (до певної міри – конвенціоналізована) як ілюстрація труднощів вибору і є частиною фонових знань (фрейм), її можна імплікувати простим посиланням. У прикладі (10) лексема *philosophiquement* є модифікатором повтору і як така стає суб'єктом імплікування. Граматично ця лексема реалізується як прислівник при прикметнику *impossible*: *Impossible. Philosophiquement impossible*. Як точно зауважили дослідники з Групи μ , повтор передусім « позначає дистанцію, зайняту щодо референта, який онтологічно розглядається як сукупність елементів, у яку мова вводить додаткові елементи » [7, с.246]. Тому модифікований повтор еквівалентний не простому вказуванню на референт, а проведенню значущих змін у структурі референта.

З категорією референції пов'язана інша особливість маркованого повтору. Повернімося до нашого початкового положення про те, що в принципі при натяканні структурні ознаки повтору не релевантні порівняно з прагматичними. Тому натякання може використовувати як синтаксичний засіб повтор не тільки лексем, а й будь-яких структурних одиниць. Розглянемо висловлювання:

(12) Le chat dort sur un tapis,

яке вважається зразком однозначного речення [8, с.199]. Таке речення, вжите в ролі висловлювання, семантично співвідноситься з конкретним прямим референтом, який є фрагментом реального світу, чи точніше – наших знань про світ. Його можна представити у вигляді фрейма, побачити або зобразити у вигляді малюнка. А ним власне і буде « кіт, який спить на килимку » – зразковий приклад однозначності, коли референт речення можна мовно зобразити самим цим реченням. Ми спробуємо показати, що навіть таке «зразкове» однозначне речення при реалізації в ролі висловлювання може мати статус натяку за умови, що воно розглядається як повтор. Це пояснюється наступним принципом: *при маркованому повторі референтом може стати сам об'єкт повторення*. У нашому випадку – це саме висловлювання *Le chat dort sur un tapis*. Адже після реалізації воно також стає частиною нашого знання про світ – вже як мовленнєва (по)дія-висловлювання – у вигляді фрейма, який неможливо побачити чи намалювати, що для процесу спілкування не є релевантним. І у межах цього новоствореного фрейма воно існуватиме як « зразковий приклад однозначного речення », і не більше. Розглянемо повторення (12) у такому контексті:

(13) - Les propositions univoques n'existent pas.
- Et « Le chat qui dors sur un tapis »?

Приклад (13) має небуквальну ілюкутивну функцію {mettre en doute} (поряд із буквальною {demander}), і єдиним структурним сигналом небуквальності є синтаксичний повтор. Зрозуміло, за умови, що фрейм « зразковий приклад однозначного речення » є частиною знань співрозмовника, і мовець про це напевно знає. Таке традиційне формулювання умови успішності можна модифікувати, якщо розглядати імплікування як стратегію повтору, а саме: якщо потрібний фрейм у співрозмовника відсутній, то це означає, що він не розглядає (13) як повторення,

він не задіюватиме стратегію нетривіального повтору і зрозуміє мовленнєвий акт (13) як буквальний (запитання) та невдалий.

Вказаний феномен можна зіставити з властивістю, яку Е. Бенвеніст [9] називав самоспіввіднесеністю (*sui-référentialité*) мовних одиниць. Як бачимо, у перенесенні на прагматичний вимір така досить абстрактна властивість може набувати конкретного функціонального наповнення.

При розгляді усіх аналізованих прикладів алюзивного повтору у порівнянні постає запитання: чи існує принципова різниця між монологічним та діалогічним повтором. Під останнім маємо на увазі ті випадки, де повторюване та повтор здійснюються різними мовцями. В аспекті мовленнєвої стратегії це має істотне значення. Для прикладу:

- (14) - Lire, évidemment, lire, c'est autre chose, lire est un acte!
 - C'est très juste, ce que tu viens de dire, lire est un acte, « l'acte de lire », c'est très vrai... [III, c.26].

Та монологічний варіант:

- (15) - Lire, c'est autre chose, lire est un acte, « l'acte de lire », c'est très vrai!...

Алюзивного статусу обидва виловлювання набувають при імплікації *l'acte de lire = l'action de lire et rien de plus {dévaloriser}*, тобто якраз протилежній до буквального значення {louer} (іронія). Принципової різниці у механізмах натякання не простежується. Що, зрештою, підтверджує статус діалогу як кооперативної акції [10]. Реалізоване у дискурсі повторюване стає « спільним надбанням » контексту і може бути повторене з алюзивною метою будь-яким мовцем з-поміж тих, хто володіє парайнформацією про повторюване (фреймом) та може здійснити посилання (*renvoi*). Існує можливість розглядати будь-який нетривіальний повтор або як мовленнєву «аномалію», або ж як вид текстуального посилання. Навіть посилання на загальновідомий вислів – це своєрідний діалог з автором цього вислову. Тому діалогічний повтор слід розуміти ширше, ніж форму традиційного діалогу.

При переході від монологічного до діалогічного варіанта алюзивний потенціал повтору збільшується, що підтверджується показниками корпусу дослідження. Це можна пояснити збільшенням імплікативного фону за рахунок позиції співрозмовника. Крім того, за інтуїтивною оцінкою, ступінь непередбачуваності та аномалії діалогічного повтору вищий. *Повторюючи те, що було сказано співрозмовником, як правило імплікують і часто натякають.*

Підсумовуючи аналіз корпусу алюзивних стратегій дискурсу, слід констатувати також присутність перехідних випадків. Досі ми аналізували нетривіальні повтори, тобто неконвенційні вживання з потенціалом імплікації, для яких алюзивна функція характерна. Однак для питання про співвідношення конвенційного повтору та механізму натякання є актуальним наступний приклад:

- (16) - La bêtise, la vulgarité, la violence des programmes... C'est inouï!
 On ne peut plus allumer son poste sans voir...
 - Les dessins animés japonais... Vous avez déjà regardé un de ces dessins animés japonais? [III, c.25].

У прикладі (16) присутній натяк – мається на увазі, наприклад: *Les dessins*

animés japonais représentent la bêtise, la vulgarité, la violence des programmes télévisés {blâmer}. З іншого боку, повтор у (16) не є засобом реалізації натяку (останній зберігається навіть за відсутності повтору), але інтуїтивно очевидно, що у цій реалізації він якимось чином *задіяний*. Сам вираз *les dessins animés japonais* вже робить посилання на фрейм та імплікує потрібну інформацію. Повтор з прикладу – тривіальний і виконує конвенційну функцію підсилення. Його поєднання з механізмом натякання: не виступаючи засобом стратегії натякання, він може бути засобом підсилення останньої, тобто виконувати свою конвенційну функцію як елемент складної неконвенційної стратегії.

Другий випадок ми назвемо дистантним повтором. Його перехідний характер – у близькості до немаркованих повторів, який випливають із зв'язності як ознаки тексту. Йдеться саме про передбачені вище випадки: немаркований повтор може бути пов'язаний з натяканням. Звернемося до наступної ілюстрації:

- (17) TRINIDAD
Les oiseaux nous ont, bien longtemps avant qu'on la voie, annoncé la terre. (...)
 CURAÇAO
Des mouettes. D'abord les cris, car c'est la nuit, puis elles-mêmes, tournant autour du bateau (...). Rien a l'horizon qui nous indique la terre. [I, с.98-120].

Повтором тут виступає синонімічне вживання *des mouettes* = *les oiseaux*. Як бачимо, він текстуально віддалений і може вважатися немаркованим повтором у зв'язному тексті. Однак і такий повтор реалізує імплікацію (можливо, алюзивну). Аналіз прикладу: починаючи розділ висловлюванням *Des mouettes*, автор імплікує (натякає) → *Nous nous sommes retrouvés près d'une île*. Повторюване *Les oiseaux* формує фрейм імпліцитної інформації «*Dans la mer, les oiseaux annoncent la terre*», асоціація «*oiseaux* → *terre*». У випадку такого дистантного повтору задіюється саме цей фрейм.

Формально засобом натякання виступає дистантний повтор. Однак вбачати у цьому суперечність не слід, бо присутність повтору тут справді лише формальна. Як ми показали в аналізі прикладу, справжнім засобом натякання виступає відсилання до створеного фрейму. Здійснюватись воно може через дистантний повтор, але останній не є релевантним як засіб. Це доводиться, зокрема, широкими можливостями синонімічних заміщень. Це також доводить, що з прикладом (17) ми переходимо до суміжних з повтором засобів натякання.

Існує інша можливість подолання окресленої суперечності. Можна вважати цей і подібні випадки дистантного повтору також маркованими (пам'ятаючи про тезу, згідно з якою саме зв'язність зумовлює повтор, а не навпаки). Маркованість такого повтору – у його ознаках мовленнєвої аномалії, адже зв'язність не завжди є стилістично нейтральною. У цьому, на наш погляд, – недолік традиційного поділу повторів на два типи (стилістичний засіб vs. засіб організації зв'язного тексту), де не передбачені перехідні випадки. Якщо розділ роману починається називним реченням *Des mouettes*, то вже такий факт має достатній рівень аномалії, щоб спричинити пошук імплікатури. Якщо посилатись на класичну систему розмовних імплікатур

Пола Грайса, то таке висловлювання порушує принаймні дві категорії постулатів спілкування: відношення та якості. Ключовий момент у такій ситуації: у мовця повинен існувати фрейм «oiseaux en mer → la terre est groche», і мовець повинен вважати, що такий фрейм присутній також у співрозмовника (читача). Власне кажучи, з точки зору традиційних поглядів на смислові імплікації (переноси), перехід «oiseaux en mer → la terre est groche» – це метонімія, але риторична фігура тут відсутня, а проста класифікація мовленнєвої дії як метонімії насправді нічого істотного про неї не говорить. Незрозумілими залишаються причини дії, її мета, умови реалізації. Зрештою, незрозуміло, чому даний факт є метонімією, а не, наприклад, метафорою, і у якому випадку він *міг би* нею бути. Нарешті зауважимо, що, на відміну від натякання, метонімія чи метафора не є термінами метадискурсу, хоча і позначають важливі процеси структурного порядку.

Особливість дистантного повтору в тому, що проблеми існування фрейма не виникає, бо повторюване є частиною безпосереднього контексту і тому обов'язково присутнє у оперативній пам'яті співрозмовника (якщо виключити маргінальні випадки недочувань, непорозумінь, тощо). Однак, як уже зазначалося, з випадком аллюзивного дистантного повтору ми виходимо на широке коло імплікативних засобів стратегічного спілкування, яке далеко не обмежується структурною стратегією повтору.

Підсумовуючи, можна сформулювати правила функціонування повтору як засобу натякання. Замість традиційного поділу повторів на два підтипи ми запропонували диференціацію немаркований / маркований повтор. Саме останній може бути свідомим інструментом мовленнєвої стратегії, експлікувати та імплікувати інформацію. Своєю чергою, імплікативна властивість маркованого повтору має прямий вихід на стратегії натякання. Загалом повтор видається структурним засобом натякання і може становити елемент прагматичної ко-мовленнєвої стратегії.

Повтор як прийом стратегічного спілкування є продуктивним у різних типах дискурсу, і це пояснюється двома факторами.

По-перше, значним потенціалом двозначності. Повтор можна практично завжди трактувати як просту (немарковану) реітерацію сказаного, і така інтерпретація матиме статус буквальної поряд з небуквальною імплікатурою. Це дозволяє виконати програмну для натяку функцію – забезпечити уникнення відповідальності за ілюктивну маніпуляцію.

По-друге, повтор є досить економним засобом інформування як у синтагматичному, так і (особливо) у парадигматичному плані, бо не розширює парадигму задіяних мовних одиниць. Саме завдяки цьому повтор як засіб імплікування майже завжди зберігається при перекладі, адже економія є одним з універсальних принципів мовленнєвої діяльності.

Найпоширенішою формою реалізації виступає модифікований повтор: реітерація повторюваного у видозміненому вигляді. При цьому модифікатор як найбільш інформаційний елемент є джерелом аллюзивної імплікації. Здатність до самореференції робить теоретично можливим залучення практично будь-якого висловлювання в ролі засобу натякання. Хоча формально слід розрізняти діалогічний та монологічний повтори, принципової стратегічної різниці між цими видами не існує. Діалогічний повтор має більший імплікативний потенціал, бо наближений до

розмовного реєстру. Від нього можна зробити логічний перехід до дистантного повтору як перехідного типу, який зближує повтор з посиланнями та іншими засобами алюзивного імплікування у всіх жанрах дискурсу.

1. *Deleuze G.* Différence et répétition. Coll. Epithémée. Paris, 1993.
2. *Попович М. М.* Структура мовного знака – джерело різних видів мовного повтору //Лноземна філологія. 1986. № 82.
3. *Синиця І. А.* Лексичний повтор як засіб реалізації семантичної зв'язності тексту //Мовознавство. 1994. № 2-3.
4. *Дужик Н. С.* Повтор як стилетворчий засіб орнаментальної прози (на матеріалі повісті М. Хвильового "Санаторійна зона") //Мовознавство. 1994. № 4-5.
5. *ван Дейк Т.А.* Язык. Познание. Коммуникация. М., 1989.
6. *Бахтин М. М.* Эстетика художественного творчества. М., 1979.
7. *Группа μ.* Общая риторика / Пер. с фр. М., 1986.
8. *Язык и интеллект / Пер. с англ. и нем.. М., 1996.*
9. *Benveniste E.* Problèmes de linguistique générale. Paris, Vol.1-2. 1974.
10. *Grice P.* Logic and conversation. // Syntax and semantics, Vol. 3. / Ed. by P. Cole and J.-L. Morgan. New-York, 1975. P.41-58.

ПРИКЛАДИ:

- I. *Charrière H.* Le papillon. Paris: Robert Laffont, 1969.
- II. *Echenoz J.* Je m'en vais. Paris : Minuit, 1999.
- III. *Pennac D.* Comme un roman. Paris: Gallimard, 1992.
- IV. *Schmitt E.- E.* Le libertin ou La folle journée de Diderot. Paris: Albin Michel, 1997.

REPETITION AS A STRATEGY OF INSINUATING

Rouslan Khvochevsky

*Lviv Ivan Franko National University,
1, Universytetska St, Lviv, 79000, Ukraine*

The study starts by this inductive principle: in the modern French, *the insinuating speech acts* are often marked by a syntactic *repetition*. So, this phenomenon is taken for one of the relevant insinuating features. The article describes the difference between trivial and *non trivial* repetitions. The concept of *insinuating value (valeur allusive)* means that some utterance is suitable to implicate a risk-taking illocutionary force. A large set of examples from different sources proves that utterances with non trivial repetition imply some covert insinuating reserve which is often used in the modern French language discourse. There are two main reasons contributing to such a strategy: expressive *ambiguity* and speech *economy*. Syntactic structures with repetition are sufficiently unaccustomed and induce to search for implication. That's why the non trivial modified repetition has to be considered as a syntactic frame of insinuating speech acts.

Key-words: French; insinuating; hint; allusion; speech act; ambiguity; repetition; pragmatics; imply.

Стаття надійшла до редколегії 15.11.2000

УДК 811.133.1:373.7

**ГЕНЕЗА ТА СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА
ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ З ОНОМАСТИЧНИМ КОМПОНЕНТОМ
БІБЛІЙНОГО ПОХОДЖЕННЯ****Ірина Байцар***Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000*

Фразеологічні одиниці з ономастичним компонентом мають особливу експресивність, емоційність, здатність до вираження оцінки і є цілісним мовним явищем. Ономастичний компонент біблійного походження несе у собі екстралінгвістичну інформацію про денотат та засвідчує зв'язки між фразеологією та біблійними мотивами. Це дає змогу розглядати біблеїзми як закриту лексичну підсистему мови. При нефразеологічному вживанні власні назви слугують для індивідуалізації, відокремлення об'єкта з серії йому подібних. При включенні до складу фразеологічної одиниці ономастичний компонент зазнає семантичних змін та отримує риси, які властиві загальним назвам; він також набуває експресивності. Ідея статті полягає у показі семантично-структурних особливостей, стилістичного функціонування, національної специфіки та шляхів проникнення у мову таких одиниць. Їх треба вживати як окремі класи фразем та комунікативних одиниць біблійного походження з ономастичним компонентом.

Ключові слова: фразеологічні одиниці, ономастичний компонент, біблеїзми, семантичні зміни.

Біблеїзми – фразеологічні одиниці, які запозичені з Біблії чи зазнали семантичного впливу біблійних текстів – привертають все більшу увагу сучасних мовознавців. Ці мовні одиниці, витримавши випробування часом, активно функціонують в усному мовленні і художньо-публіцистичних творах. Вони становлять значний прошарок фразеологічної системи сучасної французької мови. Це пояснюється тим, що притаманні фразеологізмам семантичні перетворення є константними, що і підтримує їх функціональний статус.

Серед низки словесних комплексів, коріння яких сягає Біблії, відзначаються фразеологічні біблеїзми з ономастичним компонентом. Ці мовні одиниці характеризуються особливим розмаїттям експресивно-емоційних та оцінних нюансів і є унікальним лінгвістичним феноменом.

Саме наявність ономастичних імен у складі фразеологічних одиниць робить їх цікавими для дослідження. Передусім ономастичний компонент біблійного походження у складі фразеологічної одиниці виконує культурно-інформативну функцію, яка полягає у повідомленні позамовних даних про денотат імені та одночасно сигналізує про зв'язок фразеологізму з Біблією. Це дозволяє класифікувати такі одиниці як біблеїзми, і розглядати їх окремо, як замкнену лексичну підсистему мови. Адже власні імена у нефразеологічному вживанні є категоріальними одиницями, які служать задля індивідуалізації, виділення об'єкта або ж суб'єкта з ряду подібних. Входячи до складу фразеологічної одиниці, іменний компонент зазнає якісних семантичних перетворень і набуває певних якостей, які зближують власне ім'я із загальним, тобто саме з дією екстралінгвістичних факторів пов'язано вживання власного імені у значенні загального. Так, власні імена з біблійних сказань, набуваючи загального значення, з часом ставали загальними назвами, які підкреслювали особливості характеру чи окремі фізичні вади людини.

Така єдність ознак створює експресивність досліджуваних фразеологічних одиниць з ономастичним компонентом.

Мета статті полягає в тому, щоб на прикладі групи фразеологізмів висвітлити національну специфіку, особливості семантики та структурної організації, функціонально-стилістичної приналежності біблеїзмів з ономастичним компонентом. Як ілюстрації будуть використовуватися різні класи фразеологізмів: одно- і двовершинні некомунікативні одиниці (фраземи), а також комунікативні фразеологізми біблійного походження з ономастичним елементом.

Цей пласт фразеології дуже часто розглядається як "запозичені фразеологічні звороти з ономастичним компонентом", тому традиційно з точки зору походження ці вирази поділяються на три розряди:

I. Вислови, запозичені з старофранцузької мови, що вже в тексті Біблії відрізняються цілісністю значень, експресивними конотаціями та виступають як стійкі словосполучення. Це цитати з Біблійних текстів, Євангелія, Діян Святих Апостолів та інших книг Святого Писання.

Наприклад, вираз "Nul n'est prophète en son pays" (Matthieu 13.57; Mc.6.4; Lc.4.24; Jn.4.44) [1, с.10] вживається для характеристики людини, яка несподівано починає відстоювати та захищати те, що перед тим завзято заперечувала. В тексті Священного Писання такий вислів виступає як поговорка: "Пророк не має пошани лише у своїй країні (батьківщині) та у себе вдома". Точна цитата з Євангелія: "Peut-il venir quelque chose de bon de Nazareth?" (Jean 1.46) [2, с.101] – отримала фразеологічне звучання з негативною конотацією і вживається стосовно "осіб, від яких неможливо очікувати щось вартовного" [3, с.134.]. Вираз "Alpha et Omega" у своєму нефразеологічному вживанні означає "дві букви грецького алфавіту – першу та останню". Саме вони відтворюють основну ідею будь-якої промови чи виступу. Адже той, хто зрозумів альфу та омегу, зрозумів і все решта:

"Je suis l'Alpha et l'Omega, le Premier et le Dernier, le Principe et la Fin" (Apocalypse 1.8; 21.6; 22.13) [4, с.26]. Також було визначено, що цифрова цінність цих двох букв (a = 1, w = 800) складала у сумі (801) число, яке послужило основою створення слова " голуб", який опустився на Христа під час хрещення, тоді коли людина-Бог став Спасителем (альфа і омега). Згодом цей образ використовувався як символ відданості християн церковному підпорядкуванню.

Метафорична цитата " Doigt de Dieu " стала відомою завдяки християнській традиції, що полягала у пізнанні " Божого провидіння" при наданні певних порад, коли важко знайти природне пояснення. Чому саме палець, а не рука? Це владний палець творця, який символізує його велич, картина-творення якого пов'язана з фрескою Мікеланджело. Відповідь міститься в книзі Вихід (31,18; 32,15): "Il lui remit les deux tables du Témoignage, tables de pierre écrites du doigt de Dieu"[5, с.68]. Цей вислів вживається також у значенні " хвороба, велика недуга, яка оволодіває людиною" ("Le doigt de Dieu est là! dit la personne d'une voix profondément émue"-Balzac. La Lousine Bette. Ch.121) [6, с.349].

II. Вирази, які внаслідок гповного або часткового переосмислення вільних словосполучень Біблії набули нових, характерних для даної мови конотацій. Причиною таких семантичних трансформацій фразеологічного фонду є їх образність та виразність. Їм притаманні яскраві і чіткі характеристики будь-якого образу чи

предмета, ці словосполучення отримують динамічну конотацію у мовного колективу і є складовою будь-яких мовленнєвих актів [7, с.39]. При цьому варто зазначити, що деякі мовленнєві ситуації стали базою для утворення не одного, а декількох фразеологізмів.

Наприклад, притча про бідного Лазаря дала такі вирази, як "chanter Lazare" та "rauvre comme Lazare" (Luc 16.20) [1, с.87]. Притча про блудного сина збагатила мову виразом "l'enfant prodigue", "à père avare, fils prodigue" (Luc 15.11-32) [2, с.79]. В щоденній мові вираз вживається для характеристики осіб, які віддалилися від колективу, але їх повернення буде завжди бажаним. Точною цитатою з біблійного тексту з наступною фразеологізацією є зворот "Servir Dieu et Mammon" (Matthieu 6.24; Luc.16.13) – *дворушничати*; [8, с.71] походить від слів Господа про те, що не можна мати пристрасті до багатства, бо це несумісно зі служінням Богу. Його основою став вираз з Євангелія: "Personne ne peut servir deux maîtres: ou bien il haïra le premier et aimera le second; ou bien il s'attachera au premier et méprisera la seconde. Vous ne pouvez pas servir à la fois Dieu et Mammon". У мові древніх євреїв слово "мамона" означало "багатство", але пізніше, в основному завдяки відомому твору Д.Мільтона "Paradis perdu", воно було сприйняте як ім'я злого духа багатства, і згодом почало функціонувати як власне ім'я.

Фразеологічна одиниця "Terre promise" (*обіцяна земля*) метафорично означає країну, в якій людина відчуває себе "вільно", і яку може покинути на довгий час, але куди вона мріє повернутися, щоб там провести свої останні роки життя в добробуті та спокої: "Je suis descendu pour délivrer mon peuple et le faire monter de cette terre vers une terre promise qui ruisselle de lait et de miel" (Genèse 13.15; 24.7 ;28.13) [1, с.21].

Оскільки кожне "священне" слово було наділене магичною силою, багато фразеологічних виразів, взятих з Біблії, у щоденному вживанні шаблонувалися, ставали стійкими, причому значну увагу приділялося точності відображення текстів. Тому серед даних фразеологічних зворотів є велика кількість таких, які вживаються у французькій мові в іншому значенні, аніж в оригіналі (Біблії). Відомий фразеологізм "du Mauvais" бере свої витoki в Євангелії від Матвея (5.37) : "Ce que l'on dit en plus vient du Mauvais". У сучасній французькій мові вираз означає " щось зайве, непотрібне, що може принести неспокій чи біду" [6, с.667].

Досить частого вживання набув вираз " Jeter le manteau de Noé" (Genèse 9.20), який у французькій мові вживається навіть з дещо іронічним відтінком у значенні: " замаскувати чиїсь грішні справи", тоді як в тексті Біблії : "Les deux frères couvrirent leur père d'un manteau en marchant à reculons pour ne pas le voir nu" [2, с.12].

III. Вирази, що виникли внаслідок експресивно-афористичного згортання у фразеологічний зворот того чи іншого образного сюжету: притчі, проповіді чи біблійної розповіді. А також ті, які не представлені даним лексичним складом Біблії, але семантично детерміновані біблійними текстами, як у плані змісту, так і в плані вираження. В матеріалі нашого дослідження компонентом, який сигналізує про зв'язок звороту з Біблією виступає власне ім'я [9, с.23]. Прикладом фразеологічного звороту, що був детермінований біблійним текстом, є вираз " Prendre Moïse", що має значення "усиновити незаконно роджену дитину і взяти на себе зобов'язання утримувати її" (як дочка фараона знайшла Мойсея в очереті і виховала його як

сина)[10, с.112].

Окремі теми як об'єкт фразеологічної маніфестації, завдяки спільному джерелу Біблії, стають своєрідними універсальними в багатьох мовах. Наприклад "Etre habillé comme Adam" – to be dressed like Adam – im Adams Kostum; servir Dieu et Mammon – to serve God and Mammon – Mammonsdiener та ін. Дуже часто мовні запозичення спостерігаються як у лексичному, так і в семантичному планах. Це новоутворення, які виникли внаслідок повного чи часткового запозичення та утворюють при цьому нове семантичне ціле і часто виступають в мові як такі, що чітко відтворюють вимоги літературних норм. У вислові, запозиченому з англійської to cross over Jordan – mourir, відбувається повне заміщення елементів, хоча значення зберігається. Інколи можна спостерігати запозичення цілих виразів разом з їх граматичною формою та лексичним значенням (to pay St. Peter a visit – rendre visite à St. Pierre; to sent to Jesus – envoyer chez Jésus) [11, с.299]. Трапляються випадки, коли прослідковуються запозичення у вигляді кальок. Це може забезпечувати певну відтворюваність образу оригіналу, хоча і фразеологічний зворот підлягає ризику семантичної контамінації. Контамінованого значення набувають вирази, які перекладені буквально, без урахувань певних правил лексико-семантичної валентності. Однак, незважаючи на те, що символіка біблійних власних назв інтернаціональна, в системі національної мови власні назви можуть набувати нових, характерних тільки для даної мови конотації. Національна маркованість таких зворотів зумовлена екстралінгвістичними причинами, тобто вони позначають специфічні явища життя, звичаї, факти матеріальної та духовної культури, побуту певної нації. Як безеквівалентні фразеологізми з релігійним елементом, вони відображають реалії, не властиві іншим народам, хоча іноді національна специфіка фразеологічного образу відома носіям кількох націй, пов'язаних спільністю культури, релігії чи території. Такою одиницею є французький національно маркований фразеологізм – "coiffer sainte Catherine" (букв. причісувати св. Катерину) – "залишатися в дівках" Вислів пов'язаний зі звичаєм XVI – XVII ст. у Франції, коли прикрашати голову св. Катерини в день її свята дозволялось тільки незаміжнім жінкам 25-35 р. Національно марковані фразеологізми з біблійним компонентом у кількісному відношенні значно поступаються фразеологічним біблеїзмам національно немаркованим. Це пояснюється існуванням, з одного боку, загальної у своїй основі християнської релігії та пов'язаних з нею денотативних універсалій, а також євразійської культури; з другого боку, в різних мовах відбувається постійна деривація фразеологізмів, ідентичних за образом, що покладено в їх основу, та співвідношення в структурно-семантичному відношенні. Наприклад, зворот "посилати від Понтія до Пилата", відсутній у французькій мові, є калькою німецького звороту "Von Pontius zu Pilatus schicken". Звідси чітко видно, що кожна нація по-своєму сприймає оточення, має своє світовідчуття, свою складну асоціацію розуміння, вироблену на основі своєї біблійної вдачі, обмежену певними історичними обставинами минулого. Отже, кожна нація по-своєму висловлює почуття у засвоєних мовних зворотах, що стають основою мовної традиції. Представлені на прикладі фразеологічні звороти відбивають у собі елементи народного побуту, відгуки минулої історичної доби, хоч може і вже не мають живого зв'язку з сучасністю. Ця національна фразеологія є невичерпним скарбом мовного багатства. Насамперед вона

дає змогу засвоїти цілий синтаксичний лад народної мови й створює так зване чуття мови [12, с.34]. Фразеологізми з національним характером дають змогу в майбутньому письменникам у живій, зрозумілій і колоритній формі просто і ясно викладати найсерйозніші теми, влучно і дотепно висловлювати абстрактні думки, бо ще Потебня справедливо зауважив, що там де бракує потрібного слова, "де немає точного поняття, там виступає поетичний образ".

Ці та багато інших особливостей фразеологічних зворотів з ономастичним елементом вимагають врахування можливих розходжень значень у вираженні первинного лексичного складу. В ономастологічному плані – це розходження у виборі слів, конструкцій при вираженні вихідного значення. Важливо не нехтувати тенденцією французьких фразеологізмів до мінливості, для того щоб за різною формою вираження побачити ідентичний зміст. Тому і переклад (як це видно з прикладів) варто робити не буквально, дослівно, а вільно, мається на увазі, так, щоб він справив на сучасну людину таке саме враження, як колись оригінал. Хоча і свобода перекладу має свої певні межі: переклад повинен дати відблиск і розуміння, точний, достовірний образ, зразок стилю, які були в минулому. При перекладі фразеологізмів з ономастичним елементом біблійного характеру постає низка труднощів – визначення поняття змісту, тексту, структури і відносної важливості їх компонентів з позицій їх обов'язкового відновлення в перекладі. Доцільним є не тільки дослідити їх синтаксичну структуру, висловити їх зміст, але зберегти семантичне ядро без якого жодна мова не може існувати. Щодо безваріантності змісту оригіналу варто зазначити, що вона завжди є відносною, тобто оригінальний текст і переклад ніколи не є абсолютними еквівалентами і супроводжуються передусім втратою інколи неповного значення, що постає під час перекладу, а також тим, що різні мови за своєю структурою мають різну кількість елементів, які збігаються з поданим значенням або ж виконують різну інформативну функцію. Тому інколи і виникає потреба вдаватися до заміни, подекуди цілих словосполучень синонімами, шукати відповідник, який би відобразив стилістичну функцію, архаїчне забарвлення. Образ (в даному значенні це ім'я власне), як правило, залишається незмінним, хоча інколи можна прослідкувати доповнення цих фразеологічних зворотів іншим додатковим, часто неіснуючим в оригіналі елементом. Тут можливі насамперед свідомі чи несвідомі відхилення від усталених форм (хоч би у певних межах законів словотвору даної мови), застосування чужомовних елементів або змінних лексичних одиниць [13, с.8]. Основними ознаками таких змін залишаються єдність внутрішньої мотивованості, образу фразеологічного звороту та відносної подібності синтаксичної конструкції, в межах якої відбуваються ці лексичні чи то семантичні зміни.

Розглянемо ці випадки семантичних змін послідовно за частинами мови:

1. Дієслівні фразеологічні звороти

Jouer Judas (Matthieu 26.34) – *вести себе по-зрадницьки*. Власне ім'я Judas при перекладі втрачається, хоча і влучно передано весь сакраментальний зміст виразу. Аналогічні фразеологічні вислови – Envoyer chez Jésus (Matthieu 1.1) – *відправити когось та той світ*; Jouer le bon Samaritain (Jean 4.1-30) – *допомагати кому-небудь безкорисливо*; Rendre visite à St.Pierre (Matthieu 16.18) – *померти*. Часто прослідковується втрата первісного етимологічного значення або мовних

традицій. *Plaisanter avec Judas* (А.Т. 1 М.9.19-21) – *випробовувати долю*; *Appeler Cesar* (Matthieu 22.21) – *благати найвищу владу*; *Porter le manteau de Joseph* (Genèse 37.22) – *не піддаватися спокусі*. [1, с.12]. З наведених прикладів чітко видно, що саме дієслівні біблеїзми в полі семантичного ядра відображають дію та стан людини. Граматичним центром таких словосполучень, який визначає їх семантику, синтаксичну структуру та предукативну функцію в реченні, є дієслово. Дієслівні фразеологічні біблеїзми в лексико-граматичному плані співвідносяться з дієсловами, але на відміну від останніх, не тільки називають дію або стан, а й характеризують їх протікання в конкретних обставинах, виражають їх суб'єктивну оцінку, і, як правило, відповідають за значенням не слову, а словосполученню [14, с.197]. Внаслідок цього дієслівні фразеологізми поділяються на інші семантичні групи, ніж дієслова: не дії, процесу, руху, а поведінки, взаємостосунків, якостей, стану людей, де значна роль належить конотативному значенню. Значна кількість фразеологічних зворотів з дієсловом "avoir", при перекладі змінюють свою структуру (заміна дієслова "мати" на "бути").

Avoir le bon Dieu dans sa poche (la cantique des cantiques 8.6) – *Бути з Богом за панібрата*; *Vous aurez le Diable dans le ventre* – *Ви будете у владі почуттів*; *Avoir le diable dans la botte* – *Бути неспокійним, непосидючим* [15, с.18].

Інколи виникає потреба в переданні цих дієслівних фразеологічних зворотів, скорочених до однієї синтаксичної одиниці. Така "компресія образу" сприяє глибокій внутрішній формі, семантичному вмісту та яскравій образності цих нових семантичних цілих. Завдяки своїй "виключно високій" внутрішній формі та яскравій образності ці дієслівні вислови стали сильним виражальним засобом і набули частого характеру вживання і є аналогічні до однокорінних лексичних синонімів: *Manger le bon Dieu* – *Prendre le pain du ciel* – *Prendre e pain des anges* – *Communier* – *Причащатися*; *Servir Dieu et Mammone* – *Bruler un cierge à Dieu et deux au dia ble* – *Doner une chandelle à Dieu et une au diable* – *Дворушничати* [16, с.24].

Дієслівні звороти, побудовані за синтаксичними зразками вільних сполучень, діляться за граматичними критеріями на: а) непридикативні (*Tenter Dieu* – *спокушати долю*; *Ne voir ni ciel ni terre* – *нічого не бачити*); б) частковопредикативні, де головний граматичний член містить додаток, обставину або ж означення у вигляді підрядного речення (*Croire comme un aveugle qui a perdu son bâton*); в) предикативні, що мають структуру простого чи складного речення. Вони передбачають наступні види:

Звороти з незамкненою структурою, що відображають незавершену думку і потребують поширення словами вільного вживання (*Il ne faut pas être Dieu pour...*).

Звороти з замкненою структурою, що відтворюють завершену думку (*L'homme porpose, Dieu dispose*).

Виходячи з специфіки французьких біблеїзмів з ономастичним елементом, найбільш об'єктивним критерієм семантичної класифікації є їхній ступінь взаємозалежності компонентів. Виділені на цій основі фразеологічні звороти з ономастичним компонентом включають вислови, в яких зв'язок між компонентами відносний або абсолютний [12, с.135].

2. Іменні фразеологічні звороти, що при перекладі часто втрачають власне, домінантне ім'я: *Sein de Dieu* – *рай*; *Maison de Dieu* – *храм*; *Pain de la parole de Dieu* –

християнське вчення [17, с.23].

3. Прикметникові, утворені здебільшого на основі порівнянь або такі, що мають у своїй основі архаїчний елемент: *Vieux comme Mathusalem* (Genèse 5.27); *Von comme du pain benit* (Matthieu 6.11; Luc 11.3)- *доброї душі людина*; *Beau comme Dieu* – *безмежно добра людина*; *Incrédule comme Thomas* -*невіруюча людина* [8, с.98].

Це лексичні та семантичні слова-архаїзми, які в структурі фразеологізму зберігають своє значення, тоді як у сучасній мові набувають зовсім іншого значення, яке з'явилося з розвитком слова або ж дане слово зовсім вийшло з ужитку. Хоча саме наявність цих архаїчних форм надає зворотам стійкості, закріпленості їх як мовних засобів високого стилю.

4. Нерідко зовнішня оболонка слова відіграє визначальну роль в утворенні лексем, які є елементами фразеологічної одиниці. Йдеться про вигуки, які включені у вираз та набувають певного значення, тобто лексикалізуються: *A Dieu ne plaise!* (Marc 3.21); *Grand Dieu!*; *Nom de Dieu!* Ці лексеми-вигуки, включені у фразеологічні звороти, зберігають ту ж саму функцію, яку вони виконували, існуючи окремо у вигляді вигуку [18, с.35-36].

Фразеологічні одиниці сучасної французької мови, що включають ономастичний компонент біблійного походження, як правило, стилістично обмежені, тим не менше, здійснення чіткої стилістичної диференціації біблійної фразеології постає досить важким питанням. Труднощі виникають внаслідок того, що "стильова структура мови тісно пов'язана з конкретною історією та умовами життя народу, що нею розмовляє, і тому є різною на різних етапах історії". Крім того, через відсутність чітких меж між стилями фразеологізми, які виникли в різних сферах спілкування, можуть залежно від ситуації змінювати свою стилістичну приналежність, переходити з спеціальної лексики в загальноприйнятну або загальноповсякденну (елементи книжкової лексики в усній формі спілкування).

Отже, можна говорити про відсутність у біблійній фразеології, побудованій на ономастичній основі, чіткої межі між стилістичними пластами. Однак, враховуючи сферу функціонування французьких фразеологічних біблеїзмів ("традиційну" закріпленість одиниць за певними чітко визначеними функціональними стилями), можливість зміни стилістичної закріпленості біблеїзмів та дані лексикографічних джерел, ми розділяємо фразеологічні одиниці з ономастичним компонентом біблійного походження на дві різні у функціонально-стилістичному відношенні, групи, розбіжність між якими є значною. Це одиниці, які належать до художньо-літературної та до розмовної мови.

У семантичному відношенні біблеїзми є "тропами (метафорами, метоніміями, порівняннями) у мініатюрі" з досить різним ступенем мотивованості логічних зв'язків між компонентами. Більшість зворотів утворилися внаслідок метафоричного переосмислення вільних словосполучень на основі схожості способу дії. Наприклад *être dans le chemin pour Damask* [19, с.185] – *стояти на порозі духовного переродження; змінити свої погляди* (згідно з біблійним сказанням саме по дорозі в Дамаск гонитель євреїв Савл, почувши з неба голос Господа і побачивши видіння, на вернувся до християнства та став проповідником Павлом). Основне семантичне навантаження фразеологічних біблеїзмів містить в собі ономастичний компонент.

Позитивність чи негативність семантики цього типу одиниць залежить від образу, на основі якого побудований зворот. Як видно з прикладів, метафоричне переосмислення, важливе джерело збагачення фразеологічного фонду французької мови, виявляється в перенесенні значення, яке базується на подібності між двома предметами, явищами чи поняттями. В той час як в основі метонімічного переосмислення лежить перенесенні значення за суміжністю певних двох предметів чи явищ, що перебувають між собою у часовому і просторовому зв'язку, (наприклад, *Ne connaitre ni Adam ni Eve – нікого не знати*). При метонімічному переосмисленні між значеннями фразеологізму і його прототипу встановлюється щільніший зв'язок, аніж між аналогічними значеннями при метафоричному переосмисленні.

Метафоричні фразеологізми часто бувають гіперболічними (*Foi qui transporte les montagnes – бути непохитної віри*)[4, с.57]. У випадках коли біблійні імена входять до складу компаративних фразеологічних одиниць, їх компоненти вживаються в своїх прямих значеннях, а часто переосмислені імена є їх інтенсифікаторами, уточнювачами, семантичними диференціаторами. Ясність умотивованості таких виразів залежить від популярності біблійного образу, ім'я якого використано в звороті, адже саме це власне ім'я і репрезентує певні символічні характеристики фразеологізму.

Одним із джерел створення біблійних фразеологізмів є також авторські утворення. Вираз, який влучно та експресивно характеризує певні властивості людини чи предмета, може бути підхоплений, цитований завдяки популярності художнього твору чи його автора та закріпленій в даному складі компонентів. Така одиниця залучається до вжитку, набуває більш загального абстрагованого значення, з'являється в різноманітних контекстах, стає потенційним фразеологізмом і, як наслідок, перетворюється в фразеологічну одиницю. Ось приклади: *Ce tourment grandissait encore, il montait son calvaire de croyant, de coeur grave et profond, tombe dans la sensualite enragee d'une fille (Emile Zola, Nana); Mais elle souffre, sans doute! C'était l'espoir de sa jalousie, qu'elle montait son calvaire, elle aussi. (M.Prevot, Les Demi-vierges); Ils arrivent à un endroit appelé Golgotha (Calvaire), ce qui signifie "Le lieu du Crane" (Matthieu 27.33) (monter son calvaire = porter sa croix – нести свій хрест, страждати)*[10, с.89.]

Поряд із фразеологічними зворотами, що відбивають справжні реалії, в біблійній фразеології представлено випадки авторських утворень, побудованих на грі слів, які часто збігаються з перефразою чи її різновидом – евфемізмом. Становлення таких одиниць відбувається внаслідок подібності звукової форми власної назви і звукової форми повнозначної лексеми, на основі чого і відбувається каламбурне обігрування.

Образність фразеологічних каламбурів зумовлює високий ступінь експресивності цих одиниць, причому чим відоміше ім'я, тим несподіванішою є актуалізація його мовних зв'язків і тим вищою є експресивність звороту. Двопланове сприйняття актуального та етимологічного значень власної назви робить каламбури з ономастичним компонентом однією з найбільш експресивних частин фразеології. Говорячи про перефразистичні утворення, варто відзначити деякі біблійні одиниці, що постали внаслідок евфемізації – способу заміни назв предметів чи явищ описовими, з міркувань їх пом'якшення, надання ввічливої, пристойної форми [13, с.5]. Цікаво, що

метою фразеологізмів-евфемізмів, які були створені народною творчістю на основі біблійних сюжетів, є не образне представлення дійсності, а «затемнення, прикриття» непривабливих явищ життя або нескромних думок, намірів: *Etre en robe d'Eve* (*Etre comme le bon Dieu vous a fait*) – *нагий*; *Rendre visite à saint Pierre* – *померти* (*Aller à Crevant*); *Reciter la prière de saint Lache* – *спати*; *Envoyer chez Jésus* – *відправити на той світ, вбити*; *Les pauvres d'esprit* – *розумово недалеко людина* [5, с.45-49].

Часто літературні твори своєрідно відображали біблійні сказання, втілювали їх у характерні художні образи, іноді переосмислювали, надавали їм деяких інших значень, додаткових конотацій. Але глибинний, сакраментальний зміст біблійних сказань залишався, як правило, незмінним. До виразів, які базуються на нових конотаціях біблійного імені належить такий фразеологічний зворот, запозичений з англійської мови, як «*to raise Cain*». Саме цей вираз послужив основою для створення фразеологічної одиниці зі значенням “підняти шум, крик, скандал, чинити розгардіяш” тоді як у французькій мові для вираження такої конотації вживають вислів “*faire le diable*”. Тому дані звороти різняться за ступенем переосмислення компонентів, цілісністю значень, і, водночас, характеризуються низкою загальних ознак, а саме: змістовою завершеністю, відтворюваністю (з різними можливими варіантами), семантичною та стилістичною маркованістю (переносним значенням, підвищеною експресивністю, часто приналежністю до книжного літературного стилю).

Фразеологічні біблеїзми представляють лексико-фразеологічний пласт, який відтворюється у всіх соціальних варіантах французької мови (професійні звертання, розмовна мова, літературна, сленг). Основним джерелом збагачення цього пласта є сам народ, його професійна та соціальна діяльність, умови життя, навколишнє середовище. Тому, виступаючи яскравим виражальним засобом мовного мистецтва, акумулюючи досвід і знання багатьох поколінь, часто відтворюючи особливості національної культури, біблеїзми з ономастичним компонентом є важливою складовою фразеології французької мови.

1. Bible version Louis Segond, 1910 (traduction d'après les textes hebreux et grecs).
2. Bible version Louis Segond, 1977 (le Nouveau Testament de Notre Seigneur et Sauveur Jesus-Christ).
3. Святе Письмо Старого і Нового Заповіту (повний переклад, здійснений за оригінальними єврейськими, арамейськими та грецькими текстами). К. 1991.
4. *Jean Claude Bologne*. Expressions d'origine biblique. Paris, 1991.
5. *Xavier Leon-Dufour*. Vocabulaire de theologie biblique. Paris, 1957.
6. *Гак В.Г., Рецкер Я.* Французско-русский фразеологический словарь. М., 1963.
7. *Вихлянцев В.* О словах и выражениях, взятых из Библии. М., 1994. N11.
8. *Yves D.Papin*. Les expressions bibliques et mytologiques. Paris, 1989.
9. *Грановская Л.М.* Библейские фразеологизмы: Опыт словаря . № 1. М., 1998.
10. *Dubost M.* Encyclopedie catholique pour tous. Paris, 1992.
11. *Назарян А.Г.* Фразеология современного французского языка. М., 1967.
12. *Гак В.Г.* Фразеологические словосочетания в современном французском языке. М., 1958.

13. Сафронова О.В. Соотношение фразеологической единицы и нефразеологических словосочетаний одинакового лексико-грамматического состава. АКВ. М., 1972.
14. Назарян А.Г. Роль сематических факторов в формировании и развитии фразеологии французского языка. М., 1968.
15. Гвоздарев Ю.А. Библиейские выражения в фразеологии // Ядерно-периферийное отношение в области лексики и фразеологии. Межвузов. конференция. Новгород, 1991.
16. Pierres vivantes Recueil catholique de document privileges de la foi. Paris, 1994.
17. Базонова А.В. Пути образования субстантивных фразеологических единиц в современном французском языке // Вопр. лексики и грамматики иностранных языков. Сб. науч. тр. МГПИ. 1971. N474.
18. Guiraud P. Les locutions francaises. Paris, 1961.
19. Grand Robert Rey A. Le Grand Robert de la langue francaise. Dictionnaire alphabetique et analogique en 9 vol. Paris, 1987.

**GENESIS AND SEMANTIC STYLISTIC CHARACTERISTICS OF THE PHRASEOLOGICAL UNITS
WITH THE ONOMASTIC COMPONENT**

Iryna Bajtsar

*Lviv Ivan Franko National University,
1, Universytetska St, Lviv, 79000, Ukraine*

The phraseological units with the onomastic component are characterized by the special diversity of the expressive, emotional and evaluative peculiarities and present a unique linguistic phenomenon. The onomastic component of the Bible origin in the phraseological structure carries a cultural informative function which consists of the information of the extralinguistic data of denotant's name and signifies the connection between the phraseology with the Bible. It permits to classify these units as bibleisms and treats them as a lexically closed subsystem of the language. However, the proper names in the non-phraseological usage are the categorized units and serve for the individualisation, the dedication of the object or the subject from the series of the similar. To be included into the phraseological unit structure the onomastic component suffers the semantic transformations and possesses some quality that may be qualified as proper names with the general one acquiring the expressiveness. The idea of the article is, with the group of examples of the phraseological units to show the national specificity, the peculiarity of the semantics, structure organisation, stylistic functional characteristics, national specificity and ways of penetration of these units into the language including their practical application. As examples, they are to be used as different classes of the phraseological units (phrasems) and communicative units of the Bible origin with the onomastic component.

Key-words: phraseology; Bible; onomastic; expressive; proper names.

Стаття надійшла до редколегії 15.11.2000

УДК 811.133.1'37'367.625'06

**СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА КОМБІНАТОРИКА ДІЄСЛОВА FAIRE
У СУЧАСНІЙ ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВІ****Олена Карпа***Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000*

Аналіз дієслова у різних мовних стилях доводить, що faire є одним із найбільш уживаних дієслів сучасної французької мови. Faire може відігравати роль дієслова-замінника, виконуючи функцію узагальнення, але водночас і функцію конкретизації. У ролі субститута (замінника) faire поєднується із займенником le, і це конкретизує сферу субституції. У поєднанні з різними частинами мови (зокрема, з іменниками та прикметниками) faire може змінити, посилити їхню семантику. Дієслово faire є основним елементом утворення виразів у розмовній мові. Трапляються випадки, коли вживання конструкцій з дієсловом faire переважає над вживанням їх синонімічних аналогів. Відповідником дієслова faire в англійській мові є дієслово to do. Водночас faire може виявляти ознаки синонімії з to be, to have, to get, to take. Така синонімія не є абсолютною, бо спостерігається лише у певному лексико-семантичному контексті.

Ключові слова: дієслово, функція узагальнення та конкретизації, семантика, синонімія.

Дієслово faire, на думку лінгвістів, є найбільш вживаним дієсловом-репрезентантом у сучасній французькій мові [1, с.56], оскільки воно перекриває семантичне поле інших дієслів. На лексико-семантичному рівні дієслово faire може виконувати як узагальнювальну, так і конкретизуючу функції. У інфінітивних конструкціях faire семантично інтенсифікує значення інфінітиву. Протягом розвитку французької мови faire утворило значну кількість вільних словосполучень, а також фразеологізмів, фразем. А.Г.Назарян відзначає той факт, що “більшість фразеологічних одиниць можуть реалізуватися в мовленні тільки за допомогою дієслів, особливо таких, як avoir, être, faire, mettre, prendre, внаслідок чого останні стають доміантними одиницями на рівні мови” [2, с.90].

У списку з 20 найбільш уживаних дієслів французької мови дієслово faire посідає третю позицію, поступаючись дієсловам avoir та être [3, с.257].

Мета нашої статті – прослідкувати вживання дієслова faire у словосполученні з інфінітивом іншого дієслова та з іменниковими й прикметниковими формами, оскільки саме з цими граматичними частинами мови дієслово faire зазнало найбільших семантико-стилістичних трансформацій.

Дієслово faire, як уже зазначалося, у бінарних інфінітивних конструкціях (v.+ v.) робить інфінітив перехідним, тобто faire часто змінює значення інфінітива-додатка у напрямі інтенсифікації семантики, надаючи йому імперативного стану. Наприклад: faire rigé – *розсмішити*. Така інфінітивна бінарма за своєю семантикою є інтенсивнішою за просту дієслівну форму rigé.

У конструкціях з різними іменниками та прикметниками дієслово faire також може набувати низки семантичних відтінків. З наведених словосполучень: faire des vers — *складати вірші*; faire la vaisselle – *мити посуд*; faire triste — *засмутити*; faire coupable – *обвинувачувати* – впливає конкретне значення.

Синтаксичною основою дієслівних виразів з faire є поєднання слів:

дієслова (v.) + прямий додаток, виражений, як правило, іменником (v. + s.) або ж прикметником (v. + adj.). Дієслово *faire*, за допомогою якого утворені подібні аналітичні конструкції, М.Грос називає дієсловом-підтримкою (*verbe-support*) [4, с.25]. До цієї групи дієслів автор відносить також дієслова *avoir*, *etre*, *prendre*. *Verbe-support* М.Грос розглядає як граматичні слова, прирівнюючи їх до прийменників *à*, *і*, *de*, які позбавлені семантичного значення [4], тобто *verbe-support* не є носієм лексичного значення, а основна його роль полягає у синтаксичному реконструюванні фрази. *Verbe-support* автор протиставляє так званим дистрибутивним дієсловом (*verbes distributionnels*), які своєю чергою є носіями лексичного значення. Наприклад, порівнюємо *faire une visite* з *visiter*. У конструкції *faire une visite* лексичний зміст конструкції визначає іменник *visite* на відміну від дієслова *visiter*, де саме дієслово є носієм лексичного значення.

Аналогічні аналітичні конструкції з допоміжними дієсловами та синонімічними їм дистрибутивними дієсловами вживаються й в англійській мові: *to take care – to care*, *to take swim – to swim*, *to give a look – to look*, *to have a smoke – to smoke*, *to give a sigh – to sigh*.

З наведених прикладів видно, що значення аналітичних конструкцій з допоміжними дієсловами *to take*, *to give*, *to have* збігається зі значенням синонімічних їм дієслівних корелятивів, але водночас ця кореляція має певні семантичні особливості. Так, аналітична конструкція *to have a smoke* як синонімічна до дієслова *to smoke* має інший семантичний нюанс. *To have a smoke* означає моментальну короткочасну дію. Дія, яку характеризує дієслово *to smoke*, є тривалішою порівняно з дією, яку характеризує аналітична конструкція *to have a smoke*.

Оскільки дієслову *faire* властива синкретична (структурна та семантична) функція, то воно може утворювати низку безособових виразів типу: *il fait du verglas*, *Il fait sombre*, *il se fait tard*, *il se fait froid*. У таких випадках семантична конструкція налічує більше, ніж два елементи.

Аналіз дієслова *faire* у різних сферах мовлення показав, що воно найширше представлене у художньому стилі, причому як у прозових творах: *faire des expériences* (E. Triolet), *faire une réflexion* (A. Dhotel), *faire le malin* (M. Arland.), *faire allusion* (R. Devos), так і в поезії: *faire des ronds* (J. Prévert), *faire une ronde* (P. Fort), *faire du bruit* (Ch. Aznavour), *s'en faire un deuil* (Ch. Aznavour).

Дієслово *faire* є одним із головних елементів творення виразів у французькій розмовній мові, зокрема у діалогічному мовленні, яке, як відомо, наближене до усного народного мовлення. У розмовній французькій мові часто вживаються вирази на зразок: *ça ne vous fait rien? ça fait ..... francs; vous avez fait le mauvais numéro; faites-moi ce que vous avez comme...*

Якщо проаналізувати вирази з дієсловом *faire* та синонімічні їм дієслівні лексеми, то можна дійти висновку, що у низці випадків сучасна французька мова надає перевагу вживанню перших: так, *ça fait .....francs* замість *ça coûte ...francs; vous avez fait le mauvais numéro* замість *vous vous êtes trompé de numéro* etc.

Повертаючись до питання сфери використання дієслова *faire*, слід зазначити, що воно широко вживається у науковому мовленні: (*faire l'objet*, *faire un étalon*, *faire la somme*, *faire une figure*, *faire les prélèvements*, *faire réagir*); офіційно-діловому: (

faire des propositions, faire honneur, faire hommage) та, особливо, публіцистичному стилі мовлення : (faire échec, faire mouvement, faire des gestes, faire l' unanimité, faire suite a ..., faire tache).

Дієслово faire може виступати дієсловом-заміщувачем на різних мовних рівнях. Так, вирази з дієсловом faire можуть замінити дієслово-репрезентант первинної номінації дії : imiter – faire de même; se raviser – ne pas le faire; obéir – être obligé de le faire; s' en charger – le faire etc.

Т.В.Купріна відзначає різні випадки заміни дієслова-репрезентанта дієслівними виразами з faire [1, с.61]. Наприклад, у фразі: il a commencé à lire cette lettre, інфінітив з додатком може бути замінений ідентифікуючим il a commence à le faire. Можливе збереження структури репрезентованого – інфінітив замість інфінітиву: pourquoi penser à ces choses alors qu' il avait decidé de ne pas le faire (de ne pas penser a ces choses) (J. Green); дієслівний комплекс замість дієслівного комплексу: chaque fois que nous labourons, que nous moissonnons, nous le faisons pour nous-meme (J. Giono); водночас можлива зміна структури репрезентованого – репрезентований інфінітив може бути представлений у вигляді дієслівного комплексу: c' est tres facile d arrêter de fumer, je l' ai déjà fait au moins vingt fois (J' ai arrêté de fumer au moins vingt fois (Guimard)).

Між дієсловом faire та заміщеними ним виразами спостерігається повна семантична і структурна відповідність. Контекст уточнює значення заміщувача. З наведених вище прикладів видно, що дієслово faire може узагальнювати, конкретизувати семантику. У заміщенні дієслово faire вживається також з метою уникнення повтору заміщуваних дієслів. Вживання дієслова faire синтаксично не обмежене, воно вживається у різних типах речень. Аналіз дієслова-заміщувача faire на синтаксичному рівні показав, що faire переважно стоїть у репрізі: il a commencé à lire cette lettre == il a commencé à le faire. Проте, як зазначають дослідники, можлива й антиципація дієслова faire: ce qu' il faisait, il prit dans un tiroir un autre modèle de chemise et la mit sous les yeux de son client (J. Green) [1, с.58].

Як відомо, у поєднанні з інфінітивом іншого дієслова дієслово faire втрачає своє основне значення та утворює так звану каузативну конструкцію. Підмет каузативної конструкції не є реальним носієм дії вираженої інфінітивом. Дія ж ця здійснюється через чие-небудь посередництво. Н.В. Шеремета подібні інфінітивні конструкції відносить до різноагентних [5, с.24]: faire réagir, faire entrer, faire réfléchir etc. Faire у каузативних конструкціях faire (demeurer + rester) може виступати еквівлентом, скажімо, до дієслів conserver, garder, maintenir. Наприклад: l' exercice maintient Paul en bonne santé == l' exercice fait demeurer Paul en bonne santé; le succès a fait (demeurer + rester) Luc directeur de l' usine == le succès a (gardé + maintenu) Luc directeur de l' usine. Наведемо ще декілька прикладів синонімії каузативної конструкції з дієсловом faire (f.+ v. inf.) до дієслова (v.): faire savoir == annoncer; faire parvenir == livrer, distribuer; faire voir == montrer; faire marcher == allumer; faire croire == convaincre, persuader. Як видно з прикладів, понятійні основи дієслів у каузативних конструкціях за допомогою дієслова faire настільки тісно злились, що до них можна підібрати однослівний синонім. Описане вище явище спостерігається й в англійській мові: to make smb. understand – to explain, to hint at...; to make believe – to intend; to make smth. grow – to plant, to grow.

У змістовому типологічному плані французьке дієслово *faire* корелює з англійським дієсловом *to do*, яке є одним з базових дієслів сучасної англійської мови. *To do* виступає допоміжним дієсловом, воно служить для утворення питальної і заперечної форм: Present і Past Indefinit. Так само, як французьке дієслово *faire*, англійське дієслово *to do* може вживатись для підсилення значення дієслова в Present і Past Indefinit: I do know about it, only then did he understand what kind of person he was; he did love her.

В англійській розмовній мові також часто вживаються вирази з дієсловом *to do*: how do you do ?; please do; what are you going to do with ...; we will do it...

Дієслово *to do* О.В. Огоновська відносить до так званих дієслів-заміщувачів [6, с.36]. Англійське дієслово *to do*, як і французьке дієслово *faire*, виступає заміщувачем на синтаксичному рівні. Причому, як зазначають дослідники, воно є єдиним дієсловом-заміщувачем на цьому рівні [6]. Дієслово-заміщувач набуває особливостей семантики, комбінаторики та парадигми заміщуваного ним дієслова: she may have taken the mug to irritate you. I think she did (P.James). При заміщенні на рівні синтаксису контекст уточнює значення заміщувача.

При заміщенні *to do* переважно сполучається з прономінальним додатком, який заміняє іменник: I had not locked up. I got out of bed and I did so (P. James).

В аналогічній позиції дієслово *faire* сполучається зі службовим займенником *le*. Як правило, *le* ставиться перед дієсловом: C'est très facile d'arrêter de fumer (Je l' ai deja fait au moins vingt fois) (Guimard). З наведеного прикладу видно, що займенник *le* уточнює сферу заміщення.

Дієслово *to do* в англійській мові має ще один відповідник – дієслово *to make*, семантика якого також включає поняття робити. Проте обидва дієслова мають певні відмінності у значенні. Так, дієслово *to do* позначає дію, спрямовану на виконання чогось, в той час як дієслово *to make* більшою мірою виражає спосіб виконання дії [7, с.725; 1671]. Дієслово *faire* у французькій мові не має подібного семантично близького відповідника. В англійській мові є низка сталих виразів, утворених за допомогою дієслова *to do*: to do a lesson, to do house work, to do the room (flat), to do one's hair etc. Наведені вирази не вживаються з дієсловом *to make*, проте такі вирази, як to make tea, to make a fire, to make money, to make friends (enemies), to make a dress вживаються з дієсловом *to make*.

Семантичним корелятом дієслова *faire* є дієслово *commettre*, семантика якого включає поняття *робити*: commettre une faute – faire une faute, а також дієслово rendre: rendre le service – faire le service. Водночас слід підкреслити, що такі дієслова, як exécuter, agir, créer, produire, travailler, utiliser, arriver, parcourir, rendre, devenir, ordonner, forcer, dire, répondre, visiter можуть виступати синонімами до дієслова *faire*. Наведемо декілька прикладів: le bois fait de la fumée en brûlant -- le bois produit de la fumée en brûlant; avoir a faire -- travailler; je croyais fit-elle -- je croyais, a-t-elle dit; mon père se fait vieux -- mon père devient vieux; les touristes ont fait le chemin en dix jours -- les touristes ont parcouru le chemin en dix jours. Отже, *faire* може бути синонімічним корелятом до дієслів, що входять до різних класифікаційних категорій. Серед наведених вище дієслів є дієслова, які позначають дію, або ж операційність (exécuter, agir, créer, travailler.), рух (parcourir, arriver), стан (devenir, rendre), наказ або побажання (ordonner, forcer, dire, répondre). Отже, дієслово *faire* може набувати

дистрибуції різних дієслів. На лексичному рівні французьке дієслово *commettre* може відповідати англійському дієслову *to make*. Скажімо, *commettre une phaute* == *to make a mistake*. Спільним, наприклад, для дієслів *faire* і *to make* є те, що вони можуть входити до складу так званих каузативних конструкцій: *il fit venir la police* == *he made the police come* == *він викликав поліцію*. Переклад наведених конструкцій українською мовою збігається. Проте ту ж саму французьку каузативну конструкцію *il fit venir la police* англійською мовою можна перекласти за допомогою дієслова *to have*, яке дослідники також віднесли до дієслів-заміщувачів та об'єктного дієприкметникового комплексу. Так, *il fit venir la police* == *he had the police come*. Наведемо ще один приклад: *elle se fait couper les cheveux* == *she got her hair cut*. Таким чином французьку займенникову каузативну конструкцію в англійській мові можна передати за допомогою дієслова *to get* та об'єктного дієприкметникового комплексу.

Безособові дієслівні конструкції з дієсловом *faire*, особливо ті, що вживаються на позначення атмосферних явищ, можуть бути перекладені англійською мовою безособовим виразом *it is ...*. Так, *il fait du vent* == *it's windy*; *il fait humide* == *it's humid out today*; *il fait beau* == *it's beautiful today* etc. З наведених вище прикладів доходимо висновку, що на лексико-семантичному рівні дієслово *faire* може корелювати з англійськими дієсловами *to have*, *to get*, *to be*, хоча за семантикою дієслово *faire* відрізняється від дієслів *to have* (*мати*), *to get* (*діставати, добиратися*) та *to be* (*бути*). Тобто на певному рівні дієслово *faire* може виступати синонімом до дієслів *to have*, *to get* та *to be*.

Отже, дієслово *faire* є одним із найчастіше вживаних дієслів у сучасній французькій мові, оскільки воно перекриває семантичне поле інших дієслів. *Faire* утворило значну кількість словосполучень, виразів, фразем, що свідчить про значні комбінаторні можливості дієслова *faire*. Основна роль дієслова *faire*, на думку дослідників, полягає у синтаксичному реконструюванні фрази. На лексико-синтаксичному рівні дієслово *faire* може відігравати функцію дієслова-заміщувача. Причому *faire* може набувати дистрибуції дієслів, що входять до різних класифікаційних категорій. В змістовому типологічному плані французьке дієслово *faire* корелює з англійським дієсловом *to do*, яке є одним з базових дієслів у сучасній англійській мові. Спільним для двох дієслів, наприклад, є те, що вони можуть виконувати функцію дієслів-заміщувачів. Дієслово *faire* може виступати синонімом до англійських дієслів *to make*, *to have*, *to be*, *to get*. Але ця синонімія – відносна, оскільки вона може проявитися лише у певному лексико-синонімічному контексті.

1. *Куприна Т.В.* Глагольная репрезентация и её особенности во французском языке // Сб. науч. тр. 98. Глагол в строе французского предложения. Рязань, 1983.
2. *Назарян А.Г.* Фразеология современного французского языка. М., 1975.
3. *Gougenheim G.* Les Mots Français dans l'histoire et dans la vie T.I.4. éd. Paris, 1972.
4. *Gross M.* La fonction sémantique des verbes supports. Travaux de linguistique / Le lexique – grammaire ed. B.- Lamiroy // Revue internationale de linguistique française. 1988. № 37. Duculot décembre.

5. Шеремета Н. В. Межуровневые структуры глагольного класса. Минск, 1988.
6. Огоновська О. В. Деякі особливості семантики, комбінаторики і парадигми дієслів-заміщувачів // Іноземна філологія. 1984. Вип. 64. С. 36–39.
7. The New Shorter Oxford English dictionary. The new authority on the English language / Ed. by L. Brown-Press. Oxford, 1993.

STRUCTURAL COMBINING AND SEMANTIC SIGNIFICANCE OF THE VERB *FAIRE* IN MODERN FRENCH

Olena Karpa

*Lviv Ivan Franko National University,
1, Universytetska St, Lviv, 79000, Ukraine*

The analysis of the verb in different language styles proves that *faire* is one of the most frequently used verbs in modern French. *Faire* can act as a substitute and generalize / concretize the actions. In this role *faire* can combine with the pronoun *le* that make the substitution more precise. Combining with different parts of speech (nouns and adjectives), *faire* can modify and intensify their semantic significance. The verb *faire* forms part of many phrases in the colloquial speech. Sometimes the use of such phrases is more important than the use of their synonyms. The English verb *to do* is equal to the French verb *faire*. But in the same time *faire* can correspond to the verbs *to be*, *to have*, *to get*, *to make*. Such a synonymy is not absolute because it occurs only in some lexical and syntactic contexts.

Key words: verb; *faire*; synonym; substitution.

Стаття надійшла до редколегії 15.08.2000

УДК 811.133.1'367.628

ВИГУКИ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ У ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВІ

Олександр Рак

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
вул. Коцюбинського, 2, м. Чернівці, 58012

Досліджуючи лексичний склад вигуків у французькій мові, можна виявити серію одиниць іншомовного походження. Деякі з них увійшли у французьку мову з мов германських племен, які населяли Галлію, інші – запозичені з італійської через театр та музику. Деякі вигуки походять з латинської мови, а інші утворилися саме у французькій мові. Аналізуючи вигуки іншомовного походження, атор доходить висновку про їх нечисленність порівняно з іншими мовами. За підрахунками, вигуки іншомовного походження становлять 15% їхньої загальної кількості.

Ключові слова: вигук, іншомовне походження, запозичення.

Серед вигуків французької мови є низка лексичних одиниць іншомовного походження, – це “запозичені вигуки” та вигуки “суперстратного походження”. Одні з них перейшли у французьку мову з мов германських племен, які завоювали Галлію, а інші – перейшли з італійської мови з театральної та музичної сфер. Деякі вигуки були запозичені з латинської мови, інші формувалися вже у французькій мові. Розглянемо деякі з них:

Allô як вигук – умовний термін, за допомогою якого встановлюють або відновлюють контакт зі співрозмовником під час телефонної розмови. *Allô, Jacques? Allô, qui est à l'appareil? Allô, je vous entends mal, répétez :*

*C'est de son hôtel qu'il téléphona. –Allô!... Je désirerais parler au docteur Bellamy, s'il vous plaît... Allô!... C'est vous, docteur?... Je vous demande pardon de vous déranger... Je pensais bien ne pas vous trouver à la brasserie aujourd'hui... J'aurais aimé, cependant, avoir un entretien avec vous, à l'heure qui vous conviendra le mieux... Allô!... Vous dites?... Tout de suite?... Je vous remercie... (G. Simenon, *Les Vacances de Maigret*, 1948, p. 113-114).¹*

За етимологічними та історичними даними вигук **allo** як виклик до телефону у французькій мові вперше зафіксований у 1880 році (*Dauzat ds Fr. mod. t. 6, p. 21*) [7.1, с.571]. Це англо-американське запозичення (перші телефони були імпортовані у Францію зі США) з аналогічним значенням фіксується у формі **hellô**, а пізніше, як **hallow. To hallow**, зі свого боку, – запозичення англо-нормандського терміна **hallo** “гнатися, переслідувати з криком”. Французьке **allo** утворилось після занепаду початкового спіранта.

Існує ще інша гіпотеза, запропонована А.Дозою, за якою термін **allo** – це нібито довільна деформація від **allons!** [3, с.408]. Більш прийнятним є перше твердження, за яким **hallo** – це телефонний виклик, термін, спільний для англійської та німецької мов, оскільки **allons** було лише короткочасною деформацією від **halloo**.

© Рак О., 2001

¹ Приклади подаємо за словником: Trésor de la langue française. Dictionnaire de la langue française du XIX-e et du XX-e siècle publié sous la direction de Paul Imbs. Centre national de la recherche scientifique : 16 tomes. Paris, 1971-1994.

Baste, Bast, Basta – вигук, який вживається для вираження почуття байдужості, відмови, нетерпіння або розчарування (Il suffit . Mais **baste!** **Baste** pour cela).

1. J'en aurais trop à dire, **basta**. Quand nous nous reverrons (Courier, Lettres de France et d'Italie, 1807, p. 751).

2. Pauvre bête, dit Rodolphe, toi aussi on t'a trompé : ta Mimi t'a fait des traits comme la mienne. Bast! Consolons-nous. Vois-tu, ma pauvre bête, le cœur des femmes et des chattes est un abîme que les hommes et les chats ne pourront jamais sonder (Murger, Scènes de la vie de bohème, 1851, p 164).

3. Quand j'ai appris la mort de votre père, j'ai dit à ma femme: je crois bien que M. Vignerons nous devait encore quelque chose, mais baste, la somme n'est pas bien grosse, nous n'en mourrons pas de la passer à profits et pertes (Becque, Les Corbeaux. 1882, IV, 10, p.242).

4.- Un prisonnier. – Tu tiens ton papier à l'envers, citoyen!

– Le geôlier. – Bast! Le greffier m'a lu la chose et si je ne sais pas lire, parguienne! Je ne suis pas sourd (Bernanos, Dialogues des Carmélites, 1948, 5-e tabl., p. 1694 [7.2, c.252]).

Цей вигук, який увійшов у французьку мову ще в XVI ст., за походженням є запозиченням з італійської мови. Лексема *basta* – (3 ос. одн. від *bastare* “досить”). Вказує на те, що мало цікавляться чимось: (Il dit cela: *baste!* Il n'en fera rien. (Acad.) [5, c.1273].

Bis – вигук, який потрапив у французьку мову з лат. *bis* (<*dius* – прислівникової форми із значенням “двічі”, “повторно” від *duo* “два”). Має значення прохання повторити виступ. Сфера використання вужька – мистецько-театральна.

Le public ravi criait “bis!”[4, c.206].

Вигук *bis* може вживатися в одному контексті з емоційними *bravo!*, *hougra!*. Deux voix à la fois: – Bis!... Bravo!... .

Bravo! – вигук, що вказує на задоволення, схвалення. Це – звернення до актора, виконавця або оратора (Cris de bravo (Vigny, Le Tournai d'un poète, 1840, p. 1130)).

В іншій формі – *bravi* – цей вигук виступає в італійському театрі під час аплодування двом або більше співакам.

Brava – форма вигука, яку використовують, аплодуючи співакці у Франції або в італійському театрі, та іноді, в широкому розумінні, – уривкові італійської музики.

A la prière de Gaspard, la jeune fille s'était mise au piano. Gaspard, en l'écoulant, se tordait d'admiration, et poussait des brava frénétiques, absolument comme s'il eut été au balcon du Théâtre-Italien (Sandeau, Sacs et parchemins, 1851, p. 10).

• Цей вигук часто вживається і в іронічному значенні, для того щоб висловити захоплення жінкою.

Madame de Palme ... reconnut madame Durmaître ... Elle laissa la belle veuve faire quelques pas vers nous avec la lenteur traînante et douloureuse qui caractérise son allure, et, partant d'un éclat de rire :

– Brava! dit-elle avec emphase la marche du supplice! la victime traînée à l'autel! Iphigénie... (0. Feuillet, La Petite Comtesse, 1856, p. 85).

Може вживатися в усному мовленні або на письмі щодо особи, яку вітають і

підбадьорюють.

Bravo à votre style. (Hugo, Correspondance, 1866, p. 553).

À Ernest Chevalier (juillet 1844). Bravo, jeune homme, bravo, très bien, très bien, fort satisfait, extrêmement content, enchanté, recevez mes félicitations, agréez mes compliments, daignez recevoir mes hommages! (Flaubert, Correspondance, 1844, p. 155).

Перші свідчення про вживання у французькій мові цього вигука датуються 1738 роком (Piron, La Métré-manie, III, 6 [p. 65] d'apr. Proschwitz Beaumarchais, p. 69). Він запозичений з італійської мови, утвердився в мові у XVIII-му ст. (Goldoni ds Batt.) і потрапив у Францію, Німечину та Англію з італійською оперою. Існує також гіпотеза, за якою це запозичення з англійської мови. Але в англійській мові аналізований нами вигук датується починаючи лише з 1761 року (Colman ds NED). [7.2, с.925] Отже, це ніщо інше, як італійський прикметник bravo (у мн. bravi).

Halte! – вигук, який використовується у війську як наказ зупинитися.

Halte! commanda le brigadier. Ils s'arrêtèrent (Courteline, Train 8 h. 47, 1888, 2-e part., III, p. 125).

Halte-là! crie une sentinelle (Barbusse, Feu, 1916, p. 223).

Синон. від arrête, arrêtez, stop.

On nous crie : "Halte!" Il faut nous laisser rejoindre par l'école des garçons (Colette, Cl. école, 1900, p. 289).

Halte! fit Abel en me saisissant par le bras (Gide, Porte étr., 1909, p. 539).

Halte! вперше зафіксовано як вигук (у розумінні наказу зупинитися) у 1655 році (Molière, L'Etourdi, III, 4 : alte un peu); 1669 alte-là « id. » (id., Tartuffe, I, 5). Є версія, за якою даний вигук походить від італійського alto – “зупинка під час ходіння строем, здебільшого в армії” (кін. XV-поч. XVI ст. від виразу fare alto “s'arrêter (d'une armée)” – (зупинитись) [7.3, с.662]. За Н.М.Штейнбергом, імперативний вигук halte! був запозичений у XVI ст. з німецької мови з таким самим значенням [2, с.247].

Hourra, Hurrah – один з найпоширеніших вигуків іншомовного походження в усіх європейських та східнослов'янських мовах. Слово поєднує в собі значення наказового (очевидно, це значення було основним, первісним) і емоційного вигуків. Семантичне поле сучасного вигука hourra надзвичайно широке. Він може вживатися для виявлення радості, захоплення, захвату, натхнення. Це гучне вітання традиційне у морському флоті і виступає як синонім до bravo.

Hourra pour le vainqueur. « En résumé (...) elle est bien petite la différence qui distingue l'homme de la femme. » Une voix forte (...) cria : « Hurrah pour la petite différence! » (Maupass., Sur l'eau, 1888, p. 336).

Le général aime l'empereur d'amitié. Mais il est républicain. – Hourrah! cria M. Crâne enthousiasmé. Quelle joie quand les généraux des empereurs sont républicains (Giraudoux, Siegfried et Lim., 1922, p. 190).

Le commissaire de la nouvelle compagnie se mit debout : – Aux ouvriers fusillés à Milan pour sabotage d'obus, hurrah! (Malraux, Espoir, 1937, p. 801).

Hourrah! ils ont passé. Dans le mont et la plaine ... (Quinet, Napoléon, 1836, p. 264).

• Hip, hip, hip hourra. Derrière lui (...) partirent des hurlements épouvantables. On criait : « Hurrah! Hip! Hip! pour Mandiboy! » C'était une troupe d'électeurs qui arrivait à

la rescousse (Verne, Tour monde, 1873, p. 146).

Quel folklore chantaient-ils ces rameurs de qui la chanson (...) se termine par un triple et joyeux Hip! hip! Hourrah! fort anglais (Barrés, Cahiers, t. 6, 1907, p. 202).

De la mansarde où je réside J'excitais les farouches bras Des mégères gendarmicides En criant : « Hip, hip, hip, hurra! » (G. Brassens, Poèmes et chansons, Hécatombe, Paris, Éd. Mus. 57, 1973 [1952], p.19).

Існують різні версії щодо виникнення цього вигука. Слово hurra могло утворитися від наказового тюркського дієслова ırmak (“бити”) – ıra (“бий”). Найдавніше вживання цього вигука зафіксоване як бойовий заклик. Посилаючись на значення лексеми “ура” і, зокрема, на значення виразу “підняти на ура”, М.Фасмер схильний вважати, що це слово виникло з німецького hurra, яке пов’язують з hurgen – “швидко рухатися”. А.Доза вважає його прямим запозиченням з англійської мови (hurra(h)) [3, с.408].

Macarelle – вигук, меридіональне лайливе слово.

Eh ben oui, on est resté là, dit Fouillade, bagasse, nom de Dieu, macarelle! (Barbusse, Feu, 1916, p 60).

Офранцужене італійське macarela (“maquerelle”) розповсюджене як лайливе слово на півдні Франції (XVs. ds E. Levy Prov.). Можливо, походить від іменника maquereau, elle (людина, яка живе з проституції жінок; синонім – сутенер), або від macaron, macaroni. Miséricorde — вигук, який вказує на велику несподіванку, що супроводжується з відчуттям болю, суму [6, с.674]. У першій половині ХІІст. miséricorde виступав у значенні “доброта, з якою Бог прощає людям” (Psautier Oxford, 102, 4 ds T.-L.); 1664 miséricorde! – це “оклик, що вказує на якесь нещастя” (Molière, La princesse d’Elide, deuxième intermède, scène 2). Запозичений з латині термін miséricordia – “співчуття, жалість” – похідна лексема від misericors – “який має чутливе серце” [7.4, с.887].

Stop – вигук, вживається як сигнал зупинки, наказ зупинити машину, припинити якийсь маневр у дорозі.

Puis: “Machine, stop!” Un grand arrêt, une secousse, et plus rien (A. Daudet, Tartarin de T., 1872, p. 57).

Langlois en trois pas rapides s’est mis devant nous. De ses bras étendus en croix et qu’il agite lentement de haut en bas comme des ailes qu’il essaye, il nous fait signe: stop et, tranquille! (Giono, Roi sans divertiss., 1947, p. 133).

У спорті цей вигук вживається як наказ зменшити швидкість, зупинитись під час веслування – “Stop”, або змінити напрямок – “Stop bâbord! Rabats tribord!” (чи навпаки) (Édit. Nilsson, 1930 ds Petiot 1982). У боксі зупинка бою здійснюється після команд: break, stop, oui.

Si je dis “stop”, ils ne doivent pas reprendre avant que je prononce “Boxe!” (L’Équipe, 25 nov. 1950, ibid.) [7.5, с.963].

У системі зв’язку stop замінює крапку, у телефонограмі, щоб було добре помітно кінець фрази:

Entrez au port pour souter stop appeuillez, dès soutage terminé (Le Clère, 1960).

І досить рідко аналізований нами вигук перекладається як зупинка:

Arrêt. Si ce n’est pas un arrêt complet du cœur, ça! (...) Non, un arrêt complet, ce

ne serait pas comme ça. Tu n'entendrais pas ce que tu entends, (...) ces petits gargouillements imperceptibles, s'il y avait un véritable stop du cœur.

(Romains, Les Hommes de bonne volonté, t. 12, Les Créateurs, Paris, Flammarion, 1936, p. 42) [7.5, с.963].

За А.Дозою, stop! – імператив англійського дієслова (to) stop “зупинити, припинити”. А to stop, своєю чергою, походить від ст. англ. stopian [3, с.408].

Tchin(-)Tchin – вигукова формула, яка вживається при звуконаслідуванні цокання келихів, бокалів, коли піднімають тост, або – у застарілому значенні – коли вітаються на зразок китайців. Син. à ta / votre santé!

Tchin' Tchin' – Tchin' Tchin', répéta Cuivre, et ils vidèrent leurs verres tous les trois (B. Vian, L'Automne à Pékin, 1967 [1956], p 178 ds Rob. Suppl. 1970).

У 1902 році зафіксовано його як “salut! honneur à toi” (mar. ds Esn 1966); у 1935 – «à ta santé» (pop. et boulevardier, ibid.) [7.5, с.1427-1428]. Тобто існує така версія, що це слово походить з китайської мови.

Топе вживається як вигук для вираження згоди, схвалення : Allons, calmez-vous: **Топе!** Faisons la paix! Ils se donnèrent la main, et causèrent amicalement (Rolland, J. –Chr., Amies, 1910, p. 1162). Даний вигук уперше зафіксований у 1616 році як заклик, прохання випити [*Comédie des proverbes*, II, 3 ds *Anc théâtre fr.*, éd.: Viollet-Le-Duc et A de Montaignon, t. 9, p. 53: Alaigne: Buvons à tirelarigot – Philippin: Il faut autant se débaucher icy qu'à la taverne [...] – Alaigne: **Taupe! taupe!**, morbleu!); 1691 *топе* à... (Sévigné, lettre 15 mai ds *Corresp.*, ed. R. Duchêne, t. 3, p. 966; nous avons bu à votre santé [...] Mme de Grignan a commencé, les autres ont suivi [...] « A la santé de M. l'ambassadeur [...] **топе** à notre cher Gouverneur, **топе** à la grande Gouvernante... ») [7.6, с.331]. У 1620 р. був засвідчений вигук *topetingue* – гральний термін, що вказує на погодження зі ставкою. Існує версія, за якою **топе (et tingue)** – запозичення з іспанської (*topa y tengo*), теж у ролі грального терміна. Це -- форма дієслова *topar* “шокувати”, що в своєю чергою походить від звуконаслідувального слова *topp-* (передає шоківий шум або стиснення рук двох осіб, що дійшли згоди). Це слово утворилося внаслідок деривації від латинського *talpa* “patte” – “стопа, ступня” [7.6, с.332].

Отже, аналізуючи вигуки іншомовного походження, ми помітили, що їх, порівняно з іншими мовами, не так і багато у французькій мові. За нашими підрахунками, вони становлять приблизно 15% загальної кількості вигуків. Їх семантика різноманітна, і щоб простежити усі відтінки та особливості їх вживання, потрібно ретельно досліджувати усне мовлення та мову художніх творів.

1. Корди Е.Е. К вопросу об образовании междометий // Уч. зап. ЛГУ. 1959. Т. 212. С. 53-78.
2. Штейнберг Н.М. Замечания о некоторых междометиях глагольного происхождения во французском языке // Уч. зап. ЛГУ. Романская филология. 1961. № 299. Вып. 59. С. 247-253.
3. Dauzat A. Grammaire Raisonnée de la langue français. Paris, 1947.
4. Dictionnaire Hachette encyclopédique. Paris, 1998.
5. Grévisse M. Le Bon Usage. Grammaire française avec des remarques sur la langue

- française d'aujourd'hui. Paris, 1980.
6. Micro Robert. Dictionnaire du français primordial. Paris, 1971.

  7. Trésor de la langue française. Dictionnaire de la langue française du XIX-e et du XX-e siècle publié sous la direction de Paul Imbs. Centre national de la recherche scientifique. Paris, 1971-1994. 16 tomes: 7.1 – 1973. T. 2-ième; 7.2 – 1975. – T. 4-ième; 7.3 – 1981. T. 9-ième; 7.4 – 1985. T. 11-ième; 7.5 – 1992. T. 15-ième; 7.6 – 1994. T. 16-ième.

EXCLAMATION OF A FOREIGN ORIGIN IN FRENCH

Olexandr Rak

*Chernivtsi Yuriy Fedkovych National University,
2, Kotsyubynskoho St, Chernivtsi, 58012, Ukraine*

Researching the lexical stock of exclamations in French, one can detect a number of entries of a foreign origin. Some of them were borrowed from Germanic tribal people inhabiting Gaul, others came from Italian through theatre and music. Some exclamations originate from Latin, some of them appeared in French itself. Analysing borrowed exclamations the author arrives at the conclusion about their comparing with other languages less quantity making some 15 per cent out of their general number.

Key words: exclamation; entries of a foreign origin; borrow; French.

Стаття надійшла до редколегії 12.06.2000

УДК 811.133.1'34'366'367.4

**ФОНЕТИКО-МОРФОЛОГІЧНА ВАРІАНТНІСТЬ СЛОВА
ТА ЙОГО ПРАГМАТИЧНА І КОМУНІКАТИВНА ФУНКЦІЇ****Ірина Кукуруза***Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000*

Стаття присвячена з'ясуванню генезису фонетико-морфологічної варіантності слова та його прагматичної і комунікативної функцій. Простежено зв'язок морфних елементів зі значенням слова, на підставі праць Ж.Вандрієса і Ж. Гугенейма. Проаналізовано функціональний підхід до поняття слова російських лінгвістів: М.А.Бородіної, Л.М.Скреліної, А.Н.Степанової, які започаткували принципи аналітичної морфології. Ці праці дають змогу простежити становлення аналітичної форми слова протягом різних періодів еволюції мови. На аналізі конкретних прикладів показано, що слово є одиницею морфологічної варіантності, на рівні мови воно функціонує як інваріант, на рівні мовлення його, за звичай, відображають неструктуровані варіанти словоформ.

Ключові слова: фонетико-морфологічна варіантність слова, функціональний підхід, інваріант.

Своєрідним центром лінгвістичних досліджень є слово як одна із найбільш природних одиниць системи мови. Взаємодія зовнішньо-мовних та іманентних суперечностей виступає рушійною силою структурних модифікацій слова, які мають загальні закономірності, що характеризують багато мов світу й індивідуальні ознаки. Відомо, що якраз слово дає можливість результативно вивчати фонетичні, граматичні, синтаксичні і семантичні особливості різних мов.

Мета статті – встановити генезис фонетико-морфологічної варіантності слова та його прагматичної і комунікативної функцій.

Дослідження, пов'язані з варіантністю мовних одиниць, належать до тих спірних мовознавчих проблем, які не тільки не втрачають своєї актуальності, а навпаки виявляють нові прагматичні аспекти та грані. Для вивчення варіантів слів необхідний не лише опис їх морфологічної структури, а й іманентні особливості мови для варіювання лексемних структур. Зв'язок морфних елементів зі значенням слова привертав увагу лінгвістів різних поколінь. Найяскравіше він простежується у працях Ж. Вандрієса та Ж. Гугенейма [1;2].

Так, розділяючи мовний потік на семантими і морфемами, Ж. Вандрієс відносить до перших мовні елементи, що виражають ідеї, а до других – мовні елементи, що виражають відносини між ідеями. Тобто морфемами, згідно Ж. Вандрієса, виражають відносини між семантемами за якими морфемами вводяться у фразу чи слово, та їх місце, яке вони займають у реченні. Ці елементи, настільки різні за своїм походженням, проте відіграють аналогічну роль у мові зокрема. До морфем Ж.Вандрієс відносить суфікси, флексії, внутрішні флексії, а також наголос і порядок семантем у фразі. [1, с.77-80]. Подібним чином визначає семантими і морфемами і Ж.Гугенейм [2, с.10].

Функціональний підхід до поняття слова розроблений російськими вченими й існує в рамках аналітичної морфології. Поняття аналітичної морфології широко використовується в роботах таких лінгвістів : як М.А. Бородіна,

Л.М.Скреліна, А.Н. Степанова. Так, М.А.Бородіна вже на початку 60-х років стверджувала про необхідність появи нового підрозділу морфології – аналітичної. Це насамперед відноситься до французької мови і нерозривно пов'язаний з поняттям “аналітичної форми слова”, якщо розуміти морфологію як науку про граматичну форму слова. Для французької мови такий розділ морфології цікавий в історичному плані, оскільки є можливість простежити становлення аналітичної форми слова протягом різних періодів еволюції мови [3, с.198].

Поняття аналітичної морфології взаємодіє з поняттям аналітичної конструкції й форми. М.А.Бородіна визначає аналітичну конструкцію як основну одиницю аналітичної морфології, відносячи до неї як будь-яке лексико-фразеологічне сполучення, так і слово. Аналітичні конструкції складаються з основного слова (іменника або дієслова) і другорядного (допоміжного) (наприклад частки) і характеризуються наступними рисами: а саме, а) широким семантичним полем або узагальненим значенням допоміжного чи напівдопоміжного слова; б) зміною семантики цього слова аж до його повної десемантизації; в) великою валентністю допоміжного слова; г) поступовим злиттям допоміжного слова з основним, яке, все-таки, рідко досягає повного злиття; д) здатністю виражати граматичне значення; е) здатність до вираження посиленних форм (порівн., наприклад, у запереченні *je ne vois pas, de pas* як би “підсилює” значення *ne*, або в утворенні вказівних займенників, що проходять два цикли посилення *esse + illui > celui*, останнє в сучасній мові вдруге “підсилюється” часткою *si – celui – si* [4, с.154–156].

У працях Л.М. Скреліної ми знаходимо подальший розвиток функціональної точки зору на морфологічну аналітичну структуру слова. Автор зазначає, що становлення нової морфологічної структури слова започатковане вже в давньофранцузькій мові, для якої були властивими два типи форм: синтетичний (що охоплює етимологічні флективні форми), і аналітичний (що охоплює нові романські утворення, тобто складні конструкції і форми) [4; 5].

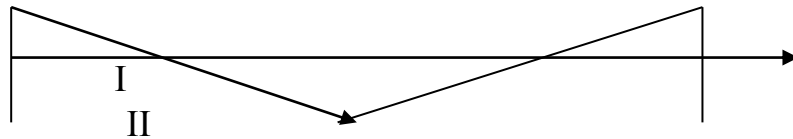
Будучи за походженням морфосинтаксичними єдностями, складні лексичні утворення піддаються граматизації і морфологізації в давньофранцузькій мові. Це явище отримує повсюдний характер і не обмежене якою-небудь однією мікросистемою – іменника чи дієслова, а оформлюється як мовна універсалія. Нова морфологічна структура слова встановлюється поступово і процес морфологічної реструктуризації завершується в цілому в середньофранцузькій період [5, с.211].

Проте в цьому процесі кристалізації морфологічної аналітичної структури слова рельєфно виділяється поділ фактів мови і фактів мовлення. Аналітична форма іменника є насамперед фактом мовлення, а не мови, тому що в цей період препозитивна граматична детермінація не знаходиться в значущій і постійній опозиції з постпозитивною, тобто флективною граматичною детермінацією. Іменник може бути детермінований службовим словом, але він може й обійтися без нього, тому що флективна детермінація може бути достатньою. Тобто, артикль і прийменник утворюють з іменником аналітичні, граматикалізовані конструкції і процес їх морфологізації відбувається в давньофранцузькій мові. Розходження між граматикалізацією і морфологізацією Л.М. Скреліна бачить у різниці граматичних трансформацій. Таким чином, іменник із препозитивним артиклем або прийменником є аналітичною конструкцією, що морфологізується до кінця

давньофранцузької мови [5, с.73 –74].

З урахуванням планів мови і мовлення розглядає слово і Ю.С. Маслов. Він представляє слово в мові як абстрактну одиницю – інваріант і поряд з цим, як правило, також у вигляді набору своїх варіантів; у мові (у мовному акті й у тексті) воно реалізується у вигляді конкретного екземпляра, тобто "мовного слова". Інваріант слова Ю.С. Маслов називає лексемою. Екземпляр слова в мові він називає лексом [6, с.89].

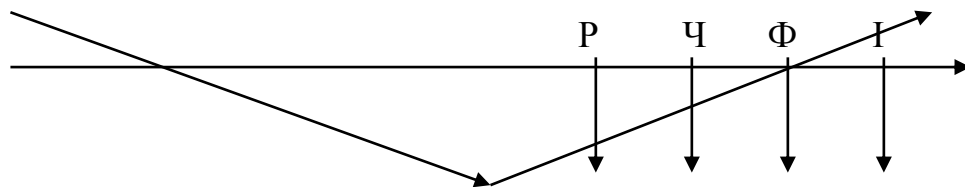
Особливий підхід до поняття слова представлений у теорії психосистематики. Слово є мовною одиницею, воно має єдиний операціональний алгоритм утворення, що передається схемою двочасного тензора [7, с.18]:

лексигенез   морфогенез (партикуляризація)   (генералізація)

мал. 1

На першій ділянці оперативного механізму відбувається формування лексичного значення слова, на другому – граматичного. Для кожної частини мови цей етап морфогенезу буде включати свої операції формування граматичних значень: так, для іменника на етапі морфогенезу відбувається формування граматичних значень роду, числа, відмінка і інциденті. Вектори Р (рід), Ч (число), Ф (функція), І (інциденті) позначають зупинки, що фіксують появу граматичних значень іменника [8, с.206]:

лексигенез   морфогенез

мал. 2

Актуалізація слова відбувається в мові, коли зміст знаходить свою форму. Слову як мовній одиниці відповідає ментальне представлення, а в мові слово знаходить свою семіологію, тобто визначену звукову і графічну форму. Таким чином, у психосистематиці розглядається тільки суцільно-оформлене слово, тобто слово графічне, що являє собою сполучення літер між двома пробілами, що відповідає значущій одиниці лексико-граматичної системи мови [7, с.54].

Отже Л.М. Скредіна доводить постулат, що є слова в мові й у мовленні; у мові: *le, mur, je, vois, etc.*; у мовленні: *un je ne sais quoi*. Інакше кажучи, є слова графічні і слова функціональні, суцільно-оформлені і роздільно-оформлені [6, с.47].

Розрізняючи плани мови і мовлення, ми визнаємо за словом статус мовного і мовленнєвого. Слово як одиниця мови може бути описане за своїми оперативними

механізмами. Слово як одиницю мовлення ми розглядаємо як функціональну, тобто як актуалізовану частину мови. Наприклад, слова в мові: *une, chaise, nous, faisons*; слова в мовленні: *une chaise, nous faisons* (аналітичні форми).

Між мовним і мовленнєвим словом ми встановлюємо відношення "інваріант – варіант". Наше використання термінів "інваріант – варіант" стосовно до слова (інваріант слова в мові – варіант слова в мовленні) відрізняється від використання цих термінів, наприклад, Ю.С. Масловим, коли слово в мові – це одночасно й інваріант, і набір варіантів [6].

Виходячи з представлення інваріантності як властивості мови і варіативності як властивості мовлення пропонується установити між мовними і мовленнєвими словами відношення "інваріант слова – варіант слова" чи "мислиме слово – реалізоване слово", чи "потенційне слово – форма". Наприклад, мовне мислиме слово "bête" може бути реалізоване у фразях: "Je vois une bête", "Les bêtes crèvent quelquefois quand ...", де ми зустрічаємо конкретні графічні форми *bête, bêtes*. Варіант слова (мовне слово) корелює на рівні мови в кожному конкретному реченні з варіантом словоформи (мовленнєвим словом). Наприклад, мовному слову "bête" відповідають словоформи однини *bête* і множини *bêtes*. Так, словоформа "bêtes" може бути реалізована у формах множини; [bet, betes, bets, bestjos і ін.] [9, с.129]. Останні форми ми розглядаємо як регіональні варіанти словоформи множини "bêtes".

З точки зору виділення етичного і емічного рівнів поняття варіанта словоформи відповідає одиниці етичного рівня. Одиниці емічного рівня відповідає поняття словоформи.

Структурована система словоформ утворює парадигму словоформ, де кожна форма являє слово в означеній системі граматичних значень. Варіанти словоформи утворюють систему варіантів словоформи.

Варіанти словоформ відрізняються від словоформ тим, що останні є структурно організованими одиницями, утворюють протиставлення в рамках означених граматичних категорій, тоді як варіанти словоформи не є структурно організованими одиницями. Наприклад, словоформа іменника *cheval* однини протиставляється словоформі *chevaux* множини. Структура буде така: корінь *chev* – , внутрішні флексії; *-al, – aux* . Словоформи *cheval* і *chevaux* представлені в регіональному варіанті французької мови варіантами:

словоформи

"cheval-chevaux"

регіональні варіанти

[kqbal – kqbals; tsebal – tsebals; tʃeбал – tʃebals; tʃabal – tʃabals; ʃvo – ʃvo]

нормативний варіант

[ʃval – ʃvo]

[9, с.1199].

Варіантами словоформи однини є: [kqbal, tsebal, tʃebals, tʃabal, ʃvo]. Нормативному варіанту із закінченням *-al* відповідають як регіональні варіанти з закінченням *[-al]*, так і регіональні варіанти з закінченням *[-o]*. При цьому корені [ʃv-] відповідають фонетично відмінні від нього: [kqb-, tseb-, tʃeb-, tʃab-].

Прикладами варіантів є також:

“sak” [sak; sa; sako; sakœ] [sak]

Ці варіанти розрізняються структурно і фонетично. Варіанти [sak- o] і [sak< -œ] включають у свій склад флексію, відрізняючи від форм [sa] і [sak], які не містять у своїй структурі флексію. Форми [sa] і [sak] різняться і фонетично.

“panier” [pane; panje; panja] [panje]

Дані варіанти розрізняються фонетичним складом [10, с. 386, с.407];

“petit” [petit; pitit;pqtit] [pti] [11, с.7];

У варіантів [petit;pitit;pqtit] відбувається нейтралізація категорії роду, ці форми аналогічні формам жіночого роду.

“oreilles” [orej; eroj; erwaj; ej; [Orej]

wej; urej; erje; oraj; orœj]

“mâchoire” [maʃwe; maʃwa:r; maʃwɛr; matswar] [maʃwa:r] [12, с.1323, с.1336].

Тут ми спостерігаємо фонетичні розходження коренів.

“affaires” [afɛ:r; afore; afar; afere] [afɛ:r]

“balayures” [balɛjyɛ; bqlœœɛ] [balɛjy:r]

“aiguille” [ɛguj; ɛgulɛ; aguj; ɛgwijɛ] [ɛgKij]

[13, с. 1228, 1235, 1293].

Форми [afɛ:r] і [afar] відрізняються від форм [afɛr – ɛ] і [afɔr – ɛ], так само як форма [balɛjy:r] відрізняється від форм [balɛjyɛ – ɛ] і [bqlœœɛr – ɛ] і як форми [ɛgui], [aguj], [ɛgKij] відрізняються від форм [ɛgul- ɛ], [ɛguij- ɛ] складом морфологічної структури, коли усні форми без флексії співіснують із флексивними формами.

З огляду на аналітичні способи вираження імен, можна було б розглядати як варіанти такі актуалізовані форми як: *mon roi, se roi, deux roi*, як це пропонували вчені [14, С. 89-94]. Але така точка зору дискусійна, тому що детермінативи мають своє значення: *se* – вказівне, *son* – присвійне і т.д., тому в дослідженні варіантності слова приймається позиція суцільно-оформленості.

Отже, одиницею морфологічної варіантності є суцільно-оформлене слово, що на рівні мови виступає як інваріантна одиниця, на рівні мовлення ця одиниця представлена неструктурованими системами варіантів словоформ. Словоформи утворюють структуровану систему, парадигму. Мовне слово не має конкретної форми, його форма тільки мислиться, мовленнєве слово має визначену звукову або графічну форму.

1. *Вандриес Ж.* Язык. М., 1937.
2. *Gougenheim G.* Etude de grammaire et de vocabulaire français. Paris, 1970.
3. *Бородина М.А.* К вопросу об аналитической морфологии французского языка // Морфологическая структура слова в языках различных типов. – М., Л., 1963. С. 192 – 199.
4. *Бородина М.А.* Синтез и анализ в современной и исторической грамматике французского языка // Аналитические конструкции в языках различных типов. М., Л., 1965, С. 152 – 169.
5. *Scrélina L.M.* Histoire de la langue française М., 1972.
6. *Маслов Ю.С.* Введение в языковедение. М., 1987.

7. *Скрелина Л.М.* Грамматическая синонимия. Л., 1987.
8. *Гийом Г.* Принципы теоретической лингвистики. М., 1992.
9. Atlas Gilliéron – Gilliéron J., Edmont E. Atlas linguistique de la France; en 35v. Paris, 1902-1910.
10. Atlas Bouvier – Bouvier J.-C., Martel C. Atlas linguistique et ethnographique de la Provence. Vol.2. Paris, 1979.
11. Atlas Guiter – Guiter H. Atlas linguistique des Pyrénées Orientales. Paris, 1966.
12. Atlas Taverdet – Taverdet G. Atlas linguistique et ethnographique de Bourgogne. Vol. 3. Paris, 1980.
13. Atlas Martin – Martin J.-B., Tuailon G. Atlas linguistique et ethnographique du Jura et des Alpes du Nord. Vol.3. Paris, 1978.
14. *Увон Н.* La notoin d'articles chez nos grammairiens // Абросимова Т. А. Хрестоматия по теоретической грамматике французского языка. М., 1972. С.89-94.
15. *Степанова А.Н.* К проблеме грамматической формы и грамматической категории (на материале французского языка). Минск, 1972.
16. *Степанова А.Н.* Преморфологические единицы французского языка. – Минск, 1975.
17. *Wagner R.-L., Pinchon J.* Grammaire du français classique et moderne. Paris, 1991.
18. *Скрелина Л.М.* Актуализация старофранцузского существительного в свете теории векторного анализа // Романские языки: семантика, прагматика, социолингвистика. Л., 1990. С.98 – 110.
19. *Скрелина Л.М.* Лекции по теоретической грамматике французского языка. С.Пб/, 1997.

**PHONETICAL MORPHOLOGICAL VARIABILITY OF WORD AND ITS PRAGMATIC AND
COMMUNICATIVE FUNCTIONS**

Iryna Kukuza

*Lviv Ivan Franko National University,
1, Universytetska St, Lviv, 79000, Ukraine*

The article is devoted to analysis of phonetico-morphological variability of word and its pragmatic and communicative functions. The studie is based on the works of G.Gougenheim and J. Vandries. The functional approach to the word is analysed on the base of the workd of russian linguists M. Borodina L. Skrelina and A. Stepanova. The author prouves on the concrete examples that the word in language functions as invariant item, and in speech it is presented by non-structural word variants.

Key words: abstract nouns; preciosity; purity, neatness, clearness of language

Стаття надійшла до редколегії 11.11.2000

КЛАСИЧНІ МОВИ

УДК 811.124'373.421

ЛЕКСИЧНІ СИНОНІМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ФЛОРОЛЕКСЕМ (на основі трактатів Катона “De agricultura” та Варрона “Rerum rusticarum”)

Оксана Курудз

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000*

Стаття присвячена лексичним синонімам на позначення флоролексем. Наукове дослідження проведено на основі агрономічних творів Катона та Варрона. Серед уживаних Катonom та Варроном синонімів переважають часткові або неповні синоніми. Вони виконують одну із семантичних функцій – уточнення. Лише одна синонімічна пара може бути трактована як повні (абсолютні) синоніми. Вони можуть виконувати функцію заміщення. Лексичні синоніми на позначення флоролексем у творах Катона і Варрона відрізняються семантичними компонентами і мають відповідно до цього властиве їм функціональне значення.

Ключові слова: синоніми, флоролексема, синонімічне заміщення.

Проблемою синонімії цікавилися ще в античності. Сам термін “синонім” походить від грецького *συνώνυμοι* – однойменний [1, с.1583].

У Демокріта (460-370 рр. до н.е.) читаємо: “Слово не є абсолютним двійником речі, яку воно позначає, і доказом цього є наявність різноманітних слів на позначення однієї ж речі” [2, с.353]. Подібну думку знаходимо в трактаті Арістотеля (384-322 рр. до н. е.) “Про тлумачення”, де зазначається, що “одна і та ж річ часто називається багатьма іменами” [3, с.77].

Синонімами цікавився також ритор Гермоген Тарсійський (кінець II – початок III ст. н.е.). У його творі “Про ідеї” читаємо, що “синоніми можуть мати в собі ... деякий плеоназм, уточнення, ампліфікацію, ясність або інше дещо подібне” [4, с.205].

Платон (427-347 рр. до н.е.) зазначив, що синонімами можуть бути слова, які мають не тільки спільне, а й дещо відмінне у значенні.

Арістотель у своїй “Поетиці” (21, 22) та “Риториці” (III) писав про користь синонімів. “Серед імен омоніми корисні для софіста, а синоніми – для поета” [1, с. 177]. Він був переконаний, що хоча слова можуть замінити одне одного, але певне слово може бути більш вживаним і краще представляти предмет, ніж інше.

Отже, вчені Стародавнього Риму цікавилися питаннями синонімії і вважали за доцільне застосування найрізноманітніших засобів мови, серед яких відзначалася роль синонімів, які могли виникати шляхом переносного вживання слів [1, с. 209].

Сутність синонімії сучасні мовознавці трактують по-різному. Слід відзначити декілька підходів до вивчення синонімів. При одному підході синоніми розглядаються, як слова тотожні та близькі за значенням. Це – загальне, традиційне визначення синонімів.

Другий підхід трактує синоніми з огляду на їх взаємозамінність у одному і тому ж контексті, хоча з можливими стилістичними відтінками. Можливий і третій підхід до тлумачення синонімів – вивчення контекстуальних дескрипцій, які співвідносяться із одним і тим же денотатом.

У статті зроблено спробу проаналізувати лексичні синоніми-іменники на позначення флоролексем. Матеріалом дослідження послужили трактати Катона “De agricultura” та Варрона “Regum rusticarum”.

Досліджуючи синоніми, на нашу думку, слід аналізувати всю семантичну структуру слова, що дозволяє диференційно підходити до різних значенностей багатозначного слова. Синонімічні ж відносини розглядати на рівні структурно зумовлених елементів семантичної структури слова – лексико-семантичних варіантів (ЛСВ) [9, с.111].

Важливий розділ ботанічної лексики становлять назви зернових рослин. Зернові рослини посідали одне з провідних місць у господарстві Стародавнього Риму [7, с.88].

Зупинімося на синонімічному ряді triticum-siligo-far, виділеному на основі трактатів Катона (234-149 рр. до н.е.) і Варрона (116-27 рр. до н.е.). Для досліджуваної групи слів у обидвох авторів інтегральною семою, що становить основу їх виділення в один синонімічний ряд, є сема “пшениця”. Всі вони можуть бути об’єднані однією загальною назвою frumentum, що означає *хліб* (зерновий), *збіжжя*.

У багатьох індоєвропейських мовах дуже поширені найменування пшениці. Вони характеризують її як продукт певної дії (товчення). Саме таке походження має латинська назва пшениці – triticum (від дієслова *terere* – *молоти, розтирати*) [18, с. 793].

То ж даремно Форчелліні у своєму словнику зазначає: “Triticum” – найбільш відомий вид пшениці, названий так, як вважає Варрон, від процесу обмолочення” [13, т. 4, с.366]. З трактатів обох авторів видно, що цей вид пшениці був у римлян найбільш поширеним і використовувався у повсякденному житті. Саме її, як дізнаємося у Катона, видають як продукт харчування для слуг та рабів [11, с.37]. Щодо siligo, то відомий природодослідник Пліній Старший (23-79 рр. н.е.) пише: “Я назвав би siligo окрасою пшениць, і за білизну, і за якість, і за вагу... із неї роблять прекрасний хліб, найкращі пироги” [16, с.165]. Аналіз контекстів з лексемою siligo у Катона і у Варрона показує, що обидва автори вважають siligo пшеницею вищої якості. То ж даремно Катон на сторінках свого трактату подає рецепти приготування жертвовного пирога із цього виду пшениці [11, с.41].

Наведені синоніми triticum та siligo, які перебувають у родо-видових відношеннях (triticum – родове поняття, а siligo – видове), відносимо до розряду часткових синонімів, оскільки вони, синонімізуючись у своєму основному значенні, все ж відрізняються відтінками значень. Порівнявши siligo – пшеницю вищої якості з triticum, можна б назвати останню звичайною пшеницею, щось на зразок triticum vulgare. Про те, що ці синоніми є лише частковими, свідчить вживання їх авторами поряд в одному контексті, наприклад: “Siliginem, triticum in loco aperto celso, ubi sol quam diutissime siet seri oportet” [11, с.29] – *Пшеницю високої якості, звичайну пшеницю слід сіяти у місці, де сонце світить найдовше, відкритому, високо розміщеному*.

Знаменитий знавець римських старожитностей Веррій писав, що протягом 300 років в Італії із зернових знали лише far [16, с.159]. Лексема ця в словниках перекладається словом “полба”, що також становить різновид пшениці [13, т. 2, с.

266; 5, т. 1, с.723]. З таким перекладом флоролексми *far* не погоджується М.С.Сергієнко, який відзначає, що точніший переклад латинського *far* був би не “полба”, а “двозернянка”. Він мотивує свій висновок тим, що справжня полба *Triticum spelta* з’явилася в Італії лише наприкінці імперії [10, с.163].

Пліній Старший пише, що полба була першою їжею древніх жителів Лація. [16, с.165]. Походження слова *far* не ясне. В етимологічному словнику А. Вальде воно зіставляється з умбрським словом *farsio*, прикметником *farreus* – *полбяний* [18, с.271]. Звідси походить також італійське *farro* – *полба* [19, с.125].

Як *triticum*, *siligo*, так і *far* виступає частковим синонімом у синонімічному ряді “пшениця”. Варрон вживає цю лексему в одному контексті із *triticum*: “Itaque periti in loco umidiore *far* adorem potius serunt quam *triticum*...” [17, с.25] – “Досвідчені господарі сіють полбу у вологішому місці швидше ніж пшеницю...” Аналіз семантичних властивостей синонімів наведеного вище ряду показує, що між ними існують еквіполентні опозиції.* Семантичний зміст таких опозицій виявляє спільні (збіжні) та індивідуальні (диференціюючі) семантичні компоненти.

Усі три синоніми *triticum*, *siligo*, *far* містять значення “пшениця”, але якщо *triticum* – це звичайна пшениця, то *siligo* – пшениця вищої якості, а *far* – різновид пшениці, полба. Це можна представити схематично:

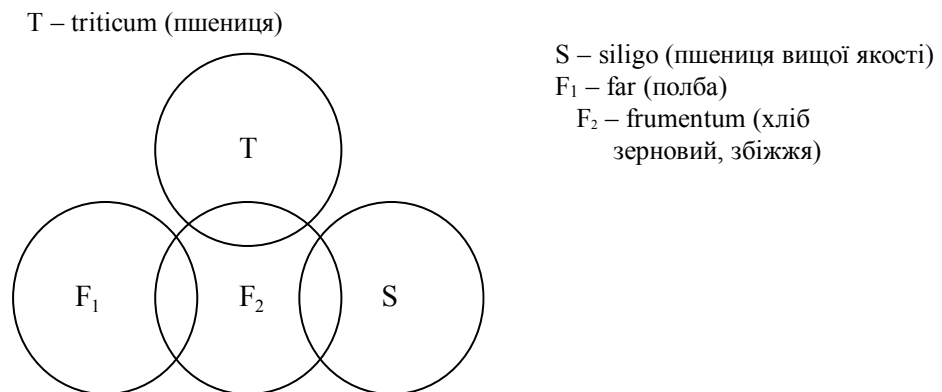

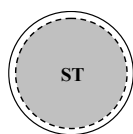
Рис. 1

Дистрибуції цих синонімів також частково збігаються, оскільки, з одного боку, існують такі контексти (як у нашому випадку), в яких вживаються всі наведені лексеми, а з другого боку – такі, в яких вживається лише одна з них і виключаються інші.

Інша синонімічна пара, а саме *serpyllum-thymus* – *чебрець*. Назву флоролексми *serpyllum* можна вивести від грецького слова *»prulloj*, що своєю чергою походить від дієслова *»grw* – *повзти, тягнутися* [14, с.94]. Варрон на

* Під опозицією ми розуміємо протиставлення однорідних одиниць, семантично суттєве, релевантне у мові [9, с.136].

сторінках трактату “*Rerum rusticarum*” вказує на час садіння цієї рослини і також виводить етимологію цього слова: “Воно отримало свою назву від того, що розповзається по землі – *serpit ...*” [17, с.47]. Щодо назви флоролексеми *thymus*, то автори “Ботаніко-фармакогностичного словника” К.Ф. Блінова та Г.П.Яковлева зазначають, що назва цієї флоролексеми походить від грецького *qumÒj* – *дух, мужність, сила*. Назва присвоєна через збуджувальну та зміцнювальну дії цієї рослини [2, с.246]. Цим синонімам властива функція заміщення, яка реалізується тоді, коли синоніми взаємозамінні і вживаються у тексті для позначення одного і того ж поняття. Ця функція властива у її “чистому вигляді” абсолютним, або повним синонімам, якими, на нашу думку, є *thymus* та *serpyllum*. Так, у Варрона читаємо: “*Si rabulum naturale non est, ea oportet dominum serere, quae maxime secuntur apes. Ea sunt rosa, serpyllon, ariastrum, papaver ... maxime cyt[h]isum*”. [17, с. 146] – *Якщо недостатньо є корму природного, то господареві необхідно сіяти ті (рослини), до яких найбільше прагнуть бджоли: це є троянда, чебрець, меліса, мак ... найбільше конюшина*. Тут автор вживає для позначення чебрецю лексему *serpyllum*. А далі продовжує: “*Sed ut hoc (cythisum) aptissimum ad sanitatem arium, sic ad mellificium thymum*” [17, с.147] – *Але, як конюшина є найкорисніша для здоров'я бджіл, так для добування меду чебрець*”. Варрон позначає ту саму лексему “чебрець” вже словом *thymus*. Синонімічна пара *serpyllum-thymus* характеризується нульовою опозицією й еквівалентною значеннєвою дистрибуцією. Отже, їх смисловий зміст може бути представлений у вигляді кіл, які накладаються одне на одне і повністю збігаються. Це є опозиція одиниць із однаковим компонентним складом.

S-serpyllum
T-thymus

Рис. 2

Наступною синонімічною парою у досліджуваних авторів є лексеми *cicer* – *pisum*. У Форчелліні читаємо: “*Est quod dicitur arietinum, quia arietini capiti simile est*”. “*Cicer* – це різновид стручкової рослини із заокругленими стручками, які різняться формою, величиною та смаком. Це той вид гороху, який називається “баранячий”, тому що подібний до голови барана” [13, т.1, с. 452]. Відносно другої лексеми *pisum* Форчелліні продовжує: “*Pisum* – вид стручкової рослини із круглим зернятком у стручках, із продовгуватим стеблом, який стелиться по землі, якщо немає опори. Одержує свою назву від того, що його розтирають або мелють перед варінням” [13, Т.3, с.403]. А. Вальде у своєму етимологічному словнику називає *cicer*– *нут*, або *турецький горох* [18, с.158]. Варрон радить сіяти *pisum* разом з тими рослинами, які люблять тепло [17, с.147]. Його думку продовжує Пліній Старший, який у 18-й книзі “Природничої історії” пише, що “*pisum in apricis seri debet frigoribus impatientissimum*”. [16, с.176] – *Горох слід сіяти на освітлених сонцем місцях, оскільки він дуже важко переносить холод*”. Варрон радить сіяти *cicer* на гірших

землях, оскільки ця рослина виснажує ґрунт [17, с.40]. Катон у своєму трактаті вказує на шкідливість цієї рослини: “Cicer ... quod salsum est eo malum est” [11, с.29]. Цю ж думку підтримує стародавній римський письменник, агроном Колумелла (I ст. н. е.): “Баранячий горох виснажує землю, тому досвідчені господарі його не культивують; в його листках і стеблах є отруйні речовини, тому для корму тварин він не придатний” [12, с.90].

На підставі текстуального дослідження синонімічної пари *cicer*-*pisum* доходимо висновку, що дані лексеми дуже близькі за змістом, але різняться обсягом значення. Синонім *cicer* містить уточнювальну сему “баранячий”, яка відсутня у лексемі *pisum*. Отже, тут присутній приклад родо-видових відношень (*pisum* – родове, *cicer* – видове поняття).

Відомо, що другою за поширеністю культурою після пшениці в Італії було просо. Батьківщиною проса вважається Китай, де його сіяли ще у III тис. до н.е. [6, с.110]. Римські автори, в тому числі і Варрон, залишили нам дві назви проса, які вживалися у латинській мові: *panicum* – *італійське просо* та *milium* – *просо*, з яких більш вживаною була остання (Varro R.r., 1, 57; Verg. Georg. 1, 216; Ov. Fast., 4, 743; Plin. N. H. XVIII, 49, 96). Перший іменник Пліній Старший пов’язує із деминутивом *panicula* – *волоть* [16, с.156]. Щодо походження другого терміна *milium*, то відомий індоевропеїст А.Вальде вбачає тут запозичення із грецької мови: гр. *mel...nh* – *просо*, *пшоно* [Hirse] [18, с.484]. Т.В. Гамкрелідзе та В.В. Іванов у своїй праці “Індоевропейська мова та індоевропейці” зазначають: термін на позначення проса виявляє архаїчну форму та семантичний зв’язок із первинною індоевропейською основою *mel – *терти*, *молоти*, грецьке *mel...nh*, лат. *milium*, лит. *malnos* [3. т.ІІ, с.658]. З часів Катона *milium* та *panicum* сіяли на відкритих просторах із жирним ґрунтом. Катон пише: “Idem ager si nebulosus est, gapa, garphanos, milium, panicum, id maxime seri oportet” [11, с.14]. – *А також, якщо поле покрите туманом, то переважно слід сіяти рипу, редьку, просо, італійське просо. У часи Варрона спосіб посіву проса мало змінився. Варрон повторює пораду Катона про ґрунти, сприятливі для проса* [17, с.41].

Дослідження текстів агрономічних трактатів Катона та Варрона показує, що їх автори не відзначають великого значення цієї культури у ранньому Римі. Очевидно, що вона, як зазначає В.І. Кузіцин, була менш популярна порівняно з полбою, пшеницею, ячменем у зв’язку з тим, що не використовувалася у харчовому виробництві [6, с.114]. Отже, як видно з наведеного прикладу із трактату Катона, назви *milium* та *panicum* виступають поряд. Це дає нам підставу твердити, що наведені синоніми, які при першому погляді на них здаються абсолютними, фактично є лише частковими неповними синонімами; можна було б вважати, що *panicum* – це італійська назва проса, тому у словнику І.Х. Дворецького перекладається як “італійське просо”, а *milium* – її грецький еквівалент. На підставі цього доходимо висновку, що це були два різні сорти проса, різницю між якими встановити сьогодні вже неможливо, тобто відбувся процес нейтралізації родо-видових відношень та стертя семантичних відмінностей.

Лексичні синоніми *allium* та *ulpricum* зараховуємо до однієї синонімічної пари на основі співвідношення їх основних значень із поняттям “часник”. *Allium* – *часник*; *ulpricum* – бот. *порей* (різновид часнику). При дослідженні синонімічної пари

allium-ulricum ми користувалися визначенням Форчелліні. “Ulricum – це рід часнику (більший), який здебільшого проростає в Африці” [13, т. 4, с.465]. Катон неодноразово радить використовувати ульпик для лікування волів [11, с.40]. Щодо allium, то на думку Форчелліні, це “рід зелені із сильним запахом, яким ми харчуємося і у приправах вживаємо”. [13, т. 1, с.138]. На нашу думку, назву allium можна вивести від латинського слова halare, що має значення “пахнути”, оскільки ця рослина відрізняється сильним запахом. М.П. Мінц, автор “Етимологічного словника латинських назв лікарських рослин” пов’язує цю назву з кельтським all – *пекучий* [8, с.3]. Цю рослину Катон радить використовувати разом з іншими під час жертвоприношень Юпітерові: “Serito milium, panicum, allium” [11, с.54]. Названі синоніми зараховуємо також до розряду часткових, оскільки між ними є певна різниця: ulricum – це один із різновидів часнику (бот. *porей*), який застосовується у ветеринарії, а allium – це, очевидно, звичайний часник, який люди споживають, а також використовують для різноманітних приправ.

Щодо синонімічної пари cuminum – *кмин* та melanthium – *чорний кмин*, то Пліній Старший пише: “Melanthium – буквально “чорна квітка”. Інша його назва melaspermon – “чорне насіння” [16, с.355]. Форчелліні у своєму словнику виводить назву melanthium від грецьких слів: “mšlaj” – *чорний* та “Ϝnqoj” – *квітка* [13, т.3, с.50]. На сторінках свого трактату Катон радить використовувати “чорний кмин” для лікування тварин при укусах змій та скорпіонів [11, с.47]. Пліній Старший зазначає, що цією назвою (cuminum) позначають трав’янисту рослину, яка має вузьке, ребристе насіння і застосовується як одна із найприємніших приправ [16, с.280]. Думку Плінія Старшого про смакові властивості кмину продовжує Катон, який радить використовувати його для приготування маринаду і навіть для випікання весільних пирогів [11, с.52]. Синоніми melanthium та cuminum, як і ряд попередніх синонімічних пар, зараховуємо до часткових, або неповних, оскільки при спільному ЛСВ значення “кмин” між ними, як видно із наведених етимологій, є різниця у зовнішньому вигляді (колір), та, як вказують автори досліджуваних трактатів, – і у способах застосування.

У досліджуваних авторів ми знаходимо також дві флоролексеми на позначення люцерни: medica та cytissus. Як зазначає В.І. Кузішкін, medica вважалася найкращою кормовою рослиною в I ст. до н.е. [6, с.162]. Греки вперше ознайомилися з нею під час греко-перських війн V ст. до н.е. Вони називали згадану траву мідійською, оскільки персів називали мідійцями. Форчелліні ж пише: “Medica – трава, яка посідала перше місце серед кормів, привезена мідійцями у Грецію під час перських воєн, які вів Дарій” [13, т.3, с.256]. “Cytissus – (cytissum, in), kÚtisoj – це “рід чагарника, який виростає серед полів і лісів, для корму домашніх тварин, найбільш, однак, для овець і кіз придатний, а також найприємніший для бджіл” [13, т.1, с.652]. Пліній Старший називає мідійську траву “даром, про який потрібно згадати в першу чергу” [16, с.182]. Варрон радить давати люцерну волам і коровам, що отелилися: “et lactariis medica et cytissum ...” [17, с.73]. І як продовження наведеного вище: “Utrum enim ad corpus alendum inimicum, ut maxime amicum cytissum et medica. Nam et pingues facit facillime et genit lacte” [17, с.81]. – *Те та інше порушує живлення тіла, сприяє ж йому переважно конюшина та мідійська трава. Від неї вони дуже швидко жирніють і дають багато молока.* Конюшина (люцерна) – рослина, яку люблять і

бджоли. Варрон відзначає, що як і троянду, тмин, мелісу, так і мідійську траву та люцерну особливо люблять бджоли [17, с.146]. Ці синоніми ми зараховуємо до розряду часткових, оскільки *cutisum* – це просто люцерна, а *medica* – окремий її різновид – мідійська люцерна. Спільне між цими синонімами є те, що обидві флоролексемі грецького походження. Синоніми збігаються в основному значенні “люцерна”.

Отже, серед вживаних Катonom та Варроном синонімів переважають часткові, або неповні, синоніми (6 груп). Переважно ці синоніми у контекстах виконують одну із семантичних функцій мови – уточнення. Ці синоніми різняться за своїм компонентним складом, наявністю або відсутністю певної семи (як, наприклад, у парі *pisum* – *горох* та *cicer* – *баранячий горох*).

Між членами всіх шести синонімічних рядів встановлюються еквіполентні опозиції з одночасним частковим збігом їх дистрибуції.

Функцію уточнення досліджувані синоніми реалізують, як правило, в межах одного речення, при близькому, контактному розташуванні слів.

Лише одна синонімічна пара *serpyllum* та *thymus* може бути трактована як повні (абсолютні) синоніми, які можуть виконувати функцію заміщення. Вони характеризуються нульовою опозицією та еквівалентною дистрибуцією.

Серед вживаних Катonom та Варроном слів-синонімів значний відсоток становлять слова грецького походження (*serpyllum*, *thymus*, *milium*, *cuminum*, *melanthium*, *cutisum*, *medica*), що можна розглядати як прагнення авторів трактатів до збагачення своєї рідної мови, намагання знайти латинські відповідники грецьким словам.

Використання синонімів дозволяє авторам, на наш погляд, уникати повторів одних і тих же слів, одноманітності у викладі, досягати стилістичної виразності. Використання їх у мові наукових трактатів свідчить про глибоке знання Катonom і Варроном латинської мови.

1. *Дворецкий И.Х.* Древнегреческо-русский словарь. М., 1958. Т.2.
2. *Демокрит.* Тексты. Перевод. Исследования. // Под ред. С.Я.Лурье. Л., 1970.
3. Античные теории языка и стиля. М.; Л., 1936.
4. *Мах А.С.* Назви зернових рослин у латинській мові. На основі римських агрономічних творів // *Іноземна філологія.* 1980. Вип. 60. С. 88-94.
5. *Walde A.* Lateinisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg, 1935.
6. *Forcellini Al.* Totius latinitatis lexicon. Schneebergae, 1859-1887.
7. *Cato.* De agricultura. Lipsiae, 1923.
8. *Plinius Secundus (Major).* Historia naturalis. Lipsiae, 1892.
9. *Lexicon Latino-Polonicum.* Słownik łacinsko-polski. Wilno, 1841.
10. *Сергеевко М.Е.* Варрон. Сельское хозяйство. М.; Л., 1963.
11. *Weise O.* Die griechischen Wörter im Latein. Leipzig, 1882.
12. *Varro M.Terentius.* Rerum rusticarum. Lipsiae, 1912.
13. *Hofmann I.B.* Etymologisches Wörterbuch des Griechischen. München, 1950.
14. *Новиков Л.А.* Семантика русского языка. М., 1982.
15. *Блинова К.Ф., Яковлева Г.П.* Ботанико-фармакогностический словарь. М., 1990.

16. *Columella L.* Junius Moderatus. De re rustica. Lipsiae, 1781.
17. Кузицин В.И. Очерки по истории земледелия Италии II в. до н.э. – I в. н.э. М., 1966.
18. Гамкрелидзе Т.В., Иванов В.В. Индоевропейский язык и индоевропейцы. Ч.2. Тбилиси, 1984.
19. Мінц Л.П. Етимологічний словник латинських назв лікарських рослин. Л., 1962.
**LEXICAL SYNONYMS DENOTING FLOROLEXEMS IN KATON'S THESES "DE AGRICULTURA"
AND VARRON'S "PERRUM RUSTICARUM"**

Oksana Kurudz

*Lviv Ivan Franko National University,
1, Universytetska St, Lviv, 79000, Ukraine*

This article constitutes a part of Latin lexicology. It covers lexical synonyms on marking of florolexems. Scientific research was done on agronomic works by Katon and Varron. Among synonyms, used by Katon and Varron, the ones with partial and not full meaning prevail. They perform one of semantic functions: – a function of specification. Only one synonymic pair may be treated as full (absolute) synonyms. They can also perform a function of ending. Lexical synonyms on marking of florolexems on works by Katon and Varron differ by their semantic components and have, according to this, their own functional meaning.

Key words: lexical synonyms; botanic names; a constitute part of Latin lexicology; analyses of factual material; not full synonyms; full synonyms; semantic components; scientific works of Katon and Varron

Стаття надійшла до редколегії 11.11.2000

УДК 811.14'02'37'367.623

**СЕМАНТИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ ТВІРНИХ ПАРАМЕТРИЧНИХ ПРИКМЕТНИКІВ
ТА ПОХІДНИХ ПРИСЛІВНИКІВ
(на матеріалі гомерівського епосу)****Марта Петришин***Прикарпатський університет,
м.Івано-Франківськ, вул.Толстого, 1.*

Ідеться про деад'єктиви адвербіальної зони в Гомерівському епосі, які співвідносяться з параметричними прикметниками. Досліджено також шляхи формування їхньої семантики. Результати дослідження свідчать про те, що семантична структура деад'єктивних прислівників порівняно з прямим чи переносним значенням вихідних прикметників звужена. Основні значення співвідносних параметричних прикметників ніколи повністю не трансформуються в прислівникові. Прислівники *μακρὸν* і *ὀλίγον*, які мотивовано окремими значеннями співвідносних прикметників, утворюють також свої власні значення. Прислівникові слова, основною ознакою яких є вираження якоїсь властивості, можуть виражати інтенсивність. У досліджуваних прислівників вона характеризується як зростаюча (*megflw* – дуже, *mšga* – сильно, голосно, дуже, *makrŃn*, *makrŃ* – сильно, голосно) чи спадна. Незважаючи на те, що переважна більшість прикметників мотивує значення дериватів у прислівниковій зоні, трапляється, що семантика утворених прислівників не збігається з прикметниками. У цілому семантичний обсяг прислівників є вужчий, ніж семантика прикметників, від яких вони утворюються.

Ключові слова: деад'єктивні адвербіальні зони, Гомерівський епос, деад'єктивні прислівники, семантика.

Параметричні прикметники, як і прикметники інших лексико-семантичних груп, є однією з найважливіших та найпродуктивніших груп лексики. Не випадково прикметники на позначення розміру стали предметом постійного детального дослідження цілої низки мовознавців [1,2]. Значення розміру можуть передавати і якісно-означальні прислівники, які за семантикою найближчі до прикметників і утворюються здебільшого від їх основ за допомогою суфіксів. В зв'язку з цим словотвірний аспект почав враховуватися у дослідженнях лексико-семантичних груп прикметників, завдяки чому розширюється можливість повнішого охоплення системних зв'язків у мові. Словотвір пов'язаний із семантикою. Об'єктом дослідження у дериватології є словотвірні значення похідних, які обов'язково спираються на лексичні значення мотивуючих слів, без чого "неможливо визначити відношення словотвірної похідності між словами" [3, с.12].

Предметом нашого дослідження є деад'єктиви адвербіальної зони, співвідносні з параметричними прикметниками у гомерівському епосі, та шляхи формування їх семантики, оскільки особливості семантики деривата порівняно з семантичною структурою дериванта досліджено у старогрецькій мові недостатньо, зокрема відносно прислівника. Крім того, вивчення відприкметникових прислівників мови гомерівського епосу становить певний інтерес у плані дослідження авторського впливу на формування словотвірної системи.

Широку гаму прислівників утворюють в гомерівському епосі параметричні прикметники *μέγας*, *δολιχός*, *μακρός* та *ἄλιγος*. Зупинимось коротко на словотворі прислівників, корелятивних параметричним прикметникам. Усі аналізовані

деад'єктиви адвербіальної зони утворилися на основі граматичної транспозиції, основу якої становить здатність мови до передання одного й того ж поняття засобами різних частин мови. При цьому прислівники виступають як "синтаксичні деривати слів, від яких вони походять, зокрема прикметників" [3, с.190]. Вони здебільшого зберігають лексичне значення прикметника, змінюючи лише його синтаксичні позиції, тобто трансформують присубстантивно-атрибутивну позицію прикметника в прислівну позицію некерованого дієсловом другорядного члена речення.

У результаті дослідження гомерівського епосу виявлено такі деад'єктиви адвербіальної зони прикметника *μέγας*: *μέγα* (122 рази), *μεγάλα* (26 разів), *μεγαλώστι* (3 рази), *μεγάλως* (2 рази). Прислівник *μεγάλως*, на думку О.Юрєвича [4, с.191], утворюється за допомогою морфєми *-ως*, що своїми коренями сягає повного прамовного аблативу, закінченого на **-σθ*, і стала продуктивною морфємою відприкметникових прислівників у старогрецькій мові. Наприклад, *μέγας* – *μεγάλως*. Прислівник *μεγαλωστ...* твориться за допомогою суфікса *-τι*, що приєднувався безпосередньо до готової прислівникової форми [11, с.527]. Форма прислівника *μέγα*, за словами Л.Мейєра [5, с.136], є знахідним відмінком для чоловічого роду *μέγαν*, який втратив кінцевий носовий. У цьому випадку підтверджується думка О.Востокова, що адвербіалізації прикметника передувало його вживання в непрямому відмінку в ролі додатка. Проте ми не погоджуємося з запропонованим Л.Мейєром тлумаченням походження прислівника *μέγα* і розглядаємо цю форму як знахідний відмінок середнього роду прикметника *μέγας*. Аналогічну точку зору знаходимо у К.Бругмана [9, с.251]. За К.Бругманом, прислівники *Ἰλίγον*, *δολιχόν* та *μακρόν* також можна трактувати як форми називного або знахідного відмінка відповідних прикметників. Це підтверджує думку про те, що прислівники виникають внаслідок граматичної ізоляції і "застигання" колишніх відмінкових форм імені. У відприкметникових прислівниках спостерігається втрата членування слова на родово-відмінкові та числові словоформи і згортання їх в одне прислівникове слово. При цьому відбувається нейтралізація словозмінної сутності флексії, яка перетворюється на суфікс. Кінцевий суфікс нейтралізує всі вихідні прикметникові граматичні категорії.

Однією з найважливіших ознак прислівника є його семантика, що ґрунтується на особливостях синтаксичного функціонування. При цьому слід зазначити, що у В.В.Виноградова "прислівник – єдина частина мови, у визначенні якої не говориться про семантику" (цит. за: [3, с.45]). На наш погляд, звернення до семантики похідних прислівників є актуальним і доцільним, хоча деякі лінгвісти [7, с.189; 8, с.87] розглядають прислівники як суто граматичний клас, вважаючи, що у деад'єктивних прислівників власне лексичне значення залишається здебільшого не виявленим.

У процесі дослідження шляхів формування семантики відад'єктивних прислівників ми виходимо з положення, що семантика твірного слова накладає суттєвий відбиток на формування семантики похідної одиниці. Наше зіставлення семантичних структур прикметників та деад'єктивних прислівників ґрунтується на порівнянні основних та похідних значень корелятивних слів.

Прикметники, основами яких мотивується творення прислівників, можуть бути моно- і полісемічними. При словотворенні від основ моносемічних слів семантика похідного прислівника повністю охоплює семантику твірного прикметника, внаслідок

чого складається безпосереднє і повне смислове відношення похідного з твірним. Проте здебільшого твірні слова – прикметники багатозначні. Тому, розглядаючи шляхи формування семантики прислівників, утворених на базі полісемічних прикметників, необхідно враховувати те, як співвідносяться значення похідних прислівників із значенням твірних прикметників. Дослідження похідних від прикметників, прислівників у гомерівському епосі показує, що в похідних прислівниках можуть розвиватися й такі значення, яких не знає твірна прикметникова основа. При цьому подібно до того, як семантика прикметників залежить від означуваних ними іменників, так і семантика прислівника залежить здебільшого від дієслова. Атрибутивні прислівники займають переважно переддієслівну позицію, а опорне дієслово виконує для прислівника таку ж роль, як для прикметника – опорний іменник. Це ще раз підтверджує думку про специфіку семантики прислівника, яка полягає в тому, що його лексичне значення вичленовується синтагматично.

Висока вживаність прислівника μέγα дозволяє детально розглянути процес формування його семантики в гомерівському епосі. Полісемічний базовий прикметник мотивує семантичну структуру прислівника лише окремими своїми значеннями. Так, з восьми значень прикметника μέγας прислівник має лише чотири, а саме: “голосний”, “сильний”, “численний”, “значний за силою або цінністю”. Дуже часто прислівник μέγα виступає у придієслівній позиції до слів, що виражають процес мовлення, реалізуючи значення “голосно”, яке мотивується одним з похідних значень прикметника μέγας. До цієї групи належать дієслова „άχω, άΰω, Εμοκλέω, βοάω, ο,μύξω (кричати) та κελεύω (наказувати): “σμερδαλέον δέ μέγ’ όμωξεν” (Od. IX, 395) – *страшно і голосно крикнув* (Кіклоп); “ηΰσε θεά μέγα τε δεινόν” (Il. XI, 10) – *крикнула богиня голосно і страшно*. Значення “голосно” виступає на перший план і у випадку сполучення μέγα з дієсловами κτυπέω, βρέμω, ροχθέω, θύω (шуміти, гриміти), μυκάομαι (скрипіти), βράχω (дзвеніти): “μέγα δ αβραχε τεύχεα φορών” (Il. XVI, 566)- *голосно дзвеніла зброя мужів*. У наведених прикладах як семантика дієслів, так і значення твірного прикметника μέγας – “голосний” зумовлюють лексичне значення “голосно” прислівника μέγα.

Якщо атрибутивний прислівник μέγα пов’язаний з дієсловами, що виражають вияв почуттів, то він набуває значення “сильно”, яке своєю чергою мотивується твірним прикметником: “μέγα δέ Τρίες κεχάροντο” (Il. XVI, 600) – *сильно раділи троянці*. Принагідно зауважимо, що у випадку сполучення аналізованого прислівника з дієсловами тематичної групи “вияв почуттів”, на перший план може виступати і значення “голосно”: “κόκυσεν δ’ ο μάλα μέγα παΰδ’ ΤΜσιδούσα” (Il. XXII, 407) – *дуже голосно заплакала, подивившись на сина*.

Цікаво зазначити, що прислівник μέγα, крім значень “голосно” та “сильно”, може набувати в епосі значення міри і ступеня. Реалізуючи значення “дуже”, прислівник μέγα прилягає до дієслів та прикметників. У випадку поєднання з прикметниками, а зокрема з їх вищим та найвищим ступенями, прислівник μέγα за формально-граматичними та семантико-граматичними ознаками посідає місце між прислівниками та аналітичними синтаксичними морфемами, вказуючи на вияв статичної ознаки об’єкта: “μέγα φέρτατ’ Αχαιών” (Il. XVI, 21; XIX, 216) – *дуже хоробрий з ахейців*. Слід зазначити, що, поєднуючись з дієсловами, прислівник μέγα

може також набувати значення “дуже”, підкреслюючи вияв динамічної ознаки, вираженої дієсловом: “Ὅσ' ἴμν' ὕλν ναίεσκε μέγα πλούτοιο μεμηλώς” (Π. V, 708) – *що проживає у Гілі, дуже піклуючись багатством*.

Зустрічаємо аналізований прислівник у Гомера і у значенні “багато”, що мотивується одним з переносних значень співвідносного прикметника μέγας: “¾ τ' Ἐνδρας μέγα σίναται ὄδ' Ἰνίησι” (Π. XXIV, 45) – *багато робив людям шкоди і користі*.

Як показує дослідження, прислівник μέγα набуває у епосі значень “зовсім” та “швидко”, які не мотивуються базовим прикметником: “οἱ με μέγα πλάζουσι” (Π. II, 132) – *вони зовсім мене відштовхують від мети*; “μέγα γάρ ρα θεῶν στυγνεν ἐφετέρῃ” (Π. XXI, 299) – *швидко доручення богів виконав*.

Отже, представимо значення прикметника μέγας і похідного від нього прислівника μέγα у вигляді таблиці.

μέγας	μέγα
Великий за фізичними розмірами	-----
Численний; той, що вказує на велику кількість одиниць	багато
Значний силою, сильний	сильно, дуже
Значний за цінністю	дуже
Голосний	голосно
Знаменитий, видатний	-----
Значний, суттєвий, важливий	-----
Страшний	-----
-----	зовсім
-----	швидко

З таблиці видно, що у мові гомерівського епосу прикметник μέγας мотивує семантику прислівника μέγα окремими неосновними значеннями, а прислівник μέγα може розвивати ще й свої значення, що пояснюється семантикою опорних слів та впливом контексту.

Синонімом прислівника μέγα у гомерівському епосі виступає прислівник μεγάλα. Від прикметника μέγας, який у поемах Гомера актуалізує вісім значень, прислівник взяв лише п'ять: “голосний”. З таким значенням цей прислівник, як і його синонім μέγα, виступає у переддієслівній позиції з словами, що позначають процес мовлення: “τρίς μὲν Ὀπφρ τάφρου μεγὰλ' ἔαχε δῖος Ἀχιλλεύς” (Π. XVIII, 228) – *тричі перед могилою голосно крикнув божественний Ахілл*. Це ж значення прислівника μεγάλα виходить на перший план і в поєднанні з дієсловами ἱκετεύωμαι (молитися) та στενάζω (стогнати): “χεῖρας ἵσχυοντες μεγῆλ' εὔχετόωντο ἕκαστος” (Π. VIII, 347) – *кожен голосно молився з піднятими руками*; “μεγάλα στενάχοντο” (Π. XVI, 393) – *голосно стогнали*. Значення “голосно” набуває прислівник і у поєднанні з дієсловом κτύπω (гриміти): “ἔστράψας δὲ μάλα μεγῆλ' ἄκτυπε” (Π. XVII, 595) – *метнув блискавку і дуже голосно гримнув*.

Лише один раз Гомер вживає прислівник μεγάλα у значенні “сильно”. Опорним дієсловом в такому випадку виступає лексема πατάσσω (шуміти, стукати): “ἐν δὲ τε οἱ κραδίη μεγάλα στέρνοισι πατάσσει” (Π. XIII, 282) – *у грудях сильно*

б'ється серце.

У прислівнику *μεγάλως* спостерігаємо актуалізацію значення “дуже”, яке частково мотивується значеннями “значний за силою” та “значний за цінністю” співвідносного прикметника. Цей прислівник, вказуючи на найвищий ступінь ознаки, належить до групи прислівників з семантикою міри і ступеня. Такі прислівники прилягають до дієслів та прикметників або означальних прислівників, як у прикладі: “*οφ δ' ερα νεκρόν επὸ χθονός εγκάζοντο ὕψι μάλα μεγάλως*” (II. XVII, 723) – *дуже високо піднявши померлого на руки над землею.*

Цікавим є мотивування прислівника *μεγαλώστί*. Від прикметника *μέγας* прислівник взяв номінативно-похідне значення “широкий”: “*Ἐ δ' τμν στροφάλιγγι κονίης κεκτο μέγας μεγαλωστί*” (II. XVI, 776; Od. XXIV, 40) – *великий широко лежав у куряві піску.*

Лише один раз у тексті гомерівських поем вживається обставинний прислівник часу *δολιχόν*. Основне значення прикметника *δολιχός* – “довгий” у прислівникове не трансформується. У цьому випадку мотиваційним для прислівника є не основне, а переносне значення прикметника. Наприклад, лексема *δολιχός* актуалізує у епосі значення “довгий” та “тривалий”. З них саме останнє значення стало базовим для прислівника *δολιχόν*: “*αργα δ' αρεξ' Ὅσα φημ^ μελησέμεν Ἀργεῖοισι δηθά τε καί δολιχόν*” (II. X, 51-52) – *такі справи вчинив, що аргейці довго їх не позбулися.* Таким чином прикметник може мотивувати прислівник тільки окремими неосновними значеннями:

<i>δολιχός</i>	<i>δολιχόν</i>
Довгий; той, що має велику довжину або протяжність	-----
Тривалий	ДОВГО

Заслужують на увагу і прислівники *μακρόν* та *μακρά*, які порівняно з базовим прикметником розвивають свої власні парадигматичні структурні значення. Корелятивний прикметник *μακρός* актуалізує у епосі шість лексико-семантичних варіантів. Проте у прислівнику *μακρόν* на перший план виступає значення “голосно”, якого твірний прикметник не має. Парадигматичне структурне значення “голосно” аналізований прислівник, як і розглянуті вище прислівники *μέγα* та *μεγάλα*, набуває у переддієслівній позиції до слів *αύω*, *βοάω* (кричати), *μυκάομαι* (ревіти): “*τὸ δ' τμπ^ μακρόν ἔουσε μέγας κορυθαίολος “Εκτωρ”* (II.VIII, 160) – *голосно до нього крикнув великий, шоломосяйний Гектор*, “*Ἐ δ' ο μακρά μεμυκώς*” (II. XVIII, 580) – *голосно ревучи.* Це, як нам здається, можна пояснити синонімічним зв'язком між прикметниками *μέγας* і *μακρός* (часткові синоніми), взаємовпливом утворених від них прислівників та прагненням автора епосу до урізноманітнення стилю.

Якщо прислівник *μακρόν* або *μακρά* виступає в контексті з дієсловом *βιβάω* (йти, крокувати), то на перший план виходить сема “відстань”, що стає основою для розвитку значення “широко”, яке відсутнє у базового прикметника: “*αὐτάρ πλεῖτα μετὰ Τρίας κ...ε μακρά βιβάσθων*” (II. XVI, 534) – *потім, широко крокуючи, пішов до троянців.* Нові значення прислівника вказують на ступінь інтенсивності дії та її якісну ознаку. У цьому випадку співвідносний прикметник зовсім не мотивує значення прислівника, а пов'язаний з ним лише формально:

μακρός	μακρόν / μακρά
Довгий	-----
Високий	-----
Глибокий	-----
Тривалий	-----
Давній, старий	-----
Великий	-----
-----	голосно
-----	широко

На особливу увагу заслуговують відприкметникові прислівники, які мають ступені порівняння. Слід зазначити, що ці форми у гомерівському епосі виявлені лише у прислівника μακρόν. Вони відрізняються від звичайних прислівників як нерегулярністю творення, так і семантикою. Прислівник μᾶσσον (форма вищого ступеня від μακρός) мотивується лише основним значенням полісемічного прикметника: “τάχα δ’ ὕστερον ἄλλο ἴσσειν ἂν τοσοῦτον οὐ, ὄμαι ἂν αἰτι μῖσσον” (Od. VIII, 203) – *швидко за вами я кину, або так само, або думаю далі*. Двічі знаходимо в “Одіссеї” прислівник μήκιστα, що є формою найвищого ступеня прикметника μακρός: “τ... νὰ μοι μᾶκιστα γένηται” (Od. V, 299; 465) – *що мені (зі мною) трапиться в решиті решит?* Ця прислівникова форма набуває темпорального значення, яке мотивується одним із значень вихідного прикметника.

Серед деад’єктивів адвербіальної зони трапляється прислівник ἤλιγον з семантикою міри і ступеня, що вказує на вияв динамічної або статичної ознаки. Адвербіалізована форма знахідного відмінка середнього роду може реалізувати в гомерівському епосі значення “трохи”, актуалізуючи диференційну сему “міра” та “кількість”: “ἤλιγον δὲ παρακλίνας, ἴδιωκεν” (II. XXIII, 424) – *трохи звернувши, послідував далі*. Виявлено також вживання прислівника ἤλιγον з вищим ступенем порівняння якісних прикметників. В цьому випадку він займає проміжне місце між прислівниками та аналітичними синтаксичними морфемами: “Ἄφας μὲν γ’ ἴρῃ μὲν ἤλιγον προγενέστερος ἴσστιν” (II. XXIII, 789) – *Еант трохи старший за мене*.

В окремих випадках прислівник ἤλιγον розвиває власне парадигматичне структурне значення “повільно”, яке лише частково мотивується значенням твірного прикметника: “ἤλιγον δ’ ἤλιγον μετεκίαθον” (II. XI, 52) – *коні повільно переходили*.

Отже, деад’єктивні прислівники, утворені від параметричних прикметників, становлять помітний пласт лексики у гомерівському епосі. Потреба такої категорії слів викликана необхідністю мати означення не тільки до класу слів із субстантивним значенням, а й з предикативним. Семантична структура деад’єктивних прислівників звужується порівняно зі значенням вихідного прикметника. На підставі аналізу гомерівських текстів знаходимо висновки, що основні значення співвідносних параметричних прикметників у жодному випадку не трансформуються у прислівникові.

Мотивуючись окремими значеннями корелятивних прикметників, прислівники μακρόν та ολίγον розвивають ще й власні смисли. Незважаючи на те, що більшість прикметників мотивує значення дериватів адвербіальної зони, трапляються випадки повного збігання семантики твірного прикметника з похідним прислівником, тоді

похідний прислівник пов'язаний з прикметником тільки формально, без видимого семантичного зв'язку, що пояснюється семантикою слів, до яких прилягає прислівник, та виявом контексту. Загалом семантичний обсяг прислівників, як свідчать спостереження, звичайно вужчий від семантики вихідних параметричних прикметників.

Поєднуючись з дієсловами, прикметниками і прислівниками, похідні від параметричних прикметників, прислівники як слова, основною функцією яких є вираження ознаки, можуть виражати інтенсивність. Вона виявляється в двох напрямках — висхідному, коли виражається посилена інтенсивність ознаки (*megflw* – дуже, *mšga* – дуже, *makŕŃn*, *makŕf* – голосно), і низхідному, коли виражається спадання інтенсивності ознаки (*Ńl...gon* – трохи, мало, повільно).

-
1. *Бондина О.Н.* Прилагательные размера в современном немецком языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. К., 1981.
  2. *Немченко В.Н.* Современный русский язык. Словообразование. М.: Высш.шк., 1984.
  3. *Вихованець І.Р.* Частини мови в семантико-граматичному аспекті / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. К.: Наукова думка, 1988.
  4. *Jurewicz O.* Gramatyka historyczna języka grieckiego. Warszawa, 1992.
  5. *Meyer L.* Vergleichende Grammatik der Griechischen und Lateinischen Sprache. Berlin, 1864.
  6. *Brugman K.* Griechische Grammatik. München, 1900.
  7. *Виноградов В.В.* Русский язык (грамматическое учение о слове). М.; Л.: Учпедгиз, 1947.
  8. *Савченко А.Н.* Части речи как грамматические и лексико-семантические классы слов в индоевропейских языках // Вопросы теории частей речи: На материале языков различных типов. Л.: Наука, 1968.
  9. *Щерба Л.В.* Языковая система и речевая деятельность. Л.: Наука, 1974.
  10. *Алпатов В. М.* О разных подходах к выделению частей речи // Вопросы языкознания. 1986. №4.
  11. *Линник Т.Г.* Параметричні прикметники і їх становлення. К.: Наукова думка, 1982.

**SEMANTIC TIES OF PARAMETRIC ADJECTIVES AND DERIVED ADVERBS
(BASED ON HOMER'S EPOS)**

Marta Petryshyn

*Ivano-Frankivsk Pre-Carpathian University,
1, Tolstoi St., Ivano-Frankivsk, Ukraine*

Deadjectival units from adverbial zone correlated with parametric adjectives as used in Homer's epos are discussed in the article. The ways of their semantics formation are studied. The results of this investigation indicate that the semantic structure of deadjectival adverbs as compared to main and figurative meanings of the adjective is narrowed. Principal meanings of correlated parametric adjectives are never fully transformed into adverbial adjectives. Adverbs *μακρόν* and *ολίγον* that are motivated by some meanings of correlated adjectives also develop their own meanings. Adverbs with quality description as their main feature, can show intensity. This intensity can be characterized in the units under study as rising (*megéλωj* – very, *mšga* – strongly, loudly, very, *makròn*, *makrē* – strongly, loudly) or falling.

In spite of the fact, that the majority of adjectives motivated the meaning of derivatives from adverbial zone, the semantics of created adjectives is not the same as that of derived adverbs. In general the semantic volume of adverbials is narrower than the semantics of the parametric adjectives.

Key words: Homer's epos, deadjectival units from adverbial zone, parametric adjectives, semantic structure, intensity.

*Стаття надійшла
до редколегії
15.11.2000*

УДК 811.124'04'37'373.611

**СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДЕРИВАТИВ
З ПРЕФІКСАМИ COM- І DIS- У ПІЗНІЙ ЛАТИНІ****Ірина Романюк***Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000*

Стаття досліджує структурні та семантичні особливості дериватів з префіксами com- і dis- у пізньолатинських творах "Peregrinatio Aetherae ad loca sancta" невідомого автора та "Historia Francorum" Григорія Турського. Префікси зберігають не всі значення корелятивних їм прийменників. Продуктивність префіксів пов'язана з багатозначністю корелятивних прийменників. Особливий вплив мав розвиток переносних значень дієслів. Це призводило до затемнення чи цілковитої втрати значень префіксів. Пізньолатинські дієслівні композити часто отримували нові форми. Префікси уподібнювались прийменникам, втрачалась асиміляція. Важливе значення мала рекомпозиція, тобто відновлення попередніх форм дієслів.

Префіксальні композити у будь-яку епоху латинської мови і у будь-якого автора вживаються частіше, ніж усі інші типи словотворення разом узяті, стверджує А.Греньєр [1, с.7]. У пізньолатинських текстах помітна тенденція до розширеного вживання дієслів, складених з префіксами. Характерно, що префіксальні дієслова у пізню епоху набували нової форми: префікси уподібнювались прийменникам, втрачалась асиміляція; значну роль відігравала рекомпозиція, тобто дієслова поверталися до первісного вигляду; у дієслів розвивалися переносні значення, що поглиблювало втрату префіксом конкретного значення.

Мета статті – простежити еволюцію префіксів **com-** і **dis-** та їх сполучуваності з відповідними класами дієслів у пізній латині порівняно з класичною.

У текстах пізньої латини дієслова з префіксами **com-** і **dis-** утворюють семантично чітко окреслену групу: **com-** – зі значенням збірності, **dis-** роз'єднання, розсіювання.

Відомо, що у пізній латині префікси характеризуються майже повною відповідністю прийменникам, збігаються з ними як за формою, так і в основних значеннях. Зіставлення названих префіксів та корелятивних їм прийменників показало, що на рівні семантики відбувається відбір та зміна значень. Префікс зберігає не всі значення корелятивних прийменників.

Так, префікс **com-** у латинській мові багатозначний. **Com-** (арх.) = **cum-** вказує на зв'язок, з'єднання, спільну дію, формування, порівняння. У деяких випадках **com-** = **roz-** [2]. Латинський прийменник зберіг лише залишки локального вживання. Він виражає, здебільшого, з'єднання, контакт. Н.Д.Численко, посилаючись на російських мовознавців М.М.Шанського та В.В.Іванова, твердить, що характер

цього вживання дає підставу переглянути генетичний та семантичний зв'язки префікса з російським **с(о)-**, що походить з *сѣ-*. “Якщо визнати значення *upa* (*sum*) первісним, то значення місцеположення для *com-* – безпосередній “відгук” значення зв'язку і пізніший варіант загального обставинного значення” [3, с.203]. Так, Е.Альман зазначив, що у сполученні **com-** з дієсловами виступає інший тип характеристики положення, ніж зближення до контакту [4, с.140]. Найяскравіше значення префікса **com-**, що існувало ще тоді, коли *sum* було прислівником і повністю відображене у латинському прийменнику **cum**, – це значення зв'язку, з'єднання. Е.Альман називає його локальним, а К.ван дер Гейде [5, с.84, 86] протиставляє його локальним характеристикам, але прослідковує локальні елементи й у значенні відповідного префікса протяжності та сходження за допомогою дії: “...hora nona omnes ad Marthyrium conveniamus” [6, с. 30, 63] – *...о дев'ятій годині всі ми будемо сходитись до Мартиріуму.*

Аналіз лексичного оточення композитів з **cum-** підтверджує думку Н.Д.Численко про те, що чисто локальна характеристика положення у просторі виникає у сполученні **cum-** з дієсловами “зберігати, замикати”, а також з дієсловами локального стану (*haereo, moror, sto, statuo*). Найбільш вживані серед дієслівних утворень з префіксом **cum-** – дієслова з основами, що починаються з плавних **l, m:** *commoneo, commaneo, commoror, colloco, colligo* та проривного **p:** *conputo, competo, conprobo*. У незначних випадках **cum-** зберігає своє первинне значення збірності: *conporto, constringo, confundo, colligo, contingo, convenio, collaudo, conspicio, conferro*: “...sed et omnibus provinciis isdem diebus Ierusalima coligunt” [6, с. 49,74] – *...у ці дні збираються у Єрусалим зі всіх провінцій.*

На думку М.Г.Сеніва [7, с.206], особливість таких дієслів полягає у значенні дії, яка визначається безпрефіксальними дієсловами. Вихідні дієслова за своєю семантикою вже визначені, але їх значення за допомогою префіксів набувають конкретнішого характеру. Дієслова зберігають тіж самі стилістичні особливості, що й вихідні, проте відрізняються від них тільки семантичним відтінком уточнення, який приносять префікси. Композити при цьому виступають лише повнозвучнішим та насиченішим засобом простого дієслова. Порівняймо: “...in cinerem conversae sunt...” [6, 12,43] – *...вони (міста) були перетворені у попіл...* та у Горация [8, III,3,20-21]: “vertit in cinerem...” *перетворив у попіл...*

Неперехідні дієслова *commaneo, commoror* уже повністю витіснили прості, *maneo, moror* і вживаються, переважно, з прийменником **in** та прислівником **ibi**: “...in qua filii Israhel commorati sunt” [6, с. 2,31] – *...у якій (долині) перебували сини Ізраїлеві.*

Частина дієслів, отримуючи префікс, звужує своє значення, що свідчить про десемантизацію прийменника при переході у префікс. Так, *commaneo*, отримавши префікс, зберегло лише єдине значення “залишатись” [9] для *constituo* значення “будувати” є лише дев'ятим, тоді як для *statuo* – третім. Звужило кількість словникових дефініцій й дієслово *confingo*.

Деякі дієслова, приєднуючи префікс **com-**, набувають нових значень. Так, *confundo*, отримавши префікс, набуло значення “змішувати”, *competo* – “стосуватись, належати”, *convenio* зі значенням “належати, відповідати” вживається лише з префіксом без прийменника: “...ut et diei et loco conveniunt...” [6, с. 43,7] – *...що*

відповідають і дню і місцю...

З прийменниками **in, ad** композит має значення збірності: “сходитись”: “...omnes in ecclesia ... conveniamus ...” [6, с. 35,65] – ...*всі зберемось у церкві ...*

Дієслово *consuesco* вживається безособово лише з префіксом. У значенні “звикати, мати звичку” просте дієслово та композит збігаються, проте спостерігається тенденція до витіснення безпрефіксальної форми префіксальною. Так, у докласичну епоху вживається лише просте дієслово *suesco*, у класичний період – тільки композит [2, с.186], який виник, ймовірно, для надання дієслову виразності, повноти форми. У текстах пізньої латини переважає також префіксальна форма.

Набувають нових значень також *conputo, contemno, concipio*.

Дієслова руху зберігають своє значення чіткіше. Приєднуючи префікс, вони набувають лише нових відтінків значень. Охоплюючи локальні риси вихідного значення, композити водночас розширюють просторове : “...quia post cena noctu comprehenditur Dominus” [6, с. 29,64] – ...*коли після вечері вночі був заведений Господь*.

Незважаючи на поживлення конкретного значення префіксів, характерне для пізньої латини, стверджує О.А.Реферовська [10, с.54], розвиток дієслів у бік вироблення у них переносних значень продовжувався. Не залишались осторонь цього процесу й дієслова з префіксом **cum-**. Значення префікса при цьому затемнюється, змінюється: “...in ipsa summitate montis ... nullus commanet” [6, с. 3,33] – ...*на самій вершині гори ... ніхто не живе*.

Тенденція до втрати дієслівним префіксом **cum-** конкретного характеру виявляється також у підкріпленні дієслова прийменником: “...collecta erat multitudo **cum** apostolis...” [6, с. 43,70] – ...*зібралась велика кількість з апостолами...*; або виразом зі значенням збірності: “...Nogosius ... omnem numerum annorum ... in unum colligit” [11, с. 1,25] – ... *Орозій...всю кількість років ... зібрав воедино*.

Для підсилення значення збірності з дієсловом *convenio* вживається прикметник *omnes*, що теж, ймовірно, вказує на послаблення префікса: “Itaque ergo collecto *omni* populo aguntur, quae agenda sunt” [6, с. 35,65] – *Таким чином, після зібрання всього народу, здійснюється те, що необхідно здійснити*; “...ad Martyrium colliget se *omnis* populus...” [6, 35,65] – ...*весь народ збирається до Мартиріуму*.

Схильності до стирання чи зношення сприяє також, на думку О.А. Реферовської [10, с.40], відсутність наголосу на префіксах та їх поступове фонетичне послаблення, що призводить до формального відриву префікса від відповідного прийменника. Паралельно до фонетичного послаблення, що виражається в асиміляції [10, с.31]: *colligo* (*cum + lego*), *congruo* (*cum+ guro*), спостерігається тенденція до втрати префіксом конкретного значення.

При утворенні композитів зустрічаємо й неасимільовані форми: *conporto, conpraeo, conputo* [10].

Спостерігаємо явище рекомпозиції, тобто відтворення первісних елементів дієслова: *summoveo* (замість *commoveo*) [11].

Заслуговує на увагу композит *compleo* за відсутності безпрефіксальної основи у пізній латині. Певне значення має лише префікс, а основа позбавлена його: *pleo* самостійно не вживається вже з часів Плавта [12, с.186].

Префікс **cum-** відіграє важливу роль у видовій диференціації дієслів. Він не виражає руху. Б.Дельбрюк [13, с.47] підкреслює, що **cum-** надає складеним дієсловом, в які входить, значення “zusammen” і це значення є подвійним, тому, що воно може відноситись до предмета: “...ut, *collectam* per chronicas vel historias anteriorum annorum *summat*, explanitur aperte...”[11, I,10] – ... *щоб ясно викласти зібраний за допомогою хронік чи історичних знань підсумок попередніх років.*, або до особи: “...*colligent* se omnes in ecclesia...” [6, с. 25,59] – ...*всі зберуться у церкві*...

Ми встановили дублети, де складені з **cum-** дієслова conferro, conspicio, convenio, contristo надають відповідним простим ferro, specio, venio, tristor відтінку dokonаності.

Отже, утворення, складені з **cum-**, найчастіше мають:

1) прийменникове значення: colligo, collaudo, conporto, constringo, confundo, contingo, conspicio, conferro;

2) значення, які збігаються зі значенням простого дієслова: consuesco, cognosco, commaneo, converto, commemoro, colloco, consecro, cooperio;

3) значення, дуже відмінні від значення простого дієслова: cogituro, computo, commoro, compero, conspicio;

4) безпрефіксальна форма дієслова compleo вийшла з ужитку ще у долітературній латині.

Префікс **dis-** означає розділення, поділ, відповідає префіксу **роз-** [14, с.118]. **Dis-** входить у сполучення, особливо з дієсловами руху, найчастіше поєднуючись з основами на **m** та **v**: dimitto, diverto, dimergo.

Префікс, поєднуючись з дієсловами руху, має значення руху: “...integrum fluvium dimittebat...” [6, с. 15,45] – ...*давав початок ріці*...; “...ad persequendum Hebraeos dirictus est” [11, с. I,10] – ...*вирушив для переслідування євреїв*.

Виражають віддалення дієслова dispergo, divido: “...in universa terra dispersit” [11, с. I,6] – ...*розсіяв по всій землі*.

У незначній кількості дієслів **dis-**, втративши майже повністю власне значення, має тільки інтенсивне: dispono, dirigo: “Babilonia ... in quadratum disposita est” [11, I,6] – *Вавилонія ... була розташована у формі квадрата*.

Префікс **dis-** надає цілком спеціального значення дієслову puto: “Disputante autem episcopo ..., tanta voces sunt ..., ut foras ecclesia audiantur” [6, с. 47,73] – *І коли єпископ пояснює... лунають такі голоси ...,що чути за межами церкви*.

Ми відзначили неодноразову заміну префікса **de-** префіксом **dis-**, незважаючи на те, що **dis-** є praepositio inseparabilis [15, с.74]. Це явище спостерігається і у класичній латині: describere і discribere [16, I,5, §9,16], у пізній латині вплив фонетичних факторів, очевидно, зріс, змішування **de-** і **dis-** стає частішим. При цьому ненаголошені **ī** та **ē** злились в голосний **e**, композити з **de-** та **dis-** стали омонімічними [17, с. 294], тому форми digumpo=derumpo, dilabor=delabor, dispero=despero можна розглядати як фонетичні дублети. Після випадіння приголосного **s** з префікса **dis-** префіксальний голосний міг зазнавати впливу простого дієслова і при цьому, на думку деяких учених [18, с.97; 19, 2,§233], вже простежується не заміна префіксів одного одним, а дисиміляція: dimergo = demergo.

У Григорія Турського також знаходимо: “...cum discendissent hi in Aegypto

...nec tamen ipsi Ioseph cognoverunt” [11, IX,5] – ...коли вони прийшли у Єгипет ... не ввізнали Йосипа; “...dimerso Faraone in mari Rubrum” [11, с. I,9] – ...після того, як фараон потонув у Червоному морі.

Спостерігаємо також змішування форм: “...serpentes ex nube delapsus...” [11, IX,5] – ...з хмари падали змії... та “...fulgor ille, quod ... ex nube dilapsus...” [11, VI,34] – ...та блискавка, що ... впала з неба...

Доволі часто помічаємо дієприкметникові утворення з префіксом **dis-**, які є регулярними у пізній латині [20, с.276]. Так, *verto*, вжите з префіксом **dis-** у формі дієприкметника минулого часу пасивного стану з іменниками *locus*, *provincia*, набуває значення “різний, різноманітний”: “...de diversis locis venientes tendunt se, ut laventur in eo loco” [6, 15,46] – ...ті, що приходять з різних місць, прагнуть скупатись у цьому місці; “...incipiunt se undique colligere ... de diversis provinciis...” [6, с. 49,74] – ...починають збиратись звідусіль ... з різних провінцій...

Але у формі дієприкметника теперішнього часу активного стану *diverto* збігається за значенням з простим дієсловом: “...divertentes a via, secuti sumus presbiterum...” [6, с. 10,42] – ...повернувши з дороги, ми пішли за пресвітером...

Отже, аналіз дієслівних утворень з префіксами **com-** і **dis-** показує, що при переході прийменників у префікси відбувається перетворення та відбір значень корелятивних прийменників. Так, префікс **com-** у багатьох випадках втрачає значення збірності, з’єднання, а **dis-** – розсіювання, роз’єднання. Продуктивність префікса пов’язана з багатозначністю корелятивного йому прийменника. Послабленню префіксів сприяла рекомпозиція, яка призводила до відновлення первісних неасимільованих форм. Вагомий вплив мав розвиток переносних значень у самих дієслів, внаслідок чого конкретне значення префіксів втрачалось.

1. Grenier A. Etude sur la formation et l’emploi des composes nominaux dans la latin archaique. Paris, 1912.
2. Souther A.A. Glossary of Later latin to 600 A.D. Compiled. Oxford, 1964.
3. Численко Н.Д. Ситуативное значение префиксов (к проблеме семантики латинских глагольных префиксов)// Язык и стиль античных писателей. Ленинград, 1996.
4. Ahlmann E. Über das lateinische Präfix com- in Verbalzusammensetzungen. Helsingfors, 1916.
5. Van der Heyde K. Composita en verbal Aspect bij Plautus. Amsterdam, 1921.
6. Silviae vel potius Aetherae peregrinatio ad loca sancta/ Hrsg. Von W. Heraeus, VII. Heidelberg: Winter, 1908.
7. Сенів М.Г. Функціонально-семантичний аналіз системи просторових і часових відношень (на матеріалі латинської мови). Донецьк, 1997.
8. Q.Horatius Flaccus. Oden und Epoden für den Schulgebrauch. Carminum, Leipzig, 1885.
9. Georges K.E. Ausfüliche lateinisch-deutsches Handwörterbuch. 8-Aufl. Hannover; Leipzig, 1913-1918. Bd.I-II.
10. Реферовская Е.А. Развитие предложных конструкций в латинском языке позднего периода. М.;Л.,1964.

11. Gregorii Turonensis Opera/ Ed. W. Arndt et Br. Krusch. Hannoverae, 1885/ Monumenta Germaniae Historica:Scriptores Rerum Merovingicarum. T.1.
12. *Wackernagel J.* Vorlesungen über Syntax. II Reihe. Basel, 1924.
13. *Delbrück B.* Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprache. I Teil. Strassburg, 1893.
14. *Линдсей В.М.* Краткая историческая грамматика латинского языка.М.,1948.
15. *Naumann F.* De verborum cum praepositionibus compositorum usu Ammiani Marcellini. Inaug. Dis...Halle a. S., 1892.
16. *Cicero M. Tullius.* Scripta quae manserunt omnia. Recogn. C.F.W.Mueller. P.IV. Vol.II. Lipsiae, 1910.
17. *Löfstedt B.* Studien über die Sprache der Langobardischen Gesetze. Uppsala: Almqvist et Wiksell, 1961
18. *Grandgent C.* Introduction to Vulgar Latin. Boston, 1907.
19. *Meyer-Lübke W.* Grammatik der romanischen Sprachen. Leipzig, 1890-1902. Bd. I-IV,-2, 233.
20. Wölfflin Ed. Über die Latinität der Peregrinatio ad loca sancta.Bd. IV.ALLG, 1887.

**STRUCTURAL-SEMANTIC PECULIARITIES OF DERIVATIVES WITH
PREFIXES *COM-* AND *DIS-* IN LATE LATIN**

Iryna Romaniuk

*Lviv Ivan Franko National University,
1, Universytetska St, Lviv, 79000, Ukraine*

The article studies structural-semantic peculiarities of derivatives with prefixes *com-* and *dis-* in Late Latin works "Peregrinatio Aetheriae ad loca sancta" of unknown writer and "Historia Francorum" by Grygoriy Tursky. The prefixes preserve not all meanings of correlative prepositions. Productivity of prefixes deals with polysemantics of correlative prepositions. A special influence was done by development of indirect meanings of the verbs. That was causing partial or total loss of the meanings of the prefixes. Late Latin verbal composites often were regaining new forms. Prefixes were becoming similar to prepositions, assimilation got lost. Recomposition, or regaining previous verbal forms, was very significant.

Key words: structural-semantic peculiarities; prefixes *com-* and *dis-*; productivity of prefixes; recomposition

*Стаття надійшла
до редколегії
15.11.2000*

УДК 811.14'03'367.622

**ДО ПИТАННЯ ПРО НАЗВИ ЇЖИ В ГРЕЦЬКІЙ МОВІ НОВОГО ЗАПОВІТУ
(НАЗВИ ХЛІБА ТА ЙОГО КОМПОНЕНТІВ)****Марія Бий***Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000*

Продукти харчування відіграють важливу роль у повсякденному житті кожного народу. Щоденною їжею пересічного єврея в часи Ісуса Христа був хліб. У грецькому тексті Нового Заповіту лексико-семантична група назв хліба та його компонентів представлена вісьма лексичними одиницями. Більшість з них походять з індоєвропейського мовного джерела. Через частотність вживання лексема ἄρτος відіграє провідну роль у досліджуваній групі. Семантично найближчою до неї є лексема ἄρτος , яка в процесі подальшого розвитку грецької мови витіснила ἄρτος і зайняла провідне місце. В цілому назви на позначення хліба та його компонентів у грецькій мові Нового Заповіту характеризуються високим рівнем динаміки розвитку нових значень. Майже у кожному іменнику бачимо тенденцію до використання переносних значень. Це найчастіше видно у лексемі ἄρτος . Іменники τὸ στήθιον та τὸ ψωμίον зазнають метонімічної трансформації значення у контексті. Іменник τὸ ψῆξιον є неологізмом, який був уперше використаний у Старому Заповіті. Прикладом запозичення зі східних мов є лексема ἄρτος .

Дослідження лексико-семантичної системи мови залишається важливим завданням сучасної лінгвістики. Для його ефективного розв'язання доцільним є ґрунтовне опрацювання окремих лексико-семантичних об'єднань слів на певному етапі розвитку мови. У зв'язку з цим цікавим видається простежити семантичну динаміку лексем на позначення побутових реалій у грецькій мові Нового Заповіту.

Аналіз такого роду лексики стародавніх мов набуває особливої цінності і значущості, оскільки результати лінгвістичних досліджень нерідко допомагають реконструювати екстралінгвістичні фактори історичного існування носіїв певної мови. До вибору цього об'єкта дослідження нас спонукав також факт відсутності наукових праць такого характеру, здійснених на основі старогрецької мови Нового Заповіту у сучасному вітчизняному та зарубіжному мовознавстві.

Важливе місце у побуті народу посідають продукти харчування. В книгах Святого Письма знаходимо численні згадки про їжу, напої, приправи, а навіть про окремі складники їжі. Неодноразово у своїх притчах Ісус Христос згадує про деякі продукти харчування, звичаї, що панували за столом.

Пересічні євреї в часи Христа харчувались досить скромно. Як пише у своїй книзі "Щоденне життя в Палестині в часи Христа" Даніель Ропс [17, с.181], основною їжею був хліб. У текстах Святого Письма знаходимо численні згадки про хлібні вироби та продукти, з яких виготовлявся хліб. Група лексем на позначення

цього важливого елемента харчування налічує вісім одиниць, серед яких домінує Ð Ƴrtoj (97 вживань).

Походження лексеми Ð Ƴrtoj достеменно невідоме. Щодо питання етимону досліджуваної лексеми погляди лінгвістів розходяться. Згідно з однією гіпотезою, яку поділяємо й ми, Ð Ƴr-toj – віддієслівний іменник, що своїм походженням завдячує дієслову *ƳrtÚw* – “влаштувати, приготувати, прикріпляти” [9, с.25] або дієслову *Ƴgar...skw* – “прикріпляти, прилагоджувати” [8, т.1, с.156; 6, с.118, 16. с.56], основа яких *Ƴr* – мала значення “зв’язувати, готувати”. Автор другої теорії П.Пізані [8, с.156] стверджує, що Ƴrtoj – запозичення з іранської *arta “мука” (порівн. авест. aša “змелений”, новоперськ. ārd “мука”), що в індоєвропейській мові відповідає кореню *al “молоти”. Третя гіпотеза, автором якої є Г.Губшмільд [8, с.118], вбачає схожість грецького Ð Ƴrtoj з баським arto “кукурудзяний хліб”, ісп. artal.

Перше вживання досліджуваного номена Ð Ƴrtoj на означення хліба фіксується в творах Гомера: “Amf...nomoj d∞ Ƴrtouj τμκ kanšoio dÚo paršqhken Ƴe...raj” [25, ’Od. XVIII, 120] – *Амфіном, взявши з кошика дві хлібини, поклав. У звуженому значенні “пшеничний хліб” цей іменник вживається в класичну епоху. Гіппократ розрізняє Ƴrtoj – пшеничний хліб та m©za – ячмінний хліб. У подальшому розвитку семантики цього номена спостерігається генералізація значення [4, с.198]: починаючи з періоду koin" іменник стає основним словом на позначення хліба: diŎ deκ m¼ skopeκn tŎn „cqÚn e,, prŎsfatoj mhd∞ tŎn Ƴrton e,, kaqarŎj mhd∞ tŎn balanexon e,, qermŎn mhde t¼n τμτακρον e,, eŎmorfoj, Ƴll’ aŎtŎn. [23, ’Ug. Parag. 128, 15] – тому треба дивитись не на рибу, чи свіжа, ані на хліб, чи чистий, ані на баню, чи гаряча, ані на подругу, чи гарна, а на самого себе...*

У грецькому тексті Нового Заповіту (далі НЗ) Ƴrtoj відзначається високим ступенем вживання (97 разів), особливо часто в авторів Євангелій (25% усіх вживань). Цікаво відзначити, що хліб жителі новозаповітної Палестини випікали з пшеничної або ячмінної муки з додаванням дріжджів або без попереднього заквашування залежно від його функціонального призначення. Спечений хліб дозволено було лише ламати, ділити, але строго заборонено різати чи їсти брудними руками.

У грецькій мові НЗ у переважній більшості випадків не знаходимо поділу хліба на ячмінний та пшеничний: їжею номер один бідняків був просто кусень хліба. Це дає підставу припускати, що лексема Ð Ƴrtoj у НЗ має значення родової назви. Сему “випечений з борошна зернових хлібний виріб” досліджуваний іменник реалізує у прямому значенні у 46 випадках, близько четвертої частини яких – це словосполучення з дієсловами eŎcaristeκn, eŎlogeκn – “благословляти”, lambƳnein – “брати”, (kata-) kl©sai – “ділити” чи diadidŎnai, τμpididŎnai – “давати”: *cercetai ’Ihsoaj ka^ lambƳnei tŎn Ƴrton d...dwsin aŎtoκj ka^ tŎ NyƳrion Ðmo...wj* [15, ’Iwan. 21,13]. – *Підходить тоді Ісус, бере хліб, роздає їм і рибу – також. ka^ labēn toŎj pšnte Ƴrtouj ka^ toŎj dÚo „cqÚaj Ƴnablšfaj e,,j tŎn oŎranŎn eŎlŎghsen ka^ katšklasen toŎj Ƴrtouj ka^ τμd...dou toκj maqhtaκj aŎtoà, †na paratiqĩsin aŎtoκj, ka^ toŎj dÚo „cqÚaj τμmšrisen p©sin* [15, 9Δ. 6,41] – *І взявши п’ять хлібів і дві риби, глянувши на небо, поблагословив і поламав хліби і дав учням своїм, щоб поклали перед ними і дві риби поділив на всіх.*

Лише двічі у євангеліста Івана фіксуємо □Δ9≡Н як видову назву у сполученні

з прикметником-конкретизатором $kr...qinoj$ "ячмінний": $cestin paid\text{frion } ide \acute{O}j \acute{o}sei$ $p\text{ř}nte \text{ř}tuoij krig...nouj ka^ d\acute{U}o \text{ř}y\text{ř}ria$ [15, $\zeta 3T\check{V}<$. 6,9]. – *Є тут хлопчик, який має п'ять ячмінних хлібів і дві риби.*¹ Акцент на хлібі як одному з найнеобхідніших елементів культового призначення знаходимо в іменному словосполученні $\square\Delta\theta\cong H$ $\theta\uparrow H$ $V\Delta\cong 2\Xi F\gamma TH$ "жертвні хліби", наприклад: $F60<\leftarrow$ ($\square\Delta$ $6\forall\theta\gamma F6\gamma\Lambda\zeta F20 \equiv$ $V\Delta\phi\theta f< \text{ř} \approx \theta\gamma$ $8\Lambda\P<.: \forall$ $6\forall\text{ř} \equiv \theta\Delta\zeta V\gamma. \forall$ $6\forall\text{ř} \equiv V\Delta$ $2\gamma F4H$ $\theta^{TM}< \square\Delta\theta T<$, $\approx 94H$ $8\Xi(\gamma\theta\forall 4 \sim!(4\forall\theta$ [15, $\{+\Xi\Delta$. 9,2]. – *Споруджено бо перший намет, де були світильник, стіл та хліби жертвні, який зветься "Святиня".*²

Взагалі у грецькій мові НЗ спостерігається тенденція до неоднозначного розуміння лексеми $\square\Delta\theta\cong H$, що є результатом двох процесів, які відбувалися послідовно. Актуалізація семи "життєво важливий продукт харчування" призводить до генералізації первинного значення іменника як збірного поняття, звідки узагальнене розуміння $\square\Delta\theta\cong H$ як їжі взагалі. На підставі цього пропонується переклад словосполучення $\theta\in<$ $\heartsuit\forall\Lambda\theta\in<$ $\square\Delta\theta\cong<$ $f\Phi 2.: \gamma 4<$ [15, $9\Delta. 3, 20; 7, 2; 7, 5; 7\cong\Lambda 6. 14, 1$] – їсти, споживати їжу (дослівно: їсти свою їжу) $*T\Delta\gamma\zeta<$ $\square\Delta\theta\cong<$ $f\Phi 2.: \gamma 4<$ [15, $1\gamma F\Phi. 3, 8$] – ледарювати (дослівно: даром їсти хліб), $:\leftarrow f\Phi 2.: T<$ $\square\Delta\theta\cong<$ $:\leftarrow 90$ $V.: <T<$ $\cong\cong\cong<$ [15, $7\cong\Lambda 6. 7: 33$] – той, який постить (дослівно: той, що не їсть хліба і не п'є вина).

З процесом генералізації пов'язане наступне переносне вживання досліджуваної лексеми як їжі небесної, яка дає життя вічне: $f(\phi \gamma \theta : 4 \text{ @ } \square\Delta\theta\cong H .^{TM}< \text{ @ } f6 \theta\cong\leftarrow \cong\Delta\forall<\cong\leftarrow 6\forall\theta\forall\Xi\zeta H\theta f\zeta<\square 94H N\zeta(\rightarrow f6 \theta\cong\beta\theta\cong\Lambda \theta\cong\leftarrow \square\Delta\theta\cong\Lambda . Z\Phi\gamma 4 \gamma\theta H$ $\theta \bar{\zeta} \forall\theta^{TM}<\forall 6\forall\text{ř} \text{ @ } \square\Delta\theta\cong H * \infty^{TM}< f(\phi * \phi FT \equiv \Phi\zeta\Delta> : \cong\beta f\Phi 94< \downarrow B\infty\Delta \theta\uparrow H \theta\cong\leftarrow$ $6 \bar{\Phi} : \cong\Lambda . T\uparrow H$ [15, $\zeta 3T\check{V}<. 6, 51$]³ *Я – хліб живий, що зійшов з неба. Коли хто їстиме цей хліб, житиме повіки. І хліб, що я дам, то є тіло моє за життя світу.* $\text{ @ } 94 \gamma\zeta H$ $\square\Delta\theta\cong H\sigma \spadesuit< \Phi^{TM}:\forall \cong\supseteq V\cong 88\cong.: f\Phi:\gamma< \cong\supseteq (\square\Delta V\zeta<\theta\gamma H f6 \theta\cong\leftarrow \heartsuit<\in H \square\Delta\theta\cong\Lambda$ $:\gamma\theta\Xi\P\cong:\gamma<$ [15, $15\cong\Delta 4<. 10, 17$] – *тому, що один хліб, тіло одне – нас багато, бо ми всі спільники одного хліба.*

У наведених прикладах, а особливо в посланні "До Коринтян" знаходимо змалювання картини прийняття Пресвятої Євхаристії – таїнство, яке в християнстві пов'язане з метафізичною переміною щоденно вживаних продуктів харчування – хліба та вина: $\text{ @ } \Phi\zeta 64H (\square\Delta f\leftarrow f\Phi\eta.: 0\theta\gamma \theta\in< \square\Delta\theta\cong< \theta\cong\leftarrow\theta\cong< 6\forall\text{ř} \theta\in V\cong 9Z\Delta 4\cong<$ $V.: <0\theta\gamma\sigma \theta\in< \eta\zeta<\forall\theta\cong< \theta\cong\leftarrow 6\Lambda\Lambda.: \cong\Lambda 6\forall\theta\forall((\Xi 88\gamma\theta\gamma \square\P\Delta 4H \cong\text{ @ } \clubsuit 8\eta\rightarrow. \sim\Sigma F\theta\gamma$ $\text{ @ } H \square< f\Phi\eta.: \rightarrow \theta\in< \square\Delta\theta\cong< \times V.: <\leftrightarrow \theta\in V\cong 9Z\Delta 4\cong< \theta\cong\leftarrow 6\Lambda\Lambda.: \cong\Lambda \square<\forall>.: TH\sigma$ $\clubsuit<\cong\P\cong H \clubsuit\Phi\theta\forall 4 \theta\cong\leftarrow \Phi\phi:\forall\theta\cong H 6\forall\text{ř} \theta\cong\leftarrow \forall\zeta:\forall\theta\cong H \theta\cong\leftarrow 6\Lambda\Lambda.: \cong\Lambda. * \cong 64:\forall.\Xi\theta T$ $* \infty \square<\eta\Delta TB\cong H \heartsuit\forall\Lambda\theta < 6\forall\text{ř} \cong\theta\theta TH f6 \theta\cong\leftarrow \square\Delta\theta\cong\Lambda\theta f\Phi\eta 4\Xi\theta T 6\forall\text{ř} f6 \theta\cong\leftarrow$ $V\cong 90\Lambda.: \cong\Lambda V 4<\Xi\theta T$ [15, $1 5\cong\Delta 4<. 11, 26-28$] – *Бо скільки разів їстимете хліб цей та питимете чашу (цю), смерть Господню сповіщаєте, доки Він не прийде. Тому той, хто їстиме хліб чи питиме чашу Господню негідно, буде винний супроти тіла та крові Господа. Нехай же людина випробує себе, і так нехай їсть хліб і з чаші нехай п'є.*

¹ Інший приклад див.: $\zeta 3T\check{V}<$. 6, 13.

² Інші приклади див.: $9\forall\eta$. 12,4; 9Δ . 2,26; $7\cong\Lambda 6$. 6,4.

³ Інші приклади див.: $9\Delta. 7, 27; \zeta 3T\check{V}<$. 6, 31, 33-35, 41, 48, 50, 58.

На сучасному етапі розвитку лексема у морфологічно зміненій формі $\Theta \in \text{PT} : \cdot$ означає “хліб”, “буханець” [7, с.199; 21, с. 1078; 27, с. 175]. Спостерігається також розширення семантичного обсягу лексеми за рахунок метафоризації значення: “життя” [7, с.199], “прибуток, заробіток, зиск, виграш” (синонім до $\Theta \in 6\Xi\Delta * \cong \text{H} -$ “зиск”); а також “їжа” (за аналогією до $\square\Delta\Theta \cong \text{H}$).

Номен $\Theta \in \text{P4П} : \cdot \cong <$, як і вище аналізований іменник, є демінутивним утворенням від іменника $\equiv \text{P} : \cdot > \sigma \text{P4П} \cong \text{H} -$ крихта, частина, шматок, особливо хліба, з допомогою суфікса $-4 \cong <$. Як твердять етимологи, $\Theta \in \text{P4П} : \cdot \cong <$, як і $\Theta \in \text{PT} : \cdot \cong <$, пов'язане з дієсловом $\text{P}\zeta\text{T}$, а отже, з індоєвропейським коренем *bh(e)s-*bzhī- [8, с.1139; 9, с.427]. На нашу думку, таке припущення має під собою основу, особливо якщо провести зіставне лексико-семантичне порівняння $\Theta \in \text{PT} : \cdot \cong <$ та $\Theta \in \text{P4П} : \cdot \cong <$, можна помітити однакове початкове значення – “невелика частинка від більшого цілого”.

Номен $\Theta \in \text{P4П} : \cdot \cong <$ зі значенням “крихта” вживається вперше у грецькому тексті НЗ, де засвідчуємо його двічі у євангелістів Матвія та Марка у паралельних за змістом уривках. $\equiv * \infty \gamma \supset \text{B} \gamma < \theta < \forall \text{R} \beta \Delta 4 \gamma \sigma \text{B} \forall \text{R} (\square \Delta \Theta \square 6 \Lambda < \zeta \Delta 4 \forall f \Phi 2 : \cdot \gamma 4 \Theta^{\text{TM}} < \text{P4П} : \cdot \text{T} < \Theta^{\text{TM}} < \text{B} 4 \text{B} \Theta < \Theta \text{T} < \square \text{B} \in \Theta \uparrow \text{H} \Theta \Delta \forall \text{B} \Xi . 0 \text{H} \Theta^{\text{TM}} < 6 \Lambda \Delta : \cdot \text{T} < \forall \Leftrightarrow \Theta^{\text{TM}} < [15, 9 \forall \eta . 15, 27] - \text{А вона каже: “Так, Господи! Але й цуценята їдять крихти, що падають зо столу панів їхніх.”}$

Порівняй у св.Марка: $5 \forall \text{R} \text{B} \Xi (\gamma 4 \forall \Leftrightarrow \Theta \theta < \forall : \cdot, 5 \beta \Delta 4 \gamma, 6 \forall \text{R} \Theta \square 6 \Lambda < \zeta \Delta 4 \forall \Downarrow \text{B} \cong 6 \zeta \Theta \text{T} \Theta \uparrow \text{H} \Theta \Delta \forall \text{B} \Xi . 0 \text{H} f \Phi \eta : \cdot \cong \Lambda \Phi 4 < \square \text{B} \in \Theta^{\text{TM}} < \text{P4П} : \cdot \text{T} < \Theta^{\text{TM}} < \text{B} \forall 4 * : \cdot \text{T} < [15, 9 \Delta . 7, 28] - \text{І каже йому: “Так, Господи, і цуценята їдять під столом від дитячих крихт.”}$

Таким чином, на основі аналізу найавторитетніших грецьких словників ми схильні твердити, що I ст.н.е. – час появи досліджуваної лексеми у старогрецькій мові. В історії свого розвитку номен $\Theta \in \text{P4П} : \cdot \cong <$ зазнав лише незначної морфологічної зміни: втративши суфікс, у формі $\Theta \in \text{P4П} \forall$ він значить “крихта, м'якушка” [8, с.520; 7, с.198; 20, с.1075]

Лексема $\textcircled{\text{R}} \Phi \varnothing \Theta \cong \text{H}$ у значенні “зерно, хліб” засвідчена ще у текстах лінійного письма [8, с.711;]. Однак глибинне походження цього іменника, а також його похідних ($\Theta \in \Phi 4 \Theta : \cdot \cong <$, $\textcircled{\text{R}} f \text{B} 4 \Phi 4 \Theta 4 \Phi : \bar{\text{H}}$) встановити не вдалось. В.Прельвіц [16, с.412] та Й.Гофманн [9, с.313] схильні вважати його похідним дієслова $\text{P} : \cdot \text{T}$ “пережовую” (з цієї ж основи грецьке $\text{PT} : \in \text{H} -$ “шматок хліба”, $\Phi 4 \zeta (\text{T} < -$ “щелепа”). Інші ж дослідники [8, с.711-712] трактують його як запозичення з інших індоєвропейських мов: порівн. укр. “жито”, пруськ. geits – “хліб”, шумер. zid – “мука”, єгипет. swt – “збіжжя, зерно” (можливо, семітського походження). У будь-якому разі, якщо припустити, що лексема є запозиченням, то, напевно, дуже древнім. Хоча ми більше схильні вважати цей номен власне грецьким.

У часи Гомера лексема $\textcircled{\text{R}} \Phi \varnothing \Theta \cong \text{H}$ засвідчена у двох основних значеннях: 1) зерно пшеничне або ячмінне (пшениця і ячмінь – основні злакові культури, вирощувані в Греції) [3, с.76]; 2) їжа, страва, виготовлена з зерна – хліб. Наприклад: $f < : \infty < (\square \Delta \cong \supset \Phi \varnothing \Theta \cong \text{H} \square \eta \Xi \Phi \nu \forall \Theta \cong \text{H} f < * \infty \Theta \gamma \cong \supset < \cong \text{H} (: \cdot < \langle \gamma \Theta \forall 4 [25, \zeta ? * . 13, 244] - \text{Бо родить і хліба багато, і вина.}$

У класичний період розвитку старогрецької мови номен $\textcircled{\text{R}} \Phi \varnothing \Theta \cong \text{H}$ розширює

свій семантичний обсяг за рахунок появи значень “мука, хліб, провіант”. $fV\gamma\mathfrak{R} * \infty$
 $V \equiv 88^{\text{TM}} < f < * \gamma \wp \forall \leftrightarrow \mathfrak{H} \int \Phi \mathfrak{H} \gamma \equiv : \Xi \Delta \forall \mathfrak{H} \Phi \wp \mathfrak{H} \equiv < \heartsuit 6 \zeta \Phi \mathfrak{H} \Sigma (\gamma < \Xi \Phi \eta \forall 4 \mathfrak{H}^{\text{TM}} <$
 $\Phi \mathfrak{H} \Delta \forall \mathfrak{H} 4 \mathfrak{H}^{\text{TM}} < \dots$ [25, $\zeta! < \forall \exists . 7, 1, 41$] – *Коли (з’ясувалось), що у нього не вистачає*
провіанту, щоб прогудувати воїнів протягом (одного) дня...

Мова НЗ засвідчує подану лексему 14 разів. Аналіз її семантики показав, що при збереженні основного значення в лексемі залежно від контекстуального оточення можуть актуалізуватись різноманітні конотативні семи, які здатні модифікувати її значення:

1. “Зернові культури, рослини”. Наприклад: $f < * \infty \mathfrak{H} \ 6 \forall 2 \gamma \beta * \gamma 4 < \mathfrak{H} \equiv \mathfrak{H}$
 $\square < 2 \Delta \Phi \mathfrak{B} \equiv \Lambda \mathfrak{H} \ \infty 8 2 \gamma < \forall \leftrightarrow \mathfrak{H} \equiv \neg \textcircled{\mathfrak{H}} f \Pi 2 \Delta \in \mathfrak{H} \ 6 \forall \mathfrak{R} f \mathfrak{B} \Xi \Phi \mathfrak{B} \gamma 4 \Delta \gamma < . 4. \zeta < 4 \forall \square < \square : \Xi \Phi \equiv < \mathfrak{H} \equiv \neg$
 $\Phi . : \mathfrak{H} \equiv \Lambda \ 6 \forall \mathfrak{R} \square \mathfrak{B} \uparrow 8 \mathfrak{H} \gamma < [15, \ 9 \forall \eta . 13, 25]$ – *Та коли люди спали, прийшов його ворог і*
*посіяв кукіль поміж пшеницю й пшів.*⁴

Як видова назва “пшениця” виступає в книзі Об’явлення на протипагу $\equiv$
 $6 \Delta 4 2 Z -$ “ячмінь”: $6 \forall \mathfrak{R} \geq 6 \equiv \Lambda \Phi \forall \ \rangle \mathfrak{H} \ \text{NT} < \leftarrow < f < : \Xi \Phi \Sigma \ \mathfrak{H}^{\text{TM}} < \mathfrak{H} \Phi \Phi \zeta \Delta \text{T} < . (\text{T} <$
 $8 \Xi (\equiv \Lambda \Phi \forall < \theta \ \Pi \equiv \wp < 4 > \ \Phi . : \mathfrak{H} \equiv \Lambda \ * 0 < \forall \Delta . : \equiv \Lambda \ 6 \forall \mathfrak{R} \ \mathfrak{H} \Delta \gamma \wp \mathfrak{H} \ \Pi \equiv . : < 4 6 \gamma \mathfrak{H} \ 6 \Delta 4 2^{\text{TM}} <$
 $* 0 < \forall \Delta . : \equiv \Lambda, \ 6 \forall \mathfrak{R} \ \mathfrak{H} \in \clubsuit 8 \forall 4 \equiv < 6 \forall \mathfrak{R} \ \mathfrak{H} \in < \equiv \mathfrak{H} < \equiv < : \leftarrow \square * 4 6 Z \Phi \rightarrow \mathfrak{H} [15, \ \zeta! \mathfrak{B} \equiv 6. 6, 6]$ – *І я*
почув мов голос посеред чотирьох істот, що говорив: “Мірка пшениці за динарій, і
три мірки ячменю за динарій, а оливи і вина не марнуй”;

2. “Вантаж на кораблі, провіант” $6 \equiv \Delta \gamma \Phi 2 \Xi < \mathfrak{H} \mathfrak{H} * \infty \ \mathfrak{H} \Delta \equiv \mathfrak{N} \uparrow \mathfrak{H} \ f 6 \equiv \beta \mathfrak{N} 4 . \equiv < \mathfrak{H} \in$
 $\mathfrak{B} 8 \equiv \wp \equiv < f 6 \exists \forall 8 8 \ : \gamma < \equiv 4 \ \mathfrak{H} \in < \Phi \ \wp \ \mathfrak{H} \equiv < \gamma \mathfrak{O} \mathfrak{H} \ \mathfrak{H} \leftarrow < 2 \zeta 8 \forall \Phi \Phi \forall < [15, \ \Lambda \Delta \forall > . 27 : 38]$ – *І як*
наїлися, почали облегувати корабель, кидаючи пшеницю (провіант) в море;

3. “Предмет купівлі-продажу”; при цьому лексема $\textcircled{\mathfrak{H}} \ \Phi \ \wp \ \mathfrak{H} \equiv \mathfrak{H}$ вживається в
одному ряду з предметами, які були важливими об’єктами експорту в Палестині часів
Ісуса Христа, мали високу вартість і приносили великі прибутки. Отож,
припускається, що вказана лексема у даному випадку набуває конотативного
значення, асоціюючись з достатком, багатством: $6 \forall \mathfrak{R} \ 6 4 < < \zeta : \text{T} : \equiv < 6 \forall \mathfrak{R} \ \square : \text{T} : \equiv < 6 \forall \mathfrak{R}$
 $2 \Lambda : 4 \zeta : \forall \mathfrak{H} \ 6 \forall \mathfrak{R} : \beta \Delta \equiv < 6 \forall \mathfrak{R} \ 8 . : \exists \forall < \equiv < 6 \forall \mathfrak{R} \ \equiv \mathfrak{H} < \equiv < 6 \forall \mathfrak{R} \ \clubsuit 8 \forall 4 \equiv < 6 \forall \mathfrak{R} \ \Phi \gamma . : * \forall 8 4 <$
 $6 \forall \mathfrak{R} \ \Phi \ \wp \ \mathfrak{H} \equiv < 6 \forall \mathfrak{R} \ 6 9 Z < 0 \ 6 \forall \mathfrak{R} \ \mathfrak{B} \Delta \ \bar{\Xi} \forall \mathfrak{H} \sigma \ 6 \forall \mathfrak{R} \ \varphi \mathfrak{B} \mathfrak{B} \text{T} < 6 \forall \mathfrak{R} \ \Pi \gamma *^{\text{TM}} < 6 \forall \mathfrak{R}$
 $\Phi \text{T} : \zeta \mathfrak{H} \text{T} < \sigma \ 6 \forall \mathfrak{R} \ \mathfrak{P} \Lambda \Pi \square \mathfrak{H} \ \square < 2 \Delta \Phi \mathfrak{B} \text{T} < [15, \ \zeta! \mathfrak{B} \equiv 6. 6, 6]$ – *І цинамону, і пахоців, і*
тиміяму, і мірри, і ладану, і вина, і оливи, і крупчатки, і пшениці, і худоби, і овець, і
коней, і колісниць, і рабів, і душ людських;

4. “Окрема зернина”, коли $\textcircled{\mathfrak{H}} \ \Phi \ \wp \ \mathfrak{H} \equiv \mathfrak{H}$ вживається в ролі іменника-
конкретизатора у парі з лексемою $\textcircled{\mathfrak{H}} \ 6 \ \bar{6} 6 \equiv \mathfrak{H} : \square : \leftarrow < \square : \leftarrow < 8 \Xi (\text{T} \ \downarrow : \wp < \sigma \ f \square < : \leftarrow \textcircled{\mathfrak{H}}$
 $6 \ \bar{6} 6 \equiv \mathfrak{H} \ \mathfrak{H} \equiv \neg \ \Phi . : \mathfrak{H} \equiv \Lambda \ \mathfrak{B} \gamma \Phi \textcircled{\mathfrak{H}} < \gamma \mathfrak{O} \mathfrak{H} \ \mathfrak{H} \leftarrow < (\uparrow < \square \mathfrak{B} \equiv 2 \zeta < \rightarrow \sigma \ \forall \leftrightarrow \mathfrak{H} \equiv \Phi : < \equiv \mathfrak{H} : \Xi < \gamma 4 \mathfrak{H} \ f \square <$
 $* \infty \ \square \mathfrak{B} \equiv 2 \zeta < \rightarrow \sigma \ \mathfrak{B} \equiv 8 < 6 \forall \Delta \mathfrak{B} \ < \ \mathfrak{N} \Xi \Delta \gamma 4 [15, \ \zeta 3 \text{T} \forall < . 12, 24]$ – *Істинно, істинно кажу*
вам: пшеничне зерно, коли не впаде на землю і не вмре, лишиться саме-одне; коли ж
умре, багато плоду приносить.

Однак названі модифікації значення аналізованого номена слід вважати
факультативними і такими, що виникають лише в контексті.

Взагалі лексема $\textcircled{\mathfrak{H}} \ \Phi \ \wp \ \mathfrak{H} \equiv \mathfrak{H}$ характеризується стабільністю у значенні, що було
запорукою її збереження у грецькій мові аж дотепер: за даними словників
[12, с. 421; 20, с. 848; 7, с. 148] $\textcircled{\mathfrak{H}} \ \Phi \ \wp \ \mathfrak{H} \equiv \mathfrak{H}$ вживається на позначення пшениці, збіжжя

⁴ Інший приклад див.: 15 $\equiv \Delta 4 < . 15, 37$.

взагалі.

У класичному варіанті грецької мови $\theta \in \Phi 4\theta$ відзначається полісемічністю. У словниках Ліддла-Скотта [13,с.1601], Стефануса [18,с.289-290] засвідчено значення: 1) зерно; 2) їжа, виготовлена з зерна, хліб; 3) пайок (аннонае, commeatus); 4) *факульт*. їжа для собак.

У НЗ іменник вживається лише один раз, служачи на позначення зернових, що очевидно можна трактувати як результат звуження його значення: $\square 6 \cong \beta \Phi \forall \text{H} * \infty \zeta 3 \forall 6 \odot \exists \angle < \theta \forall \Phi 4 \theta . : \forall \gamma \emptyset \text{H} ! \cap (\Lambda \beta \theta \cong < f > \forall \beta \exists \Phi \theta \gamma 4 \theta \gamma < \theta \cong \cdot \text{H} \forall \theta \exists \Delta \forall \text{H} \cong : \text{TM} < \forall \Delta \text{TM} \theta \cong < [15, \Lambda \Delta \forall > . 7, 12] - \text{Яків, зачувши, що в Єгипті є збіжжя, послав туди перше батьків наших.}$

У домашніх господарствах збіжжя мололи двома кам'яними жорнами і здебільшого це робили жінки, що було традицією, успадкуваною з давніх давен [2,с.693]. Змоловши, отримували муку різної якості, що залежало від дрібності змеленого. Отже, жителі Юдеї розрізняли борошно дрібного і грубого помолу. Остання мала велике значення при приготуванні різного роду кулінарних виробів [17,с.181]. У мові НЗ зустрічаємо дві назви на позначення муки, денотати яких відрізняються один від одного у відношенні якості.

Лексема $\theta \in \square 8 \gamma \Lambda \Delta \cong <$ належить до грецького лексичного фонду. На думку вчених [8,т.1с.70], вона є тематичним перетворенням дієслова $\square 8 \exists \text{T}$ – “мелю” і схему утворення номена можна представити у вигляді: $\square 8 \gamma \Lambda \Delta \cong < < * \square 8 \gamma \text{f} \Delta \cong < [9,с.12]$. Порівнявши з вірм. *alewt* – “мука”, скр. *ánuh* – “дрібний, тонкий”, можемо припустити існування якогось первісного індоєвропейського кореня *al зі значенням “молоти, подрібнювати” поряд з іншим ідентичним за значенням *mel [2,с.693].

У текстах класичного періоду номен $\theta \in \square 8 \gamma \Lambda \Delta \cong <$ засвідчений у значенні “пшенична мука”; $\dots \cong \emptyset \square \Phi \theta \cong \text{R} \square 8 \gamma \Lambda \Delta \square 6 \forall \text{R} \square 8 \nu 4 \theta \forall \text{f} \beta \cong : \gamma \Lambda < \beta \zeta < \theta \gamma \text{H} \text{f} \beta \text{R} : \uparrow < \forall \text{H} \Phi \Lambda \cong \beta \text{H} (22, \{ / \Delta \cong * . \text{VII}, 119) - \text{Усі міщани виготовляли на протязі довгих місяців пшеничну і ячмінну муку.}$

У післякласичний період спостерігається переінтеграція значення, його метонімічний перенос за суміжністю. Так, Діоскорідес (I ст. н.е.) вживає лексему на позначення їжі, виготовленої з муки. На відміну від текстів, що були написані у попередні періоди розвитку старогрецької мови, у тексті НЗ засвідчуємо тенденцію до розуміння $\theta \in \square 8 \gamma \Lambda \Delta \cong <$ як муки взагалі. Наприклад: $\textcircled{\theta} \cong : \cdot \forall \text{f} \Phi \theta \text{R} < \cdot \beta : \rightarrow \sigma \dots < 8 \forall \exists \cong - \Phi \forall (\Lambda < \leftarrow \text{f} < \exists \beta \Delta \Lambda \text{P} \gamma < \gamma \emptyset \text{H} \square 8 \gamma \beta \Delta \cong \Lambda \Phi \zeta \theta \forall \theta \Delta : \cdot \forall \spadesuit \text{T} \text{H} \cong \textcircled{\theta} \text{f} \cdot \Lambda : \phi 20 \textcircled{\theta} 8 \cong < . [15, 7 \cong \Lambda 6. 13, 21] - \text{Воно схоже на закваску, яку жінка взяла й поклала в три мірки борошна, аж поки не скисне.}$

З розвитком грецької мови спостерігається закріплення узагальненого значення; лексеми у новогрецькій мові $\theta \in \square 8 \gamma \Lambda \Delta \cong <$, а також його морфологічний варіант $\theta \in \square 8 \gamma \beta \Delta 4$ мають значення “мука” [12,с.38;20,с.72].

На відміну від $\theta \in \square 8 \gamma \Lambda \Delta \cong <$ іменник $\cong \Phi \gamma : \cdot * \forall 84 \text{H}$ характеризується наявністю у своїй значеннєвій структурі семи “дрібнозмелена мука вищого гатунку”. Щодо його походження то ми, слідом за прийнятою думкою науковців, схильні вважати досліджуваний іменник власне запозиченням з однієї зі східних мов. Г.Фріск [8,с.692] порівнює його з ассирійським *samīdu* – “добірна мука”; Й.Гофманн [9,с.309] з сирійським *semīdā* – того ж значення; П.Шантрєн [6,с.996] з акадським *samīdu* –

“пшенична мука”). У грецьку мову це найменування прийшло зі значенням “мука вищого гатунку”, крупчатка. Так, у Гіппократа читаємо: $f\Phi\eta4\Xi9T \textcircled{B}9\Box 6\forall\mathcal{R}$ $\Phi\gamma:.\ast\forall84< 6\forall\mathcal{R} 6\Xi(\Pi\Delta\cong< 6\forall\mathcal{R} \Pi \bar{<}\ast\Delta\cong< \heartsuit\forall\eta\epsilon< f< (\zeta8\forall694 (23, \{3\text{ВВ. А}\gamma\Delta\mathcal{R} \ast4\forall:.\textcircled{9}0\text{Н} 53) - \text{Нехай їсть смажене, і крупчатку, і просо, і кашу, зварену на молоці.}$

У грецькій мові НЗ досліджуваний іменник вживається лише один раз (нарах) із збереженням згаданого вище значення: $6\forall\mathcal{R} 64<<\zeta:T:\cong< 6\forall\mathcal{R} \Box:T:\cong< 6\forall\mathcal{R} 2\Delta:4\zeta:\forall9\forall 6\forall\mathcal{R} :\beta\Delta\cong< 6\forall\mathcal{R} 8:.\exists\forall<\cong< 6\forall\mathcal{R} \cong\supset<\cong< 6\forall\mathcal{R} \clubsuit8\forall4\cong< 6\forall\mathcal{R} \Phi\gamma:.\ast\forall84< 6\forall\mathcal{R} \Phi\varnothing9\cong< 6\forall\mathcal{R} 69Z<0 6\forall\mathcal{R} \text{В}\Delta \Xi\forall9\forall\sigma 6\forall\mathcal{R} \zeta\text{ВВТ}< 6\forall\mathcal{R} \Pi\gamma^{\text{TM}}< 6\forall\mathcal{R} \Phi\text{T}:\zeta9\text{T}<\sigma 6\forall\mathcal{R} \text{P}\Delta\Pi\Box\text{H} \Box<2\Delta\phi\text{ВТ}< [15, \zeta!B\cong6.18:13] - \text{І цинамону, і пахоців, і тиміямю, і мірри, і ладану, і вина, і оливи, і крупчатки, і пшениці, і худоби, і овець, і коней, і колісниць, і рабів, і душ людських.}$

Цікаво, що $\equiv \Phi\gamma:.\ast\forall84\text{H}$ вжито при переліку тих продуктів харчування, які високо цінувались у стародавньому світі (наприклад, $9\in 64<<\zeta:T:\cong<, 9\in \Box:T:\cong<, \textcircled{R} :\beta\Delta\cong\text{H}, 9\in 8:.\exists\forall<\cong<)$. Цей факт дозволяє нам погодитися з думкою дослідників, що реалія із назвою $\equiv \Phi\gamma:.\ast\forall84\text{H}$ була таким продуктом, кулінарні вироби з якого з’являлись на столах вельмож та багатих купців [17,с.181-182].

Лексичний варіант аналізованої лексики у морфологічно зміненій формі $9\in \Phi\gamma:4\ast\zeta84$ на сучасному етапі розвитку зафіксований зі збільшеним семантичним обсягом: поряд із збереженням архісеми “дрібнозмелена пшенична мука найвищого гатунку” [20,с.841], з’являється нова побічна сема “спеціально грубо змелені на крупі зернові, манна крупа” [12,с.418].

Цікавим за походженням та розвитком свого значення є іменник $\equiv .\beta:0$ – “дріжджі, закваска”. Щодо походження цієї лексики думки лінгвістів поділились на дві групи. Представники першого, умовно об’єднаного нами, угруповання пов’язують досліджуваний номен з грецьким ΞT – “киплю” [1,с.577; 21,с.219;13,с.757]. У цьому випадку можна стверджувати, що $\equiv .\beta:0$ – найменування з грецького лексичного фонду, утворене за схожістю до дії, яку спричиняє названа реалія, аналогічним чином як і $\equiv \Pi\beta:0$ – “течія” від $\Pi\Xi\text{T}$ – “течу”. Друга група лінгвістів, до думки яких приєднуємося і ми [9,с.616;19,с.759-760], переконує у приналежності слова до староіндоєвропейського лексичного фонду, звідки корінь $\ast ju(g)$ зі значенням “зв’язувати, змішувати” дав у снк. $\ast ju$ – “надягати, прив’язувати”, грецьке $.\beta:-0$, лат. $iūs$ – “юшка, суп”, лит. $jušė$ – “поганий суп, суміш з дріжджів та води”, старо-слов’ян. $juča$ – “юшка”.⁵

Уперше в грецькій літературі цю лексему знаходимо в творах Арістотеля (“De generatione animalium” 3, 4) у значенні “дріжджі, заквашене тісто” [18,с.49;13,с.757]. Це пряме значення завдяки своїй стабільності збереглося протягом століть.

Дослідження мови НЗ показало, що лексема $\equiv .\beta:0$ вживається тут 11 разів.-(27% випадків вживання представлені власне основним значенням “дріжджі, закваска”): $?\Leftrightarrow 6\forall8\epsilon< 9\in 6\forall\beta\Pi0:\forall \Downarrow:\text{TM}<. \cong\Leftarrow 6 \cong\cap\ast\forall9\gamma \textcircled{9}4 :46\Delta\Box .\beta:0 \textcircled{8}\cong< 9\in \text{N}\beta\Delta\forall:\forall .\Delta:\cong\varnothing [15, 15\cong\Delta4<.5,6] - \text{Недобра ваша хвальба. Хіба не знаєте, що трохи}$

⁵ Гофманн подає як вихідний корінь $\ast ieu$ – “змішувати” (порівн. грецьке $\gamma\beta(<\Delta:4$ – *змішую*)

закваски заквашує усе тісто?⁶

Саме у мові НЗ відбувається метафоризація первинного значення за функціональною подібністю. Цей процес супроводжується втратою нейтрального значення; причому маркування відбувається в двох якісно полярних напрямках: пейоративному та меліоративному.

Розвиваючи пейоративне значення, номен $\equiv \beta:0$ виступає в іменниково-атрибутивних сполученнях, які складаються:

1. З прикметників-кваліфікаторів, які у сполученні з $\equiv \beta:0$ або набувають негативного значення ($\equiv \forall 8 \forall 4 \square \beta:0$ – стара закваска, яка втратила свою первинну здатність заквашувати; в НЗ – зінсуття) або уже несуть у своєму значенні таке пейоративне розуміння ($\equiv \forall < 0 \Delta : \forall, 6 \forall 6 : \forall \beta:0$ – погана закваска). Антонімом до названих словосполучень виступає однокорінний субстантивований іменник $\cong \square \Lambda : \cong 4$ – “незаквашений хліб”. Згідно з єврейською традицією, саме цей вид хліба визнавався “чистим”, тому й використовувався у культових обрядах. $f66 \forall 2 \zeta \Delta \forall 9 \gamma \vartheta < \leftarrow \forall 8 \forall 4 \square < \beta:0 <, \zeta < \forall \infty 9 \gamma < \Xi \cong < N \beta \Delta \forall : \forall, 6 \forall 2 \phi H f \Phi 9 \gamma \square \Lambda : \cong 4 6 \forall \aleph (\square \Delta 9 \in \forall \zeta \Phi \Pi \forall \cong : \text{TM} < f 9 \beta 20 \text{ O} \Delta 4 \Phi 9 H [15, 15 \cong \Delta 4 < .5, 7] - \text{Усуньте стару закваску, щоб були тістом, тому що ви прісні, бо Пасха наша, Христос, принесений у жертву.$

Пейоративного значення набувають іменниково-атрибутивні словосполучення зі словами $\cong \supset M \forall \Delta 4 \Phi \forall \varphi \cong 4$ та $\cong \supset E \forall ** \cong \Lambda 6 \forall \varphi \cong 4$.⁷ $\forall \Delta \cong \Phi \Xi \Pi \gamma 9 \gamma \heartsuit \forall \Lambda 9 \cong \varphi H \square \forall \in 9 \uparrow H \beta:0 H, \approx 94 H f \Phi 9 \aleph \Downarrow \forall 6 \Delta 4 \Phi 4 H, 9 \text{TM} < M \forall \Delta 4 \Phi \forall : \cdot T < [15, 7 \cong \Lambda 6.12, 1] - \text{Стережіться закваски фарисейської, яка є лицемірством.$

Як і в першому, так і в другому випадках метафоризація відбувається внаслідок уявлення стародавніх євреїв про дріжджі, закваску як речовину, яка навіть у малій кількості здатна впливати на навколишнє середовище і навіть руйнувати його.

2. У меліоративному розумінні досліджуваний номен вживається на позначення Євангелістичного вчення Христа, дотримання засад якого обіцяє людині царство Господнє.⁸ – $6 \forall \aleph \forall \zeta 84 < \gamma \supset \forall \gamma < \sigma I : \cdot < 4 \text{ @} : \cong 4 \phi \Phi T 9 < \leftarrow \exists \forall \Phi 48 \gamma : \cdot \forall < 9 \cong \Lambda 1 \gamma \cong - \pi \text{ @} : \cong : \cdot \forall f \Phi 9 \aleph < \beta: \rightarrow, \dots < 8 \forall \exists \cong - \Phi \forall (\Lambda < \leftarrow [f <] \Xi 6 \Delta \Lambda \rho \gamma < \gamma \emptyset H \square 8 \gamma \beta \Delta \cong \Lambda \Phi \zeta 9 \forall 9 \Delta : \cdot \forall \spadesuit T H \cong \text{@} f \cdot \Lambda : \phi 20 \text{ @} 8 \cong < [15, 7 \cong \Lambda 6.13, 21] - \text{І знову сказав він: “До чого я прирівняю царство Боже? Воно схоже на закваску, яку взяла жінка й поклала в три мірки борошна, аж поки все не скисне”.$

Грецька мова у процесі свого подальшого розвитку зберегла лексему $\equiv \beta:0$ у її первинному значенні [7, с.63;20, с.438]. Крім того, номен $\equiv \beta:0$ набуває нейтрального метафоричного значення “душевна якість, душевні природні задатки” замість Новозаповітних “вчення фарисеїв, зінсуття”, “вчення Євангелія” [7, с.63;20, с.438].

Таким чином, лексико-семантична угруповання назв хлібних виробів та їх

⁶ Інші приклади див.: $9 \forall \eta.13,33; 7 \cong \Lambda 6.13,21; \exists \forall 8.5,8$.

⁷ Фарисеї та садукєї були представниками релігійно-політичних сект і відзначались крайнім фанатизмом та дріб'язково ретельним дотриманням формальних вимог культу.

⁸ Інший приклад див.: $9 \forall \eta.13,33$.

складників у грецькому тексті НЗ представлено вісьмома лексичними одиницями: $\textcircled{\text{B}}$ $\textcircled{\text{B}}$ $\Delta\theta\cong\text{H}$, $\theta \in \text{PT}::\cong<$, $\theta \in \text{P4П}::\cong<$, $\textcircled{\text{B}}$ $\textcircled{\text{B}}$ $\textcircled{\text{B}}$ $\textcircled{\text{B}}$ $\theta\cong\text{H}$, $\theta \in \text{Ф4}\theta::\cong<$, $\theta \in \textcircled{\text{B}}$ $\gamma\Lambda\Delta\cong<$, $\equiv$ $\textcircled{\text{B}}$ $\gamma::*\forall\theta\text{H}$, $\equiv$ $\textcircled{\text{B}}$:0. Більшість з них є континуантами спільноіндоєвропейських коренів. Частота вживання сприяє закріпленню за словом $\textcircled{\text{B}}$ $\textcircled{\text{B}}$ $\Delta\theta\cong\text{H}$ ролі доміанти у досліджуваній групі. Найближчий до нього за семантикою іменник $\theta \in \text{PT}::\cong<$, який у подальшому розвитку мови витіснив лексему $\textcircled{\text{B}}$ $\textcircled{\text{B}}$ $\Delta\theta\cong\text{H}$ на периферію синонімічного ряду і посів її місце доміанти в синонімічному ряду іменників із значенням “хліб”. Взагалі, найменування на позначення хліба та його складників у грецькій мові НЗ характеризується високою динамічністю у розвитку значень. Майже в усіх іменників спостерігається тенденція до вживання у переносному значенні. Найяскравіше це характеризує слово $\equiv$ $\textcircled{\text{B}}$:0 (метафоризація). Іменники $\theta \in \text{Ф4}\theta::\cong<$, $\theta \in \text{PT}::\cong<$ зазнають метонімічного перенесення значення за суміжністю. Іменник $\theta \in \text{P4П}::\cong<$ визначаєм як неологізм, який уперше було вжито в грецькій мові НЗ. Прикладом запозичення є номен $\equiv$ $\textcircled{\text{B}}$ $\gamma::*\forall\theta\text{H}$, запозичений в класичний період розвитку грецької мови зі східних мов [8, с.692].

Взагалі ж лексеми досліджуваного синонімічного ряду характеризуються стабільністю основних значень, що сприяло збереженню більшості з них (88%) і на сучасному етапі розвитку грецької мови – у новогрецькій мові.

1. *Rops H.D.* Życie codzienne w Palestynie w czasach Chrystusa. Warszawa, 1994.
2. *Hoffman J.-B.* Etymologisches Wörterbuch des Griechischen. Darmstadt, 1966.
3. *Frisk Hj.* Griechisches Etymologisches Wörterbuch. B1 Heidelberg, 1961..
4. *Chantraine P.* Dictionnaire etymologique de la langue grecque. Histoire des mots. Paris, 1968.
5. *Prellwitz W.* Etymologisches Wörterbuch der griechischen Sprachen. Göttingen, 1905.
6. $\{?:Z\Delta\cong\Lambda \zeta?*\Lambda\Phi\Phi\Xi\forall$. Mosqua, 1889.
7. *Семчинский С.В.* Загальне мовознавство К., 1988.
8. $3\text{B}\text{B}\cong6\Delta\zeta\theta\cong\Lambda \text{э}\Delta\zeta::\forall \textcircled{\text{B}}$ $\forall$. N.1 Lipsia, 1894.
9. *Novum Testamentum Graece et Latine* /von E.Nestle/ Stuttgart, 1932.
10. *Lampe G.W.H.* A patristic Greek lexicon. Oxford, 1961.
11. $A8\cong\Lambda\theta\zeta\Delta\Pi\cong\Lambda \zeta/946\zeta$. Leipzig, 1974.
12. $\text{э}\gamma\text{T}\Delta(\cong\text{B}\forall\text{B}\forall* \text{б}\cong\Lambda \text{!} \text{I}\in \text{:}\gamma(\zeta8\cong \text{8}\gamma>46\in \text{9}\uparrow\text{H} <\gamma\cong\gamma880<46\uparrow\text{H} (8\text{ф}\Phi\text{Ф}\forall\text{H} (*0::\cong946\uparrow\text{H}). \text{!}2\text{Z}<\forall4; 1\gamma\Phi\text{Ф}\forall8\cong<46\text{Z}$, 1980.
13. *Bauer W.* Griechisch – Deutsches Wörterbuch zu den Schriften des Neuen Testaments und der frühchristlichen Literatur. Berlin; New-York, 1968.
14. *Liddel H.G., Scott R.* Greek-English Lexicon. Oxford, 1968.
15. *Collins Contemporary Greek Dictionary* /Harry T. Hionides B.S., M.A. Oxon. London; Glasgow: Collins, 1977.
16. $\text{)}\forall(6::\text{9}\Phi0 \text{5.} +\theta\Lambda::\cong8\cong(46\in \text{8}\gamma>46\in \text{9}\uparrow\text{H} <\gamma\cong\gamma880<46\uparrow\text{H. I}\cong::\text{:} \text{2.} \text{!}2\text{Z}<\forall4$, 1978.
17. *История древней Греции.* Под ред. В.И.Авдиева, Н.Н.Пикуса. М., 1962.
18. *Langenscheidts Wörterbuch der neugriechischen und deutschen Sprachen* (Von Dr. Heinz F Wendt) 2 Teile. Berlin; München; Zürich, 1975.
19. *Stephanus H.* Thesaurus Linguae Graecae. Parisii, 1829. Vol. I – VIII.

ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

УДК 821.161.2-2.09(092)Т.ШЕВЧЕНКО].03

ШЕВЧЕНКІАНА ВІРИ РІЧ

Роксолана Зорівчак

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000*

Ураховуючи міжнародний статус англійської мови, англомовна Шевченкіана має дуже важливе значення і заслуговує на детальне вивчення. Статтю присвячено Вірі Річ – дуже талановитому інтерпретатору Шевченкового слова англійською мовою. Під час тоталітарного режиму ім'я В. Річ не згадували, тому автор знайомить читачів з її творчою біографією, з її Шевченкіаною, перекладною і критичною. Основне в статті – це поцінування перекладів В. Річ у світлі сучасних парадигм перекладознавства. Автор детально зупиняється на шляхах та способах відтворення засобами цільової мови основних рис Шевченкової поетики – його звукопису, інтонаційної організації вірша, лексикону, контекстуально зумовленої образності, символів, алюзій, експресивного синтаксису, стилістичної когоренції. Таким чином автор дає змогу читачеві осмислити творчий метод В. Річ як перекладача поезії Т. Шевченка.

Незаплямованим сонцем піднімається Тарас Шевченко з України на загальнолюдські обрії, поступово посідаючи належне йому місце в пантеоні всесвітньої літератури, серед найбільших її геніїв. У сучасному світі все активніше заявляє про себе думка, що час національних історій літератур, які оперують даними виключно внутрішнього розвитку, без виходу на світовий художній процес, уже безповоротно минув. Тому-то найвизначніші національні поети кожного народу належать водночас світовій літературі та людству. Для поетів, що пишуть не світовими мовами, єдиний шлях для цього – переклад, до того ж, найвищого художнього рівня, виконаний, цитуючи І. Франка, “золотарем з дуже делікатним струментом і дуже ніжною рукою” [1, с. 196].

Здобутки англомовної Шевченкіани – вагомі. Її започаткував 132 роки тому (1 березня 1868 р.) діяч українського національного руху, священник і журналіст А.О.Гумницький (відомий під псевдонімом Гончаренко), який переклав уривки з поеми “Кавказ”. Дотепер майже всі віршові твори Т. Шевченка, крім поеми “Слепая” та віршів “Думка” (“Тяжко-важко в світі жити...”), “Песня караульного у тюрми”, “За що ми любимо Богдана...”, “Кума моя і я...”, – відтворено по-англійськомu, причому окремі твори мають по декілька інтерпретацій. Так, поезії “Думи мої, думи мої ...” (1839), “Мені однаково, чи буду...” перекладено вісім разів, “Садок вишневий коло хати” – одинадцять, а “Заповіт” – двадцять один раз. Уже вийшло друком чимало англомовних видань поетових творів, зокрема в Лондоні (1911, 1961), Тюлоні (1922), Джерсі-Сіті (1945, 1965), Джерсі-Сіті та

Нью-Йорку (1961), Вінніпезі та Нью-Йорку (1961), Торонто (1961, 1964), Мюнхені (1961), Москві (1964, 1979), Києві (1977, 1988, 1989, 1989).

У наш час дуже талановитою перекладачкою українського віршового слова, зокрема Шевченкового, англійською мовою є Віра Річ. Вона народилася 24 квітня 1936 р. у Лондоні в англійській родині. Хист до віршування прокинувся в неї рано: з десятирічного віку писала вірші, а з п'ятнадцятирічного – публікувала їх. Після закінчення середньої школи вчилася в Оксфордському університеті (в роках 1955-1957), спеціалізуючись в давньоанглійській та давньоскандинавській мовах, та в Лондонському (1958-1961), де студіювала математику та факультативно українську мову як складову курсу порівняльного слов'янського мовознавства. На перешкоді в подовженні студій математики стало захоплення поезією, зокрема творчістю Т.Шевченка та білоруською літературою. В університеті Віра познайомилася з українцями, а вони, своєю чергою, познайомили її з поезією Т. Шевченка, що спонукало її зацікавитися Україною та її літературою. З часом охопило її незбориме бажання перекладати Шевченкові твори, бо усвідомила, що поет належить не тільки Україні, а й всьому людству, хоча кожне його слово – про Україну. Тонка художня особистість, вона зуміла відчутти велич Т. Шевченка та геніальність його Слова і збагнула, яку виняткову відповідальність бере на себе, намагаючись представити англословному світові поета, чия творчість стала негнимою та невід'ємною частиною духовного ества українського народу. Незабаром окремі її переклади з Т. Шевченка з'явилися в англословній пресі. Першим було опубліковано переклад поеми “Кавказ” – у весняному випуску лондонського кварталника “The Ukrainian Review” за 1959 рік. Поряд було подано статтю В. Річ про цей вічний твір. Стаття дуже цікава і слугує доказом того, як глибоко В. Річ зрозуміла Шевченкову поезію. “Композиційним тріумфом” Т. Шевченка назвала авторка поему “Кавказ”. На її думку, поет охопив у ній три теми, дуже щільно пов'язані між собою, наче окремі частини симфонії – страждання як вічну категорію; війну на Кавказі як його окремий конкретний вияв; оплакування друга [2].

На початку 60-х років у Великобританії, як і в усьому світі (передусім там, куди химерна доля закинула українців), готувалися до Шевченкових ювілеїв 1961 та 1964 років. Утворений 1960 р. Шевченківський ювілейний комітет Великобританії поставив перед собою грандіозне завдання (зокрема враховуючи малочисельність українського населення у Великобританії, малу кількість українознавців там) – опублікувати всі твори Т. Шевченка англійською мовою в нових перекладах. Перший том (у кількох книгах) мав би охопити всю віршовану спадщину поета, другий – прозу, третій – драматичні твори, щоденник, листування.

В. Річ віддалася перекладацькій творчості вповні. Розкошуючи українським словом, милуючись його живописною силою, намагалася проникнути в Шевченків світ – у світ поета болю і кривд свого невизнаного світом народу. Прагнула відтворити цей світ засобами рідної англійської мови для читача зовсім іншої епохи, ментальності й уподобань. В Інституті славістики Лондонського університету – цьому науковому осередкові україністики – мала повний доступ до шевченкознавчої та загалом українознавчої літератури. Чимало допоміг перекладачці В. Свобода, родом зі Степової України, який працював в Інституті славістики викладачем передусім російської мови, але його наукові інтереси були виключно українознавчими.

Поліпшенню якості перекладів неабияк сприяв П. Зайцев, який уважно вчитувався в чорнові варіанти та робив свої конструктивні зауваження. Один з перших перекладачів Т. Шевченка у Великобританії П. П. Селвер (ще у 1915 р. він переклав “Заповіт”, а 1916 – автобіографічний лист і уривки з щоденника) працював над перекладом повісті “Художник” Перекладала В. Річ не лише Шевченкові твори. Так, у зимовому випуску “The Ukrainian Review” за 1959 р. уміщено повідомлення В. Свободи про те, що 28 травня 1959 р. Англо-українське товариство організувало в Лондоні перший вечір української поезії в англійських перекладах, на якому прозвучали 22 твори українських письменників, головно у перекладах В. Річ, – Т. Шевченка, Лесі Українки, І. Франка, М. Зерова, М. Драй-Хмари та ін.

В. Річ переклала декілька більших за обсягом творів Лесі Українки: драматичні поеми “Кассандра”, “Оргія”, драму “Камінний господар”, поему “Роберт Брюс, король шотландський”, а також ліричні перлини: цикл “Сім струн”, “Contra spem spero!”, “І ти колись боролась, мов Ізраїль...”, “Епілог”. Переклади вийшли окремою збіркою під заголовком “Вибране” 1968 р. з вичерпним Лесезнавчим нарисом професора Оттавського університету К. Біди [3]. В. Річ переклала також драматичні поеми “Бояриня”, “Вавилонський полон” та драму-фесрію “Лісова пісня”. Усі три переклади опублікував “The Ukrainian Review” у роках 1992-1994. Найновіша Лесіана В. Річ – це переклад ліричного шедевра “Уста говорять: “він навіки згинув!... “ (“The Ukrainian Review”, 1998, № 3).

У перекладацькому доробку В. Річ – твори українських поетів XVII-XVIII ст., серед них Мазепин вірш “Ой горе тій чайці, чайці небозі” та “Ой ти птичко жолтобоко...” Г. Сковороди. Вона перекладала також вірші М. Шашкевича та новітню українську поезію – твори Є. Плужника, П. Филиповича, Л. Костенко, Є. Гуцала, Михайла Ореста, О. Олеся, О. Ольжича, Ю. Липи та ін.

Багато працювала В. Річ над перекладами творів І. Франка. 1973 р. заходами НТШ у Нью-Йорку опубліковано поему “Мойсей” у її перекладі разом з деякими перекладами творів І. Франка, що належать П. Канді. Над “Мойсеєм” В. Річ працювала тривалий час, бо ще 1957 р. опублікувала переклад “Прологу” поеми в “The Ukrainian Review” (ч. 1). Це був перший її переклад з української мови. У цьому ж кварталнику опубліковано ще деякі Франкові твори в перекладі В. Річ, а саме: “Жіноче серце, чи ти лід студений...” (1961, ч. 3), “Ідилія” (1966, ч. 3), “Великдень! Боже мій великий...” (18-й розділ з поеми “Панські жарти” – 1966, ч. 3), “Тюремні сонети” (I-XI, 1967, ч. 2), “Вічний революціонер” (1968, ч. 1), частину циклу “Веснянки” (1993, ч. 1). На жаль, у рукописі уже давно лежать переклади циклу “Поет”, значної частини циклу “Excelsior!”. Найновіша опублікована Франкіана В. Річ – це легенда “Смерть Каїна” (“The Ukrainian Review”, 1998, No 2).

У доробку В. Річ – вартісні літературознавчі статті з україніки. Крім уже згадуваних статей, вона – автор розвідок про І. Франка та англійських поетів [4], про Т. Шевченка та В. Шекспіра [5], про “Боярину” Лесі Українки, про одруження київської княжни Єлизавети з норвезьким королем Гарольдом та про висвітлення цієї події в скандинавських джерелах. Ці статті цікаві тим, що їхній автор – глибокий знавець рідної англійської літератури і, отже, розглядає явища нашої літератури у контексті англійської культури. Розглядає всебічно, широко використовуючи праці дослідників з України.

В. Річ перекладала також поезію Ц. Норвіда, окремі зразки давньоанглійської та давньоскандинавської народної творчості. За дорученням ЮНЕСКО вона упорядкувала антологію білоруської поезії (від 1828 р.), переклала її англійською мовою та написала до неї передмову й коментарі. Антологія під заголовком “Like water, like fire” вийшла друком у Лондоні 1971 р. У 1984 р. В. Річ опублікувала дуже цікаву монографію “Образ єврея у білоруській літературі” (у співавторстві з Я. Блюмом).

Пише В. Річ і власні вірші. В 1962-1969 рр. вона видавала кварталник “Manifold” (“Розмаїття”), присвячений новітній поезії (до речі, 1998 р. поновлений). В. Річ – автор поетичних збірок “Ескізи” (1960), “Передвісники й образи” (1963), “Спадщина мрій” (1964). В останній з названих збірок вміщено вірш “Elizabeth, the Wise King’s daughter” про доньку Ярослава Мудрого. Під впливом серпневих подій 1991 р., щаслива щастям українського та білоруського народів, В. Річ написала вірш “Prologue” (“Be swift, my friends, be swift”) [“Пролог (“Не баріться, друзі мої”)].

В. Річ – регулярний дописувач до провідних англійських періодичних видань, зокрема про стан освіти та науки в Східній та Центральній Європі. Протягом двадцяти років (1969-1989) вона постійно подавала статті до британського наукового тижневика “Nature”. Її матеріали часто друкують тижневики “The Economist”, “The Times Higher Education Supplement”, “The Sunday Times”, медичний журнал “The Lancet”. Від 1993 р. до 1999 р. працювала В. Річ у редакції “The Ukrainian Review”, інтенсивно сприяючи тому, щоб кварталник активніше популяризував українську літературу.

У 1959-1969 рр. В. Річ опублікувала переклади 52 творів Т. Шевченка (у тому числі – дев’яти поем) та уривок з поеми “Княжна”. Шістнадцять творів – “Причинна”, “Неофіти”, “Холодний яр”, “Чигрине, Чигрине...”, “Маленькій Мар’яні” та ін. – перекладено вперше. Більшість перекладів (38) уміщено в збірці “Пісня з темряви” [6]. У цій ошатно виданій книжці знаходимо передмову П. П. Селвера, у якій він дає високу оцінку майстерності В. Річ, і шевченкознавчі статті британських славістів В. Метьюза та В. Свободи. У збірці опубліковано також укладену В. Свободою бібліографію англомовної шевченкіани у Великобританії та перелік головних англомовних добірок Шевченкових творів, що вийшли друком поза межами Великобританії. Ця книжка – єдина, що побачила світ, із запланованого тритомника. Чимало перекладів В. Річ з Т. Шевченка, зокрема поеми “Гайдамаки”, залишилися неопублікованими до сьогодні.

Декілька перекладів В. Річ: балади “У тієї Катерини...”, віршів “Я не нездужаю, нівроку...”, “Подражаніє 11 псалму”, вступної частини до поеми «Княжна» уміщено в чотиритомному виданні творів Т. Шевченка за редакцією Ю. Луцького [7]. У 1964 р. кварталник “The Ukrainian Review” (No 4) опублікував переклад вірша “Сон (“На панщині пшеницю жала...”)). Перекладений В. Річ цикл “В казематі” побачив світ у літньому випуску цього ж кварталника за 1965 р. До двохсотріччя з дня народження

І. Котляревського “The Ukrainian Review” (1969, ч. 2) опублікував статтю В. Річ про зачинателя нової української літератури та в її перекладах Шевченків вірш “На вічну пам’ять Котляревському” і Франків сонет “Котляревський”. У весняному випуску

цього ж квартальника за 1993 р. уміщено в перекладі В. Річ вірш “До Основ’яненка”.

Як же донесла В. Річ Шевченкове слово до своїх земляків? Аналіз перекладів та зіставлення їх з оригіналами показує, що вона добре почувалася в ролі “перекладачки-інтелектуаліста” з її, так би мовити, фаховим двомовним та двокультурним статусом. Вона ніколи не дозволяє собі будь-якої поспішності чи недбалості, неуважного ставлення до будь-якого вислову. У її перекладах майже немає випадків надмірного впливу культури-рецептора чи, навпаки, екзотизму – засилля культури оригіналу. І – головне – вона відчуває Шевченкове віршове розмаїття і намагається відтворити його семантику віршовими засобами англійської мови. Серед найталановитіших – переклади творів: “Якось-то йдучи уночі...”, “Неофіти”, “Гамалія”, “Причинна”, “Кавказ”, “Садок вишневий коло хати...”. Ось початкові рядки останньої із згаданих поезій в оригіналі та в перекладі В. Річ:

*Садок вишневий коло хати,
Хруці над вишнями гудуть.
Плугатарі з плугами йдуть,
Співають ідучи дівчата,
А матері вечерять ждуть (т. 2, с.11)¹.* –

*Beside the house the cherry's flowering,
Above the trees the May bugs hum.*

*The ploughmen from the furrows come,
The girls all wander homeward singing,
And mothers wait the meal for them (с. 88)².*

Або жагучі рядки із зачину до поеми “Неофіти”:

*Привітай же благодущне
Мою сиротину,
Наш великий чудотворче,
Мій друже єдиний!
Привітаєш: убогая,
Сірая, з тобою
Перепливе вона Лету,
І огнем-сльозою
Упаде колись на землю І притчею стане
Розпинателям народним,
Грядущим тиранам (т. 2, с. 218) – .*

*With your kind heart give welcome then
To my hapless orphan,
You who are my only friend,*

¹ Усі цитати з творів Шевченка подані за виданням [8].

² При посиланні на переклади В. Річ, вміщені у виданні [6], наводиться лише сторінка.

*Our great wonder-worker!
You will greet the wretched orphan,
She, then, at your side
Will sail across the Lethe's waters,
And with tears of fire
Will fall, some day, upon the earth,
A parable become
For crucifiers of the nations,
Tyrants yet to come (c. 96).*

Перед нами досконалий зразок художньо, семантично і стилістично рівновартного, повноцінного перекладу. Для багатьох Шевченкових образних новоутворень (“великий чудотворче”, “огнем-сльозою”, “І притчею стане Розпинателям народним, Грядущим тиранам”) В. Річ знайшла оптимально адекватні відповідники в англійській мові.

На високому художньому рівні, майстерно упоралася перекладачка з відтворенням по-англійському Шевченкової перлини з вірша “Чигрине, Чигрине...”.

*Нехай же вітер все розносить
На неокраєнім крилі,
Нехай же серце плаче, просить
Святої правди на землі (т. 1, с. 171) -
Then let the wind bear all away*

*In its untrammelled flight,
And let the heart then weep and pray:
On this earth – holy right! (c. 96).*

Мабуть, неможливо було б адекватніше передати англійською мовою конотативну семантику словесного образу “на неокраєнім крилі”, тим паче, що і в “Словнику мови Шевченка” пояснення семантики цього цікавого вислову обмежується ремаркою “Образн.” [9, т. 2, с. 465].

В інтерпретаціях В. Річ читач зустрине блискучі художні знахідки у перевираженні ономапопеї першотвору, як, приміром, дуже вдало відтворення монологу демонічної ворони з містерії “Великий льох”:

*Крав! крав! крав!
Крав Богдан крам.
Та повіз у Київ,
Та продав злодіям
Той крам, що накрив (т. 1, с. 224). -*

*Kr-rr, Kr-rr, Kr-rr!
Bohdan cribbed crocks
And carted to Kyiv,
And sold to crooks
The crocks he cribbed (c. 45).*

Або ж у перекладі балади “Причинна” дуже вдало відтворено моторошні вигуки русалки, по суті, рядки народної пісні: “Ух! Ух! // Солом’яний дух, дух” (т. 1, с. 12). – “Whisht! Whisht! Will o’ the wisp!” (с. 3).

Щоб переконатися у віртуозності В. Річ як перекладача, прочитаймо уважно

баладу "Причинна" та її переклад. Метрична схема балади дуже складна, і її повністю перестворює В. Річ. У вступній частині твору – чотиристопний ямб:

Та ясен раз у раз скрипів (т. 1, с. 10) –

And now and then the ash-tree creaked (с. 1).

Потім, із початком дії, ямб переходить у коломийковий вірш:

В таку добу під горою,

Біля того гаю (с. 10) –

Such a night, beneath the mountain,

There, beside the spinney (с. 1).

Далі роздумом над долею героїні поет перериває опис дії. Метрично це виражається у переході до повільного колядкового вірша, що складається з чотирьох амфібрахіїв:

Кого ж сиротина, кого запитає... (с. 11) –

But whom, then, O whom, can the orphan approach... (с. 2).

Повертаючись до опису природи, що відіграє таку важливу роль у житті героїні, Т. Шевченко знову використовує ямб і – відповідно – до ямбу звертається В. Річ:

Широкий Дніпр не гомонить (с. 11) –

The Dnipro flows on silently (с. 3).

Дуже позитивним в аналізованих перекладах є те, що В. Річ послідовно дотримується принципу фонетичної транскрипції як єдино доречного при передачі звучання одиниць українського ономастикону англійськими графемами (у межах звукових можливостей англійської мови).

У перекладі поеми "Гамалія" дуже вдало передано приблизні та внутрішні ритми:

Гамалію, серце мліє:

Сказилося море...

... Гамалію, вітер віє,

Ось-ось наше море (т. 1, с. 151, 153). –

Hamaliya! Valour's fleeing

The sea has grown enraged...

...Hamaliya! Winds blow freely!

Soon our sea again! (с. 17, 20).

Семантично та емоційно місткі Шевченкові рядки

Нам тільки плакати, плакати, плакати

І хліб насущний замісити

Кровавим потом і сльозами (т. 1, с. 246).

В. Річ передала вдало ось якими рядками:

For us there is but weeping, weeping,

For us our daily bread to knead

Well-mixed with blood and sweat and tears (с. 9, виділення моє). Тут,

очевидно, допоміг перекладачці так званий вертикальний контекст – слова відомого англійського державного та політичного діяча і, водночас, блискучого промовця В. Черчілла: "I have nothing to offer but blood, toil, tears and sweat" [10, с. 149]. Сказані в

Палаті представників Конгресу США 13 травня 1940 року, вони давно вже стали крилатими.

Очевидно, в перекладах В. Річ є окремі необачні семантичні та стилістичні огріхи, що потребують фахової перекладознавчої критики. Ось зразок такого прикрого буквалізму: у чудовій історико-ліричній мініатюрі “За байраком байрак...” Т. Шевченко створив хвилюючий, оригінальний, дещо загадковий [11] словесний образ, скріплений алітерацією звука [с].

*Нас тут триста як скло,
Товариства лягло (т. 2, с. 7).*

У перекладі В. Річ – калькований вислів, абсолютно незрозумілий читачам. Він може спричинитися до перекручення змісту оригіналу: начебто козаків розбивають так хутко й легко, як розбивають скло:

*Cossacks then, fifteen score,
Like to glass, rose no more [12, с. 56- 57].*

Мабуть, доречніше було б вислів “як скло” вилучити:

*Cossacks then, fifteen score.
Unfortunately rose no more.*

На жаль, перекладачка, що понад сорок років життя віддала перекладові творів української літератури, не може похвалитися увагою з боку українських перекладознавців, хоча реальне поцінування перекладів, конструктивна критика їй, як і кожному перекладачеві, необхідна. При тоталітарному режимі В. Річ досить швидко потрапила в списки заборонених перекладачів в Україні, як тільки з’явилися її перші переклади. У людей, необізнаних з системою “тоталітарної пильності”, може виникнути запитання: чому ж В. Річ стала “неблагонадійною”? На це спрацювало чимало чинників. Підозру викликало навіть її ім’я Vera.

Для англійців воно дійсно дуже рідкісне, упроваджене в їхній ономастикон О.Вайлдом, що в 1882-1883 рр. написав п’єсу “Vera, or the Nihilists”. Але головна причина полягає у тому, що тоталітарний режим аж ніяк не був зацікавлений у справжній популяризації української літератури в світі. До того ж, В. Річ друкувалася в кварталнику “The Ukrainian Review” виразно анти тоталітарного спрямування. У багатьох своїх статтях вона різко виступала проти порушення прав людини, зокрема в СРСР, Польщі, Угорщині. Вона співпрацювала з В. Свободою, який ще 1966 р. поставив перед Міжнародною амністією питання про політичні арешти серед української інтелігенції. Чималу роль відіграло і те, що деякі визнані тоталітарним режимом перекладачі намагалися з міркувань конкуренції приклеїти ярлик ворожості своїм колегам. Так, коли в 1961 р. було опубліковано збірку “Пісня з темряви”, у “Літературній Україні” з’явилася нищівна рецензія Джона Віра [13], загалом, дуже хорошого перекладача, якому і боятися конкуренції не личило би! Це був уже вирок, що передбачав довгі роки замовчування або ж брідкої лайки. Мусило минути аж майже 30 років, мусив наступити період так званої гласності, і аж тоді з’явилася можливість писати об’єктивно про В. Річ. До речі, перша позитивна звістка про неї в “Літературній Україні” датується 14 березня 1991 р. У 1997 р. В. Річ стала лауреатом Перекладацької премії імені Івана Франка Спілки письменників України. Коли у травні 1998 р. приїхала до Києва на запрошення Спілки письменників України (тепер – Національної спілки письменників України), мала змогу уперше у житті

поклонитися Шевченковій могилі. Ось як описала В. Річ цю подію у вірші “Kaniv”:

A path as steep as Calvary
Straddling a tree-clad hill,
An obelisk whence one can see
Broad Dnipro rolling still.
Crowds, music, banners, native kin
Surge in a rising tide,
Like a confused yet holy hymn
Their voice floats far and wide.

Full forty years and two I dreamed
To come...those griefs are past.
And now, high over Dnipro's gleam,
Here I can kneel at last.

I place upon the grey stone shelf
These wildflowers of Ukraine,
And softly draw around myself
The silence of your pain.

Тепер перекладознавці України повинні надолужити втрачене і всебічно дослідити переклади Віри Річ – цієї творчої особистості “абсолютного літературного смаку”. Детально вивчені й теоретично осмислені, своєрідності її перекладацької майстерності слугуватимуть дослідною базою для багатьох поколінь перекладачів та перекладознавців. Вони стануть певним внеском у дослідження перекладознавчих проблем англomовної Шевченкіани та загалом українсько-англійських літературних контактів.

-
1. Франко І. Я. Шевченко в німецькому одязі // Зібрання творів: У 50-ти т. / Ред. колегія: Є. П. Кирилюк (голова) та ін. К.: Наук. думка, 1982. Т. 35. С. 189 – 196.
  2. Rich V. “The Caucasus” of Shevchenko // The Ukrainian Rev. 1959. No 1. P. 45-48.
  3. *Ukrainka Lesya*. Selected works / Transl. by V. Rich. Life and Works by C. Bida. Toronto: Univ. of Toronto Press, 1968.
  4. Rich V. Ivan Franko and the English poets // The Ukrainian Quarterly. 1966. No 1. P. 122 – 128.
  5. Річ В. Шевченко і Шекспір // Українська думка. 1964. 1 трав.
  6. *Shevchenko T.* Song out of darkness. Select. poems transl. from the Ukrainian by V. Rich / Ed. By V. Swoboda. Preface by P. Selver; a Critical essay by W. K. Matthews; Introduction by V. Swoboda. London: The Mitre press, 1961. Vol.1. Poetry. Part 1
  7. *Shevchenko T.*. Poems, poesies, Gedichte / Ed. By G. N. S. Luckyj. – Munich: Molode zhyttia, 1961
  8. *Шевченко Т. Г.* Повне зібрання творів: У 12 т. / Ред. колегія: Є. П. Кирилюк

- (голова) та ін. К.: Наук. думка, 1989 – 1991. Т. 1 – 2.
9. Словник мови Шевченка: В 2-х т. / Під ред. В. С. Ващенко. К.: Вид-во АН УРСР, 1964. Т. 1 – 2
10. The Oxford dictionary of quotations / The third ed. Introduction by B. Darwin. Oxford; New York; Toronto; Melbourne: Oxford Univ. Press, 1991.
11. Shevelov G. Як шкло: On and around a simile in Shevchenko's poetry // Journal of Ukrainian Studies. 1989. No 1 – 2. P. 9 – 20.
12. Shevchenko T. In the fortress / Transl. By V. Rich // The Ukrainian Rev. 1965. No 2. P. 55 – 64.
13. Вір І. Шевченко в англійському тумані // Літ. Україна. 1962. 5 черв.

SHEVCHENKIANA BY VERA RICH

Roksolana Zorivchak

*Lviv Ivan Franko National University,
1, Universytetska St, Lviv, 79000, Ukraine*

The aim of the present contribution is to bring Shevchenkiana of Vera Rich (Vera Rich's renderings of Shevchenko's poems) to the attention of the Ukrainian academic world and characterize it from the point of view of Translation Studies theory. Until recently, the restrictions of Soviet censorship meant that Vera Rich's work was virtually unknown in Ukraine itself. That is the reason why the author offers some information on Vera Rich as a translator of Ukrainian and other Slavonic literature. Vera Rich published translations of 53 poems by Taras Shevchenko (including nine major works). Sixteen of these works, including "Bewitched", "The Neophytes", "The Cold Ravine", "Chyhyryn", "To little Mariana" were translated into English for the first time. Thirty-eight of these translations appeared in the collection "Song out of darkness" (London, 1961). The other translations were published in the issues of The Ukrainian Review (London based) and in the collection edited by George S. N. Lutskyi (Luckyj) in Munich in 1961. An analysis of translations done by V. Rich and a comparison of them with the original reveal that Vera Rich feels at home in the role of translator with her, so to speak, professional bilingual and bicultural status. Her translations are almost entirely free of creolisation (that is excessive influence of the target culture) and of its opposite, exotism (predominance of the culture of the original). Her achievement is, both from an intellectual and an artistic point of view, of a very high order. Now, surely, Ukrainian Translation Studies scholars should give proper attention to the translations by Vera Rich, this creative personality of "absolute literary taste". We should give the translator her due, since at the cost of dedicated work over several decades she has worthily been presenting Ukraine to the world.

Key words: Shevchenkiana; Translation Studies; creative; target culture; source text

*Стаття надійшла
до редколегії
15.11.2000*

УДК [811.161.2 : 811.111]’255.4

**КОНОТАТИВНА СЕМАНТИКА КОЛЬОРОНАЗВ У ХУДОЖНЬОМУ
ТЕКСТІ
ЯК ПРОБЛЕМА ПЕРЕКЛАДУ
(НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ)**

Ірина Ковальська

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000*

У статті представлено результати дослідження взаємозв'язку між стилістичною функцією кольороназви в художньому тексті та методом відтворення її семантики в перекладі. Матеріалом дослідження слугують українська та англійська мови. Серед найважливіших функцій колірних лексем у художньому тексті – описова, семіотична, декоративна, експресивна і символічна. Основна проблема, що постає при перекладі кольороназв – потреба відтворити поєднання візуальних денотативних сем, що утворюють основу для асоціацій, і конотативного макрокомпонента, який містить етномовну інформацію. У багатьох випадках стилістична функція кольороназви у художньому тексті визначає стратегію перекладача. Методи відтворення денотативної і конотативної семантики кольоропозначень у цільовому тексті охоплюють використання повного колірною еквівалента, відповідника на конотативному рівні або лексеми, що не має колірною значення. Вилучення кольороназви в перекладі призводить до втрати або зміни комплексу зорових асоціацій.

Колірні лексеми виконують у художньому тексті різні стилістичні функції, найважливіші серед яких – описова, смислова, семіотична, декоративна, експресивна, символічна. Стилiстичні функції лексем визначають особливості їхньої семантичної структури (від абсолютного переважання денотативного значення в смисловій, описовій функціях до його погашення і переходу на перший план конотативних компонентів при символічному використанні кольоропозначення). А це, своєю чергою, безпосередньо впливає на те, як конотативну семантику слова відтворено в перекладі. Мета цієї статті – простежити, як семантика кольороназв у різних мовленнєвих контекстах дозволяє визначити основні закономірності їхнього відтворення у перекладі. Матеріалом дослідження слугують твори української та англійської художньої літератури і їхні переклади.

1. Смислова функція. Колірна лексема характеризує колір об'єкта, а разом із ним – і інші смислові ознаки. Кольороназва у смисловій функції своєрідний симптом, не суттєва риса, а лише один із виявів інших характеристик, тому переклад залежить від конвенціональності зв'язків між колірною та іншими ознаками. У семантичній структурі лексеми, що позначає таку об'єктивну характеристику, домінує денотативний компонент, конотації представлено лише оцінними семами.

Тому в перекладі, як правило, спостерігаємо повний колірний еквівалент, адже сприйняття кольору, що неодмінно супроводжує певний процес, універсальне у культурах, прим.: "Лице боярина *облилося червоною пасмугою злості* " [1, т.16, с.52] – "The boyar's face *flushed red with anger* " [2, с.65].

У певних контекстах семантична структура кольоропозначень містить семи, що не лише характеризують колірний відтінок, а й вказують на модність чи екстравагантність одягу. Переклад їх словосполученнями з інваріантних гіперонімів без відповідних модифікаторів відтворює колірне значення, але втрачає інші смислові компоненти. В. Текерей у "Ярмарку суєти" створює картину англійського вищого світу початку XIX ст.; однією з рис аристократії була надмірна увага до зовнішньої розкоші, модного одягу, і колір відігравав у цьому важливу роль, прим.: "with a red-striped waistcoat and an *apple-green coat*" [3, с.16] – "в червоному смугастому жилеті і *ясно-зеленому сюртуці*" [4, кн.1, с.40]; "*Lincoln green hats*" [3, с.17] – "*яскраво-зелені капелюшки*" [4, кн.1, с.42]; "*canary-coloured liveries*" [3, с.68] – "в *яскраво-зелених лівреях*" [4, кн.1, с.99]. Різноманітні відтінки зеленого перекладено однаковим "яскраво/ясно-зелений", що просто називає колір одягу персонажів, але не свідчить про їхню модність. Отже, хоча О. Сенюк підбрала еквіваленти на синтагматичному рівні, на рівні парадигматики лексеми не еквівалентні, бо займають різні місця у лексико-семантичному полі кольору (різний ступінь віддаленості від ядра: виразна периферія лексем першотвору і середнє становище між центром і периферією для українських відповідників). Саме це порушення еквівалентності з погляду мовної системи і з погляду семантичної структури призводить до відмінності смислового наповнення кольороназв першотвору і перекладу.

2. Описова функція. Опис у художньому мовленні не лише вказує на певний колір об'єкта: колірні лексеми відіграють вагомий роль у створенні зорової картини в свідомості читача. Використовуючи кольори, письменник надає зображуваній сцені атмосфери унікальності, робить окремі об'єкти рельєфнішими. У семантичній структурі колірної лексеми, вжитої в описовій функції, актуалізуються переважно денотативні семи; тому, як правило, перекладач використовує повний колірний відповідник. З іншого боку, зберігаючи колірний опис, складно відтворити його природність, пластичність, а також особливості стилю письменника. Наприклад, Т.Шевченко, що був і талановитим художником, у своїх поезіях майстерно створює колірний словесний образ за допомогою характерних деталей, із урахуванням контрастів і світлотіней, колірної перспективи: "Защебетав соловейко – // Пішла луна гаєм; // *Червоніє* за горою; // Плуатар співає. // *Чорніє* гай над водою, // Де ляхи ходили; // *Засиніли* понад Дніпром // Високі могили" [5, т.1, с.13]. Поет використав прості основні кольори, але при цьому змалював живу зорову картину достатніми деталями. Кольоропозначення в дієслівній формі повторюється регулярно через рядок, – така інверсія акцентує колір, надає йому більшої ваги, він стає першим – і найголовнішим – елементом опису. Хоча колірні лексеми "червоніти, чорніти, синіти" мають у своєму прямому значенні повні англійські еквіваленти (принаймні в прикметниковій формі), перекладачі підійшли до їх відтворення з великою обережністю. Найточніше кольористику першотвору відтворив Г.Маршал: він зберіг денотативні семи за допомогою кольороназв "red, black, blue" (додавши

при цьому зв'язки "grow, loom, rise", щоби відтворити дієслівне значення процесуальності), а також розтлумачив комплексний смисл лексеми "засиніли" додатковими означеннями "distant, dim". У двох рядках йому вдалося зберегти інверсію ("*black looms the wood*", "*blue and distant // Rise dim grave mounds*" [6, с.27]). І. Железна [7, с.25] опускає колір, що його в оригіналі позначає лексема "чорніє", а слова "червоніє", "засиніли" перекладає варіантними лексемами "blushing, violet", що також спричиняються до створення зорової картини, але звучать притишеніше, менш яскраво, чи контрастно, ніж в оригіналі. У К. Андрусишина і В. Кіркконела колір вказано експліковано лише в останньому рядку ("*lofty mounds // Grow bluer in the gloaming*" [8, с.6-7]); червоний колір – одна з потенційних сем слова "dawn" ("*Червоніє за горою*" – "*Beyond the hill the dawn appears*"), а також і компонент значення дієслова "glows", що, однак, не відповідає українському "чорніє" ("*Чорніє гай над водою*" – "*Above the river glows the grove*"); таким чином, у цьому перекладі також зникає контрастність, насиченість кольорів, домінує яснорожевий відтінок, порівняльний ступінь прикметника "bluer" робить колір невизначенішим, нечітким. Отже, зорову картину відтворено, але змінено акцент, ракурс погляду на колір.

Лексичного значення безпосередньо стосується і граматична дивергентність конструкції першотвору і перекладу. Колірні дієслова дають набагато більше можливостей для вираження мінливості, взаємопереходу кольорів, створення живішої зорової картини, що важко відтворити лише за допомогою прикметників, тому часто переклад стає статичнішим, одноманітнішим, як-от у таких пейзажних замальовках О. Гончара в англійському перекладі: "сонце сідає за повиті млою пагорби, дніпрова гладінь *бузковіє, рожевим береться*, (...). Поступово густішають, *малиновіють* оксамити Дніпра" [9, т.7, с.50] – "the sun set behind hills shrouded in haze, the still waters of the Dnipro *turned lilac and pink*, (...). Slowly the velvet *turned raspberry*" [10, с.62]; "А ніч пливе, небо *багряниться*. (...) Незчуєшся, як і змайне така ніч, відпливе зорями, *відбагряніє* загравами за Дніпром" [9, т.7, с.170] – "The night floated along, the sky *turned purple*. (...) Before one knew it, such a night flashed by, the stars floated off, the *glows faded away* across the Dnipro" [10, с.19]. Хоча у перекладі зорову картину збережено в її основних рисах, колір як такий переходить з центрального плану в декоративний фон.

3. Семіотична функція пов'язана з описовою і відрізняється від неї тим, що хоча лексему вжито в прямому значенні, вона має певні додаткові стилістичні характеристики, сигналізуючи читачеві про деякі ключові поняття, персонажів тощо. Такі слова створюють систему семіотичних маркерів у тексті, тому, незважаючи на їхнє регулярне повторення, їх варто зберегти в перекладі. У семантичній структурі кольороназв у семіотичній функції переважає денотативна інформація; у перекладах часто спостерігається вживання кількох синонімічних відповідників, що деколи призводять також і до актуалізації емоційно-експресивних та оцінних компонентів значення. Приміром, "блакитні очі" однієї з героїнь повторюються упродовж усього роману О.Гакслі "Жовтий Кром": "She had large *blue china* eyes" [11, с.22]. В.Вишневий зберігає цю ознаку в перекладі, щоправда, урізноманітнюючи її лексемами "блакитні", "сині", "порцелянові" [12, с.77, 83-84, 91].

4. Декоративну функцію виконують колірні епітети, що фактично перестають позначати колір у конкретному візуальному смислі. Ці кліше, витоки багатьох із яких

знаходимо у фольклорі, виражають одну із головних рис об'єкта; у семантичній структурі таких кольороназв актуалізуються і набувають особливої ваги оцінні, емоційно-експресивні, часом символічні конотації. При перекладі колірних лексем у такій функції постають певні проблеми, адже, з одного боку, повна втрата цих епітетів призводить до втрати деяких рис національної специфіки оригіналу, з іншого боку, їх буквальный переклад може переобтяжити текст або навіть прозвучати незрозуміло для читача – носія цільової мови. Крім того, не варто забувати і про ізоморфізм сталих епітетів у різних літературних традиціях (пор. укр. "синій" як постійний епітет до слів "море, хвиля" [13, т.2, с.429]: "І блідий місяць на ту пору // Із хмари де-де виглядав, // Неначе човен в синім морі // То виринав, то потопав" [5, т.1, с.10] та асоціації моря із зеленим кольором у багатьох англійських поетів до П.Б.Шеллі [14, с.727]: "I have bedimm'd // The noontide sun, call'd forth the mutinous winds // And 'twix the green sea and the azured vault // Set roaring war" [15, с.1156]).

Напр., у лексемах "червоний, білий" у декоративній функції колірне значення поступається перед конотативними компонентами "гарний, молодий"; саме завдяки актуалізації останніх сем і погашенню архісеми кольору можливе сполучення цих лексем у такому контексті: "Бо не довго, чорнобриві! // Біле личко червоніє – // Недовго, дівчата!" [5, т.1, с.48]. Буквальне відтворення передає переважно денотативне колірне значення, як-от у інтерпретаціях К.Андрусишина та В.Кіркконела і К.Меннінга: "Your snowy cheeks brightly glow" [8, с.43]; "And your white face deeply blushing" [16, с.71]. Навряд чи треба було зберігати "білий" колір у перекладі, крім того, "червоніти" у цьому контексті позбавлене колірності, воно значить радше "красуватися, розквітати вродюю" [17, с.73]. Лексеми "glow, blushing", що їх вжито в перекладі, ("шаріти, палати"; "червоніти, заливатися рум'янцем, зашарітися (від сорому, зніяковіння)" [18, т.1, с.483, 134]), дещо змінюють смисл оригіналу. Набагато адекватніше у подібному контексті звучать неколірні смислові відповідники: "А без долі біле личко – // Як квітка на полі" [5, т.1, с.33] – "Without good luck, a pretty face // Is like a flower undone" [8, с.18]; "Without a fortune is her beauty // But a fading flower" [7, с.93].

5. Експресивна функція. Колірні лексеми в багатьох випадках – не просто ілюстрації, вони створюють багатозначний асоціативний ряд колірних образів. Кольори та їхні сполучення певним чином впливають на почуття людини, сприяють формуванню настрою читача та ставлення до описуваних персонажів і подій. У лексемах, ужитих у цій функції, денотативні та конотативні семі набирають рівноцінного значення; емоційно-експресивні та оцінні компоненти у багатьох випадках формуються за рахунок ставлення до об'єкта, від назви якого утворено умотивоване кольоропозначення. При перекладі важливо зберегти елемент відповідного емоційного впливу на читача, прим.: "Азотнотуковий [завод] випускає іржаво-руді лисячі хвости, отрує небо" [9, т.7, с.214] – "The fertilizer plant let out smoke poisoning the sky" [10, с.239]. Бурий та рудий кольори, особливо з модифікатором "іржавий", мають у творі О. Гончара виразне негативне оцінне значення, бо символізують не лише забруднення довкілля, а й зіпсованість людської душі; тому виконаний Ю. Ткачем та Л. Рудницьким переклад метафори з колірним компонентом за допомогою смислового відповідника без колірної ознаки не відтворює усіх конотацій оригіналу. Певні втрати простежуються і в наступному

прикладі: "That *blood-red hand* of Sir Pitt Crawley's would be in anybody's pocket except his own" [3, с.76] – "Червона лапа сера Пітта була ладна залізти в будь-чию кишеню, тільки не в свою власну" [4, т.1, с.108]. Негативний оцінний та емоційно-експресивний заряд промовистого епітета "blood-red" формується передовсім за рахунок компонента "blood". Український переклад О. Сенюк не передає усього забарвлення лексеми, але його дещо компенсовано словом "лапа", що має в цьому контексті пейоративні конотації.

Контрасти кольорів у творі часто супроводжують взаємодію та протиставлення ключових понять добра і зла, боротьби та спокою, суму і радості. Такі контрасти характерні для Шевченкових полотен. Ось, наприклад, образ сходу сонця у поезії "У бога за дверми лежала сокира": "На восьме літо у неділю, // *Неначе ляля в льолі білій*, // Святеє сонечко зійшло. // *Пустиня циганом чорніла*, // Де город був або село – // І головня уже не тліла, // І попів вітром рознесло, // Билини навіть не осталося" [5, т.2, с.74] – "In the eighth summer, on a Sunday morning, // *Like a child's doll in a white tunic dressed*, // The blessed sun arose. *The wilderness // Still looked as black and ugly as a gypsy*: // Wherever once a town or village stood, // No brand was left to smoulder, and the ashes // Were scattered by the wind" [8, с.352]. Зорово-звуковий комплекс із семантикою чогось невинного, чистого, як дитина, протистоїть поняттю трагічно-чорної, мертвої землі; порівняння "пустиня циганом чорніла" побудоване на сталому звороті "чорний, як циган", тому експресивність досягається тим, що Т. Шевченко вживає це порівняння не стільки для характеристики чорноти самої пустелі, скільки для зображення гнітючої, жадливої чорноти, яка протистоїть ніжному і чистому началу, вираженому в образі "неначе ляля в льолі білій". У перекладі не вдалося зберегти милозвучності, словесний образ відтворено за допомогою покомпонентного перекладу. У другому порівнянні додано лексему "ugly", щоб підсилити контрастність, адже в англійській культурі існує лише асоціація поняття "циган" з певними професіями і ремеслами без жодних особливо виражених негативних конотацій.

У вірші "Мені тринадцятий минало" кольори допомагають змалювати контраст між раєм дитинства ліричного героя та реальністю: "Та недовго сонце гріло, // Недовго молилось... // Запекло, *почервоніло* / І рай *запалило*. // Мов прокинувся, дивлюся: // Село *почорніло*, // Боже небо *голубее* // І те *помарніло*" [5, т.2, с.26] – "But not for long that blessing stayed, // And not for long I knelt and prayed. // The savage sun, in *reddening shine*, // *Burned up* that paradise of mine. // As if from sleep I woke, and lo, // The village *had grown dark with woe*; // The *dove-blue softness* of the sky // Grew suddenly *all grey and dry*" [8, с.320]; "But not for long the sun stayed kind, // Not long in bliss I prayed... // It turned into *a ball of fire* // And set the world *ablaze*. // As though just awakened up, I gaze: // The hamlet's *drab and poor*, // And God's *blue heavens* – even they // *Are glorious no more*" [7, с.207, пер. Джон Віп]; "It was not long the sun was warm, // Not long endured the prayer. // It 'gan *to bake*, it *turned bloodred*, // And heaven it burned up. // I wondered, as if waked from sleep, // The village *turned to black*, // God's heavens *turned unto dark blue* // And *lost its golden sheen*" [16, с.185]. Колірні дієслова "почорніло, почервоніло" набувають негативного оцінного звучання, зміна синього кольору неба на тьмянний також слугує засобом підсилити контрастність при зміні настрою оповіді. Аналіз перекладів вірша показав тенденцію до збереження

кольороназв, зокрема, у комбінації з додатковими лексемами, що краще відтворюють актуалізовані в кольоропозначеннях першотвору конотативні компоненти. Так, напр., Джон Вір використовує метафору "It turned into a ball of fire", що містить колірну ознаку імпліковано; К. Меннінг використовує умотивоване кольоропозначення "bloodred" з конотаціями жорстокості та кровопролиття. Перекладачі намагаються за допомогою окремих лексем відтворити ті компоненти, щякі в оригіналі мають в своїй семантичній структурі кольоропозначення. Лексему "почорніло" буквально перекладає К. Меннінг. К. Андрусишин і В. Кіркконел та Джон Вір підсилюють негативні конотації ("The village had grown dark with woe"; "The hamlet's drab and poor"). При перекладі двох останніх рядків уривка до власне кольору також додано елементи, що підкреслюють його чистоту і красу: це ніжніший, ніж в оригіналі, колір у перекладі К. Андрусишина і В. Кіркконела ("The dove-blue softness of the sky"), у К. Меннінга спостерігається навіть заміна денотативного значення кольору: сполучення "golden sheen" протиставлено тьмяному "dark blue". Отже перекладачі уникають буквального перекладу і урізноманітнюють колористику за допомогою додаткових лексем, модифікаторів, що краще відтворюють семантичне наповнення кольоропозначення оригіналу в експресивній функції.

6. Символічна функція. Кольоропозначення мають доволі розвинену символіку; хоча символіка кольорів стала традиційною, значення колірних символів рухливі, різнобічні, вони часто перехрещуються з метафоричним, метонімічним уживанням, тому їх не завжди можна легко розшифрувати. Денотативні семи таких лексем майже повністю погашаються, тоді як максимальної ваги набирають конотації, тому в перекладі часто спостерігаємо лексико-семантичні трансформації кольороназв з метою адекватного відтворення їхньої семантики. Приміром, головний герой "Залізної п'яти" Дж. Лондона у своїй полеміці використовує метафоричний зворот "scarlet stain", маючи на увазі незмивну провину, кривавий злочин проти людей: "Your boasted civilization is based upon blood, soaked in blood and neither you nor I nor any of us can escape the scarlet stain" [19, с.354] – "Наша хвалена цивілізація стоїть на крові, вся просякла кров'ю, ні ви, ні я, ніхто з нас не може уникнути її ганебного кривавого тавра" [20, т.4, с.252]. Колірна лексема в першотворі має алюзію до символічного використання червоного кольору в Біблії як кольору гріха ("scarlet" – "rhet., (of a sin or crime) flagrantly wicked" [21, с.892]; див. у Біблії Ісаї 1:18; Одкровення 17:4). Цей компонент значення актуалізується також завдяки дистрибуції з лексемою "blood". В. Троцин здійснив переклад за допомогою лексеми "кривавий", що хоча й не має відповідного символічного значення, адекватно відтворює конотативні якості оригіналу.

У деяких випадках покомпонентний переклад створює лише зовнішню еквівалентність на рівні форми, тоді як семантична структура виразу цільовою мовою не містить відповідних синтагем і через те затруднює чи унеможливає декодування тексту, або створює інше значення. Колірний епітет із актуалізованими символічними семами – вагомий елемент у художній тканині твору, він вміщує національно-культурну інформацію, що створює певні проблеми при перекладі, прим.: "Може, Зачіплянка для тебе й народила, щоб відкрив ти свою, Баглаєву, музику барв, що її, може, таять у собі оці спалахи вічно живого заводського неба, оці соборно-білі зачіплянські ночі" [9, т.7, с.76] – "And you will seek these rhythms,

perhaps Zachiplianka gave birth to you so that you can discover your own music of colors? Which may be lurking in these flashes of the eternally alive plant sky, these *cathedral-white* Zachipliankan night” [10, с.90]. Словотворення О. Гончара – одна з характерних ознак його індивідуального стилю; створюючи словесний образ, письменник часто відштовхується від зорових відчуттів, переплітаючи традиційне і індивідуально-авторське у неологізмах, що не лише позначають певний колір, а й стають своєрідними символами. Традиційний білий колір церкви у православ’ї стає в “Соборі” символом світла, краси, духовності та вічності. Англійський переклад адекватно відтворює смисл поєднання собору і білого кольору – символу, проте англомовні читачі, очевидно, не мають асоціацій між собором і білим кольором, адже традиційні англійські церкви мають сіруватий відтінок.

Отже, спосіб відтворення конотативної семантики колірної лексеми у перекладі залежить від її стилістичної функції у художньому тексті. Лексеми в смисловій, описовій, семіотичній функціях виявляють особливу значущість денотативних сем, тому їх найчастіше перекладають повним колірним еквівалентом, а також гіпонімічним або гіперонімічним колірним відповідником. Оскільки колірні компоненти значення у семантичній структурі слова у декоративній функції, як правило, знаходяться в периферії, у перекладі часто знаходимо смисловий відповідник з подібними конотаціями. Для семантичної структури кольороназв, ужитих в експресивній та символічній функціях, характерна своєрідна рівновартісність колірного значення та конотацій, тому в цільовому тексті з’являється максимально наближений конотативний відповідник або повний колірний еквівалент.

1. *Франко І.Я.* Зібрання творів: У 50 т./ Редкол.: Є.П. Кирилюк (голова) та ін. К., 1976-1980. Т.16.
2. *Franko I. Zakhar Berkut* / Transl. By M. Skrypnyk. Kiev, 1987.
3. *Thackeray W.M.* Vanity Fair. Ware, Hertfordshire, 1995.
4. *Теккерей В.М.* Ярмарок сусти: Роман / Перекл. з англ. О. Сенюк. К., 1979. Кн. 1-2.
5. *Шевченко Т.* Повне зібрання творів: У 12 т. К., 1989-1991. Т.1, 2.
6. *Shevchenko T.* Selected works. Poetry and prose / Ed. by J.Weir. Moskow, s.a.
7. *Shevchenko T.* Selected works: Poetry and prose / Ed. by J.Weir. Moskow, 1979.
8. *Shevchenko T.* The Kobzar / Transl. by С.Н. Andrusyshen a. W. Kirkconnell. Toronto, 1964.
9. *Гончар О.* Твори: В 7 т. К., 1987-1988. Т. 7.
10. *Honchar O.* The Cathedral. / Transl. by Yu. Tkach and I.Rudnytzky. Washington; Philadelphia; Toronto, 1989.
11. *Huxley A.* Cromie Yellow. London, 1937.
12. *Хакслі О.* Жовтий кром: Роман / Пер. з англ. В. Вишневий // Всесвіт. 1978. №1. С. 70-177.
13. Словник мови Шевченка: В 2 т. / За ред. В.С. Ващенко. К., 1964.
14. *Ellis H.* The colour-sense in literature // The contemporary review. 1896. Vol.LXIX. P.714-278.

15. *Shakespeare W.* The Complete Works. Ware, 1996.
16. *Shevchenko T.* Selected poems / Transl. by C.A. Manning. Jersey City, New Jersey, 1945.
17. *Крутенко А.П.* Колір і барви в поезії Тараса Шевченка // Мовознавство. 1967. № 4. С. 63 -74.
18. Англо-український словник: У 2 т. Близько 120 000 слів / Склав М.І.Балла. К., 1996.
19. *London J.* Novels and social writings. New York, 1982.
20. *Лондон Д.* Твори: В 12 т. / Перекл. з англ. Редкол.: Д.Затонський та ін. К.: Дніпро, 1969-1972. Т.4.
21. The New Lexicon Webster's Encyclopedic Dictionary of the English Language. Canadian Edition. New York, 1988.

**CONNOTATIVE SEMANTICS OF COLOUR TERMS IN A LITERARY TEXT AS
A TRANSLATION PROBLEM**

(BASED ON UKRAINIAN AND ENGLISH)

Iryna Kovalska

*Lviv Ivan Franko National University,
1, Universytetska St, Lviv, 79000, Ukraine*

In the article the direct interdependence between the stylistic function of a colour term in a literary text and the way it is rendered in the translation is considered. The research is done on the material of the English and Ukrainian languages. The most important stylistic functions performed by colour terms are descriptive, semiotic, decorative, expressive, and symbolic. The major problem in reproducing the meaning of colour terms in the target text in terms of the functional approach is the necessity to render, as far as it is possible, a combination of visual denotative semes, serving as basis for associations, and the connotative macrocomponent, encompassing culture specific information. In many cases the function of the colour term defines the translator's strategy. The methods of rendering the denotative and connotative semantics of colour terms are the usage of a full colour equivalent, correspondence on the connotative level, or a non-colour lexeme. The omission of the colour lexeme in translation is accompanied by a change or a loss of a cluster of visual associations.

Key words: colour term; literary translation; stylistic function; semantic structure.

*Стаття надійшла
до редколегії
5.12.2000*

УДК 821.161.2-2.09].08

**ЕТНОМОВНИЙ КОМПОНЕНТ ЯК ВИЯВ ФОНЕТИЧНОЇ
РІЗНОСТРУКТУРНОСТІ ЗІСТАВЛЮВАНИХ МОВНИХ СИСТЕМ****(НА МАТЕРІАЛІ ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТІВ ГРЕЦЬКОЇ ТРАГЕДІЇ ТА ЇХ
УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДІВ)****Уляна Головач***Львівська Богословська Академія
вул. І. Свенціцького, 17, м. Львів, 79011*

Проаналізовано особливості поетичного образотворення, зумовлені відмінностями у фонетичних структурах давньогрецької та української мов. Для позначення породжених специфікою національної мови ритмічних та фонічних особливостей поетичної мови оригіналу, які не мають відповідників у ритміці і фоніці поетичної мови перекладу, вводиться поняття етномовного компонента. Ритмічна специфіка вірша, яка виявляється при зіставленні оригіналу і перекладу, розглядається під кутом зору просодичних особливостей порівнюваних мовних систем і ставиться в пряму залежність від кількісних характерних елементів звуку. Окремо як важливий елемент поетичного тексту аналізується явище звукового інструментування вірша. До уваги береться розрізнення акустичної та артикуляційної природи звуків, а не їх символічні емоційні значення. Висловлені теоретичні міркування підтверджуються ілюстративним матеріалом у практичній частині роботи.

Складність перекладу поезії як особливої форми художнього мовлення зумовлена цілою низкою причин, серед яких визначальним є мовний фактор. Будь-який поетичний текст, оригінальний чи перекладний, характеризується максимальною актуалізацією загальномовних потенцій. Ці мовні потенції базуються на граматичних та лексичних значеннях мови. Над ними у поетичному тексті виростає система художніх елементів, які, будучи мовними генетично, реалізують своє значення в мовленнєвому і ширшому – загальнолітературному і культурному контексті. Таким чином до поетичної мови підходимо як до окремої структури, що надбудовується над фонетичними, лексичними і синтаксичними мовними формами. Зіставлення поетичних текстів оригіналу і перекладу дає змогу говорити про національні поетичні мови, які існують і розвиваються на основі систем національних мов [1, с.27-28].

Основною характеристикою поетичної мови є її образність, що твориться на всіх рівнях мовної структури: образне навантаження можуть мати будь-які елементи художнього тексту – фонічні, лексичні, граматичні. Багато з них не мають прямих відповідників у цільовій мові, що й зумовлює найбільші труднощі при перекладі. Для

позначення породжених специфікою національної мови ритмічних, фонічних, лексичних, граматичних особливостей поетичної мови оригіналу, які не мають відповідників у ритміці, фоніці, лексиці і граматичній структурі поетичної мови перекладу вважаємо за доцільне ввести в перекладознавство поняття етномовного компонента. Як категорія порівняльної поетики етномовний компонент визначається в площині мовлення, в якій реалізуються особливості мовних структур. Як категорія релятивна і динамічна етномовний компонент виявляється лише при бінарному зіставленні різномовних текстів при використанні методу аналізу шляхом накладання структури перекладу на структуру оригіналу. Кожен поетичний твір – це цілісне естетичне явище, в якому окремі частини органічно взаємодіють і становлять нерозривну єдність. Однак у процесі перекладознавчого аналізу поетичного твору доводиться абстрагуватися від цілісності і послідовно концентрувати увагу на окремому рівні віршованої структури. Це дослідження є спробою визначення етномовного компонента поетичних текстів грецької трагедії при зіставленні їх з сучасними українськими перекладами Бориса Тена і А.Содомори.

Дослідження обмежується спостереженнями над особливостями поетичного образотворення, що зумовлені відмінностями у фонетичних структурах давньогрецької та української мов. При трансформації поетичного образу в словесну оболонку мови перекладу, що здійснюється передусім шляхом поетичного осмислення образу, важливу роль відіграє специфіка ритмічної і фонічної структури твору, тобто версифікація і звукове аранжування.

Одним із найважливіших аспектів поетичної мови є ритм. Ритмічна домінанта, як невід’ємний елемент поетичної мови, надає віршеві оригінальної мелодики, що емоційно впливає на читача. Ритм вірша будується на певному звуковому принципі, що в різних мовах характеризується своїми особливостями. Кожна мова має свій особливий ритмований матеріал (термін впровадив у теорію вірша Б.В.Томашевський: переклад з грец. *rhythmizomenon*). Цей “ритмований матеріал, – за визначенням Б.А.Томашевського, – складається не просто зі звуків, що виробляються органами людського мовлення, а із самого мовлення з усіма його виражальними засобами” [2, с.27]. Ритмічна специфіка вірша, яка при зіставленні оригіналу та перекладу виявляє себе як етномовний компонент поетичної мови оригіналу, закладена у просодичних особливостях мовних систем, що виражаються у структурі слова і пов’язані з кількісними характерними елементами звуку – висотою тону, тривалістю, силою. Звичайно найменшою просодичною одиницею є склад. Склад, його характер і співвідношення з іншими складами – це явища, вирішальні для формування метрики. На правильному чергуванні складів власне і базується ритм поетичної форми мовлення. Залежно від того, яку кількість складів береться за основу, є різні системи віршування. У давньогрецькій мові з її опозицією довгих і коротких голосних, що спричинилася до музичного характеру наголосів, словесна конструкція сприймалася як ритмічна в тому випадку, коли була наявною певна закономірність у чергуванні довгих та коротких складів. Із втратою у сучасній грецькій мові протиставлення голосних за довготою і короткістю і утвердженням силового наголосу в сучасній грецькій поезії відійшла в минуле і квантитативна система віршування, поступившись місцем тонічній.

У більшості європейських мов, в тому числі й українській, вирішальною для

ритміки віршованої структури є не довгота, а сила, з якою склад вимовляється. Звичайно склади можуть бути то довші, то коротші. Довгота і короткість в принципі існує в українській системі віршування, але не як визначальний чинник, а на рівні суб'єктивного фактора, як передумова для різних можливостей інтонаційного прочитання вірша при реалізації його метричної схеми. На відміну від грецької поезії, де кожна метрична схема реалізується чітко, для української поезії метр творить лише певну мовленнєву канву: український вірш вільний щодо інтерпретації і залежно від звукового, зорового образу, синтаксичного членування фрази реалізується вільно. Цим і пояснюється той факт, що один і той самий розмір українського вірша має декілька адекватних варіантів і може викликати різні, навіть протилежні настрої.

Спільною для давньогрецької квантитативної і української силабо-тонічної систем віршування рисою є можливість реалізації у вірші різної кількості стоп: як у давньогрецькій, так і в українській поезії відбитий весь спектр цієї шкали (монометр, диметр, триметр, тетраметр, пентаметр, гекзаметр), але у різному співвідношенні. Для давньогрецької мови саме на основі протиставлення довгих та коротких складів характерні часті модифікації метричного розміру, поєднання в одному вірші найрізноманітніших стоп. У поетичній мові така модифікація метричного розміру може розглядатися як спричинений мовним фактором образотворчий елемент грецького поетичного тексту. При порівнянні з українським віршем, для якого традиційним є принцип рівноскладності, ритмічної однорідності, дотримання строгих метрів, згаданий образотворчий елемент грецького поетичного тексту будемо розглядати як етномовний компонент давньогрецької поетичної мови щодо українського ритмічно-однорідного вірша. Урізноманітнення ритмічної структури перекладу шляхом поєднання в одному вірші дво- і трискладових розмірів наштвхується на природний опір українського мовного матеріалу і спроба наближення у перекладі до метричних різноманітностей і взаємопереходів, таких характерних для давньогрецького вірша, дається перекладачеві нелегко. Однак можна зауважити, що подібність деяких типологічних ознак давньогрецької та української мов, серед яких слід відзначити спільність середньої довжини слів, що в обох мовах складає три склади, рухомий наголос, вільний порядок слів у реченні – все ж сприяє ритмічному багатству української силабо-тоніки і уможливорює долання труднощів при відтворенні у перекладі модифікованих метричних ритмів давньогрецького вірша.

Серед великої різноманітності метричних одиниць давньогрецької поезії є такі, які при перекладі природно трансформуються в силабо-тонічну систему українського вірша. До таких метрів, однаково властивих грецькій квантитативній і українській силабо-тонічній системам віршування, належать передусім ямб, хорей, амфібрахій, дактиль і анапест. Можна наводити чимало довершених зразків ямбічних, дактилічних чи анапестних віршів у перекладах Бориса Тена чи А.Содомори, бо в таких перетвореннях сама мова перекладу сприяє перекладачеві, надаючи йому відповідний властивий їй ритмований матеріал.

Особливі труднощі при перекладі виникають із відтворенням українською мовою тих метричних одиниць оригіналу, в яких один побіч одного стоять два (бакхій $\cup - -$) або й три (бакхій у поєднанні з кретиком $- \cup -$) склади. Домогтися,

щоб у нашому вірші звучали поруч три наголошені склади, вкрай важко, а часто неможливо. І все ж у сучасних перекладах можемо говорити про вдалі спроби імітації згаданих метрів.

ϕllf moi dusrwri g© fq...nou-

sa treei yucfn ka| t| d' e., kako|j kak|

prosfyei to|j pflai t| prŃj sfin (Soph. OR.665-667) [3, т.1, с.124].

- 0 - - 0 - - 0 - cr. trim.

0 - - - 0 - ba. + cr. + ia trim.

0 - - - 0 - 0 - - ba. + cr. + ba.

Краю сум всім смутить груди нам.

Невже лих давніх не досить ще,

І край наш ще й нового лиха жде? (переклад Бориса Тена) [4, с.243].

Намагання зберегти розмір змушує перекладача докладати додаткових зусиль у виборі слів. Наголос як незмінна ознака окремого слова в українській мові заставляє його вдаватися до односкладових слів (11 з 21), ламати фразу. Залишається враження, що перемога над опором мовного матеріалу далася йому нелегко. Але зусилля, що їх треба було докласти для відтворення цих віршових розмірів, виправдовують себе. У зламах фраз випуклішим і вкрай значущим стає кожне мовлене слово, що в іншому випадку, отримавши плавність, а завдяки римунню ще й чужу античному віршеві “співучість”, неодмінно втратило б свою глибину і об’ємність.

Найвищий ступінь збудження, невірноваженості, що часто межує з відчаєм, ніс у собі дохмій (0 - - 0 -) (див., напр.: Soph. El. 1232 – 1235; Soph. Ag.364-366), розмір, що дуже важко піддається озвученню в силабо-тонічному вірші. Проілюструвати це можна на конкретному прикладі з перекладу Бориса Тена:

Ōloiq' Ōstij Ân Ōj ϕgr...aj pšdaj

nomϕdoj™p... pŌdaj lase m' ϕpŌ te fŃnou (Soph. OR.1349-1350) [3, с. 146].

0 - - 0 - 0 0 0 - 0 - dochm. dim.

0 0 0 0 0 0 - 0 0 0 0 0 0 - dochm. dim.

А бодай би він, та й навік пропав,

Той, хто з ніг моїх пута зняв тугі (переклад Бориса Тена) [4, с. 118].

Імітовані дохмії, хоч як би перекладач намагався зберегти їх, змінюють своє афективне забарвлення на грайливий танцювальний мотив, що перебуває у суперечності із змістом віршів.

Як показує перекладацький досвід, метричний еквівалент, якщо й можливий, не завжди бажаний, оскільки одні і ті ж поетичні форми в різних мовах можуть виконувати різні функції і часто “еквіритмічні” переклади замість відтворення подібності лише увиразнюють відмінності віршотворчих засобів різних мов. Навіть якщо перекладач керується вже виробленою стратегією перекладу, що в сучасних підходах визначається намаганням якнайповніше зберегти співвідношення обопільного зв’язку між усіма елементами віршованого твору, окремі тактичні рішення в кожному випадку є суб’єктивними та інтуїтивними.

Не можна погодитися з узвичаєною думкою, що намагання відтворити метричні схеми оригіналу в українських перекладах є “невиправданим штукарством”,

“насильством над мовою”. Вся справа в тому, аби підшукати такі фразеологічні блоки, фрагменти мовлення, які були б носіями даної ритмічної одиниці, органічно впіталися б у канву перекладного тексту і викликали б співзвучні асоціації у кожного, хто поезію здатний сприймати. Можливо, нам краще вдасться виразити розуміння проблеми, проілюструвавши сказане конкретним прикладом з перекладу А.Содомори:

Оком скинувши

На побережжя, велетенську вздріли ми,
До неба, хвилю, що скіронський берег весь
Плечима заступила (Еур. Ніпп. 1194-97) [5, с. 421].

Природна схильність української мови до стилістично зумовлених інверсій дає змогу поставити центральний образ цих рядків у композиційний центр фрази. Можливість формально віддалити семантично і граматично поєднані слова *велетенську... хвилю* дає змогу відчутти і побачити розмах хвилі, відтворює широту епічної оповіді.

В іншому прикладі як вдалий перекладацький хід, вжитий для адекватного відтворення ритміко-інтонаційного малюнка фрази, можна розглядати використання традиційних для української поезії синтаксичних паралелізмів:

Боги – мене забули; я – про них забув (Еур. Нер. 1251) [5, с. 145].

З літературознавчої точки зору про ритм можна і слід говорити також у контексті культурно-історичних та літературно-національних традицій, в яких творився оригінал і не без впливу яких твориться переклад. Відмінності давньогрецької та української систем віршування зумовлені, попри головний і визначальний лінгвальний чинник, також літературними і фольклорними традиціями. Українська народнопоетична творчість була сприятливим ґрунтом для розвитку у поезії характерної мелодики вірша, що позначається якісним та кількісним багатством рим, синтаксичними та ритмічними паралелізмами. До рими, цього формального елемента ритму у силабо-тоніці, з невеликими винятками природно тяжіє український вірш. Можливості римування в українській мові, спричинені флективністю її природи, рухомістю наголосу в слові і вільним порядком слів у реченні, такі ж безконечні, як у грецькій мові можливості найрізноманітніших метричних побудов, що випливають з протиставлення довгих і коротких складів. Тому й характерно, що перші українські переклади творів античної поезії, що органічно пов'язані з естетичними нормами літературної традиції, яка склалася в українському віршуванні наприкінці XIX ст., рясніють римованими віршами, синтаксичними та ритмічними паралелізмами. Подібні версифікаційні ознаки породжують чужу давньогрецькій поетичній мові ритмічну однорідність, своєрідну “мелодійність” українського вірша, а тому в таких римованих перекладах не доводиться говорити навіть про імітацію античних метрів.

Отже, на основі викладених вище міркувань про особливості давньогрецької та української систем віршування виділимо як наслідок ті явища в ритмічній організації давньогрецького та українського вірша, які можна вважати етномовним компонентом давньогрецької поетичної мови при зіставленні її з українською:

1) чергування довгих і коротких складів, опозиція яких розглядається як основа квантитативної версифікаційної системи;

2) якісне і кількісне багатство модифікацій метричних розмірів, що формально виявляється у поєднанні в одному вірші найрізноманітніших стоп;

3) цілковита відсутність рими, головню як наслідок характерних для давньогрецького вірша модифікацій метричних розмірів.

Факт ритмічної доміанти в античній поезії, зокрема у хоральній ліриці грецьких трагіків, є незаперечним. Однак український вірш – за природою своєю обмежений у можливостях відтворення складних метричних схем грецького вірша, – підпорядковується головню музичному принципу. А тому в тих випадках, де треба компенсувати ритмічні втрати, зумовлені мовними чинниками, українські перекладачі грецької трагедії часто вдаються до фонічних прийомів. Явище звукового інструментування вірша поряд з ритмічною його організацією, є важливим елементом поетичного тексту, інтенсивним засобом творення образу.

Прикладом найбезпосереднішого використання звукового оркестрування вірша можуть служити такі рядки з Есхілових “Персів”:

PròsfqoggÒn soi nÒstou t;n
 kakofftida bofn, kakomšleton „fn
 Mariandunoà qrhnhhtÁroj
 pšmyw, polÚdakrun „acfn (Aesch. Pers. 935-938) [6, т. 1, с. 94].
 Скорботним зойком зустріну тебе,
 Лиховісний крик, лихоманний плач,
 Міріандінське голосіння,
 Тужбу многослізну вчуєш! (переклад А.Содомори) [7, с. 50].

Тонко використовуючи внутрішні ресурси рідної мови, перекладач об’єктивує ідею автора фонічно: синонімічний ряд, що виражає семантику “плачу”, вдало відтворює багатоголосся всенародного горя, що через розпачливі “зойки”, пронизливі “крики”, “плач” витягується у суцільну лінію протяжного “голосіння”, яке не маючи сили розрядитися звуком, розчиняється у всеохопній глухій “тужбі”. Такий переклад є найвищої проби поезією, де зміст ніби виростає з форми, де фоніка стає смислотворчим чинником, образно доозначаючи зміст. За Б.В.Томашевським, фоніку вірша визначають два чинники: уявлення, які ті чи інші звуки в нас викликають, і фізичний спосіб їх вимовляння [2, с.38]. У кожній мові є свої закони гармонії чи дисгармонії, що в світлі поставленої нами проблеми по суті одне і те ж. Не маючи на меті дати вичерпну характеристику давньогрецької і української фонетики, зупинимось лише на тих фонічних явищах, що є цікавими в плані зіставлення звукової організації оригінальних і перекладних текстів.

При уважному вивченні і зіставленні звукової сторони поетичних текстів грецької трагедії з їхніми українськими перекладами доходимо висновку про послаблений консонантизм грецького поетичного мовлення порівняно з українським. Для підтвердження цієї думки звернімося до конкретного прикладу:

(gfr trofeàsin) çme...bon
 mhlofÒnoisi sÝn ¥taij
 da<t çkšleustoj Ýteuxen :
 a†mati d’ oEkoj ™mfÚrqh,
 ¥macon ¥lgoj o„kštaij (Aesch. Ag. 729-732) [6, т. 2 с. 126].
 Гостем непрошеним хижо

Вже хазяйнує в кошарі,
Кров'ю забризкує стіни,
Горе домашнім (переклад А.Содомори) [7, с.127].

У грецькому тексті, природно, жодного шиплячого (фонетична система грецької мови взагалі не знає шиплячих приголосних), натомість фрикативний *φ* глухі *σ, τ, κ*, які однак не творять смислово наповненої алітерації, як у перекладі алітерації на *ш, ж, х*, тим вагомішою і значущою стилістично, що в українській мові ці звуки належать до класу приголосних з низькою частотою вживання [8, с.141]. Інформативність же чи семантична значущість звуку в мовленні перебуває в зворотній залежності від частотності фонем у фонетичній системі мови. (Такого висновку дійшла А.С.Штерн у результаті цілої низки статистичних досліджень із залученням ЕОМ [9, с. 69-73]).

Цим і пояснюється той факт, що алітерації поетичного тексту з опорою на шиплячі в українській мові мають підвищену здатність до творення відповідних конотацій, що в даному конкретному прикладі сприяють нагнітання негативних зловіщих емоцій.

Розглядаючи фонічну структуру поетичного тексту, виходимо з того, що вона обмежується не лише акустичною стороною, а й артикуляційною не меншою мірою. Як зауважає Б.Ейхенбаум, “акустичне відношення у віршованому мовленні вторинне: поети усвідомлюють, що за природою своєю поетичне мовлення пов'язане не лише зі слухом, але також із вимовою звуків” [10, с. 119]. Маємо справу власне з системою артикуляції, з певними мовленнєвими рухами, що супроводжуються відповідною мімікою. Коли йдеться про сучасні іншомовні інтерпретації античної трагедії, можна говорити навіть про компенсаційну роль міміки в перекладах. Сучасний актор може доповнити мімікою те, що з тих чи інших причин залишилося невисловленим в перекладному слові. В античного актора такої можливості не було, оскільки лице його приховувала маска, що виражала лише певний, домінуючий в даній сцені, душевний стан героя.

Саме розрізненням акустичної та артикуляційної природи звуків, а не їх символічними емоційними значеннями, визначається головню вибір тих чи інших звуків. За прикладом звернемося до строфи IV ліричного пароду з трагедії “Агамемнон”, де Есхіл устами хору відтворює картину перебування греків в Авліді перед відплигтям на Трою:

ρνοα̂ d' ϕρῶ StrumŌnoj moloàsai
kakŌscoloi, n»stidej, dŪsormoi,
brofîn ¥lai, naîn te ka...
peismftwn ϕfeideϕj,
palimm»kh crŌnon tiqe«sai
tr...bj katšxainon ϕn-
qoj 'Arge...wn (Aesch. Ag. 192-198) [6, т. 2, с. 103].

Пригнічений настрій цих рядків зумовлений взаємозв'язком усіх компонентів. Тут все – мелодика, образність, ритмічна організація строфи творять її формозмістову єдність.

Щоб відтворити, а навіть і підсилити з компенсаційною метою емоційно-

психологічну лінію розвитку теми, перекладач акцентує передній артикуляційний ряд, пов'язаний з мімічним рухом губів. Звідси характерне переважання голосного **у**, вимова якого відтінена контрастним рухом уст при вимові нейтрального в цьому плані голосного **и** :

Лихі вітри дули з-над Стрімону,
Несли нудьгу, бездіяльність, голод,
Похнюпивсь люд, та й скріпи всі
Й снасті ослабли.

В тягуче вгрузнувши дозвілля,

Аргоська юнь – війська цвіт – марніла (переклад А.Содомори) [7, с. 182].

Невідтворюваними у перекладі виявляються ті сторони звукової організації віршів, в яких вона відрізняється у відповідних своїх звукових рисах від мови перекладу. Тому при перекладі завдання полягає не в переданні звукових повторів і звукопису як такого, а в переданні зв'язків між звуковим малюнком тексту і його значенням. Розглянемо ще один приклад з трагедії “Перси”. Сцену з вісником, що приніс жахливу новину про загибель перського війська в Саламінській протоці, Есхіл змалював не лише нагромадженням синонімічних дієслів і дієслівних форм із семантикою “загибелі”: *katšfqartai polÝj Ólboj* (251), *tÕ persin d' ¥nqoj oꝥcetai pesÕn* (252), *stratÕj Ólwle barbfwrwn* (255), а й особливою композиційною побудою строфи. Шість з семи віршів, вкладених в уста вісника, починаються з голосного **о**, **ω**, що виражає в грецькій мові, за твердженням Р.Ходковського, – біль і розпач [11, с. 42]. У такий спосіб, використовуючи композиційні можливості і засоби фонічного оформлення строфи, Есхіл надає словам вісника характеру єдиного суцільного зойку над поразкою персів, ім'я яких не випадково падає на місце очікуваного сьомого **о**:

ð gÁj jpfshj 'Asifdoj pol...smata,

î Pers'j aEa ka' polÝj ploÚtou lim»n,

æj ^{TM}n mi' plgÍ katšfqartai polÝj

×lboj, tÕ Persin d' ¥nqoj oꝥcetai pesÕn.

”Wmoi, kakÕn mšn prwton çggšllein kakꝥ:

Õmwj d' çnꝥgkh p©n çnaptÚxai pꝥqoj,

Pšrsai: stratÕj g'r p©j Ólwle barbfwrwn (Aesch. Pers. 249-255) [5, т. 2, с.71].

У перекладі А.Содомори смислотворчу композицію строфи оригіналу втрачено:

О всі міста багатолюдні Азії!

О Персіє, багатств незмірних гаване!

Одним ударом щастя краю нашого

Повалено. Зів'янув цвіт твій, Персіє.

Біда тому, хто перший про біду звіща,

І все ж я, перси, перед вами горе все

Розкрити мушу: впало військо варварів (переклад А.Содомори) [6, с.30].

Відчутно ослаблена також виражальна роль Есхілового вокалізму, побудованого на чергуванні **о-α**, **οι-αι**. Натомість, важливим засобом забезпечення внутрішньої цілості строфи, її емоційної тональності, стає у перекладі лексичний повтор слів Персіє – перси. Побудований на їхній основі фонічний перегук творить композиційні центри перекладеної строфи, що підсилюють емфазу афективної

інтонації, яка межує з розпачем.

Як вираження в поезії стає пластичним, як форма одночасно стає виразником змісту, гарно простежується в магічній пісні Ерінї, що кружляють у нестямному вихровому танці довкола Ореста і повторюють наприкінці строфи свій жахливий рефрен:

™р... dš tJ tequmšnJ
tŌde mšloj parakopŃ,
parafor| frenodal»j,
Ūmnoj ™x 'ErinŪwn
dšsmioj frenîn, ŗfŌr-
miktoj, aŪon| brotoj (Aesch. Eum. 329-333) [5, т. 2, с. 322].

Тема вірша викристалізовується і ритмічно, і інтонаційно, і навіть фонічно. Маємо тут ніби одну стислу й енергійно мовлену фразу, яка ділиться на частини, але стягується в один рух інтонаційною динамікою. Прагнення до лаконічної енергії виражається також у різкому ритмічному переході від пеанів до хореїв. Несподіване ритмічне членування фрази між четвертим і п'ятим віршовими рядками, ритмічний розрив окремого слова вдало імітує короткість дихання, робить мовлення судорожно-напруженим. Звукове інструментування на сонорні й особливо **р** фонічно підсилює враження швидкого руху. Ще Платон в його пошуках відповідності між значенням слова і його формою писав в діалозі "Кратил", що **р** уявляється йому вираженням всякого руху, бо під час вимови цього звука язик не залишається в спокої, а сильно вібрає [12, т. 1, с. 471-473].

Донести в іншому мовному матеріалі таку бездоганну у своїй складності формозмістову єдність нелегко. Ритмічний малюнок рефрену в тій частині його, де в оригіналі ритм вимірюється пеанами, у перекладі втрачено:

Довкола нього – колом гей!
Наженемо на жертву жах!
Гей-гей! Круг нього – вихором!
Затьмаримо маревом розум!
Ось він, ось – Ерінї спів –
Спів безструнний, дикий спів,
Шалом душу сушить він! (переклад А.Содомори) [7, с. 279].

Але виразно актуалізовані інші засоби, зокрема фоніка і синтаксична побудова фраз. Підпорядковані авторському задуму, провідному мотиву, вони не допускають описової плавності і творять психологічно зумовлену тут інтонацію вигуку. Лаконічна стислість, перервність мовлення досягається за рахунок послаблення дієслова. Натомість, навальність ритму досить добре підсилюється, так званім, орудним присудковим: "вихором", "маревом", "шалом". Кожний рядок перекладу, доведений до вищої поетичної конденсації, по-своєму художньо довершений. Звукове дооформлення вірша внутрішніми римами, алітераціями і асонансами зі свого боку увиразнює ситуативний образ, підсилює ритмічну семантику строфи оригіналу.

Естетика важко піддається науковому аналізу. І все ж зіставлення ритмікофонічної організації оригінальних поетичних текстів грецької трагедії з їх українськими перекладами показує, якою мірою ті чи інші моменти художньої

об'єктивності предмета залежать від індивідуальної неповторності мови-джерела і мови-реципієнта, що у світлі поставленої проблеми підпорядковується особливостям їх фонетичних систем. Тому можна говорити про деякі закономірності ритмічних і фонічних зміщень і неминучих втрат, що часто компенсуються у перекладі через переакцентування тих чи інших елементів поетичної форми. Конкретні приклади розширюють наші знання про причини формальних перекладацьких втрат. Але ці приклади не можуть заперечити необхідності уважного ставлення до смислотворчих елементів ритміко-інтонаційного і фонічного рівня, що забезпечують художню цілість і мистецьку вартість як оригіналу, так і перекладу, якщо він претендує на високе означення перекладу як поетичного.

1. *Лановик М.* Функціонування художнього образу в різномовних дискурсах. Тернопіль, 1998.
2. *Томашевский Б.В.* Стих и язык. М., 1959.
3. *Sophoclis Tragoediae* / Ed. Dawe R.D. Leipzig, 1984.
4. *Софокл.* Трагедії / Пер. з давньогрец. Бориса Тена і А.Содомори. К., 1989.
5. *Евріпід.* Трагедії / Пер. з давньогрец. А.Содомори. К., 1993.
6. *Aeschyli Tragoediae* / Ed. Paul Mason. Paris, 1920.
7. *Есхіл.* Трагедії / Пер. з давньогрец. Бориса Тена і А.Содомори. К., 1990.
8. *Чередниченко І. Г.* Нариси з загальної стилістики української мови. К., 1969.
9. *Штерн А.С.* Объективные критерии выявления эффекта звуковой символики // Материалы семинара по проблеме мотивированности языкового знака. Л., 1969.
10. *Эйхенбаум Б.* О поэзии. Л., 1969.
11. *Chodkowski R.* Aischylos i jego tragedie. Lublin, 1994.
12. *Платон.* Соч.: В 3 т. М., 1968.

THE ETHNOLINGUAL COMPONENT AS AN EXPRESSION OF PHONETIC AND STRUCTURAL DIVERGENCY OF THE CONTRASTIVE LANGUAGES

Uliana Holovatch

*Lviv Theological Academy
17, Il. Svientsitskoho St, Lviv, 79011, Ukraine*

The paper is focused on the contrastive analysis of rhythmical and phonic organization of poetic text of Greek tragedy and their Ukrainian translation. Peculiarities of phonic and rhythmical structures of the original text and translation can be reduced to the main typical features. The contrasting of these features is the main objective of the present study, in course of which the divergent and convergent phenomena in original text and translation are determined in view of their rhythmical organization and sound arrangement. The divergent phenomena which present a special interest for translatology and contrastive linguistics are considered as ethnolinguistic components due to peculiarities of phonetic systems of the ancient Greek language (as the source language) and of Ukrainian Language (as the target language).

Key words: ethnolingual component, rhythmical organization, sound arrangement

*Стаття надійшла
до редколегії
17.11.2000*

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 891.79.092.

ЗАРУБІЖНІ ВЧЕНІ ПРО НАУКОВУ СПАДЩИНУ ОСИПА, ОЛЕКСАНДРА ТА ВОЛОДИМИРА БАРВІНСЬКИХ

Ольга Кравець

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000*

Діяльність братів Барвінських в літературі, наукових дослідженнях та у політичному житті вплинула на вибір напрямів досліджень у літературних та наукових колах України. Українські історики-дослідники писали про Барвінських ще за їх життя. Інформація про їх культурну та освітню діяльність вміщена в енциклопедіях та словниках XIX-XX ст. (А. Карнуа, Фр. Ржегорж, Р. Тісеран, І.Полівка) має велике наукове значення. Ці статті висвітлюють різноманітність інтересів братів Барвінських у різних галузях людської діяльності. У науково-довідкових виданнях XIX-XX ст. розкривається уся багатогранність інтересів цих українських літераторів, науковців та громадських діячів-просвітників, спроектована на різні сфери людської діяльності.

З братами Осипом (1844-1889), Олександром (1847-1926) та Володимиром (1850-1883) Барвінськими пов'язане галицьке відродження 70-х років XIX ст. Їхня діяльна участь у "Громаді", товариствах "Просвіта", "Руська бесіда", педагогічних товариствах ("Рідна школа", "Галицька шкільна рада"), Науковому Товаристві ім. Т. Шевченка сприяла пробудженню українського духу в Галичині. Брати Барвінські поставили собі в житті єдину мету, якій були безмежно віддані – служіння українцям-русином на ниві освіти, культури, літератури та науки.

Їхній рід, один із найдавніших в Україні, походить з села Барвінок коло Дуклі (повіт Кросно), що було заселене русинами-лемками. Генеалогічні джерела фіксують появу Барвінських на Зборівщині (Тернопільщина) у середині XVII ст.

"Хроніка роду Барвінських, яку почав писати Іполит у середині XIX століття, продовжив Володимир, а закінчив Богдан Барвінський 1958 року, говорить про прихід першого представника роду Барва до Львова з військами польського короля Казимира в 1380-х роках. У XVII столітті рід Барвінських визначається як український, по-тодішньому русинський" – пише у статті "Пам'ять роду і народу" доктор мистецтвознавства Стефанія Павлишин, одна із представниць цього роду.

Осип Барвінський навчався у Львівській духовній семінарії (1866-1870) та Львівському університеті, був членом львівської "Громади" (заснована 1863 р.). Подальші роки життя провів на Зборівщині (с. Сервіри), обійнявши як духівник в 1878 р. місцеву парохію, виховуючи свою паству свідомими українцями – був продовжувачем священничої справи славного роду. Славістичні студії Осипа Барвінського знайомили галичан із поважнішими розвідками авторитетних славістів-

науковців, а його переспіви сербських пісень – із перлинами слов'янського фольклору. Прозові спроби письменника характеризувались актуальністю поставлених проблем і прагненням вказати шлях для їх вирішення. Драмами "Павло Полуботок" і "Чернігівка" Ос. Барвінський посів місце серед небагатьох у тогочасній українській історичній драматургії авторів, стимулюючи водночас розвиток галицької критичної думки, присвяченої проблемам драматургії і театру.

Олександра Барвінського бачимо серед найвидатніших діячів національного відродження кінця XIX – початку XX ст. Закінчивши навчання в Тернопільській гімназії та на філософському факультеті Львівського університету Ол. Барвінський учителює в Бережанській гімназії (з 1868 року), а згодом і в самому Тернополі. Стає активним членом Галицької шкільної ради (з 1888 року). Його заслугою було запровадження в школах фонетичного правопису, а в підручниках – терміну "українсько-руський". Щоб покрити нестачу історичних праць, писаних українською мовою, Ол. Барвінський започатковує з 1886 р. видання "Руської історичної бібліотеки", яка користувалась неабиякою популярністю серед читачів. Протягом 1891-1896 років Ол. Барвінський головував в Українському педагогічному Товаристві.

Володимир Барвінський, брат Олександра та Осипа Барвінських, правник за фахом, був помітною постаттю в літературі, відомою тогочасному галицькому читачеві під псевдонімами Василь Барвінок, Римидович та Римидолов. Протягом п'яти років (1876–1880) редагував газету "Правда", що утверджувала на своїх сторінках ідеї національної культури. Відмовившись од подальших студій та адвокатської практики, заснував "Діло" (1880) – єдину українську газету, що майже без перерви виходила від 1880 до 1939 р. Разом зі старшими братами Осипом та Олександром був вихованцем тернопільської "Громади", яка була "справдешньою школою науки рідної мови, літератури й історії", і помітно вплинула на формування національних ідей свого вихованця та на тверде провадження цієї лінії в майбутньому.

У 70-х роках В. Барвінський – визнаний ідеолог "народовської" партії, її лідер та натхненник. Саме він узяв на себе місію зреформувати народовців у політичну партію. В. Барвінський добре зарекомендував себе в літературі, публіцистиці, критиці, а також в політиці; на відміну від деяких своїх сучасників-галичан, був дуже активним та енергійним в організації тієї чи іншої справи; про цю рису характеру В. Барвінського згадував М. Драгоманов у своїх "Австро-руських споминах". В. Барвінський належав до людей, котрі наповнили своє життя різноманітною діяльністю. Часто йому бракувало необхідного для творчої праці часу, зосередженості та спокою, адже громадсько-політичні справи шарпали його, не даючи змоги присвятитися глибоким роздумам.

Столітня історія вивчення літературної, наукової і просвітницької діяльності братів Осипа, Олександра та Володимира Барвінських, осмислення творчого доробку трьох діячів галицького відродження є однією із цікавих граней славістики, трактувань нею різних національних явищ, зокрема багатогранної спадщини цих непересічних постатей українського літературного процесу кінця XIX – початку XX ст.

Про літературну діяльність братів Барвінських ще за їх життя писали відомі

дослідники-історики літератури. Статті про Володимира та Осипа Барвінських помістив у своїй шеститомній праці "Історія літератури руської" (1887-1894) Омелян Огоновський. Писав про них й І. Франко, простежуючи в низці літературно-критичних статей розвиток тогочасної української літератури ("Огляд української літератури за 1880 рік", "Українсько-руська (малоруська) література", "З останніх десятиліть XIX віку", "Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.").

Згадку про Володимира Барвінського як талановитого публіциста містив виданий у столітні роковини нового українського письменства (1898) огляд Олександра Колесси "Століття обновленої українсько-руської літератури". Про нього писав громадський діяч і письменник Йосиф Застирець у "Підручній історії руської літератури від найдавніших до найновіших часів" (Львів, 1902).

Драматургію Осипа Барвінського, видавничу діяльність Володимира Барвінського, історичні зацікавлення та історико-літературні праці (підручники) Олександра Барвінського оглядав Богдан Лепкий у своєму двотомному "Нарисі історії української літератури" (Коломия, 1909-1911).

Один із найпопулярніших українських істориків літератури Сергій Єфремов, автор синтетичної праці "Історія українського письменства" (Київ-Ляйпціг, 1911), у її дванадцятому розділі, присвяченому 70-м рокам в українському письменстві, не оминув наукової та літературної діяльності Олександра та Володимира Барвінських. Він, зокрема, зазначав: "Надто помітною літературною постаттю серед цього покоління був Володимир Барвінський (1850-1883), жвавий публіцист, осадчий часопису "Діло" (1880), ініціатор народних віч у Галичині [...], енергійна, ворушка, працьовита людина"[1, с. 459]. І трохи далі говорив про популярність белетристичних творів В. Барвінського, які "давали цінні спостереження з життя" [1, с. 60].

Із пізніших літературознавчих досліджень слід назвати "Нарис історії української літератури" Володимира Радзикевича (Львів, 1941), в якому серед галичан-літераторів автор згадує і В. Барвінського та його повість "Скошений цвіт"; "Історію української літератури" літературознавця і критика Миколи Гнатишака (Прага, 1941), в якій про Олександра Барвінського говориться як про автора низки оглядів історії української літератури.

Маємо і цікаві згадки про наукову спадщину Осипа, Олександра та Володимира Барвінських авторства відомих зарубіжних вчених. Неабияку цінність становлять матеріали з оцінками наукової та культурологічної діяльності братів Барвінських, видруковані в зарубіжних енциклопедичних виданнях кінця XIX – початку XX ст. Тогочасні науково-довідкові видання, універсальні енциклопедії поміщають словникові статті, в яких розкривається уся багатогранність інтересів цих українських літераторів, науковців та громадських діячів-просвітників, спроектована на різні сфери людської діяльності.

Наукові досягнення братів Барвінських, їхня робота в галузі культури та просвіти дістали високу оцінку в авторитетних енциклопедичних словниках. Зокрема, "Ottův Slovník Naučný" (Прага 1890, т. 3) помістив короткі життєписи галицьких діячів, складені чеським етнографом Франтішеком Ржегоржем (1857-1899). Саме з ним листувався упродовж 1888 року Ол. Барвінський.

Чеський етнограф, який з 1877 по 1890 рік жив у Галичині, вивчав побут,

звичаї та народну медицину українців (зокрема, гуцулів, бойків та лемків), був добре знаний серед українських літераторів, листувався з І. Франком. У своєму листі від 15 березня 1894 р. до Франтішека Ржегоржа І. Франко писав: "В одній з дальших книжок "Ж. і сл." я хотів би дати портрет і біографію Гавлічка. Звертаю на се Вашу увагу. Ви обіцяли мені зладити таку біографію..." [4, с. 476]. З листа (15 березня 1888 р.) до іншого чеського науковця – письменника Йозефа Коржана (1838-1912), редактора видання "Ottův Slovník Naučný", дізнаємось про те, що редакція словника запросила до участі у підготовці Ф. Ржегоржа, а той рекомендував редакції І. Франка. Згодом І. Франко підготував, як сам писав у згаданому листі, декілька статей для словника, що стосувались русинської (тобто української) літератури та культури, підписаних криптонімом F-ko. А Ф. Ржегорж опрацював для словника біографії українських вчених, серед яких – і Барвінські.

Перший том словника "Ottův Slovník Naučný" вийшов 1888 р. А у третьому томі нового енциклопедичного видання, що з'явилося 1890 р., на с. 403-404 вміщено статті, присвячені Володимиру, Осипу та Олександру Барвінським, підписані криптонімом Rr (його використовував Ф. Ржегорж).

Біографія Володимира, наймолодшого з братів Барвінських, охоплює усі ланки його багатогранної діяльності. Автор статті згадує В. Барвінського як ідеолога "народовців", який ще під час навчання в Тернопільській гімназії виховувався на ідеях Т. Шевченка, П. Куліша, М. Костомарова, М. Шашкевича. Чеський славіст-етнограф називає В. Барвінського "галицько-руський публіцист". Читач "Slovníka Naučného" міг довідатися про співпрацю В. Барвінського у редакторському відділі "белетристичного місячника" "Правда", його численні політичні огляди та наукові дописи, критичні виступи, а також про історію заснування газети "Діло". У своїй статті Ф. Ржегорж назвав і два белетристичні твори В. Барвінського – "Скошений цвіт" і "Сонні мари молодого питомця", в яких показано народолюбний рух прогресивної української молоді 60-х років XIX ст.; ці два твори принесли йому найбільшу славу.

Ф. Ржегорж не оминув у цій біографії і громадської діяльності В. Барвінського. Як активний діяч товариства "Просвіта" В. Барвінський постійно наголошував на потребі освіти народу з використанням доступних для цього методів, він написав повчання "Вексель і лихва – наша біда" (1875) та оповідання "Трийцять літ тверезості" (1876), в яких застерігав простий народ від підступного визискування. Оповідання для народу, що незадовго вийшли окремими книжками в серії "Просвіта", стали ілюстрацією певних моральних засад В. Барвінського, свідчили про його намагання зберегти для майбутніх поколінь українців здоровий генофонд.

Зі спогадів сучасників, зокрема відомого галицького громадсько-політичного діяча, публіциста і перекладача Євгена Олесницького ("Сторінки з мого життя"), дізнаємось про ораторський талант В. Барвінського, якого називали "найкращим бесідником" серед тогочасної української громади. В. Барвінський неодноразово виступав із промовама на вечорах, присвячених вшануванню пам'яті Т. Шевченка. Зазначаючи, що його "промови на Шевченкових зібраннях та святкуваннях стали окрасою малоруської писемності" [8, с. 403], Ф. Ржегорж згадав у своїй статті ті промови галицького діяча, що їх публікував часопис "Правда".

Наступна словникова стаття Ф. Ржегоржа присвячена проблемам наукової та

літературної спадщини Осипа Барвінського, який разом з братами Володимиром та Олександром трудився на літературній ниві. Ця стаття дещо менша за обсягом від попередньої, однак містить перелік основних праць письменника, греко-католицького священника. Тематика прози Ос. Барвінського різноманітна: це розповіді як про героїв минулого, так і змалювання життя селян. Про Ос. Барвінського читаємо, що він "спочатку перекладав на русинську (тобто українську – О. К.) белетристику і наукові праці з сербської, російської та німецької мов, які під псевдонімами (М. Нетяга, І. Григорович, І. Григоренко, М. Селюк, М. Н. та ін.) публікував в "Правді" і в додатку (їдеться, мабуть, про "Бібліотеку найзнаменитих повістей" – О. К.) до газети "Діло" [8, с. 403]. Ф. Ржегорж назвав у своїй статті декілька популярних книжечок, в яких Ос. Барвінський в нетрадиційний спосіб розповів про те, як можна налагодити господарство. Серед них: "Паша – душа в господарстві", "Рогата худоба", "Дрібна птиця в господарстві", "Порадник лікарський", а також читанки "Вінок" та "Нива", обидві видані 1877 р. Ос. Барвінський згадується і як автор декількох повістей та оповідань, які письменник хотів використати для виховання національної свідомості та пропаганди славної минувшини українського народу.

Як і декотрі інші галицькі письменники (скажімо, К. Устиянович, О. Огоновський), одночасно із заняттям прозою, Осип Барвінський розпочав працю на ниві історичних драм, щоб, як зазначив Ф. Ржегорж, "здраматизувати найславніші моменти малоруської історії". Автор називав трагедію "Павло Полуботок" та мелодраму "Чернігівка", дуже популярними в Галичині наприкінці минулого століття.

Словникову статтю Ф. Ржегоржа про братів Барвінських завершує біографія Олександра Барвінського з переліком найважливіших його творів – починаючи з невеличкої історичної розвідки "Гуня і Остриця" ("Правда", 1867) і завершуючи "Літописом суспільної роботи і сили Русинів австрійських" (1885). Своєю науковою і громадською діяльністю Ол. Барвінський особливо вирізняється з-поміж багатьох учених-галичан. В його особі різні тогочасні науки отримали невтомного трудівника, а народні інституції – діяльного члена та досвідченого провідника. "Історична бібліотека" Ол. Барвінського виховувала в молоді та старшого покоління зацікавлення до історичних студій, а діяльність та публікації в "Просвіті" несли український дух та свідомість у найглибші пласти українського люду. Ол. Барвінський був учасником кожної важливої акції, жив життям свого народу, розумів його потреби. Ф. Ржегорж, який особисто знав вченого, згадує у словниковій статті такі найважливіші віхи його діяльності: укладання гімназійних читанок, співпраця у віденській газеті "Die Reforma", цикл статей в газеті "Діло", переклади з польської та російської мови (серед яких "Руська історія в життєписах" М. Костомарова), цікаві просвітянські думки, висловлені в декількох популярних книжках ("Спомини про жите і діяльність Володимира Барвінського", "Ставропігійське братство", "Убоге і богате село").

Життєпис Олександра Барвінського з оцінкою його письменницької та громадської діяльності з'явився і в "Dictionnaire International des Folkloristes Contemporains" (contenant tous les folkloristes notables des deux mondes) за редакцією Анрі Карнуа, виданому 1895 р. в Парижі. У словниковій статті (с. 46-47), ілюстрованій портретом Ол. Барвінського, наводились біографічні відомості про

життя і діяльність вченого, акцентувалася увага на його зацікавленнях народними піснями, казками, прислів'ями і традиціями. Говорячи про добру обізнаність науковця у слов'янських мовах (в університеті він студіював богемістику, сербістику, русистику), автор подав факти наукових зв'язків Ол. Барвінського з відомим професором славістом Фр. Міклошичем. Далі розповідалося про науково-літературні статті Ол. Барвінського, видруковані на сторінках тогочасних галицьких часописів, його педагогічну діяльність, спрямовану на видання гімназіяльних підручників, впорядкування навчальних планів, пов'язаних з тогочасним шкільництвом. Останні рядки статті присвячувалися виданню творів із серії "Історична бібліотека", а також ініціативам Ол. Барвінського у Науковому товаристві ім. Т. Шевченка.

Про Ол. Барвінського згадувала й "Encyclopedia powszechna" Ольгебранда (Варшава, 1899, т. 2).

Відомості про заслуги братів Осипа, Олександра та Володимира Барвінських в царині науки та письменства вміщено у словниковому реєстрі другого тому енциклопедичного видання "Русская Энциклопедия" (С.-Петербург, 1912) за редакцією літературного критика, публіциста, історика літератури і перекладача Сергія Адріанова (1871-1942), що почало виходити 1911 р.

На відміну від упорядників видання "Ottův Slovník Naučný", які розпочали статті про братів Барвінських з Володимира, а закінчили Олександром, єдиним тоді ще живим із трьох згаданих галичан, словникові статті про братів Барвінських у "Русской Энциклопедии" розміщені за алфавітом. Зокрема, у статті про Ол. Барвінського говорилося як про галицько-руського письменника, автора низки оглядів, народно-популярних книжечок, упорядника трьох томів підручника "Руська Читанка для вищої гімназії" (1870-1871), видавця та редактора "Руської історичної бібліотеки", яка користувалась неабиякою популярністю серед читачів.

На жаль, редактори словникових статей оминули, цікавий перекладацький доробок Ол. Барвінського, який, на нашу думку, становить окрему ділянку його багатосторонніх зацікавлень. Не було показано і політичної діяльності, якою Ол. Барвінський особливо вирізняється з-поміж трьох братів, адже був одним із ініціаторів відомої " нової ери", політичної угоди, яка ще дотепер викликає гострі дискусії.

У статті, присвяченій В. Барвінському, окрім загальновідомих фактів (праця в часописі "Правда", товаристві "Просвіта", газеті "Діло"), згадувався і один із псевдонімів галицького публіциста – Василь Барвінок. У висвітленні його белетристичної спадщини упорядники допустили таку ж неточність як і Ф. Ржегорж, назвавши повісті В. Барвінського "Сонні мари молодого питомця" і "Скошений цвіт" романами.

Що ж до статті про Ос. Барвінського, то вона, на нашу думку, надто інформативна. Мабуть, в опрацюванні цього матеріалу редакція "Русской Энциклопедии" використала "Ottův Slovník Naučný"; в цьому також переконує і однакова послідовність викладу матеріалу в обох енциклопедичних статтях.

Відомості про Володимира та Олександра Барвінських у своєму першому томі помістило ще одне багатотомне видання – словник "Larousse du XXe siècle" (Париж, 1928). Інформуючи читача про галицького публіциста В. Барвінського, автор словникової статті Роже Тіссеран (Roger Tisserand) згадав також і про його брата

Олександра, який "рівно ж брав активну участь у національному пробудженні українців Галичини, і написав двотомні мемуари, видані у 1912-1913 роках у Львові" [7, с. 578].

Саме Олександр Барвінський був автором "Споминок про жите і діяльність Володимира Барвінського" (1884), праці, яку товариство "Просвіта" присвятило незабутній пам'яті засновника газети "Діло" в перші роковини його смерті. Як і літературознавча розвідка "З останніх десятиліть XIX віку", опублікована 1906 р. у Львові, згаданий життєпис містив цікаві відомості про популярного в ті роки молодого галицького видавця, політика, белетриста і критика. Про його популярність свідчили ті згадки, які знаходимо в різноманітних тогочасних часописах – польській "Gazecie Narodowej" та "Strażnycza", російських "Одесский Вестник" та "Вестник Европы".

Поза увагою слов'янських учених не залишились і "Споминки про жите і діяльність Володимира Барвінського". Того ж самого року на кількох сторінках наукового журналу "Slovanský sborník" друкувався реферат-огляд книги Ол. Барвінського, поданий вченим-славістом Іржі Полівкою¹.

Осмилення наукової спадщини братів Осипа, Олександра та Володимира Барвінських на сторінках зарубіжних енциклопедичних видань слов'янського світу, статті із відомостями про літературні, публіцистичні твори, переклади та громадську діяльність братів Барвінських, вперше впроваджені у зарубіжні фундаментальні енциклопедичні видання (як-от " Ottův Slovník Naučný ", "Encyclopedia powszechna", "Dictionnaire International des Folkloristes Contemporains", "Русская Энциклопедия", "Larousse du XXe siècle"), – є високою оцінкою багатогранної культурно-просвітницької діяльності видатних діячів українського національного Відродження кінця XIX – початку XX ст.

-
1. *Сфремов С.* Історія українського письменства. Київ; Ляйпціг, 1911. С. 459.
  2. *Павлишин С.* Пам'ять роду і народу // Дзвін. 1993 № 4-6. С. 124-129.
  3. Русская Энциклопедия.-СПб: Деятель, 1912.Т.2. С. 266-267.
  4. *Франко І.* Лист до Франтішека Ржегоржа // Зібрання творів: У 50 т. К., 1986. Т. 49. С. 476.
  5. Dictionnaire International des Folkloristes Contemporains. Paris, 1895. F. 3 et 4. S. 46-47.
  6. Encyclopedia powszechna Orgelbranda. Warszawa: Orgelbrand, 1899. Т. 2. S. 176.
  7. Larousse du Xxe siècle. Paris, 1928. Т.1. С. 578.
  8. Ottův Slovník Naučný. Praga, 1890. Т.3. С.403.

FOREIGN SCIENTIST ABOUT THE ACTIVITY OF BARVINSKI BROTHERS

---

¹ І. Полівка (1858-1933) – видатний чеський філолог, один із діяльних членів НТШ, автор оглядів українських праць з етнографії та історії давньоруської літератури.

Olga Kravets

*Lviv Ivan Franko National University,
1, Universytetska St, Lviv, 79000, Ukraine*

The activity of Barvinski brothers in literature, academic studies, public and political life was the consolidating power that predestined the prevailing trends in the works of general Ukrainian academic and cultural communities many years ahead. Outstanding Ukrainian researchers-historians wrote about the Barvinski – literature scholars already during their lives. The materials estimating the scholarly and cultural activity of Barvinski brothers that can be found in encyclopedic and dictionary editions of late 19th – early 20th century (H. Carnoy, Fr. Řehoř, R. Tisserand, I. Polivka) are also of a great value. These articles reveal all the variety of Barvinski brothers' interests projected on different fields of human activity.

Key words: Barvinski brothers; the scholarly and cultural activity

*Стаття надійшла
до редколегії
24.11.2000*

УДК 821.112.2-2.09(092)У.ЙОНЗОН

ПОШУК ПРАВДИ ЯК ПОЕТОЛОГІЧНА ОСНОВА ТВОРЧОГО МЕТОДУ УВЕ ЙОНЗОНА

Юрій Захаров

Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000

У статті розглядаються принципи творчості Уве Йонзона, письменника, для якого кордон між двома Німеччинами став літературною категорією. Для оповідної концепції У. Йонзона характерно зображення важкого процесу пошуку правди із залученням лінгвостилістичних засобів сучасного роману: внутрішнього монологу, потоку свідомості, текстового монтажу, зміщення часових рівнів, багаторівневої композиції. Слід відзначити, що в творах Йонзона спостерігається вплив Дж. Джойса, У. Фолкнера, Б. Брехта. Відсутність “всезнаючого автора” змінює класичну перспективу оповіді, розподіляючи її між автором та діючими особами роману, оскільки, на думку У. Йонзона, автор, як і його персонажі, не знають цілковитої правди, а можуть лише висловлювати свої здогади про неї. Особливо послідовно ця поетична концепція реалізована в романі “Здогади про Якоба”, який відзначається нетрадиційною композицією, відсутністю послідовної хронологічної оповіді, застосуванням діалогу, монологу, потоку свідомості неідентифікованого оповідача, нетрадиційних синтаксису, орфографії та розділових знаків. Саме цей роман дав назву “поетиці припущень”, засновником якої є Уве Йонзон.

Радянське літературознавство зараховувало Уве Йонзона (1934–1984) до західнонімецьких письменників, проте це не відображає суті життя і творчості цього автора. Формально він емігрував у Західний Берлін, однак, душею завжди залишався в Мекленбурзі (НДР), де він виріс. У романах Йонзона, а також у численних нарисах, оповіданнях, есе прямо або побічно висвітлювалась головна загальнонаціональна проблема післявоєнної Німеччини — її поділ. Кордон між обома німецькими державами став у У. Йонзона літературною категорією, в його творах мова йде про “кордон: відмінність: віддалення” (1,301). Уве Йонзон болісно переживав прірву, що все глибшала між його співвітчизниками з обох боків кордону. На жаль, він вже не побачив єдиної Німеччини, інакше неодмінно присвятив би темі возз’єднання та процесам, що відбулися у суспільстві, свої подальші твори.

Розуміння постаті письменника, так само, як і сприйняття його інтелектуальних творів, не є простим. Громадянська позиція У. Йонзона була досить незручною, неоднозначною через його вічне шукання правди, критичне ставлення як до східно-, так і до західнонімецької дійсності. Його незалежні погляди та оцінки часто ставали предметом дискусій у пресі, при цьому вони нерідко зазнавали перекручень.

“Письменник обох Німеччин”, — такий своєрідний титул присвоїли Уве Йонзону його сучасники. Це формулювання незмінно стоїть на обкладинках йонзонівських романів і, здавалось би, влучно відображає суть цього непересічного письменника. Йому, однак, таке звання не було до вподоби. “Ярликом ”поет обох Німеччин” ви можете мене переслідувати, цькувати” (2,87). У певному значенні У. Йонзон був невловимий для своїх критиків і опонентів, заперечуючи чи не всі думки та гіпотези, висунуті щодо нього та його творчої манери.

Пишучи про Німеччину, У. Йонзон водночас не вважав завданням літератури втручатись у політичний процес воз’єднання країни та взагалі у політику (в цьому його розходження з “Групою 47”, учасникам якої він дорікав, зокрема, за їх практику робити політичні заяви) (пор. 2,232; 3,280). Автор заперечував наявність будь-якого політичного підтексту у своїх творах, які він розглядав виключно як художнє опрацювання досвіду, набутого з обох боків кордону (тут пригадується позиція Марселя Пруста: оповідач холодно, точно реєструє побачене).

Про У. Йонзона Генріх Белль сказав: “Щойно пізніші часи осягнуть його велич” (4,864). Маємо думку, що Уве Йонзон вже пройшов випробування часом. Той надзвичайний інтерес, що його виявляють літературознавці, мовознавці та інші науковці до життя і доробку цього автора і який особливо зріс після падіння Берлінського муру, найкраще це засвідчує.

1999 року в Німеччині вийшла у світ найповніша *Uwe-Johnson-Bibliographie 1959 – 1998* (5), що містить близько 4200 назв публікацій, присвячених життю і творчості письменника, — кількість говорить сама про себе. У Франкфуртському університеті засновано архів Уве Йонзона. З нагоди 60-ї річниці від дня народження письменника у 1994 р. в м. Нойбранденбург засновано Літературну премію ім. Уве Йонзона, в тому ж таки році тут відбувся Міжнародний симпозіум, присвячений У. Йонзону. Видається щорічник *Johnson-Jahrbuch*.

Зацікавлення Уве Йонзоном сягає також далеко за межі Німеччини. У згаданій вище бібліографії наводяться численні дисертації, публікації, написані різними мовами, що вийшли в Європі, США, Японії. На жаль, повністю відсутній інтерес з боку дослідників та читацької аудиторії в Україні. На сучасному етапі це можна пояснити, зокрема, відсутністю перекладів творів У. Йонзона українською чи навіть російською мовами, тим часом як, наприклад, його романи перекладено всіма західноєвропейськими мовами, а також японською і корейською. Зі слов’янських мов наявні переклади трьох творів сербською і словенською мовами (5).

Отож, мету даної статті можна визначити як загальне представлення українській аудиторії творчого доробку Уве Йонзона, а також аналіз поетологічних засад його творчості на прикладі роману “Здогади про Якоба” (6).

Творчість Уве Йонзона — це насамперед романи “Інгрід Бабендерерде. Екзамен на атестат зрілості 1953 р.” (*Ingrid Babendererde. Reifeprüfung 1953*, 1956 р.; опублікований у 1985 р.), “Здогади про Якоба” (*Mutmassungen über Jakob*, 1959), “Третя книга про Ахіма” (*Das dritte Buch über Achim*, 1961), “Два погляди” (*Zwei Ansichten*, 1965), тетралогія “Річниці” (*Jahrestage*, 1970, 1971, 1973, 1983); в його доробку також збірка оповідань “Карш, та інша проза” (*Karsch, und andere Prosa*, 1964), поетологічне есе “Берлінська міська залізниця” (*Berliner Stadtbahn*, 1961), нарис “Подорож до Клагенфурта” (*Eine Reise nach Klagenfurt*, 1974) та інші. Дуже

важливими для розуміння творчих інтенцій автора є лекції з поезики, що їх письменник читав 1979 р. в університеті Франкфурта-на-Майні і які, із значними доповненнями, було видано під назвою “Супровідні обставини. Франкфуртські лекції” (*Begleitumstände. Frankfurter Vorlesungen*) окремою книгою в 1980 р. Лекції висвітлюють обставини життя і творчості автора. Всі твори вийшли друком у видавництві *Suhrkamp* (м. Франкфурт-на-Майні), яке, до речі, було видавцем і творів Бертольта Брехта, чий вплив на становлення У. Йонзона як письменника був дуже значним.

В основу ідейної концепції творів Уве Йонзона, його творчого методу, закладений принцип “пошуку істини” (*Wahrheitssuche*). Наполегливе прагнення знайти правду проросло, очевидно, з відчуття обману, фальшивості, в атмосфері яких формувався юнацький світогляд майбутнього письменника.

Звільнившись від облудної нацистської пропаганди (під час війни він був членом гітлерюгенду) та повіривши у можливість нового, кращого суспільства, юнак вступає до лав Вільної німецької молоді, з якої, однак, виходить у 1952 р. через незгоду з переслідуванням молодіжної церковної організації “Молода громада”. В той час він навчався в університеті м. Росток, але у зв’язку зі своїм протестом був змушений перевестись у 1954 р. до Лейпцігського університету, де продовжував вивчати германістику до 1956 р.

Протест молодого У. Йонзона знайшов своє вираження у його першому романі “Інгрід Бабендерерде”. Про мотиви, що спонукали його до написання твору, Йонзон пише у своїх “Супровідних обставинах” так: “Юнак потрапив у суперечку зі світом про те, к о л и щось є істиною, і за якою межею істина заслуговує на покарання. А оскільки йому не дали можливості публічно відстояти свою правоту, він зробив це у письмовій формі” (3,69).

Юний автор пропонував рукопис свого роману декільком східнонімецьким видавництвам, та жодне з них не погодилось опублікувати твір. Видавництва вимагали великих змін у політичній спрямованості роману, на що автор не погоджувався. До того ж видавцям не подобалась оповідна манера автора. Не заглиблюючись у структурно-мовний аналіз, треба зазначити, що роман написаний таки дійсно дуже оригінальним “свавільно-громіздким мовним почерком” (4,861), який аж ніяк не відповідав вимогам “мистецької майстерності та ідеологічної ясності”, коли мистецька форма була частиною ідеології, не кажучи вже про зміст (7,103-105).

Для характеристики ситуації в літературному житті НДР доречно навести слова видатного критика Ганса Майєра, університетського викладача У. Йонзона: “Більшість наших романістів вперто тримаються бальзаківської та толстовської форми роману. Читаєш їхні книги і мимоволі виникає враження, що всі формальні проблеми роману, над якими довгі роки працювали Томас та Генріх Манн, Константин Федін, Арагон чи Сартр, Музіль чи Гемінгуей чи Деблін, були з погорди просто не взяті до уваги... Чи хочуть вдавати, ніби Франц Кафка і не жив ніколи, ніби Джеймс Джойс ніколи не писав “Улісса”, ніби т.зв. “епічний театр” просто химера, гра уяви Бертольта Брехта, котрого в іншому всі поважають... Сучасна література неможлива без знання сучасної літератури” (3,141-142).

У. Йонзон, учень і однодумець Г. Майєра, однозначно підтримував погляди

свого вчителя. Модерністські концепції художнього твору стали, поряд з ідеєю “пошуку правди”, вихідними принципами, рушійною силою творчої діяльності Уве Йонзона, ідея “пошуку правди” знайшла своє формальне вираження в естетичних засадах модернізму, або, формулюючи інакше, для досягнення істини автор застосовує методи модернізму (в романах У. Йонзона це багаточасова композиція, багаторівнева оповідь, зміщення часів, техніка монтажу, внутрішній монолог та ін.). Ця схема, однак, видається неповною, якщо не згадати третього засадничого компоненту у творчості письменника — реалістичного кредо.

Для У. Йонзона істина складається із правдивості, правильності безлічі окремих деталей. У свою чергу, деталь можна вважати вірною, якщо вона є результатом власного емпіричного досвіду письменника (8,169-170). Саме конкретному У. Йонзон і надавав перевагу, його увага стосувалась того, що можна показати, довести, розповісти (3,23). Водночас письменник чудово розумів і підтримував головний принцип класичного реалізму — типовість характеристик у типових обставинах, і вказував на можливі помилки письменника-реаліста: “Він може вважати загальним те, що є одиничним. Він може назвати типовим те, що є особистим... Він постійно ризикує зробити дійсним те, що є лише одиничним фактом” (9,728). Сам Уве Йонзон домагався того, щоб люди, події, обставини, змальовані в його творах, були найтипівішими репрезентантами суспільного життя. “Той, хто хоче описати у цій країні певний стан речей у якійсь місцевості, повинен через зіставлення дізнатися, чи він є одиничним, чи належить до способу життя також в іншій місцевості” (3,71). Виконуючи цю вимогу, письменник сам багато подорожував по НДР, пізніше по світу.

Пошук істини в У. Йонзона поєднується із демократизмом у ставленні до персонажів і читачів. Ні тим, ні іншим письменник не нав’язує свого бачення істини, а разом з ними бере участь у її пошуку. У. Йонзон відмовляється від споконвічних претензій автора на роль вищої інстанції, на всезнання, на статус своєрідного “всевидючого ока”. На думку У. Йонзона, автор не може володіти вичерпною інформацією про людей і події, змальовані у його творі, хоч він і є їхнім творцем. У цьому виявляється особливість йонзонівського реалізму. Адже автор є звичайною людиною, а жоден з нас не може знати все про інших людей, їхні думки чи про причинно-наслідкові зв’язки якихось подій.

Уве Йонзон не був першовідкривачем концепції “невсезнаючого” оповідача. Ще до нього вона було сформульовано у відомому запитанні Альфреда Дебліна: якщо тітка Емма забігає у кімнату, кидається на диван і заходиться нестримним плачем — звідки знає це той, хто про це пише (3,132). Техніку “невсезнаючого” автора застосовував також Вільям Фолкнер. Сам У. Йонзон висловлюється про це так: “Письменнику не слід замовчувати, що його інформація є неповною і неточною. Визнати це він може у той спосіб, що він виразно демонструє важкий пошук правди, порівнює та співвідносить с в о є бачення того, що відбувається, з баченням своїх героїв, випускає те, чого він не може знати, не видає за мистецтво те, що ще є формою знаходження правди” (9,722-723). Під “важким пошуком правди” слід розуміти присутність у кожній людині свого уявлення про те, що є істинним; це уявлення може не збігатись з думкою автора. Про складність відображення цього плюралізму поглядів у формі літературного твору говорив також Б. Брехт, і тут

відчувається його вплив на постановку проблеми У. Йонзоном (10,51).

У. Йонзон виступає за розподіл оповідної компетенції між автором та персонажами роману: “Оповідач знає історію ззовні, і він, так би мовити, співпрацює зі своїми героями. Де трапляються випадки, в яких герої мусили б знати про якийсь момент краще, бо ... були присутні при певних подіях, тоді вони самі повинні про це повідомити” (2,191).

Водночас відмова від класичної перспективи оповіді стосується лише “манер оповідача, цього всезнання. З іншого погляду вона (перспектива — **Ю.З.**), звичайно, не скасовується, тому що сюжет охоплює і надалі все, що її складає та дає їй початок і кінець” (2,198).

Таким чином, відмовляючись сісти “на високого коня всезнаючого автора” (3,132), письменник передає дійовим особам право самостійно шукати істину. А оскільки і вони не володіють повною, достовірною інформацією, то їм залишається лише здогадуватись, висловлювати припущення, сумніватись у висунутих гіпотезах або заперечувати їх. У свою чергу автор долучається до пошуку істини через виклад відомостей, які реально і об’єктивно можуть у нього бути.

Викладений в загальних рисах метод знайшов своє найпоследовніше втілення у першому опублікованому романі У. Йонзона “Здогади про Якоба”. Назва роману є промовистою. Вона дала означення йонзонівській оповідній манері, що одержала назву “поетика припущень” або “стиль здогадів” (*Mutmaßungspoetik, -stil*). У літературознавстві побутують також типологічно сформульовані поняття “проза здогадів” (*Mutmaßprosa*), “техніка припущень” (*Mutmaßtechnik*), які первісно були вжиті стосовно романів Ж. Беккера “Якоб Брехун” та К. Вольф “Роздуми про Крісту Т.”. Ці поняття влучно характеризують і йонзонівський стиль (2,56-57).

Сам Уве Йонзон, однак, протестував проти такої беззастережної характеристики його письменницької манери. Він заперечував приписування йому певної більш-менш чітко окресленої поетики, тобто системи універсальних правил: “я не володію якою-небудь “поетикою”, як це мені приписує обкладинка книги”, — говорить він в одному з інтерв’ю (2,88). В інших інтерв’ю він наголошував, що не має якихось загальних принципів написання, кожен сюжет приводить його щоразу до нових письменницьких рішень: “Це лише спосіб оповіді, який був винайдений та використаний ... і який був придатний лише для цієї історії” (2,201).

Попри це У. Йонзона запросили як доцента-гостя читати лекції у Франкфуртському університеті саме з проблем поетики. У своїх викладах письменник досліджує процес творчості, опираючись на емпіричний матеріал свого власного життєвого шляху: “Те, що я вам запропоную, є моїм досвідом у професії письменника” (7,24, пор. також с.11, 23). У короткому вступі лектор утотожнює поетику із дескриптивною стилістикою. На його погляд стилістика є саме тим, чого треба навчитись, щоб змогти досконало опанувати письмову німецьку мову. Отож оволодіння стилістичними засобами мови є головною передумовою для успішної письменницької діяльності (3,13).

Від “Здогадів” до “Річниць” простежується послідовний розвиток у напрямку спрощення, тобто полегшення у сприйнятті читачем кожного наступного твору. Проте навряд чи таке спрощення можна пояснювати бажанням автора зробити сприйняття твору доступнішим для читача, на чію активність У. Йонзон завжди покладався.

Мабуть, у письменника змінювалось бачення світу, йому вдавалось знаходити такі зв'язки і ситуації, які, стаючи зрозумілішими, аж ніяк не протирічили його засадничому принципу пошуку правди (8,166-167).

Термін “поетика, стиль здогадів” вдало характеризує оповідну манеру У. Йонзона в його “Здогадах про Якоба”. Усе в романі є таємничим і туманним від початку до кінця. Нез'ясованими залишаються і події, і характери.

У романі йдеться про диспетчера-залізничника Якоба Абса, який загинув при перетині залізничних колій. Дія роману розпочинається безпосередньо після цього трагічного випадку і полягає у тому, що знайомі і друзі Якоба в діалогах між собою та у внутрішніх монологів згадують історію, яка передувала його смерті і яка, можливо, приховує таємницю загибелі героя. При цьому окремі показання є лише здогадами, містять суперечності, за жодним із співрозмовників не застерігається остання, остаточна істина. В результаті читачеві доручається самому робити з усієї кількості припущень про Якоба свої висновки: чи був це нещасний випадок, вбивство чи самогубство, в якій Німеччині, західній чи східній, можливе життя, гідне людини тощо.

“Здогади” отримали широке схвалення у середовищі західнонімецької критики. Це був перший твір, у якому “кошмар розділеної Німеччини, безпросвітність цього становища знайшли своє мовне вираження”, — говорилося в обґрунтуванні рішення журі про присудження молодому письменнику в березні 1960 р. премії Теодора Фонтане міста Західного Берліна (7,51). У романі було показано систему тотального контролю служби держбезпеки над громадянами, сюжет роману проходить у контексті незручних для комуністичного режиму подій — заворушень у Польщі, угорського повстання, промови М. Хрущова про десталінізацію, яку владні структури НДР бажали приховати від своїх громадян. Тому У. Йонзон і не намагався опублікувати свій роман у НДР.

Засуджуючи тоталітарність, репресивність комуністичної системи У. Йонзон, однак, не був непримиреним антагоністом НДР, яку він вважав кращою альтернативою порівняно з націонал-соціалістичною диктатурою. До ФРН, і в цьому проявляється духовна близькість до “Групи 47”, він ставився з обережністю, з огляду на реваншистські прояви тодішнього життя і політики. І коли у видавництві *Suhrkamp* йому натякнули, що публікація роману автоматично означатиме еміграцію автора, У. Йонзон відмовлявся визнавати цю реальність, він надавав перевагу НДР, “вірив, що та зміниться, і він хотів бути присутнім при змінах” (3,152). Автор був згідний замінити своє ім'я псевдонімом, та його переконали (на прикладі його ж роману) у спритності служби безпеки в справі викриття “контрреволюційних елементів”. Зразу ж після публікації роману у Фрунфурті Уве Йонзон “переїхав” (саме так він трактував свою еміграцію) у Західний Берлін.

Позитивно відреагувавши на зміст роману, західна критика водночас не була такою одностайною в оцінці його естетичної форми. Надзвичайно складний спосіб подачі матеріалу, дуже своєрідна, нерегулярна мовна констеляція, яка, включно з пунктуацією, протидіє будь-якій однозначності в розумінні тексту, провокували деяких критиків до різких висловлювань про автора: “анальфabet, що робить звичайні мовні помилки” (10,46). Тижневик *Die Welt* помістив статтю М. Деллінга під промовистим заголовком “Бути інтелектуальним не означає бути інтелігентним”.

Називаючи Уве Йонзона дебютантом, який одержимо вивчав патріархів та теорії модернізму, М. Деллінг з притиском зазначає, що “стилістичної свідомості недостатньо, щоб надати роману розумної субстанції” і жалкує, що таким чином “розсіюється” злободенна тема німецького поділу. “Він (роман — Ю.З.) залишається пустощами з формою на високому рівні” (7,59).

Та подібні висновки є поспішними та поверхневими. Як слушно зауважує Г. Штегер, “що є у повсякденній мові помилками, може у цілістному тексті літературного твору мати свою функцію” (10,46).

Є самоочевидним, що художній твір доцільно аналізувати, спираючись на коментарі самого автора щодо змісту твору та засобів його формального втілення. “Супровідні обставини” містять докладні роз’яснення цих питань.

Процес вимислу У. Йонзон порівнює з процесом пригадування, відтворення у пам’яті якоїсь забутої чи невідомої історії в усіх її складових і деталях — людей, подій, місцевостей, кліматичних умов тощо. Своїх героїв У. Йонзон не винаходить, вони з’являються самі, добровільно, вони є рівними авторові, рівноправні з ним. При такому обходженні герої вважатимуть автора своїм партнером і допомагатимуть йому при написанні роману (3,127-128). Себе самого письменник сприймає, ґрунтуючись на думці відомого німецького скульптора і письменника Ернста Барлаха, як медіума роботи, засіб виробництва. Він не творить, а записує. Він занотує те, що він почув з розмов “його людей”: “це була ніби повсякденна ситуація дослуховуватись до розмови інших в купе вагона, за сусіднім столиком, у шинку Єріхова” (3,134). Розмови провадились про одне чи в зв’язку з одним — загибеллю Якоба, функція автора — вести протокол.

Книга поділена на п’ять розділів, перші чотири містять діалоги, що ніби скріплюють кожний розділ в одне ціле. На думку Е. Фальке, діалог став важливим технічним засобом у творчості У. Йонзона, позаяк за його допомогою письменник по можливості уникав анахронічної манери всезнаючого оповідача. У вічі впадає значна драматизація роману, і у цьому можна помітити відлуння епічного театру Б. Брехта (пор. 2,31). Справді, при недостатньому розумінні особливостей побудови роману, складається враження, що діалоги ведуться анонімним хором голосів, в уяві читача постає образ театральної вистави, крім того можна встановити асоціативний зв’язок з функцією хору в античній драмі.

Об’єктивно, однак, автор не міг обмежитись лише роллю записувача чужих реплік, тому другим “жестом” є “жест” неідентифікованого оповідача, який, проте, відмовився від претензій на всезнаючість: “він зголошувався до слова тоді, коли інші замовкали, доходили до місця розповіді, яке вони пропустили, — тоді вони кликали його на допомогу... тут він просто був кимось, хто ... співпрацював з ними” (7,139). Третім “жестом” став монолог, що, подібно до розповідних відрізків, доповнює якусь подію, котра в діалозі обговорена недостатньо. Монологи мають форму спогадів та уявлень дійових осіб. Вони надруковані курсивом з метою оптичного виділення суб’єктивних процесів у людській свідомості (цей літературно-технічний прийом У. Йонзон запозичив у В. Фолкнера після прочитання його роману “Шум і лють” (*The Sound and The Fury*) (пор. 2,32; 178).

Таким чином, роман отримав складну тривірневу побудову, в якій оповідні форми (слова автора та монологи трьох дійових осіб) у певний спосіб підпорядковані

діалогу, який задає тему для наступних оповідних пасажів. Вся ця структура доповнена п'ятим розділом, що являє собою рамкову розповідь, вона роз'яснює ситуації, в яких велись діалоги, подані до того без жодних ремарок.

Ще більшої складності набув роман через відмову письменника від дотримання часової послідовності дії, “священної корови хронології” (3,139). Початковий варіант роману був витриманий у чіткій хронології зміни трьох “жестів”, але він не відповідав баченню У. Йонсона. Зрештою він прийшов до думки, що спрощення роману за рахунок дотримання хронології не так полегшує читачеві завдання, як швидше зневажає і ображає його тим, що недооцінює його інтелект (3,132).

Письменник сприймав читача дуже серйозно, покладався на його активність. Справді, розуміння роману залежить від того, чи є читач готовим активно думати, аналізувати, шукати стиків між окремими фрагментарними епізодами, перегортати вже прочитане у пошуках, можливо, пропущеної важливої інформації.

Для способу оповіді “Здогадів” характерні два види техніки. Перший — це аналітична техніка: непідготовлений вступ з подальшим роз'ясненням. Так, роман починається ситуацією після смерті Якоба і вся дія твору присвячується відновленню історії, яка передувала його загибелі. Так само, без жодного пояснення з боку автора вводяться діалоги і монологи незнайомих читачеві персонажів, і лише згодом відбувається їхня поступова ідентифікація.

Другий — це техніка паратаксиса, сурядного непідпорядкованого зв'язку змістів і оповідних форм, що їх автор ставить один поруч з одним, не встановлюючи між ними об'єднувального логічного зв'язку, як це звичайно буває з аукторіальним автором (11,117).

На активного читача, що думає разом з автором, розрахована і мова роману. Розв'язуючи хитросплетіння багаторівневої оповідної конструкції роману, читач щоразу потраплятиме у пастки, розставлені в тексті. Роман написаний неконвенційною мовою, що виражається передусім у ненормованому порядку слів та у свавільному поводженні молодого автора з правилами пунктуації. При цьому У. Йонсон свідомо позбавляє мову будь-якої точності і прозорості з метою демонстрації всієї складності пошуку правди (10,50-51). Розуміння ж мовних засобів дозволяє краще зрозуміти зміст і функцію роману в цілому. Мова письменника (це стосується також всіх його творів) становить особливий інтерес для лінгвістичного дослідження.

-
1. *Johnson, Uwe*: Das dritte Buch über Achim. Frankfurt: Suhrkamp, 1992.— 301 S.
  2. *Fahlke, Eberhard* (Hg.): “Ich überlege mir die Geschichte”. Uwe Johnson im Gespräch. Frankfurt: Suhrkamp, 1988.—360 S.
  3. *Johnson, Uwe*: Begleitumstände. Frankfurter Vorlesungen. Frankfurt: Suhrkamp, 1992.—455 S.
  4. *Deutsche Dichter* (hrsg. von Günter E.Grimm und Frank Rainer Max). Stuttgart: Philipp Reclam jun., 1993.— S.859-864.
  5. *Riedel, Nikolai*: Uwe-Johnson-Bibliographie 1959-1998. Stuttgart: Metzler, 1999.— 600 S.
  6. *Johnson, Uwe*: Mutmassungen über Jakob. Frankfurt: Suhrkamp, 1992.—307 S.

7. *Fahlke, Eberhard*: Die Wirklichkeit der Mutmaßungen. Frankfurt u.a.: Peter Lang, 1982.—323 S.
8. *Baumgart, Reinhard*: Statt eines Nachworts: Johnsons Voraussetzungen. In: Ders. (Hrsg.): Über Uwe Johnson. Frankfurt: Suhrkamp, 1970.—S.165-174.
9. *Johnson, Uwe*: Berliner Stadtbahn. In: Merkur 15. August 1961.—S.722-733.
10. *Steger, Hugo*: Rebellion und Tradition in der Sprache von Uwe Johnsons "Mutmassungen über Jakob". In: Ders.: Zwischen Sprache und Literatur. Drei Reden. Göttingen: Sachse & Pohl, 1967.—S.43-69.
11. *Popp, Hansjürgen*: Lektürehilfen Uwe Johnson, "Mutmassungen über Jakob". Stuttgart: Klett, 1988.—148 S.

A SEARCH FOR TRUTH AS THE POETICS FOUNDATION OF THE CREATIVE METHOD OF UWE JOHNSON

Yuriy Zakharov

*Lviv Ivan Franko National University,
1, Universytetska St, Lviv, 79000, Ukraine*

The article deals with the principles of the creative activity of Uwe Johnson, the writer in whose works the borderline between the two Germanies became a literary category. It is typical of U. Johnson to describe a complex process of searching for the truth employing varied lexical-stylistic devices of a modern novel: inner monologue, stream of consciousness, discourse arrangement, temporal shifts, multi-level composition. The influence of J. Joyce, W. Faulkner and B. Brecht can be easily traced. The absence of the "all-knowing" author changes the pattern of classical narration, sharing it between the author and characters of the novel as in Johnson's opinion neither the author nor his characters know the whole truth. They can only express their guess-work about it. The said conception of the author's poetics finds its most consistent manifestation in the novel "Mutmassungen über Jakob" characterized by original composition, absence of chronological narration, employment of dialogue, monologue, stream of consciousness, unidentified narrator as well as original syntax, spelling and punctuation. This very novel laid the foundation for the poetics of assumptions initiated by U. Johnson.

Key words: Uwe Johnson; searching for the truth; composition; syntax

*Стаття надійшла
до редколегії
2.08.2000*

УДК [821. 111-146. 2+821. 111-2]: 82. 02

**МІФОЛОГЕМА СВЯТОГО ПРОКЛЯТОГО ГРІШНИКА
В АНГЛІЙСЬКОМУ РОМАНТИЗМІ (С.Т. КОЛРІДЖ, ДЖ.Г. БАЙРОН, П.Б.
ШЕЛЛІ)**

Надія Поліщук

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000*

Загадкова незбагненність, таїна сакрального як глибинна спорідненість скарбниці світової міфології та Біблії слугували невичерпним джерелом романтичного натхнення у витворенні ними власних міфологічних символів. Культ сильної особистості, яка перебуває поза і понад суспільством, а відтак стає самотнім вигнанцем, як і пов'язана з попередньою проблема світового зла, трансформована крізь духовну царину у злочин як шлях до особистої свободи, створили міфологему святого проклятого грішника. На основі функціонування мотивів абсолютного злочину та адекватного йому покарання блуканням у вічності в статті здійснюється спроба аналізу витвореної міфологеми святого проклятого грішника, яка реалізується у біблійному Каїні Байрона, апокрифічному Агасверові Шеллі й міфологічному Старому Мореплавцеві Колріджа. Якщо Колріджевий твір стоїть децю осібно в ідеологічному сенсі, бо є радше художньою концентрацією, абсолютизацією трагедії самотньої особистості, то творіння Байрона і Шеллі об'єднує мотив свободоловності і тираноборства. Спільною для зазначених творів є поява нової перспективи, з якої людству відкривається таємниця мінливості світу, принцип розвитку і занепаду, народження і смерті всього у сфері людського і позалюдського; а водночас приходиться збагнення незмінності самого процесу руху, його одвічного повторення і в цьому – запоруки існування.

Однією із суттєвих складових романтичного світогляду було залюбування митців у поетичній скарбниці світової міфології, завдяки чому приходило нове осмислення уже знаного, відбувалося справжнє осягнення його ідеалу [1, с.59]. Це давало романтично інше, багатше життя, котре спричинялося до цілковито особистісного творення своїх образів-міфів [2, с.18], власних нових міфологічних символів [3, с.21].

Поряд з міфологією живильним джерелом для творчого натхнення романтиків слугувала також Біблія зі своїми вражаючими образами і мотивами, чия глибинна спорідненість з міфами виявлялась у прихованості змісту, загадковій незбагненності, таїні сакрального.

Культ сильної людської особистості, яка у власній вищості опиняється поза і понад суспільством, а з точки зору самого середовища стає його самотником-вигнанцем, і пов'язана з ним проблема світового зла, що, переміщуючись у духовну

царину, набирає значення вчинку, який роз'єднує суб'єкта з його титанічною, майже божественно осягнутою особистістю і вузьким, обмеженим нав'язливим світом, тісні рамки якого долаються у злочині як шляху до власної свободи, творять міфологему святого проклятого грішника-бунтівника – найдорожчу для романтиків думку про людську збунтовану свободу і про ймовірну можливість, а чи й вартісність окреслення якихось її меж [4, с.401].

Домінантна у романтиків категорія свободи міниться у контексті міфотворення широтою різноспекторності: суспільно-політична свобода стає знаменом Агасвера-богоборця, провина якого перетворюється у бунт проти тиранії Божої напередвизначеності, у протест проти насильства владного світу; на рівні особистісних переживань це означає звільнення від смертної приреченості людини – як одного з проявів романтичної волі [2, с.23]. Тому у силу внутрішньої семантики ця міфологема змінюється на спраглисть свободи від вічного безсмертя. У такий спосіб проблематичність провини функціонує у часпросторі Всесвіту, у масштабах космічних стихій; відчуття безмежного, недосяжного, піднесених до культового стану, передають їх невід'ємні компоненти – символи дороги і далечіні.

Помежовість романтичної особистості, амбівалентність її характеру створює напругу вічного руху, переміщення у сфері уяви романтиків у площині двох протилежностей: тлінності й вічності, теперішнього і минулого, плінного і нерухомого, видимого і невидимого [2, с.27].

Зразками філософського осмислення означеної проблематики можуть слугувати твори С.Т.Колріджа "Поема про Старого Мореплавця" (1798), Дж.Г.Байрона "Каїн" (1821) та П.Б.Шеллі "Еллада" (1822).

Апофеозу тираноборство Агасвера досягає у ліричній драмі "Еллада" П.Б.Шеллі, який найчастіше з усіх романтиків у своїй творчості звертався до сюжету легенди [5, с.183]. "Еллада" переконливо вирізняється за ступенем свого узагальнення проблематики: переносючи осуд насильства у сферу ідеальних категорій філософії, автор наголошує на даремності тиранії з точки зору вічності думки людини, котру уособлює Агасвер.

Зводячи профатичну (пророчу) функцію тексту легенди, який зазвичай скеровує розвиток Агасврової особистості у напрямку страждань, завданих безсмертям як покаранням на вічний неспокій, до просто констативної, письменник зміщує акценти й самого поняття безсмертя. На відміну від канонічного значення за легендою, безсмертя не стає предметом вічних мук, що їх терпить Агасвер, як це видно у творах з характерним для романтиків культом *Weltschmerz*'у; навпаки, вічність існування дарована безсмертям, вона сприймається як благодать, що дає пізнання таємниці Всесвіту, універсальне знання, охоплене сув'язю минулого, теперішнього, майбутнього. Епічні картини еволюційних змін історичного процесу, основоположний принцип народження нового у смерті старого, занепад і відродження окремих цивілізацій., держав, націй не лише відкривають перспективу розвитку, а й, збагачені пережитим досвідом, стають внутрішнім надбанням Агасвера.

Конкретні риси Агасвера, окреслені на фоні широких світових просторів, зникають у нескінченному древньому віці предковічних старців Адама, Еноха – котрі постають як символи усього існуючого людства. Сам же Агасвер мислиться як свідок чергувань процесів творення і руйнації всього довкола. Тому він не стражденний

мученик, що з власної безутішної долі застерігає та осуджує злочинства імператорів, а мудрець і пророк, який протестує проти поневолення і тиранії з точки зору світової історії. Рабство гальмує процес розвитку самого життя, руйнуючи підвалини, закладеного на вихідному для Універсуму началі життєствердного струменю:

In the great morning of the world,
The spirit of God with might unfurl'd
The flag of Freedom over Chaos...
...So from Time's tempestuous dawn
Freedom's splendour burst and shone [6, с.421].

Поняття свободи стає основоположним для адекватного сприйняття, пізнання світу крізь призму усіх інших його понять: життя, правди, любові, батьківщини; стає мірилом їх істинності і їх реалізованості; заради свободи стає можливою поява Агасвера, яка попри свою епізодичність, є ваговитою, як завжди, зважаючи на літературний контекст, переломною для світоглядного антагоніста, зокрема Магмуда.

Ніч при світлі місячного сяйва, усамітнений острів посеред природи, тлумачення віщих сновидь як і в цілому володіння надприродними знаннями, характерне при цьому уникнення світу людини й природи творять часопростір таємниці. Постать мага-чарівника, якому підвладні сили раціонального та іраціонального, з'являється на поклик східного завойовника для, здавалось би, розуміння суперечливого сну Магмуда, та у значно глибшому сенсі – для вербалізації вічного протистояння свободи чи рабства. Роль Агасвера зводиться до відповідної функції, подібно як – у Люцифера (Байрон) чи Старого Мореплавця (Колрідж): він має підійняти завісу над незбагненою таїною буття. Проблема вічності, живим утіленням якої стає Агасвер, переноситься у мисленнєву площину: вічною є лише одна категорія – думка. Усе інше, співвідносне з нею, є лише тінню, мінливістю самої думки як субстанції; вона заперечує будь-які часопросторові виміри, є початком і кінцем, колискою і могилою як самої природи, її руху у Всесвіті, так і людини, її жалюгідного життя; думка є тією життєдавчою силою, що лежить в основі зародження і виникнення всього суцього, як чуттєво-емпіричного, так і духовно-ідеального:

...Thought
Alone, and its quick elements, Will, Passion,
Reason, Imagination, cannot die;
They are, what that which they regard appears,
The stuff whence mutability can weave
All that it hath dominion o'er: worlds, worms,
Empires, and superstitions. What has Thought
To do with time, or place, or circumstance? [6, с.445-446].

Відкриття нової перспективи Агасвером – знавцем усього суцього і несущого – дає бачення всього світу з цілковито відмінної точки зору: все звичне і прийнятне переходить у свою протилежність, – могутня держава покори й страху зазнає краху; слава турецького предка Магомета, здобута у стражданнях переможених жертв, розсіюється. Магмуд, її спадкоємець, вбачає свою загибель, стаючи очевидцем мінливості світового укладу, відчуває вплив несталості, непостійності і на власній долі. Ефективніша за дієву мисленнєва сфера за мить перетворює монарха світу

фізичного на раба світу духовного, де володарем є Агасвер. Внутрішні суперечності породжують роздвоєння романтичної надіндивідуальності: тінь Магомета стає втіленням духа войовника Магмуда, спраглою до слави та величі, реально фізична сутність почуває себе заручником історії, бо усвідомлює попри теперішнє визнання його тимчасовість, скороминушість, як зрештою, приреченість імперії, на підмурівках рабства, крові й смерті закладеної. Агасверова поява поєднується з посвяченням Магмуда у сокровенне: без справжньої свободи неможливе існування світу, а будь-які форми поневолення є деструктивними щодо основних законів буття – усвідомлення цього і є для султана переломною миттю. Його внутрішнє роздвоєння позбавляє адекватного сприйняття зовнішнього світу: тривка межа між сновидням й реальністю руйнується, розмиваються чіткі кордони істинності. Тому неможливо стверджувати, що є справжнім – відкриття уві сні чи реалії дійсності – або вартісним – внутрішнім зором бачені візії чи зовнішні події й обставини?

Зниклою є різниця між концептуальними поняттями волі й неволі у дисонансному чергуванні радості перемоги й плачу поразки турків та греків. Смуток, жаль, породжені усвідомленням власної рабськості, заперечуючи фактично солодкий, здавалося б, смак перемоги, створюють враження несправжності, недієвості цієї перемоги, і в цей спосіб висловлюють твердження, що фігурує як лейтмотив протягом усієї поеми: звитяга, здобута ціною поневолення Свободи, загине через свою неспроможність.

Свобода – вихідне поняття для повноцінного функціонування усіх інших важливих категорій буття: Любові, Гідності, Істини, – закладена і як основний принцип природного розвитку, закорінена у самій природі, у вільному прояві розмаїття природних явищ. Проякнутість природи, кожного її навіть найменшого елемента відчуттям свободи створює впевненість у віднайденні нею себе у серцевині свого осередку – в людині, водночас осердя людської свободи – серце і думка – визволять її назовні, у світ.

Категорія свободи належить вічності, вічним-бо є світ думки – простір її побутування. Мрія про визволення Греції дозволяє прозріти крізь сон воскресіння Еллади як власне пробудження від мороку й темряви рабства і разом з тим – звільнення всього людства; народження нової Еллади, відродження її незалежності стає символом повернення у світ втраченої свободи.

Суголосною в окресленій проблематиці та її функціонуванню у літературі є лірична драма-містерія Байрона "Каїн". Як і у творі Шеллі, тут мова йде про тираноборчий мотив, що водночас не є свідченням їх абсолютної тотожності. Відмінність полягає у спрямованості мотиву проти деспота: смертної людини – Магмуда (Шеллі), вічної субстанції – Бога (Байрон); у порівнянні зі своїм предтечею – Колріджем – у мотиві осягнення людиною сокровенної таїни буття.

Простір одвічної думки є чи не єдиною ціннісною категорією у творі Шеллі, у "Каїні" Байрона він (простір) урухомлюється, наповнюючи контраверсійним змістом різні полюси пізнання: царину безсмертного та смертного людського духу. Ідея спротиву, яким просякнута уся містерія, реалізується у дворівневій площині в міру можливостей Люцифера і Каїна, затрачаючи власний негативізм, натомість набуваючи стверджувальної вартісності.

Непокора – домінанта Байронової драми – зі світоглядної точки зору

Люцифера переростає у бунт проти тиранії вічної субстанції, проти деспотизму Бога як пригноблувача незалежної індивідуальності, проти заперечення ідентичності окремої особистості:

Souls who dare use their immortality –
Souls who dare look the Omnipotent tyrant in
His everlasting face...[7, с.514].

Постать Люцифера у творі відіграє відповідну для Агасвера у поемі Шеллі роль катализатора світоглядних змін основного персонажа; вона введена з метою реалізації еволюційності протесту Каїна з пасивно-мовчазної непокори до активного чину (вбивства) як спротиву у запереченні смиренного терпіння Божої волі.

Коли внутрішня природа Духа, сила його знань і діянь надають бунтові онтологічного характеру, протест Каїна зміщується до категорії гносеологічної: пізнаючи нерозгадану таємницю смертності, він повстає проти людської приреченості, підвладності людини неминучій смерті. Розчарувавшись у псевдоціннісному знанні своїх батьків, що призвело до втрати усіма вічного життя; відкривши в осягненні космічних просторів малість власної істоти, а відтак і незначущість людських можливостей, неспівмірність їх з масштабністю Універсуму, посилені Люциферовою зневагою: "...the subsiding Slime of a mighty universe, crush'd into A scarcely-yet shaped planet, peopled with Things whose enjoyment was to be in blindness – A Paradise of Ignorance, from which Knowledge was barr'd as poison" [7, с. 523], Каїн піддає сумніву Божу справедливість побудови Всесвіту. Зіткнення Каїна зі смертністю як даністю Божого наміру веде до усвідомлення себе заручником, не спроможним вирватись за рамки вимушеного внаслідок власної гріховності обмеження. Знецінення будь-яких проявів яскравої повноти життя, затрачання характерних рис основних понять створює відчуття безсенсовності, надаремності самого смислу існування у його короткочасні та проминутисті; сприйняття світу відбувається крізь призму всепоглинаючої смерті і безслідного кінця:

The beauty and thy love – my love and joy,
The rapturous moment and the placid hour,
All we love...
Intercheck'd with an instant of brief pleasure,
To Death – the unknown!..[7, с.518].

Примарність смерті, її потенційна присутність відкриває й сутнісну таємницю тлінності, скінченності усього, його мінливості, що робить Каїна свідком розвитку історії, знищення старих і творення нових світів, – і водночас незмінності самого принципу як одвічного закону буття людини і Всесвіту.

Пізнання великої таємниці буття – співіснування взаємозаперечних, однак взаємонеобхідних елементів світобудови – життя і смерті як основоположних підвалин повнокровного функціонування світобудови космосу викликає замішання у Каїновім світовідчужанні: засновні категорії змінюються на протилежні; іпостась Бога-Творця розчиняється в іншій – Руйнівника; межі основних понять порушуються, втрачаючи свою чіткість: правда й брехня, справжність і фальш, добро і зло стають важкими до розпізнання. Тому сповнений гніву за сліпо впокорену людину, водночас зрівняну і віддалену у своєму гріхопадінні з Богом, Каїн у пориві бунту проти деспотичної влади над людською істотою фатуму в обличчі смерті: "Cursed be He who

invented life that leads to death!" [7, с.522], не зумівши впоратися з таємною рівновагою двох начал, у парадоксальний спосіб з антагоніста смерті перетворюється на її протилежність – призвідника першого у світі братовбивства. Злочин, учинений у космічних вимірах: "Death is in the world!" [7, с.533], сприймається і як особиста трагедія, оскільки тепер, порвавши природні зв'язки, Каїн стає чужинцем серед живих.

Вагота подвійного прокльону: у всеохопному приріканні Першоматір'ю на муки:

...May all the curses
Of life be on him!..May his dreams be of his victim!
His waking a continual dread of death!
...earth [deny] a home! The dust
A grave! The sun his light! And heaven her God!

і покаранні самого Бога, посилено виповідженого його слугою Ангелом:

...a fugitive shalt thou

Be from this day, and vagabond on earth [7, с.533-534]

за переступ Божої даності, безмірна самотність і нескінченна перспектива вічного блукання унаочнюють прототипну спорідненість Каїна і Агасвера, зберігаючи при цьому й парадоксальність щодо самого поняття смерті: спричинений повстанням проти смертності у світі бунт Каїна обертається у спраглисть як і недосяжність смерті – остаточного порятунку та звільнення від життя – завжди нелюбого тягаря.

Провина Агасвера перед Христом і покарання за неї мандрами у вічних блуканнях, що становить предмет поетичної уяви романтиків, затрачає риси своєї конкретики; абстрагуючись у філософському вимірі абсолютного злочину і фатального вироку, знаходить своє художнє вираження у творчості С.Т.Колріджа. Лейтмотивом гріхопадіння й адекватної розплати наскрізь просякнуте поетичне мислення письменника, що має подвійний характер, оскільки відображене як в реально існуючих творах (балада "Ворон"), так і у численних задумах поета [див.: 3, с.234; 8, с.251; с.228]. На основі наведених зауваг висновується думка про тяжіння над свідомістю/підсвідомістю митця проблемного комплексу вини і покарання у всесвітніх масштабах; про внутрішній світ, інтимні переживання блукальця – суспільного вигнанця і самітника у сміливій спробі порушення усталених норм моралі – серцевини поетичної уяви автора, витвором якої став шедевр раннього англійського романтизму – поема "Поема про Старого Мореплавця".

Якщо в старозаповітній оповіді про Каїна акцентується на самому злочині братовбивства, а в апокрифічній легенді про Агасвера – на безмежних мандрах світом, то поема Колріджа становить майстерний синтез обох варіантів проблеми, творячи свою міфологему покараного вічними мандрами грішника. Ядро цієї моделі складає момент протистояння людини і Бога, момент виклику, кинутого вищій істоті – Творцеві, що сягає масштабності Всесвіту: злочин Мореплавця дорівнюється до Каїнового, чиє вбивство брата є повстанням проти гармонійної течії людського життя, створеного Богом. Натомість, убивство Старим птаха є брутальним втручанням смерті від руки людини в одвічні володіння гармонійної Природи, у царину її незайманої чистоти буття. Першим призвідцем смерті на землі стає Каїн, у

незмірних водах океану – Мореплавець; мертвий Альбатрос на шиї Старого перетворюється у Каїнове тавро, випечене у його душі.

Розкриття сутнісного значення Божого покарання відбувається у подальшому по смерті існуванні персонажа, що супроводжується процесом внутрішнього страждання особистості через відчуття покинутості серед оточення, через відречення від неї суспільства, через незмірну самотність, страх і біль нестерпної самотності, що тривають упродовж усієї вічності – сукупності почуттів, споріднених для Мореплавця й Агасвера, злочин яких є лише передумовою майбутніх мук.

Цікавим, на мою думку, є авторове трактування проблеми гріха і співвідносної з нею проблеми вини. Злочин залишається злочином, незважаючи на те, чи він буде покараним (і відразу), чи ні, тому будь-яка спроба виправдання його безкарністю (у даному випадку – відтягуванням фатальної миті, що перетворює смертельний гріх – "And I had done a *hellish thing*, And it would *work 'em woe*: For, all averred, I had killed *the bird* That made the breeze to blow" – у свою протилежність: "Then all averred, I had killed the bird That brought the fog and mist. 'Twas right, said they, such bird to slay That bring the fog and mist" [9, с.1539]) обертається зворотньою стороною: поглинання гріхом усіх свідків і перетворення їх на співучасників злочину. Будь-яке намагання згодом позбутися цієї співпричетності до гріха зазнає невдачі: для кожного є своя кара – смерть молодих матросів у розквіті сил чи вічне, повне душевних мук життя Мореплавця.

Смерть як розплата виявляється у припиненні руху – ознаки звичного плину життя; раптова зупинка зовні – "As idle as a painted ship Upon a painted ocean" [9, с.1540] – змінюється поступовим згасанням внутрішнього життя корабля: "And every tongue, through utter drought, Was withered at the root; Each throat Was parched, and glazed each eye; Throats unslaked and black lips baked" [9, с.1541].

Символ мертвого заблудлого корабля викликає алогії не лише біблійного, а й міфологічного характеру – маю на увазі безпосередній натяк у поемі на легендарного "Летючого Голландця"¹. На типологічну спорідненість міфу з поемою вказують як онтологічний (це виклик Богам і творцям усього живого, втручання людини у непорушні закони існування і прокляття вічними мандрами за переступ), так і аксіологічний аспекти: мертва команда на чолі з живим, однак внутрішньо спустошеним капітаном: "... без очей, лиш з очними ямами, чорними, без блиску, мертвими", що вертає до життя кожних 7 років, співвідносна з палубою корабля, що оживає на мить вкритою трупами моряків Старого Мореплавця: "they all Nor spake, nor moved their eyes" [9, с.1546]. Обшарпаність обох кораблів є ознакою вічності блукань і перетворення їх у привидів-віщунів нещастя: корабельна катастрофа, епідемія, бунт на кораблі – жертві зустрічі з кривавим пінасом "Голландцем", – і ймовірна загибель невинних у рятувальному човні, спричинена виром, де тоне гріх Мореплавця і його свідки; чиста білизна Альбатроса як символу порятунку, мертвого на шиї Старого, перетворюється на супровідний чорний знак смерті голландського

¹ Відомим фактом є посилання Колріджа на розповіді про корабель-привид без керма і вітрил, бачений у сні другом поета – Круїкшенком; як і здогад дослідників творчості романтика про обізнаність Колріджа з міфологічним образом через морські перекази [8, с.221].

пінаса [10, с.67-68].

Відмова живого світу природи від прийняття до себе руйнівника гармонійних устоїв – відринутість його мертвим світом матросів, чий "The look with which they looked on me Had never passed away" [9, с.1543], стала оберегом непроникності для оскверненого Старого; покинутість грішника небесною сферою – у позбавленні його дару молитви, як і відчуття страху, нав'язне усвідомленням своєї сторонності як людини – у космічності природних стихій – неба й океану, злитих у єдине ціле у мізерному людському погляді, здатних у своїй величі й потужності розчавити малу чужородну істоту, що у масштабах Всесвіту виглядає як дивна цятка; власна мертвечина внутрішнього світу і живе усвідомлення цього всього переповнює Мореплавця почуттям невимовного жаху, зануреного у незмірну глибину розпачу, фатальної безвиході, трагізму особистості, не прийнятого світом чужинця.

Злам усередині себе самого дозволяє вигнанцеві на мить вирватись з віковичного закляття: внутрішня сила Мореплавця спромагається на прорив благословенного життя у морок суцільної смертності, що ов'яз усе його єство та все, що довкола нього. Акт святотатства, злочин проти самого принципу Життя [8, с.228] не спроможний подолати його стверджувальної перемоги над смертю; закони життя незнищенні, вони триваліші за свого руйнівника – людину, а пізнання цієї правничої істини на мить розкривається Старому у момент його найбільшого відчаю та розпуки:

O happy living things ! no tongue

Their beauty might declare:

A spring of love gushed from my heart,

And I blessed them unaware... [9, с.1544].

Миттєвість усвідомлення суті приносить прощення Мореплавцеві; символічним проявом звільнення від гріховності є спадання пуг мертвого світу: оживання команди брига, зникнення тавра мертвого Птаха; спочинок у віщому сні; втамування спраги фізичної зісланим дощем, духовної – молитвою, дарованою небом; а зрештою й відновлення вічного руху, скерованого на подолання безчасової нерухомості у глибинних просторах вод океану. Проте усе це пом'якшення позначене рисами тимчасовості й проминуцості; остаточне звільнення може дати лише Бог.

Автор залишає Мореплавця на шляху до Божого прощення, наближення до нього у покуті як внутрішнього поштовху до каяття. Дорога постає як структурний елемент покуті: не знати спокою у вічних мандрах має полісемантичне наповнення. Розповідь Мореплавця про свій колишній злочин щоразу при новій зустрічі з подорожнім збуджує у його душі глибокий жаль за скоєне, застерігає від помилок випадкового слухача і в той спосіб виконує катартичну функцію, бо, розділена ним (слухачем), полегшує важкий тягар невинного убивства. Парадоксальна структура покарання безсмертям, змінюючи його на милість: Старий, збагачений досвідом посмертного існування, не лише сам осягає основний закон життя – любов до Бога-Творця "All things both great and small" [9, с.1553], – дає мовби повторний шанс у спробі пізнання справжньої, глибинної сутності усього довкола та відкриває віднайдену ціною власних страждань істину, яка незбагненна людським розумом шляхом раціонального аналізу, бо дається чуттєвим способом іраціонального іншим людям, скеровуючи їх на добро, а відтак відсилає до ключової фігури романтичної літератури – Агасвера.

Світ природи є надмір чутливим, багатим на відчуття відтінків усіх внутрішніх порухів усередині самого Мореplавця, а тому адекватно реагує на всі зміни, що відбуваються в ньому (світі) і докола нього, співпереживає сам акт скоєного злочину:

Her beams bemocked the sultry main,
Like April hoar-frost spread;
But where the ship's huge shadow lay,
The charmed water burnt alway
A still and awful red [9, c.1544].

Амбівалентність і полісемантичність кожного елемента природи, символіка звуку і кольору, уривчасті видіння й передчасні замовчування – усе це, тісно переплітаючись і взаємоузележнюючись, творить атмосферу глибокої таємниці світоіснування; спроба мізерної людини проникнути в неї уже вважається крамолою, а грубе вривання у таїну суголосності співіснування природних стихій шляхом його порушення стає актом святотатства.

Примітна зміна сонця “the glorious Sun”, що у звичному бігу життя “Nor dim nor red, like God's own head” благословляє на вдалу подорож корабель моряків, – у “The bloody Sun, at noon... No bigger than the Moon” [9, c.1539] під час убивства, а згодом і на місяць, при світлі якого падала мертвою уся команда, свідчить не лише про фізичні процеси зміни дня на ніч, а радше про відчутну внутрішню перемену у просторах Всесвіту.

Відчуття неадекватності, невідповідності у космічній сфері спричинює перехід одних символічних кольорів у інші: білий колір чистоти, святості, неторкнутості і Птаха, і крижин, і вод океану оскверняється червоно-багряним відсвітком крові, пролітою у вбивстві невинної істоти; зворотній шлях символізує прощення гріха появою на місці зниклого хороводу “Those crimson shadows” матросів “A man all light, a seraph man” [9, c.1550]; темінь, гнилизна, мідяна важкість, чорнота як води, так і неба зливаються у безодню гріха, куди зривається Мореplavec після злочину. Напружений спектр кольорів: від білого (холодного) через гарячий криваво-червоний до знов холодних темного, синьо-чорного, створюючи сконцентрований згусток негативних емоцій і відчуттів, розряджається поступовою зміною наступної білизни, невинності, золотистого кольору, блиску, саява, світлими тонами всепрощення вищих небесних сфер.

Музична звукова сфера також дуже прикметна у відтворенні внутрішніх змін природи і людини: нерозкаяні душі злочинців супроводжує нагромадження дисонансних, розладжених звуків природних явищ: грому, блискавиці, вітру, виру; натомість, упорядкованість, милозвучність, тиша, що переростають у зоровий образ світлого звуку пісні янголів, є вираженням внутрішнього спокою розбурханої душі Мореplавця.

Таким чином, уся сила поетичної уяви Колріджа, як і вся гама засобів поетичного мовлення спрямовані на створення психологічної драми людини, яка “самотньо протистоїть світові і відчуває, як у цій протиприродній самотності сама її особистість, її “я” зазнає зловісного перетворення і розпаду” [3, c.238].

У результаті аналізу кращих зразків літератури англійського романтизму першої половини XIX ст. спостерігаємо функціонування мотивів абсолютного

злочину та адекватного йому покарання блуканням у вічності у витвореній міфологемі святого проклятого грішника, що реалізується у біблійному Каїні Байрона, апокрифічному Агасверові Шеллі й міфологічному Старому Мореплавцеві Колріджа. Якщо Колріджевий твір стоїть дещо осібно в ідеологічному сенсі, бо є радше художньою концентрацією, абсолютизацією трагедії самотньої особистості, то творіння Байрона і Шеллі об'єднує мотив свободолюбності і тираноборства, які відповідно виявляються у протиставленні свободи думки (Каїн) і свободи дії (Агасвер); тиранії божественної (Бог Ягве) та світської (султан Магмуд).

Для зазначених творів спільною є поява нової перспективи, з якої людству відкривається таємниця мінливості світу, принцип розвитку і занепаду, народження і смерті всього у сфері людського і позалюдського; а водночас приходить збагнення незмінності самого процесу руху, його одвічного повторення і в цьому – запоруки існування. З масштабного погляду, коли перед очима постає не історія епох, а "філософія історії мовою поезії", прагнення поетично виразити саму ідею "руху часів" [3, с.22], осягається ще одна прихована істина: малість, незначущість земних учинків і подій перед зором Усесвіту, загубленість їх серед неозорих просторів, поданих у широкому спектрі мистецького розмаїття.

Попри спільну ознаку кульмінаційності у світоглядному зламі літературних протагоністів осягнення цієї перспективи розрізняється за своєю функціональністю. Розкриття великої загадки виокремлює з одного боку Колріджа, проте з іншого боку об'єднує Байрона й Шеллі, що є закономірним навіть і з точки зору історії літератури, хоча теж є досить умовним.

Проникнення ліричного персонажа у справжню сутність побудови Всесвіту обертається для Старого Мореплавця у спізнанні християнської любові дарунком нового життя. Характерним у потрактуванні Шеллі відповідного моменту є його двозначність, зумовлена будовою твору. Агасвер у поемі в силу своєї ролі має як безпосередній стосунок до цього: власне відкриття ним дива наділяє його вищою мудрістю, так і опосередкований – через його епізодичність. Проте загалом щодо проблемності тиранії наближення до розкриття прихованої істини не має остаточного вирішення, оскільки комплекс сукупних думок осуду і марноти деспотизму породжує лише сум'яття, сумніви. Водночас Байронова художня спроба є крайньо негативістського плану у вирішальному поштовху до Каїнового вчинку.

У філософсько-естетичному ключі Агасвер Шеллі є найяскравішим з-посеред усіх інших художніх втілень зразком людського досвіду і мудрості, чий надприродні властивості і таємні знання перетворюють персонажа у пророка. Богоборчі риси Байронового Каїна з його підривом абсолютних основ світобудови і непокірною свободою духу повноти людського пізнання є виявом тиртейського романтичного канону* (*змістом канону є заклик до бою і чину [11, с.17]); тоді як Колріджеві безмежні пошуки одвічних істин буття: життя і смерті, смислу існування людини як мікро- і Всесвіту як макрокосму є вираженням месіоністичного канону романтизму.

---

1. Берковський Н. Романтизм в Германии, его природа, замыслы и судьбы // Берковський А. Романтизм в Германии. Л., 1973. С.17-167.

2. Романтизм // История всемирной литературы: В 9 т. М., 1989. Т.6. С.16-27.
3. *Елистратова А.* Введение. Кольридж // *Елистратова А.* Наследие английского романтизма и современность. М., 1960. С. 5-45.
4. *Janion M.* Prometeusz, Kain, Lucyfer // *Janion M.* Gorączka romantyczna. Państwowy Instytut wydawniczy. Warszawa.1975. S.393-406.
5. *Anderson K.George.* Ahasuerus in the Romantic Heyday // *Anderson K.George.* The Legend of the Wandering Jew. Brown University Press, 1965. P.174-211.
6. *Shelley P.B.* Hellas // *Shelley B. Percy.* The Poetical Works in three volumes. Vol.2. London: Piccadilly, 1894. P.411-457.
7. *Byron G.Gordon.* Cain:A Mystery // *Byron G.Gordon.* The Poetical Works. London: Oxford University Press, Humphrey Milford, 1935. P.511-536.
8. *Елистратова Л.* Поэмы и лирика Кольриджа // *Кольридж С.Т.* Стихи. М., 1974. С.203-246.
9. *Coleridge S.T.* The Rime of the Ancient Mariner // *The Norton Anthology of English Literature.* М.М.Аbrams, General Editor. W.W. Norton & Company. N.Y.; London, 1987. P.1536-1554.
10. Легенда про “Летючого Голландця” // *Всесвіт.* 1999. №7. С.64-69.
11. *Janion M.* Wprowadzenie // *Janion M.* Gorączka romantyczna. Warszawa: Państwowy Instytut wydawniczy. 1975. S.7-23.

**MYTHEME OF SAINT DAMNED SINNER IN ENGLISH ROMANTICISM
(S.T.COLERIDGE, G.G.BYRON, P.B.SHELLY)**

Nadiya Polishchuk

*Lviv Ivan Franko National University,
1, Universytetska St, Lviv, 79000, Ukraine*

Mysterious incomprehensiveness, concealness of sacred as profound kindredness of both the Biblical treasury and the world mythology were serviced like a nourishing source of the romantic inspiration for creation personal mythological symbols. The worship of a strong personality who finds himself out and over society and becomes a solitary exile and as well as a linked problem of the world evil, transformed through the spiritual realm of crime as way to personal freedom, create the Mytheme of saint damned sinner. On the basis of the existing motives of the absolute crime and its adequate punishment by wanderings in Eternity in these papers an attempt is to analyse the Mytheme of saint damned sinner in which the rebellion against God – of the Biblical Cain-rioter, against tyrant – of the apocryphic Ahasver-prophet and also the solitude of the mythologic Mariner realized in the poetic works of G.G.Byron's "Cain", P.B.Shelley's "Hellas" and S.T.Coleridge's "The Rime of the Ancient Mariner". To some extent Coleridge's poem stays separately in the ideological sense because it is rather an artistic concentration of absolute tragedy of the solitary personality. On the other hand, Byron's and Shelley's writings are united by the motif of devotion to freedom like the motif of fight against tyranny. The author of present paper points out to a new perspective, which appears as the common feature of the mentioned romantic works. It is a revelation to mankind of a

mystery of world's transiency, a principle of development and decline, birth and death in the sphere of human and overhuman; simultaneously it is a comprehension of immutability of the very process of movement, its eternal reiteration as the pledge of existence.

Key words: mytheme; solitary; the wanderer; suffering; devotion to freedom; fight against tyranny.

*Стаття надійшла
до редколегії
4.01.2000*

УДК + [821.161.2 :133.1].03

ФРАНЦУЗЬКЕ ПРОЧИТАННЯ ПОВІСТІ “ЗЕМЛЯ” О. КОБИЛЯНСЬКОЇ

Ірина Кушнір

Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000

Стаття присвячена вивченню особливостей французького перекладу повісті "Земля" О.Кобилянської. Завдяки наполегливій праці Ж.Максимович твір отримав "нове життя". Детальне вивчення тексту оригіналу і перекладу засвідчує високу майстерність перекладачки у відтворенні образів повісті та особливостей стилю О.Кобилянської. Збереження реалій відтворює український національний колорит. Часткові втрати при перекладі діалектизмів і мовних деформації компенсуються багатством французького лексичного фонду. Деколи спостерігаємо оминання пестливо-зменшувального значення слів через відсутність даного феномена у французькій мові. Переклад характеризується легкістю сприйняття для франкомовного читача, що засвідчує його високий фаховий рівень.

Мета цієї розвідки – вивчення лексико-семантичних особливостей перекладу на французьку мову повісті “Земля” О.Кобилянської і перекладацького стилю Ж.Максимович (1929-1995). Порівняльний аналіз, використаний у дослідженні, базується на детальному вивченні тексту оригіналу і перекладу. Його завдання – пошук засобів реалізації інтенції автора в перекладі, що дає можливість вивчити, як перекладач долає типові труднощі, а також, які елементи оригіналу не відтворені в перекладі. В результаті отримуємо реальну картину позитивних і негативних рис перекладу.

Народившись у Франції в сім’ї емігрантів, Ж.Максимович зберегла в своєму серці любов до другої батьківщини. Бездоганне знання мови, на яку перекладала в усій її барвистості і багатогранності, повага до тексту першотвору, вміння відтворити у перекладі інтенцію автора і його особливий стиль – все це допомогло Ж.Максимович познайомити французького читача з шедеврами української літератури. У її доробку такі переклади як: «Сонячники» О.Гончара (1972), «Земля» О.Кобилянської (1973), збірка новел В.Стефаника «Камінний хрест» (1975), «Європа-45» П.Загребельного (1981), «Вершники» Ю.Яновського (1981), «Слово після страти» В.Бойка (1981), нарис «Розстріляні ночі» Б. Харчука (1983), «Новели» Р.Іваничука (1983), «Для домашнього огнища» (1987), «Перехресні стежки» (1988) І.Франка, «Гори димлять» Я.Галана (1988), окремі новели О.Довженка і Р.Федоріва. Талант перекладачки привернув увагу критики. Схвальні відгуки про переклади з’явилися у літературних газетах і журналах: біографічна довідка Р.Зорівчак [1,352] і ювілейна згадка Я.Кравця [2,131]. Можна тільки пошкодувати, що переклади Ж.Максимович не були оцінені перекладацькою премією Максима Рильського (її кандидатуру підтримав Г.Кочур). Але найціннішою винагородою для Ж.Максимович

були повага і визнання французького та українського читача.

У листі до О.Кобилянської Леся Українка писала: “Хтось комусь радить “Землю” на німецьке перекладати, тільки думає, що то дуже тяжко, бо віддати народний колорит в чужій мові – то надто трудна річ. Але, може хтось і вдасть, бо хтось мудрий і добре тямить німецький стиль. Якби переклад удався, то варта його зробити, бо такий роман як та чиясь “Земля”, варт і німецькій публіці показати”[3, с.94]. Вже незадовго після появи творів О.Кобилянської її герої заговорили різними мовами. У 1896 р. були опубліковані оповідання “Природа”, “Некультурна” німецькою мовою у штутгартському журналі “Die Neue Zeit”, оповідання “Битва” у берлінському “Gesellschaft”, а у віденському журналі – “Мужик”, “У святого Івана”, “На полях”, “За готар”. Окрема збірка новел і оповідань німецькою мовою вийшла у 1901 р. Творчість “гірської орлиці” зацікавила слов’янських перекладачів. Так, у чеському перекладі 1906 р. була видана збірка “Малоруські новели” з передмовою Терези Турнерової. Схвальні відгуки про твори О.Кобилянської знаходимо у болгарського письменника Петко Тодоровича. У 1923 р. празька газета “Вечерне чеське слово” надрукувала переклад “В неділю рано зілля копала...”, а у 1924 р. твір вийшов окремим виданням. Повість “Земля” на чеську мову переклав Рудольф Гулка. У 1899 р. польська газета “Monitor” запропонувала своїм читачам поезії в прозі О.Кобилянської “Рожі” і “Акорди”, а в книзі “Młoda Ukraina” у 1908 р. було опубліковане оповідання “Битва”. У 1900 р. до 9-го тому петербурзького журналу “Жизнь” увійшли новели “Жебрачка”, “Банк рустикальний”, “У святого Івана”, “Valse mélancolique”, “Impromptu fantasie” російською мовою. Нелегка праця перекладача була znana О.Кобилянській, адже сама вона переклала на німецьку мову твори М.Вовчка, В.Стефаніка, Л.Мартовича, Н.Кобринської.

Проза О.Кобилянської в її кращих зразках відбиває ідейні і художні пошуки світової літератури кінця XIX – початку XX століття, складовою частиною якої є українська література. Як непересічна духовна цінність вона ввійшла у духовну скарбницю нашого народу і є однією з важливих ланок у культурному єднанні української літератури з літературами інших народів. Саме повість “Земля” поставила авторку у ряд найвидатніших українських художників слова XX століття. На думку І.Франка, “найвидатнішим з її творів є, в усякому разі, великий роман “Земля”, надрукований 1902 р. у “Літературно-науковому віснику”. В ньому Кобилянська справді якнайповніше виявила риси свого таланту, але, на мою думку, досягла його меж. Концепція роману задумана дуже тонко і добре викладена, персонажі твору окреслені чітко і, хоч, змальовуючи події, письменниця не виходила за вузькі межі одного села, щоб дати широку картину культурного рівня буковинського народу, то все ж цілісність пройнята таким емоційним настроєм, що це дає “Землі” особливого чару. ...Серед українських письменниць вона не має суперниць в жанрі новели і роману, а її роман “Земля”, крім літературної і мовної вартості, матиме тривале значення ще й як документ способу мислення нашого народу в час теперішнього лихоліття” [4, с.101-102]. Говорячи про особливості творчого методу і художньої манери О.Кобилянської зумовлені її світоглядом та естетичними пошуками, Г.Хоткевич влучно підмітив, що «рідко і взагалі доводиться зустрічати таке тонке, ажурне оброблення, таку цілість красоти, таку художність малювання і конструкції форм...Слово п-ні Кобилянської живе під її пером, темп

фрази, її нюанси щохвили міняються, збільшуючи враження»[5, с.110].

Повість «Земля» завдяки своїй великій життєвій правді стоїть поруч з такими творами, як «Селяни» О.де Бальзака, «Земля» Е.Золя, «Мужики» А.Чехова, «Селяни» В.Реймонта. Художнє освоєння соціальних проблем села, його тривоги і мрій – давня традиція української літератури. Убивства, пов'язані із землею, не були рідкісним явищем тодішнього життя. Ці факти знайшли відбиток і в художній літературі – оповідання Л.Мартовича «За межу», «Ось поси моє!», новела «Межа» В. Стефаніка, діалогія Б.Грінченка «Під тихими вербами» і «Серед темної ночі». В основу повісті «Земля» покладено реальний факт, а саме – вбивство в ніч з 22 на 23 листопада 1834 р. в селі Димка Савою Жижіяном брата Михая за землю. Події в повісті відбуваються на селі і охоплюють декілька років. Спливає потік часу, змінюються пори року, чергуються день і ніч, народжуються і помирають люди, змінюється вигляд села і долі його мешканців. Та найбільшим і незмінним скарбом залишається земля. Проблема влади землі – основна в повісті. Сотні поколінь приносять їй жертву: працю і піт, життя і душу. Селянин підкоряється цій всевладній силі, бо любить її понад усе і кров'ю зв'язаний з нею невидимим зв'язком. Повесть О.Кобилянської стала величним гімном землі і праці на ній. Письменниці вдалося проникнути в українську душу, досягнути її глибини і зробити зріз усіх прошарків українського села. Художній світ письменниці панорамний і багатосторонній. Життя Буковини подано кількома важливими пластами, в кількох вимірах, що створюють вражаючу картину. Крім фабульної лінії, повість багата на описи природи, землеробської праці, обрядів і церковних свят, народних вірувань і забобонів. Усі вони виступають важливими компонентами структури і мають самостійне естетично-філософське значення.

Згадані вище чинники пояснюють вибір саме повісті «Земля» у французькому перекладі для порівняльного аналізу. Важливо зазначити, що цей твір є одним із ранніх перекладів Жінет Максимович.

Проблему перекладу «національної форми» трактують усі праці відомих дослідників-перекладознавців. Це поняття включає особливості життя, звичаї, культуру і всі форми артистичної діяльності народу: стиль в архітектурі, особливу палітру в живописі, спосіб вираження в скульптурі, мелодику пісень і танців, інтонацію і образність рідної мови, вишивки, національні страви, одяг – все це реалії життя народу. Саме ці особливі риси створюють специфічну національну культуру. Щоб перекласти художній твір, тобто передати все багатство змісту оригіналу і спосіб життя нації, перекладачеві необхідне не тільки досконале знання мови, але й цієї країни, її історії, культури і традицій. Дані чинники забезпечують правильний переклад реалій. Проблема відтворення семантико-стилістичних функцій реалій засобами цільової мови – одна з основних у перекладознавстві. Її розглядають чимало дослідників, серед яких Ю.Катцер, О.Кунін, А.Швейцер, Л.Бархударов, А.Федоров, В. Виноградов, С.Влахов і С.Флорін. Зіставляючи англійські переклади української прози з їхніми оригіналами, Р.Зорівчак виділяє такі способи трансляційного перейменування реалій: транскрипцію (транслітерацію), гіперонімічне перейменування, дескриптивну перифразу, міжмовну конотативну транспозицію, калькування (повне і часткове), комбіновану реномінацію та контекстуальне розтлумачення (інтерпретацію), віднайдення ситуативного

відповідника (контекстуальний переклад), метод уподібнення (субституцію)[6,с. 93].

Умовно **реалії** повісті “Земля” можна розділити на такі тематичні групи: апеляції (I); національні страви (II); одяг (III); будівлі і знаряддя праці (IV).

Терміном “транскрипція” позначають віднайдення якомога точнішого відповідника через запис звучання реалії мови-джерела графемами мови-переймача. При приматі графіки йдеться про використання транслітерації. У перекладі Ж.Максимович знаходимо такі випадки використання транскрипції: I) *бояр* – le boyard; *бадіка* – le badika; *лелічка* – la lelitchka; II) *мамаліга* – le mamalyga; III) *сердак* – le serdak; *шовкова рікля* – le rikla en soie. Як бачимо, доречно транскрибувати ті реалії, що мають важливі денотати. У досліджуваному нами перекладі нема надлишкової транскрипції, яка могла б викликати незрозумілість тексту читачеві і ускладнити його сприймання. Транскрибовані реалії є вагомими семантично або стилістично.

Вдалим є використання перекладачкою комбінованої реномінації (транскрипція з дескриптивною перифразою) як способу максимальної передачі семантики реалій, денотативної і конотативної (за змогою), та, зокрема, національно-культурної [6, с.122]: la rikla (robe de soie à rayures variées sans manches) [7, с.25]; le gynski (nom populaire du florin autrichien aux XVIII-XIX siècles en Ukraine Occidentale)[7, с.34]; le kreutzer (ancienne monnaie allemande vallant environ 4 centimes) [7, с.34]. Транскрибоване слово вміщає сему “чужиності”, а дескриптивна перифраза роз’яснює семантику реалії. У своєму перекладі Ж.Максимович пропонує дескриптивну перифразу з виноскою внизу сторінки.

Частим є використання гіперонімічного перейменування, при якому втрачається лінгвокраєзнавча атрибуція реалій. Цей вид перекладу передає семантику реалій, де переважає денотативна інформація з втратою семи локальності та окремих семантико-диференційних ознак [6, с.106]: I) *газда* – le propriétaire, le fermier; *газдиня* – la ménagère, la matrone; *стариня* – les parents; II) *калачі* – les brioches; *малай* (колач) – le gateau; *лакитки* – les friandises; III) *горботка* (спідниця) – les jupons; *цітки* (намисто) – les colliers (bijou qui se porte autour du cou); *срібні ковточки*(сережки) – les boucles d’oreilles en argent [8, с.733]; *вінок* – la couronne (cercle de fleurs et de feuillage)[8, с.386]; IV) *призьба* – le seuil; *камениця* – la villa; *бурдей* (житло, виконане в землі) – la hutte (abri sommaire ou habitation primitive faits de branchages, de paille, de terre)[8, с.793]; *гостинець* (битий шлях) – la route (voie carrossable, aménagée hors agglomeration) [8, с.1420]; *гвер* (рушниця) – le fusil; *дзьобенка* (торба) – la musette. Як бачимо, деякі конотативні семи у перекладі втрачені.

Для високого ступеня експліцитності застосовують у перекладі дескриптивну перифразу: I) *молодичка* – la jeune femme mariée; *пан* – le maître du domaine; II) *горівка, приправлена медом і корінням* – l’eau-de-vie, assaisonnée de miel et d’épice; III) *силяти тердани та бордзики* – enfiler les perles, les appliquer sur l’étoffe; *святочні спідниці* – les jupes de dimanche; *кожух з кутасами* – une longue fourrure aux glands pendants; IV) *на поді* – sur la perche dans la chambre. Дескриптивні потенції будь-якої мови як одна з констант усього мовного розвитку дають можливість утворення замість імені його описового еквівалента [6, с.111]. У перекладі спостерігаємо вдале використання Ж.Максимович дескриптивної перифрази щодо українських реалій.

Особливий колорит повісті надають **діалектизми**. Ж.Максимович вирізняє два типи, перекладаючи ті, що несуть стилістичне навантаження, просторіччям чи шляхом транслітерації, а інші – за загальнолітературною нормою [9, с.164]. Дієслова: *мати хрп* (бажати) – *convoyer*; *дичити* (розлючуватися) – *devenir furieux*; *відворкувати* (відповісти) – *murmur*; *фудулитися* (гордитися) – *faire le fier*; *гарувати* (важко працювати) – *reiner dur*; *банувати* (нудьгувати) – *s’ennuir*. Іменники: *двірник* (староста в селі) – *le staroste*; *кримінал* (в’язниця) – *la prison*; *грижа* (турбота) – *les remords*; *легім* (вітер) – *le zerphug*; *розривки* (розваги) – *les distractions*; *кавки* (ворони) – *les corbeaux*; *матригуни* (зілля) – *le sortilège*. У процесі перекладу діалектизмів та мовних деформацій втрата їх експресивності у перекладі є неминучою, оскільки локальна лексика є більш експресивною, ніж запропоновані Ж.Максимович еквіваленти у мові-переймачі. Порівняймо: *потьопати* – *s’en aller* (забратися геть); *нехарність* – *le chagrin* (сум); *галабурда* – *le scandale*; *ревіння* – *les lamentations* (лемент, плач); *зойки* – *les gémissements* (стогін). У тому разі, коли мовні деформації не несуть стилістичного навантаження бажано і необхідно їх перекладати за загально літературною нормою: *пострах* – *la crainte*; *керниця* – *le puits*; *червак* – *le vers*; *урадуватися* – *être ravi*; *сяєво* – *la lumière*.

Власне реалії як елементи етнокультурного контексту є завжди стильотворчими засобами, бо сприяють створенню національного колориту як постійного складника стилю. Те саме характерне для **структурно-конотаційної реалії**, що відображає якусь дуже своєрідну рису мовної тканини оригіналу [6, с.158]. Такі реалії українського художнього мовлення виступають рельєфно у зіставленні з граматичною структурою французької мови. У перекладі їх відтворюють засобами мови переймача за допомогою нульового перекладу, віднайдення аналогів на граматичному або лексичному рівні, чи контекстуальною функціональною компенсацією [6, с.160]. Особливими структурно-конотаційними реаліями у повісті “Земля” є димінутивні суфікси іменників і прикметників (1) та апострофи (2). Ж.Максимович використовує у перекладі еквівалент на лексичному рівні {1} та нульове відтворення {2}: 1) *невеличкі кітли* – *de petites cuvettes* {2}; *ліски* – *les sous-bois* {1}; *горстка хаток* – *quelques maisons qui se sont détachées* (випадок дескриптивної перифрази); *панський дворик* – *une petite ferme* {2}; *дівчатко* – *la jeune fille toute jeunette* {1}; *дрібонькі штрихи* – *des points si menus* {1}; *одніська дочка* – *la fille unique* {2}; *дрібна закривавлена пташка* – *une petit-chose ensanglantée* {1}; *дрібні хлоп’ята* – *de petits garçons* {2}; *дрібонький* – *minuscule* {1}; 2) *душечка солодка та добра* – *bonne et tendre âme* {2}; *одинок потіха мамина* – *l’unique joie de sa maman* {2}; *пташка дрібна та мила* – *mon tendre oiselet* {1}; *голубка* – *ma douce colombe* {1}; *ти дурна, душко донцю* – *tu es bête, ma fille* {1}.

Фразеологія є важливим елементом складного художньо-естетичного цілого. Це універсальне мовне явище, однак у кожній мові воно має свої особливі форми виразу. Є три основні способи відтворення семантико-стилістичних функцій фразеологічних одиниць оригіналу: фразеологічні способи відтворення – повний або частковий еквівалент; фразеологічне калькування та дескриптивна перифраза. Коли різномовні фразеологічні одиниці відповідають усім критеріям компарабельності – це повні фразеологічні еквіваленти (далі позначено*). Коли вони відрізняються денотативною образністю, чи структурно-граматичною будовою, то це різнообразні

або різноструктурні часткові еквіваленти, які можуть забезпечувати повну адекватність відтворення (**) [10, с.155]. У перекладі спостерігаємо такі випадки застосування фразеологічних способів відтворення: *в роботі був мов вогонь* – il avait le coeur au travail*; *стогнати на всі сторони* – se plaindre à tout vent*; *мати спритний язик* – avoir la langue bien pendue*; *гірко плакати* – pleurer à chaudes larmes*; *зник, мов під землю зарився* – disparu comme par enchantement**; *лиха година витуманила* – la fortune averse m’a escroquée**; *як я замкну очі* – quand je ne serai plus**.

Нелегким завданням є відтворення у перекладі семантико-стилістичних функцій прислів'їв та приказок. Фразеологічним способом відтворені в перекладі такі прислів'я, що засновані на загальнолюдських образах: *«Заки сонце зійде, роса очі виїсть»* – Le cheval meurt souvent pendant que son avoine murit! *Але збанок до часу воду носить»* – Tant va la cruche à l'eau. *Нещастя риє все в затишку»* – Le malheur arrive toujours en cachette.» Фразеологічні способи відтворення забезпечують максимальну адекватність, передають семантику фразеологічної одиниці, її форму і конотацію.

При відтворенні безеквівалентної щодо цільової мови фразеології Ж.Максимович використовує метод фразеологічного калькування. При перекладі кожного компонента утворюється фразеологічна покомпонентна калька (далі позначено*), що відтворює денотативне значення образу фразеологічної одиниці. Фразеологічна образна калька (**) виникає при відтворенні засобами цільової мови конотативного змісту образу фразеологічної одиниці оригіналу. Калькують переважно образні фразеологізми з експресивно-емоційною та стилістичною функціями. У перекладі Ж.Максимович спостерігаємо чимало зразків влучного калькування: *плетти пусті слова* – dire des bêtises**; *помагати лиш язиком при мисці* – n'aider qu'à manger**; *серце каменем лежить* – mon coeur me pèse comme une pierre*; *увалася нитка терпеливості* – le fil de patience se rompit*; *кидати очима блискавки* – les yeux lançant des éclairs*; *градом посипалося з уст* – un flot de paroles volubiles jaillit de sa bouche**. Такий спосіб досить ефективний, бо дає змогу зберегти в цільовій мові семантику, образність і конотації фразеологічної одиниці мови-джерела. У перекладі Ж.Максимович маємо цікаве і своєрідне тлумачення деяких прислів'їв, що дозволяє відтворити емоційність оригіналу: *“Як має бути яке нещастя, то і сто очей і рук не відверне його»* – Si un malheur doit survenir, cent yeux et cent bras ne le détourneront pas*. *Руки – то все наше багатство, то наше добро, то наша скарбона»* – Les mains, voilà toute notre richesse, tout notre bien, elles sont tout notre trésor*. *На те вона жінка, аби язик у неї не стояв за зубами»* – Elle était femme pour ne pas fermer la bouche*. *Хто мав уже раз жіночий язик, не вмів мовчати»* – Qui a une langue de femme, ne sait se taire*. *Доброму всюди добре»* – Les braves gens ont de la chance partout**.

Для аналізу ритму української фрази і його передачі в мові-переймачі візьмемо для прикладу опис психологічного стану Марії, коли вона тільки що отримала звістку про вбивство сина: *“Летіла, мов на крилах.. Через стержину до бурдей, а відтак попри бурдей і далі. Через шанці скакала, мов серна, а де не могла перескочити, видряпувалася руками й ногами, не спиняючися ніде ні на хвилину”* [11, с.208] – “Elle volait comme sur des ailes, à travers le chaume, vers la hutte, la dépassa et

vola plus loin. Elle franchissait les fossées comme un cerf et là, où il lui était impossible de le faire, elle grimpait, jouant des bras et des jambes, ne s'arrêtait nulle part" [7, с.255]. Українському художньому мовленню властиві безагентивні речення, де саме ця сема створює враження напруження, динамізму, підвищення емоційності. У французькому перекладі конотація напруження послаблюється, цей факт пояснюється збільшенням кількості дієслів і відсутністю безагентивних речень, що не відтворює динамічність і експресивність українського речення.

Висока естетичність тропів, гармонія звуків і фарб складають неповторну картину описів природи О.Кобилянської: *"Саме тепер зима. Нічого, крім білого простору, що розливається далеко, як лиш око досягне. А там уже небес дотикається і никне"* [11, с.6]. – *"C'est l'hiver à present. Ils ne voient rien que l'étendue blanche qui se déploie à perte de vue pour toucher à l'horizon et mourir"* [7, с.11-12]. "Се простота і безпретенціональність, але то художньо-аристократична простота, що впливає на нас не точністю сірої фотографії, а життям образу, в який вложив творець частинку свого власного "Я". Так оцінив стиль О.Кобилянської Г.Хоткевич [5, с.112].

Повість "Земля" починається епіграфом з твору дуже читаного на той час норвезького письменника Йонаса Лі: "Кругом нас знаходиться якась безодня, що її вирила доля, але тут, у наших серцях, вона найглибша" [12, с.15]. Насправді у центрі уваги не безодня, а серце людини. Таких сердець багато: Івоніка, Анна, Михайло, Сава та Рахіра. Ж.Максимович у перекладі вдалося зберегти непорушним те, що створила О.Кобилянська: її образи, поетичні пейзажі, стиль оповіді, мовне багатство твору, максимально передати експресивність речень. Завдяки наполегливій праці перекладача повість, за висловом М.Якуб'яка, отримала "нове життя" [9, с.164]. Збереження реалій відтворює український національний колорит (найчастіше використані транскрипція, комбінована реномінація, гіперонімічне перейменування та дескриптивна перифраза). Часткові втрати при перекладі діалектизмів і мовних деформацій компенсуються багатством французького лексичного фонду, що забезпечує точне відтворення інтенції автора. Подекуди перекладач оминає пестливо-зменшувальне значення слів виражене димінутивними суфіксами. Це пояснюється відсутністю даного феномена у французькій мові. Лише деякі структурно-конотаційні реалії Ж.Максимович перекладає еквівалентом на лексичному рівні. Адекватними мовними засобами передано фразеологію оригіналу (повний та частковий еквівалент, фразеологічне калькування). Щодо синтаксису перекладу, тут не зауважуємо випадків копіювання українських структур невлавливих французькому художньому мовленню. Творча вдумлива праця над текстом оригіналу, прагнення до строгої адекватності у мові-переймачі дали переклад високого художнього рівня з ідентичним динамізмом висловлювання, максимальним відтворенням образної ритміки першотвору. Півість "Земля" у французькому перекладі стала свідченням неабиякої перекладацької майстерності Ж.Максимович.

1. Українська літературна енциклопедія. Т.3. К., 1995.
2. *Кравець Я.І.* У творчому горніні (Ж. Максимович-60) // Жовтень. 1988. №5.
3. Кобилянська О. в критиці та спогадах. К., 1963.

4. Франко І.Я. Визначне явище в новій українській літературі // О.Кобилянська в критиці та спогадах. К., 1963.
5. Хоткевич Г. “Земля”. Повість О.Кобилянської (Критична оцінка) // О.Кобилянська в критиці та спогадах., К., 1963.
6. Зорівчак Р.П. Реалія і переклад: На матеріалі англомовних перекладів укр.прози. Львів, 1989.
7. *Kobylanska O. La Terre: Trad. par G.Maksymovytch. К., 1973.*
8. Lagousse. P., 1995.
9. Якуб'як М. Нове життя повісті // Всесвіт. 1975. №6. С.164.
10. Зорівчак Р.П. Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія. Львів, 1983.
11. *Кобилянська О. Твори: В 2 т. Т.2. К., 1983.*
12. *Кобилянська О. Твори: В 2-х т. Т. 1. К., 1983.*

**THE FRENCH INTERPRETATION OF THE NOVEL *THE LAND* BY
O.KOBYLANSKA**

Iryna Kushnir

*Lviv Ivan Franko National University,
1, Universytetska St, Lviv, 79000, Ukraine*

The article is devoted the study of peculiarities of the novel *The Land* by O.Kobylanska translated into French. Due to persistant work of G.Maksymovytch this novel received "a new life". Detailed study of the text in the original and the translation testifies to the translator's talent in respect of conveyance of images of the novel and peculiarities of the author's style. Ukrainian national colour is conveyed by keeping to the realia. Partial losses of dialectical words and language deformations in the translation are compensated by richness of the French vocabulary. Sometimes deminutive meanings of words have been omitted because of the absence of this phenomenon in French. The translation is characterised by easy perception by the reader in French which testifies to its high professional level.

Key words: deminutive suffix; dialectical word; language deformation; national colour; phraseology; realia.

*Стаття надійшла
до редколегії
14.07.2000*

УДК 81-11(092)М.ЖИРМУНСЬКИЙ

УРОКИ В. М. ЖИРМУНСЬКОГО

Марк Гольберг

*Дрогобицький національний педагогічний університет імені Івана Франка
вул.І.Франка,34, 293720, м. Дрогобич*

У статті розглядаються окремі аспекти наукової діяльності літературознавця, мовознавця і фольклориста В. М. Жирмунського, одного із учених, який обґрунтував у своїх працях принцип типологічно-порівняльного вивчення народної творчості і літератури. Саме йому належить положення про чотири аспекти порівняльно-історичного дослідження. Свою новаторську концепцію вчений будував із охопленням величезного фактичного матеріалу, вважаючи основною рисою філолога широту наукових обривів. Автор статті будує своє дослідження на роздумах про окремі монографії В. М. Жирмунського, а також залучаючи низку листів ученого, які примушують замислитися над багатьма науковими проблемами.

1998 року виповнилося сорок років від часу проведення IV Міжнародного з'їзду славистів. Цей науковий форум відновив перервану війною традицію широкомасштабного спілкування учених-слов'янознавців різних країн. Незважаючи на складність умов, у яких відбувся з'їзд, він відіграв неабияку роль у подальшому розвитку порівняльних досліджень у галузі слов'янських мов, літератур і фольклору. На з'їзді прозвучали виступи, які мали велике наукове значення, стали справжніми відкриттями. Саме такою була доповідь Віктора Максимовича Жирмунського "Епічна творчість слов'янських народів і проблеми порівняльного вивчення епосу" [9].

В.М.Жирмунський (1891-1971), учений надзвичайно широкого наукового діапазону, мовознавець, літературознавець і фольклорист, був знавцем і західної, і східної культур. Якраз тому йому вдалося у своїх працях обґрунтувати той принцип типологічно-порівняльного вивчення народної творчості і літератури, який набув значення загальнометодологічного принципу гуманітарних і соціальних наук.

У згаданій доповіді на IV Міжнародному з'їзді славистів В.М.Жирмунський висунув положення про чотири аспекти порівняльно-історичного дослідження: 1) *простий опис явищ*, що є основою будь-якого більш поглибленого порівняльно-історичного розгляду; 2) *порівняння історико-типологічне*, що пояснює подібність генетично не пов'язаних між собою явищ подібними умовами суспільного розвитку; 3) *порівняння історико-генетичне*, яке розглядає подібні явища як результат їх генетичної спорідненості і наступних історично обумовлених розходжень; 4) *порівняння, що встановлює зв'язки між явищами на основі культурних взаємодій, "впливів" або "запозичень"*, обумовлених історичною близькістю цих народів і передумовами їх суспільного розвитку [9, с.6-7].

Свою новаторську концепцію вчений будував із охопленням величезного фактичного матеріалу; тут містився урок, який став зрозумілим пізніше: основною рисою філолога повинна бути широта наукових обріїв.

Шлях В.М.Жирмунського до доповіді 1958 р. був складний і часом драматичний. Віхами на ньому були такі праці, як "Байрон і Пушкін" (1924), "Гете у російській літературі" (1937), "Порівняльне літературознавство і проблема літературних впливів" (1938), "Літературні взаємини Сходу і Заходу як проблема порівняльного літературознавства" (1944, 1946) та ін. Велику роль відіграли тут праці вченого про тюркський епос з подекуди інтригуючими назвами, як-от "Античні сюжети у тюркському епосі" (1946). Нарешті, слід згадати і його статті (1939, 1940 рр.) про наукову спадщину академіка О.М.Веселовського.

Текст доповіді "Епічна творчість слов'янських народів і проблеми порівняльного вивчення епосу" з'явився окремою брошурою за кілька місяців до початку роботи з'їзду славистів. Мене вразила виняткова ерудиція автора, відважні зіставлення, ґрунтовні висновки, кожний із яких будувався на ретельному обстеженні різноманітного матеріалу. Згодом я зрозумів, як багато давала праця В.М.Жирмунського не лише фольклористиці і літературознавству, а й усім гуманітарним і соціальним наукам. Проте два моменти видалися мені дискусійними. По-перше, у доповіді проблеми порівняльного вивчення фольклору розглядалися лише на рівні сюжету і мотиву. Між тим, сам В.М.Жирмунський був блискучим майстром *всебічного* розгляду явищ літератури і фольклору, що виявилось у багатьох його попередніх працях. По-друге, мені здалося, що одне положення доповіді (як я тепер розумію, другорядне) було не зовсім точним. Розглядаючи сюжет про визволення чоловіка дружиною із полону, В.М.Жирмунський зазначав: "... Для сюжету німецької балади (відомої також у датських, шведських і словенських народних відображеннях) специфічними є мотиви, які не залишили слідів у південнослов'янських піснях (полонений граф впрягається в плуга й оре землю, дружина його переодягається ченцем і полонить поганів своїм словом та грою на лютні)" [9, с.130]. Йшлося про баладу "Der Graf von Rom". Саме у той час мені довелося досліджувати "Поему про білу сорочку" Івана Франка і я знав "přiču" "Aleksander", на основі якої І. Франко створював свою поему. "Přiču" він знайшов у збірці хорватського літератора Фр.Курелаца "Jačke ili narodne pesme prostoga i neprostoga puka Hrvatskoga po Zupach Soprunskoj, Mosonjskoj i Zeleznoj na Ugrich" (Загреб, 1871). В "přiči" були наявні всі ті мотиви, про відсутність яких ішлося в доповіді В.М.Жирмунського. Крім того, ці мотиви віднаходимо не лише в епосі і баладі, а й в інших жанрах слов'янського фольклору [див. про це докладніше: 1, с.138-139]. Виникало питання про взаємодію жанрів, зокрема героїчного епосу, народної балади і казки. Це підтверджувало одну із тез тієї ж доповіді, але тоді я не звернув на це увагу. Написав листа В.М.Жирмунському. Оскільки не знав його адреси, то вчинив майже так, як чеховський відомий герой: "Ленинград. Университет. Профессору В.М.Жирмунскому". Довго не було відповіді. Наприкінці серпня нарешті одержав її. Ось про що писав В.М.Жирмунський.

Уважаемый тов[арищ] Гольберг!

Ваше письмо, посланное, к сожалению, по адресу Ленингр[адского] университета, где я летом не бываю, я получил только вчера, через месяц после его

прихода, со случайной оказией. Спешу ответить.

Все, что Вы пишете мне, очень интересно и в значительной степени справедливо. В особенности меня заинтересовали украинские (и русские) параллели к немецкой балладе, которые не были известны ни Халанскому, ни мне, его критику. Что касается меня, то я не славист по специальности а хуже всего знаком именно с украинским материалом, который поэтому вынужден был оставить в стороне, что Вы справедливо отметили. Спасибо за дополнения! Что касается вопросов сравнительной стилистики зпоса, поставленных Миклошичем, то они будут рассматриваться (в предварительной и краткой форме) проф[ессором] П.Г.Богатыревым, компетентным знатоком славянского фольклора.

Если бы Вы захотели поделиться с участниками съезда своими замечаниями по моему докладу, то это возможно сделать и в официальной форме, не приезжая на съезд. Я назначен председателем (с советской стороны) подсекции славянского народного творчества и охотно готов огласить Ваше письменное выступление (объемом до 4-5 стр. на машинке).

Вы пишете: «разумеется, на съезде я присутствовать не буду». Хотелось бы знать, имеются ли для этого веские основания? К сожалению, Вы не сообщили мне ни Вашего имени-отчества, ни Вашего служебного положения. Я только вижу из Вашего письма, что Вы – человек в научном отношении очень квалифицированный, хотя и не знаю (м[ожет] б[ыть] вследствие отсутствия у меня связей с Украиной), где и когда, будучи молодым филологом, как Вы пишете, Вы получили эту квалификацию. Обычно работники периферии приезжают на съезд по командировке своих научных или учебных заведений. Существуют и гостевые билеты для приехавших по своей инициативе. Я не состою членом советского комитета славистов, регулирующего состав приглашенных, но, вероятно, сумею получить по своей секции билет для гостя, столь хорошо осведомленного в вопросах славянского фольклора. Прошу Вас ответить мне скорее, т[ак] к[ак] сроки съезда приближаются. Во всяком случае, если Вам это интересно, пришлите мне письменный текст Ваших замечаний для оглашения на съезде (таковой требуется и при устном Вашем выступлении для предварительного ознакомления).

С товарищеским приветом
В. Жирмунский.

У листі виявилися благородні риси В. М. Жирмунського – доброзичливість, скромність, увага до думки своїх опонентів, той принцип, якому видатний учений залишався завжди вірний – у всіх випадках повинна торжествувати наукова істина.

Лист В.М.Жирмунського потребує деяких пояснень. У ньому, зокрема, йдеться про М.Г.Халанського (1885-1910), професора Харківського університету. У своїй доповіді автор листа неодноразово згадував цього дослідника, посилався на його фундаментальну монографію про Марка Королевича у зв'язку із творами російського билинного епосу [13]. Відзначаючи насиченість праць М.Г.Халанського фактичним матеріалом, В.М.Жирмунський водночас критикував їх основні методологічні засади, надмірне захоплення т.зв. міграційною теорією, зловживання немотивованими

паралелями. Для філолога-україніста ці моменти важливі особливо тому, що ті ж праці М.Г.Халанського свого часу були в полі зору Івана Франка, який теж досить критично до них поставився. У своїх дослідженнях М.Г. Халанський часто ігнорував національну своєрідність фольклору, вважав, що саме запозичення є однією із рушійних сил народного прогресу. Питання про спорідненість окремих творів він вирішував формалістично [2, с.95].

Питання слов'янської народно-пісенної стилістики справді порушувалося на IV Міжнародному з'їзді П.Г.Богатирьовим у доповіді "Деякі завдання порівняльного вивчення епосу слов'янських народів". Парадоксальна річ: і в умовах так званої хрущовської "відлиги", і в часи брежнєвського "застою" наука все ж продовжувала розвиватися, незважаючи на різноманітні перешкоди і тиск тоталітаризму. По суті справжня наука протистояла тим догмам і стереотипам, які протягом багатьох років насаджувалися панівною ідеологією.

... Я таки побував на з'їзді славистів. Приїхавши до Москви, відразу ж зустрівся з В.М.Жирмунським, показав йому текст свого виступу. Він підтримав мене, максимально посприяв тому, щоб мої зауваження та доповнення до його доповіді побачили світ. Перша моя розмова з ученим була коротка, але надзвичайно повчальна для мене. Я одержав ще один урок: В.М.Жирмунський вимагав чіткого, продуманого і водночас стислого формулювання думок, уміння вкладатися у визначений регламент. Після мого виступу на з'їзді він турбувався про його публікацію. По це згодом мені розповів академік М.І.Толстой.

Через два місяці після з'їзду славистів я знову зустрівся з В.М.Жирмунським у Санкт-Петербурзі – на конференції з проблем сучасної фольклористики. В.М.Жирмунський робив доповідь про порівняльно-історичне вивчення фольклору.

Петербурзька доповідь ученого викликала жваве обговорення. Переважна більшість учасників конференції підтримала її основні тези. Були й виступи неприхильні, догматичні, цілком в дусі тогочасних стереотипів. Якщо на зауваження опонентів під час з'їзду славистів В.М.Жирмунський відповідав спокійно і розважливо, то у Санкт-Петербурзі він заперечував своїм противникам у незвичному для себе різкому тоні. Знову давав розуміти – наука і політична демагогія несумісні, а до розв'язування науковим проблем слід підходити з великим багажем фактів.

У перерві між засіданнями, перед заключним словом В.М.Жирмунського, я мав нагоду розмовляти з ним; він розпитував мене про праці українських дослідників фольклору. Особливо його цікавили роботи І.Франка.

Основні положення тієї доповіді В.М.Жирмунського знайшли своє відображення у статтях, що друкувалися у західноєвропейських виданнях [див. 11, с. 31-32], а його історико-типологічні студії дістали дальший розвиток у доповідях "Проблеми порівняльно-історичного вивчення літератур" (Москва, 1960), "Літературні течії як явище міжнародне" (Белград, 1967) [див. 8].

Зараз, коли значна частина праць В.М.Жирмунського надрукована, маємо змогу простежити його науковий шлях, побачити, як наклали відбиток на його працю ті умови, в яких він жив. Та всупереч цьому він завжди залишався самим собою, був відданий науці, великим гуманістичним принципам справжньої філології, однієї з наук про Дух, про культурну діяльність людини.

Дозволю собі невеличкий відступ. У російських виданнях доповідь "Епічна

творчість слов'янських народів і проблеми порівняльного вивчення епосу" видавалася тричі: окремим виданням 1958 р. [9], у збірці "Народний героїчний епос" 1962 р. [6], у книзі "Порівняльне літературознавство" 1958 р. [8]. Між публікаціями 1958 і 1962 років є відмінності. Зокрема, вчений зробив певні уточнення щодо розгляду сюжету про визволення дружиною свого чоловіка із полону. У виданні 1962 р. було додано такі рядки: "... У поемі, що послугувала джерелом балади, був присутній ще мотив сорочки, яку дружина подарувала своєму чоловікові при розлуці: доки сорочка залишатиметься білою, доти чоловік знає, що дружина зберігає подружню вірність. Як вказує Больте, основою поеми стала місцева легенда, пов'язана з надгробним написом у Майнцькому соборі: граф Олександр походив не з Метца, а з Майнца (Alexsander von Mainz); назва, яка збереглася, – результат пізнішого спотворення. Німецька народна балада користувалася у XV–XVII ст. більшою популярністю і збереглася у низці записів. Від неї походять балади нідерландські, датські, шведські та ісландські аналогічного змісту. У прозовій формі казки, яка походить від поеми або балади, цей сюжет одержав широке розповсюдження у Німеччині (збірка Грималь, ¹ 218, "Вірна дружина") і більш обмежене за її межами (у хорватів, чехів, українців). Російська казка "Цариця-гусяр" відома із зібрання Афанасьєва (III, ¹ 338, за каталогом Аарне-Андрєєва 1880 В). Хорватською піснею із збірки Ф.Курелаца скористався Іван Франко у своїй "Поемі про білу сорочку". Але ця хорватська пісня не належить до традиційного жанру південнослов'янських епічних пісень і має, очевидно, книжкове походження [6, с. 182–183].

Враховавши факти, про які я повідомив і пославшись на мене, В.М.Жирмунський все ж не погодився із моєю оцінкою тексту хорватської поеми із збірки Ф.Курелаца, яким скористався І.Франко. Наведені мною факти одержали у нього глибше тлумачення. І тут можна сказати про ще один важливий урок Вчителя: дбайливе ставлення до результатів праці інших дослідників, хай навіть і молодих.

Зіставляючи три публікації доповіді В.М.Жирмунського, я зіткнувся з проблемами текстології, зокрема з питанням останньої авторської волі. І тут гадаю, що доповідь про епічну творчість слов'янських народів слід друкувати, враховуючи і публікацію 1962 р.

Після 1958 року я не раз звертався за порадами до Віктора Максимовича, надсилав йому свої праці. У своїх дослідженнях я спирався на його основні тези з проблем порівняльного літературознавства. Коли вийшла книжка академіка І.І.Толстого "Аеди – античні творці і носії давнього епосу" (М., 1958), я вирішив написати для "Известий ОЛЯ" АН СРСР рецензію. Книжка І.І.Толстого мала велике значення для розуміння особливостей героїчного епосу, оскільки вносила нові моменти в історико-порівняльну методику його вивчення. Про свій намір і про ті думки, які викликали у мене "Аеди", я написав В.М.Жирмунському. Відповідь надійшла дуже швидко.

Ленинград. 20.III.1959.

Дорогой Марк Яковлевич!

Получив Ваше письмо, я сейчас же запросил редакцию «Известий» насчет Вашей рецензии об «Аэдах», прося переслать ее мне для просмотра. Ответ получил только сегодня от секретаря редакции, которая вернулась из отпуска. Вашей

рецензии они не получили!.. Если это действительно так, пошлите один экземпляр мне для отзыва, другой – еще раз в редакцию. Но рецензия должна быть небольшой по размеру – до 0,5 л. Владеете ли Вы античным материалом, на котором основывается И.И.Толстой, или хотите коснуться общих вопросов?

Объем «Известий» очень стесняет наши возможности, но интересная рецензия на славянскую книгу или даже на славянскую тему (включая украинскую) весьма желательна. Учтите, однако, что легче напечатать то, что меньше по размеру: рецензии в пределах 0,3- 0,5 л., статьи в объеме 0,75-1л.

Книги мои, о которых Вы дружески упоминаете, все находятся в производстве.

Желаю Вам успехов в работе.

Дружески Ваш В. Жирмунский.

Згадка про славістичну проблематику у листі не випадкова. По суті, йшлося про важливу проблему, яка мала велику бібліографію: сербська народна пісня і гомерівський епос. Нагадаю, що у доповіді «Епічна творчість слов'янських народів і проблеми порівняльного вивчення епосу» В.М.Жирмунський зазначав: "... навіть при наявності великої подібності тут неможливо говорити про прямий чи хоча би опосередкований вплив. Зіставлення з епосом Гомера, що зустрічаються у багатьох авторів, які писали про південнослов'янський епос – від Якова Грімма до наших днів, часто дуже переконливі і цілком доречні саме як зіставлення, оскільки вони кидають світло на деякі загальні риси епічної героїки у різних народів [19, с. 14-15]. Робить В.М.Жирмунський і серйозні уточнення щодо положення О.І.Кірпічнікова, який пояснював цю подібність "єдністю природи людства, подібністю всіх людей, особливо тих, які знаходяться на однаковому ступені розвитку" [9, с. 15]. Учений зазначає: "Вважаємо необхідним уточнити це положення: йдеться про подібність явищ ідеології, яка зумовлена історичною подібністю суспільних взаємин" [9, с. 15].

Я написав рецензію на книжку І.І.Толстого саме стосовно розгляду питань загальної теорії епосу, однак, перечитавши її, побачив, що деякі мої твердження виглядають бездоказово. Тому вирішив не надсилати рецензію до редакції. Певною мірою я підвів Віктора Максимовича. Але й надсилати до "Известий ОЛЯ" спірний та непродуманий матеріал не наважився. Та ще не раз мені доводилося звертатися до проблем героїчного епосу.

1963 року вийшла моя стаття "З творчої історії "Поєми про білу сорочку" Івана Франка" і я надіслав Віктору Максимовичу відбитку статті. У відповідь одержав таку листівку:

Ленинград, 5.X. 1963 г.

Дорогой Марк Яковлевич!

Сердечно благодарю Вас за Ваше сердечное письмо и за оттиск, который живо напомнил мне наши беседы. Желаю Вам дальнейших творческих успехов.

Дружески Ваш В. Жирмунский.

Того ж 1963 р. у серії «Литературные памятники» з'явилась книжка "Епос сербського народу", підготовлена І.М.Голєніщевим-Кутузовим. Я був у захопленні від неї і написав про це Віктору Максимовичу. Він мені відповів:

Ленинград 4.XII. 1963 г.

Дорогой Марк Яковлевич!

Спасибо за письмо. Сербские песни И.Н.Голенищева-Кутузова надо непременно рецензировать. Это – большое событие. Автор – лучший у нас знаток сербской литературы и статья его интересна. Кроме того, это будет знак внимания для Югославии. Однако, не имея Вашей рецензии и находясь вне Москвы, я не могу заранее гарантировать Вам мнение редакции. По-моему, Вы можете написать рецензию и, если захотите, послать ее мне. Книгу эту будут рецензировать и число возможных рецензентов ограничено.

С приветом В. Жирмунский.

І як продовження цієї ж теми – ще один лист:

Ленинград, 12.1.1964 г.

Дорогой Марк Яковлевич!

Спасибо за новогоднее поздравление. Позвольте и мне пожелать Вам новых творческих успехов в наступающем году.

Пишу Вам, чтобы предупредить насчет рецензии на книжку Голенищева-Кутузова. На днях редакция получила о ней, как мне сообщил Д.Д.Благой, очень хороший отзыв от Б.Н.Путилова, завед[ующего] отделом народного творчества Пушкинского Дома. Отзыв этот принят редакцией, так что надобность во второй рецензии отпадает. Надеюсь, что Вы еще не приступили к этой работе, поскольку ни я, ни редакция в Москве ничего от Вас пока не получила.

С товарищеским приветом В. Жирмунский

Тут знов потрібні деякі пояснення.

Д.Д.Благой (1883–1984) був редактором "Известий ОЛЯ" Академії Наук СРСР.

Високо цінуючи наукові праці упорядника "Епосу сербського народу", В.М.Жирмунський присвятив йому прекрасну статтю, яка була надрукована як післямова до книги І.М.Голенищева-Кутузова "Творчість Данте і світова література" [5]. Зазначу в дужках, що В.М.Жирмунський взагалі був майстром жанру історіографічного і біографічного нарисів. Згадаймо хоча б його статті про М.К.Азадовського [4], В.Ф.Шишмарьова [3] і О.О.Смірнова [7]. Відзначу і такий момент. 1960 року Віктор Максимович виступив одним із опонентів на захисті докторської дисертації Голенищевим-Кутузовим про слов'янсько-італійські взаємини в епоху Відродження.

Б.М.Путилов, про якого згадує В.М.Жирмунський, – відомий російський фольклорист. Як і для більшості людей мого покоління, для нього IV Міжнародний з'їзд славістів мав особливе значення, став віхою в науковій біографії. Після 1958 року Б.М.Путилов випустив кілька монографій – результат історико-типологічного вивчення фольклору: "Слов'янська історична балада" (Л., 1965), "Російський і південнослов'янський героїчний епос. Порівняльно-типологічне дослідження" (М., 1971), "Героїчний епос чорногорців" (Л., 1983). Ученому належить і теоретично-методологічне дослідження "Методологія порівняльно-теоретичного вивчення фольклору" (Л., 1976). Принагідно зазначу, що Б.М.Путилов цікавився і українською народною творчістю, друкувався в українських виданнях. Назву хоча б його статтю "Українська балада "Іван та Мар'яна" і її епічне оточення" [12]. Багато уваги українській народній баладі приділив Б.М.Путилов у згадуваній вище монографії

"Слов'янська балада".

Листи В.М.Жирмунського примушували замислюватися над багатьма проблемами. Кожний з них був пов'язаний з певною життєвою ситуацією, з тим, що відбувається в науці. 1963 року я зацікавився поемою І.Франка "Бідний Генріх", яка була своєрідним переспівом твору середньовічного німецького міннезінгера Гартмана фон Ауе (біля 1170–1215). Тоді ж мій друг – саратовський філолог Є.М.Мандель досліджував драму Г. Гауптмана з тією ж назвою. Саме він познайомив мене з опублікованою 1905 року працею Г.Тардля "Бідний Генріх у новітній поезії" [14]. Автор праці розглядав велику кількість обробок сюжету про лицаря Генріха. Проте він не згадував поеми І.Франка, яка вперше побачила світ 1891 р. Між тим, як з'ясувалося, вона займає виняткове місце у розробці відомого сюжету. Ми вирішили написати про Франкову поему. Виникло багато питань, пов'язаних з постаттю Гартмана фон Ауе. Я написав В.М.Жирмунському і одержав таку відповідь:

Ленинград 4 .V. 1964 г.

Дорогой Марк Яковлевич!

Спешу Вас предупредить, что меня Вы застанете в Ленинграде только после 20. V., так как сегодня я уезжаю через Москву в Польшу на 600-летний юбилей Краковского университета.

Два слова о «Бедном Генрихе» Гартмана фон Ауэ. Это произведение, которое не имеет источника (в нем[ецком] рыцарском эпосе обычно французские), по крайней мере в обычном смысле. Считают, что Гартман изложил семейное предание той знатной семьи, которой служил. Об этом Вы найдете в любой солидной истории немецкой литературы. Лучшее всего для таких справок трехтомная книга Ehrismann'a, которая имеется в Ленинграде в библ[иотеке] АН, очевидно, и в Москве. Пишу спеша, потому не уточняю ссылки.

С товарищеским приветом В. Жирмунский.

Мабуть, Віктор Максимович мав на увазі працю Ерісмана "Deutsche Literatur im europäischen Mittelalter". Міркування В.М.Жирмунського про твір Гартмана фон Ауе були дуже цікаві. В подальшій своїй праці ми скористалися з них. Водночас, як я зрозумів, у листі містився ще один урок: не можна приступати до роботи, не здійснивши **всебічної** бібліографічної підготовки. Я не мав права турбувати Віктора Максимовича, перш ніж не використав усіх доступних мені бібліографічних джерел.

1965 р. розпочалася підготовка до 75-річчя В.М.Жирмунського. Вийшов бібліографічний покажчик, складений Р.І.Кузьменко [10] із змістовною вступною статтею П.Н.Беркова. Я написав рецензію на цю книжку. Її опублікували "Вопросы литературы". Віктор Максимович відразу ж відгукнувся:

Комарово (Ленинград) 4.II.1966.

Дорогой Марк Яковлевич!

Я только что прочитал в «Вопросах литературы» о моей био-библиографии и был чрезвычайно тронут Вашим вниманием ко мне и моей работе. Мне хотелось

сказать Вам об этом и поблагодарить за доброе отношение ко мне.

Дружески Ваш В. Жирмунский.

Напередодні 75-річчя В.М.Жирмунського редактор "Іноземної філології" професор О.В.Чичерін запропонував професорові Б.М.Задорожному і мені написати статті до ювілею В.М.Жирмунського; для мене це була велика честь. Виступити "в парі" з таким солідним філологом, як Богдан Михайлович Задорожний, було і почесно, і приємно. До того ж, Б.М.Задорожний поєднував у собі риси справжнього філолога і надзвичайно чесної, порядної та принципової людини. Я знав про його ставлення до В.М.Жирмунського. Ми виконали замовлення, і я одержав такого листа:

Комарово 18. IX. 1966 г.

Дорогой Марк Яковлевич!

На днях я получил из Львова журнал «Иноземна філологія» со статьей проф[ессора] Б.М.Задорожного и Вашей к моему 75-летию. Сердечно благодарю Вас за оказанное мне внимание. Вы так хорошо, полно и содержательно написали обо мне, что мне захотелось быть таким, каким Вы сумели дружески меня изобразить. Мне очень приятно, что мои друзья на Украине вспомнили обо мне и почтили меня своим вниманием.

Надеюсь, что Ваша работа идет хорошо. Желаю Вам дальнейших творческих успехов. Не забывайте обо мне.

Дружески Ваш В. Жирмунский.

Це був останній лист, який я одержав від В.М.Жирмунського. Остання моя зустріч з ученим – на жаль, дуже коротка – відбулася у Пушкінському будинку, здається, навесні 1969 р. Віктор Максимович розповідав мені про свою роботу над приготуванням видання творів А.Ахматової у великій серії "Бібліотека поета".

Коли учений відійшов з життя, почалося перевидання його творів. Крім того, були надруковані деякі з тих його праць, які раніше не публікувалися. Але це вже тема для іншої розмови. Додам лише, що 1974 р. в "Іноземній філології" я опублікував рецензію на посмертне видання книги В.М.Жирмунського "Нариси з історії німецької класичної літератури" (Л., 1972).

Сталося так, що вивчення наукової творчості В.М.Жирмунського дало мені можливість спілкуватися з цікавими вченими – шанувальниками його таланту, а сам Віктор Максимович Жирмунський назавжди залишився для мене зразком відданості науці, людяності та широти поглядів.

Задумуючись над тим, яким повинен бути філолог, шукаючи відповіді на кардинальні питання філології, я звертаюся і до праць В.М. Жирмунського. Це був філолог у найвищому, найглибшому розумінні цього слова. Для нього філологія завжди залишалася однією з наук про Дух, про культуротворчу діяльність людини. Кожний штрих, кожна деталь біографії В.М.Жирмунського повчальна і для тих, хто так чи інакше спілкувався з ним, береже пам'ять про нього і намагається передати його уроки молоді.

Усі листи його я зберігаю, як найдорожчу пам'ять.

-
1. *Жирмунский В.М.* Эпическое творчество славянских народов и проблемы

- сравнительного изучения эпоса. М., 1958.
2. *Гольберг М.Я.* З творчої історії "Поєми про білу сорочку" Івана Франка // Міжслов'янські літературні взаємини. К., 1963. Вип. 3.
  3. *Халанский М.Г.* Южнославянские сказания о Марко Королевиче в связи с произведением русского былевого эпоса. Сравнительные наблюдения над эпосом южных славян и русского народа (I–IV). Варшава, 1993–1995.
  4. *Гольберг М.Я.* Іван Франко та українсько-сербські культурні зв'язки. Львів, 1991.
  5. *Путилов Б.Н.* Методология сравнительно-исторического изучения фольклора. Л., 1976.
  6. *Жирмунский В.М.* Сравнительное литературоведение. Восток и Запад. Л., 1977.
  7. *Жирмунский В.М.* Народный героический эпос: Сравнительно-исторические очерки. М.; Л., 1962.
  8. *Жирмунский В.М., Азадовский М.К.* //Азадовский М.К. История русской фольклористики. [Т. 1]. М., 1958.
  9. *Жирмунский В.М.* Академик Владимир Федорович Шишмарев // Известия ОЛЯ АН СССР. 1958.
  10. *Жирмунский В.М.* Памяти А.А.Смирнова (1883-1962) // Известия ОЛЯ АН СССР. 1963, Вып. 1.
  11. *Путилов Б.Н.* Українська балада "Іван та Мар'яна" і її епічне оточення // Слов'янське літературознавство і фольклористика. 1976. Вип. 5.
  12. *Tardel H.* Der arme Heinrich in der neuern Dichtung // Forschungen zur neuern Literatur herausgegeben von Fr. Muller. Bd. XII. Berlin, 1905.
  13. *Жирмунский В.М.* Материалы к библиографии ученых СССР. Л., 1965.

LESSONS OF V. ZHYRMUNSKYI

Mark Golderg

*Drogobych Ivan Franko National pedagogical University,
34, I. Franka St, Drogobych, 293720, Ukraine*

The article deals with several aspects of scholarly activity of V. Zhyrmunskyi, a linguist and literary critic. He was one who explained in his works the principle of typological-comparative study of folk art and literature. It was he who developed the principle of four aspects of comparative-historical research. The scholar grounded his innovative concept on the great bulk of data considering scholarly erudition to be the main trait of a philologist. The author of the article expresses his ideas about several scholarly works of V. Zhyrmunskyi and analyses letters of the scholar, in which our attention is drawn to a number of scholarly problems.

Key words: linguist, literary critic, typological-comparative study, folk art and literature.

*Стаття надійшла
до редколегії*

24.01.2001